T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DAL

YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

TEZİN ADI

TÜRK VE ARAP EDEBİYATINDA ENDÜLÜS KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME (1875-1940)

DOKTORA TEZİ

Abdulsattar ELHAJHAMED

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DAL

YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

TEZİN ADI

TÜRK VE ARAP EDEBİYATINDA ENDÜLÜS KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME (1875-1940)

DOKTORA TEZİ

Abdulsattar ELHAJHAMED

Danışman

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU

BURSA-2018

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim/Ana sanat Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda 711441008 numaralı Abdulsattar ELHAJHAMED'nin hazırladığı "Türk ve Arap Edebiyatında Endülüs: Karşılaştırmalı İnceleme(1875-1940)" konulu ..... (~~Yüksek Lisans~~/Doktora/ ~~Sanatta Yeterlik~~ Tezi/~~Çalışması~~) ile ilgili tez savunma sınavı, 19/01/ 2018 günü 11:00 - 12:45 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasını ..... (başarılı/~~başarısız~~) olduğuna ..... (oybirliği/~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Nesrin KARACA

.....

Üye

Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU

.....

Üye

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜSTÜNOVA

.....

Üye

Prof. Dr. Yakup ÇELİK

.....

Üye

Doç. Dr. Kelime ERDAL

.....

19/01/ 2018

Yemin Metni

Yüksek Lisans/ Doktora tezi olarak sunduğum "…… …….." Başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Abdulsattar ELHAJHAMED

Öğrenci No: 711441008

Ana bilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Yeni Türk Edebiyatı

Statüsü: Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Abdulsattar ELHAJHAMED

Üniversite: Uludağ Üniversitesi Enstitü:

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Bilim Dalı: Yeni Türk Edebiyatı

Tezin Niteliği: Doktora Tezi

Sayfa Sayısı: XX+ 392

Mezuniyet Tarihi : …. / …. / 201

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU

Türk ve Arap Edebiyatında Endülüs Karşılaştırmalı İnceleme (1875-1940)

Türk ve Arap Edebiyatında Endülüs; Karşılaştırmalı İnceleme (1875-1940) adlı araştırmamızda karşılaştırmalı edebiyat bilimi kapsamında yer alan *müşterek konu incelemesi* yöntemi çerçevesinde Türk ve Arap edebiyatında Endülüs teması incelenmiştir. Giriş bölümünde tezin konusu ve amacı belirtilmiş, çalışmada takip edilen yöntem açıklanmıştır. Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. "Endülüs'e Genel Bir Bakış" başlığını taşıyan birinci bölümde araştırmaya zemin teşkil etmesi bakımından bölgenin siyasi ve sosyo-kültürel tarihine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Tezin ikinci bölümü "Endülüs'ü İşleyen Yazarlar" başlığını taşımaktadır. Bölümün konusunu eserlerini incelediğimiz yazarlar teşkil etmektedir. Üçüncü bölüm "1875 Yılına kadar Türk ve Arap Edebiyatında Endülüs" adını taşımaktadır. Bu bölümde, 1875 yılına kadar Türk ve Arap edebiyatında Endülüs'ün yeri ve önemi ele alınmıştır. Tezin dördüncü ve son bölümü olan "Tematik İnceleme" ise tezin asıl bölümünü teşkil etmektedir. Bu bölümde (1875-1940) yılları arasında basılmış roman, piyes, hikâye ve manzum hikâye türünde yirmi üç eser, Müslümanların İspanya'yı Fethi,

Müslümanların Endülüs'teki Egemenlik Dönemi ve Endülüs'ün Yıkılış Dönemi olmak üzere üç bölümde incelenmiştir. Her eser, kimliği ve özeti verildikten sonra muhteva, zaman, mekân ve şahıs kadrosu açısından tahlil edilmiştir. Bu üç alt bölümün her birinin sonunda karşılaştırma başlığı altında, bölümdeki eserler birçok yönden mukayese edilerek eserlerin ortak noktaları ve farklılıkları ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Karşılaştırmalı Edebiyat, Türk Edebiyatı, Arap Edebiyatı, İspanya.

ABSTRACT

Name And Surname: Abdulsattar Elhajhamed

University: Uludag University Institution: Social Science Institution

Field: Turkish Language And Literature

Branch: New Turkish literature

Degree Awarded: Phd

Page Number: XX + 392

Degree Date: …. / …. / 201..

Supervisor: Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu

Andalusia in The Arabic and Turkish Literature Comparative Study (1875-1940)

In our study "Andalusia in The Arabic and Turkish Literature Comparative Study (1875-1940)" Andalusia - a common theme in Turkish and Arabic literature - has been studied within the common theme of comparative literature. In the introductory section, the purpose and the subject of the dissertation were determined and the methodology used in the dissertation was explained. The dissertation consists of four main sections. The first section entitled An overview of Andalusia where historical information related to Andalusia was given to form a base for this study. The second section entitled Writers that Dealt with Andalusia. This section contains information about the writers whose works were studied in the dissertation. The third section entitled Andalusia in Turkish and Arabic literature before 1875 deals with the status and importance of Andalusia in Turkish and Arabic literature. The fourth section entitled Thematic study forms the main section of the dissertation. Here 23 literary works (novels, short stories and plays) published between 1875-1940 were studied and arranged under three subtitles: The Arab Conquest of Andalusia, The Arab Rule in Andalusia and The Fall of Andalusia. We studied each literature work after giving a summary of its content, time, place and characters. At the end of each of these three

subsections, under the title Comparison, the literary works studied in given section were compared from multiple perspectives and common points and differences were identified.

Key words: Andalusia - comparative literature - Turkish literature - Arabic literature - Spain

ÖN SÖZ

2007 yılında Halep Üniversitesi'nde Endülüs şiiri ile ilgili bir mezuniyet tezi hazırladım. O dönemden itibaren Endülüs dikkatimi çeken bir konu haline gelmişti. Öte yandan Türk yazarların eserlerinde Endülüs'ü işlemesi bu konudaki ilgimin daha da artmasına vesile oldu.

Endülüs, Türk ve Arap edebiyatı arasındaki ortak konularındandır. Özellikle Tanzimat'tan sonra roman ve tiyatronun yeni bir tür olarak her iki edebiyata girmesiyle Endülüs konusu bu yeni türlerde ele alınmaya başlandı.

Türk ve Arap edebiyatında Endülüs; Karşılaştırmalı İnceleme (1875-1940) adlı bu çalışmada 1875-1940 yılları arasında yayınlanan roman, piyes, hikâye ve manzum hikâyelerde Endülüs temasını ele aldık.

Çalışmamız giriş ve sonuç dışında dört bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümü "Endülüs'e Genel Bir Bakış" başlığını taşımaktadır. Araştırmanın tarihi zeminini oluşturması bakımından bu bölümde Endülüs'e dair bilgilere yer verdik. Tezin ikinci bölümü "Endülüs'ü İşleyen Yazarlar" adını taşımaktadır. Bu bölümde eserlerini incelediğimiz yazarlara ilişkin biyografik bilgiler dışında her birinin bağlı olduğu edebi akım ve İspanya'ya gidip gitmediği gibi konulara dair malumat verdik. Tezin üçüncü bölümü "1875 Yılına kadar Türk ve Arap Edebiyatında Endülüs" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, 1875 yılına kadar Türk ve Arap edebiyatında Endülüs'ün yeri ve önemini ele aldık. Tezin dördüncü bölümü olan "Tematik İnceleme" tezin asıl bölümünü teşkil etmektedir. Tezde dikkate alınan eserleri işledikleri döneme göre tasnif edip Müslümanların İspanya'yı Fethi, Müslümanların Endülüs'teki Egemenlik Dönemi ve Endülüs'ün Yıkılış Dönemi olmak üzere üç başlıkta inceledik.

Sonuç bölümünde, araştırmada ulaştığımız neticeleri ortaya koyduk. Kaynakça bölümünde ise, incelediğimiz eserleri ve tezde yararlandığımız kaynakları sıraladık.

Bu çalışma danışman hocam Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu'nun teşvik ve himayeleri sayesinde tamamlanmıştır. Araştırmanın başından sonuna kadar beni destekleyen ve her tür problemde büyük bir sabır ve tahammül gösteren saygıdeğer danışman hocama sonsuz

derecede müteşekkirim. Yine bu süreçte çalışmalarımı takip eden ve kıymetli bilgilerini, görüşlerini benimle paylaşan doktora izleme komitesi üyeleri Doç. Dr. Kelime Erdal ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa Üstünova hocalarıma da çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET iv

ABSTRACT vi

ÖN SÖZ viii

İÇİNDEKİLER x

KISALTMALAR xx

GİRİŞ 1

1. **ENDÜLÜS'E GENEL BİR BAKIŞ** 6

1.1. ENDÜLÜS ADI 6

1.2. FETİHTEN ÖNCE ENDÜLÜS 7

1.3. ENDÜLÜS'ÜN FETHİ 8

1.4. VALİLER DÖNEMİ 9

1.5. EMİRLİK DÖNEMİ(756-929) 11

1.6. HALİFELİK DÖNEMİ (929-1031) 15

1.7. ÂMİRÎ DÖNEMİ 16

1.8. MÜLÛKÜ'T-TAVÂİF (1031-1090) 17

1.9. MURÂBITLAR DÖNEMİ (1090-1147) 19

1.10. MUVAHHİDLER DÖNEMİ (1147-1229). 20

1.11. GIRNATA BENÎ AHMER EMİRLİĞİ (1238-1492) 21

1.12. ENGİZİSYON DÖNEMİ 22

1.13. ENDÜLÜS-OSMANLI İLİŞKİLERİ 24

1.14. ENDÜLÜS'TE SOSYAL HAYAT 25

1.14.1. Etnik Yapısı 25

1.14.2. Aile Yapısı 26

2. **ENDÜLÜS'Ü İŞLEYEN YAZARLAR** 28

2.1. TÜRK YAZARLAR 28

2.1.1. Abdülhak Hâmid Tarhan (1852-1937) 28

2.1.2. Ahmet Cevat (Emre) (1876-1961) 29

2.1.3. İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914) 31
2.1.4. Muallim Nâci (1849-1893) 32
2.1.5. Şemseddin Sâmî (1850- 1904) 33
2.1.6. Tepedelenlizâde Hüseyin Kamil (1865-1921) 34
2.2. ARAP YAZARLAR 35
2.2.1. Abbâs ‘Allâm (1892-1950) 35
2.2.2. Ahmed Şevkî (1869-1932) 36
2.2.3. Ali et-Tantâvî (1909- 1999) 38
2.2.4. Corcî b. Habîb Zeydân(1861-1914) 39
2.2.5. Fuad el-Hatîb (1880-1957) 41
2.2.6. İbrâhîm b. Alî el-Ahdeb(1826-1891) 42
2.2.7. Maruf el-Arnavut (1893-1948) 42
2.2.8. Mustafa Kâmil Paşa (1874- 1908) 43
2.2.9. Habibe Şaban Yeken (1918- 1996) 44
3. **1875 YILINA KADAR TÜRK VE ARAP EDEBİYATINDA ENDÜLÜS** 45
3.1. TÜRK EDEBİYATI 45
3.2. ARAP EDEBİYATI 56
4. **TEMATİK İNCELEME** 68
4.1 MÜSLÜMANLARIN İSPANYA’YI FETHİ 68
4.1.1. Fetih Dönemi 68
4.1.1.1. Türk Edebiyatı 69
4.1.1.1.1. *Târık yahut Endülüs Fethi* 69
4.1.1.1.1.1. Özeti 69
4.1.1.1.1.2. Vaka Zamanı 70
4.1.1.1.1.3. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 70
4.1.1.1.1.4. Mekân 76
4.1.1.1.1.5. Şahıs Kadrosu 76
4.1.1.2. Arap Edebiyatı 83
4.1.1.2.1. *Fethü’l-Endelüs* 83
4.1.1.2.1.1. Özet 83
4.1.1.2.1.2. Vaka Zamanı 84

4.1.1.2.1.3. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 84
4.1.1.2.1.4. Mekân.....87
4.1.1.2.1.5. Şahıs Kadrosu.....88
4.1.1.2.2. *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* 90
4.1.1.2.2.1. Özeti 90
4.1.1.2.2.2. Vaka Zamanı 91
4.1.1.2.2.3. Romanın Olay Örgüsü ve Muhtevası 91
4.1.1.2.2.4. Mekân.....99
4.1.1.2.2.5. Şahıs Kadrosu.....100
4.1.1.2.3. *Fethü'l-Endelüs* 107
4.1.1.2.3.1. Özeti 107
4.1.1.2.3.2. Vaka Zamanı 108
4.1.1.2.3.3. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 108
4.1.1.2.3.4. Mekân.....112
4.1.1.2.3.5. Şahıs Kadrosu.....113
4.1.1.2.4. *Yulyan fi'l-Endelüs* 117
4.1.1.2.4.1. Özeti 117
4.1.1.2.4.2. Vaka Zamanı 118
4.1.1.2.4.3. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 118
4.1.1.2.4.4. Mekân.....125
4.1.1.2.4.5. Şahıs Kadrosu.....126
4.1.1.3. Karşılaştırma 130
4.1.1.3.1. Vaka Zamanı.....130
4.1.1.3.2. Tarihî Olaylar 130
4.1.1.3.3. Karakterler 134
4.1.1.3.4. Eserlerdeki Çatışma 137
4.1.1.3.5. Mekân 139
4.1.1.3.6. Endülüs'ün Fethine Bakış ve Fethin Yorumlanması 140
4.1.2. Valilik Dönemi.....142
4.1.2.1. Türk Edebiyatı.....142
.4.1.2.1.1 *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal*.....142
4.1.2.1.1.1. Özet 142
4.1.2.1.1.2. Vaka Zamanı 143

4.1.2.1.1.3. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 143
4.1.2.1.1.4. Mekân....150
4.1.2.1.1.5. Şahıs Kadrosu....151
4.1.2.1.1.5.4. Zatü'l-Cemal....154
4.1.2.2. Arap Edebiyatı 158
4.1.2.2.1. *Şarl ve Abdurrahman*....158
4.1.2.2.1.1. Özet....158
4.1.2.2.1.2. Vaka Zamanı 159
4.1.2.2.1.3. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 160
4.1.2.2.1.4. Mekân....166
4.1.2.2.1.5. Şahıs Kadrosu....167
4.1.2.3. Karşılaştırma 173
4.1.2.3.1. Vaka Zamanı....173
4.1.2.3.2. Tarihî Olaylar 173
4.1.2.3.3. Karakterler....175
4.1.2.3.4. Eserlerdeki Çatışma....177
4.1.2.3.5. Mekân....178
4.1.2.3.6. Endülüs'te Yeni Kurulan Müslümanların İdaresine Bakış....178
4.2. MÜSLÜMANLARIN ENDÜLÜS'TEKİ EGEMENLİK DÖNEMİ 181
4.2.1. Türk Edebiyatı....181
4.2.1.1. *Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's- Sâlis* 181
4.2.1.1.1. Özet....181
4.2.1.1.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası....182
4.2.1.1.3. Vaka Zamanı....189
4.2.1.1.4. Mekân....190
4.2.1.1.5. Şahıs Kadrosu....190
4.2.1.1.5.1. Melik Abdurrahman....190
4.2.1.1.5.2. Tezer....192
4.2.1.1.5.3. Rişar....192
4.2.1.2. *Dârürrâhat Müslümanları* 193
4.2.1.2.1. Özet....194
4.2.1.2.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası....194
4.2.1.2.3. Vaka Zamanı....203

4.2.1.2.4. Mekân 204
4.2.1.2.5. Şahıs Kadrosu 205
4.2.1.2.5.1. Molla Abbâs 205
4.2.1.2.5.2. Şeyh Celal 206
4.2.1.2.5.3. Feride Banu 206
4.2.1.3. *Endülüs Masalı* 208
4.2.1.3.1. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 209
4.2.1.3.2. Vaka Zaman 213
4.2.1.3.3. Mekân 213
4.2.1.3.4. Şahıs Kadrosu 214
4.2.1.3.4.1. Muhammed 214
4.2.1.3.4.2. Pedrigo 214
4.2.1.3.4.3. Mağribî Müneccim 215
.4.2.2 Arap Edebiyatı 216
4.2.2.1. *Rivâyetü'l-Vezir Ebi'l-Velid İbn Zeydûn ma' Vellâde Bintü'l-Müstekfî* 216
4.2.2.1.1. Özet 216
4.2.2.1.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 217
4.2.2.1.3. Vaka Zamanı 220
4.2.2.1.4. Mekân 221
4.2.2.1.5. Şahıs Kadrosu 221
4.2.2.1.5.1. İbn Zeydun 221
4.2.2.1.5.2. Vellade 222
4.2.2.1.5.3. Ebu Amir 223
4.2.2.2. *Abdurrahman en-Nâsır* 225
4.2.2.2.1. Özet 225
4.2.2.2.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 226
4.2.2.2.3. Vaka Zamanı 232
4.2.2.2.4. Mekân 233
4.2.2.2.5. Şahıs Kadrosu 234
4.2.2.2.5.1. Said 234
4.2.2.2.5.2. Abide 235
4.2.2.2.5.3. III. Abdurrahman 236
4.2.2.2.5.4. Emir Abdullah 236

4.2.2.2.5.5. İbn Abdülber 237
4.2.2.2.5.6. Zehra 238
4.2.2.3. *Abdurrahman en-Nâsır* 239
4.2.2.3.1. Özet 239
4.2.2.3.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 240
4.2.2.3.3. Vaka Zamanı 246
4.2.2.3.4. Mekân 246
4.2.2.3.5. Şahıs Kadrosu 247
4.2.2.3.5.1. Abdurrahman en-Nâsır 247
4.2.2.3.5.2. Zehra 247
4.2.2.3.5.3. Ümeyye b. İshak 248
4.2.2.3.5.4. İbn Haccâc 248
4.2.2.3.5.5. Alfonso 249
4.2.2.3.5.6. Emir Abdullah 250
4.2.2.3.5.7. Yunus 250
4.2.2.4. *Emiretü'l-Endelüs* 251
4.2.2.4.1. Özet 251
4.2.2.4.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 252
4.2.2.4.3. Vaka Zamanı 260
4.2.2.4.4. Mekân 260
4.2.2.4.5. Şahıs Kadrosu 261
4.2.2.4.5.1. İbn Abbâd 261
4.2.2.4.5.2. Buseyne 262
4.2.2.4.5.3. Hassûn 263
4.2.2.4.5.4. İbn Hayyun 264
4.2.2.4.5.5. Hureyz 265
4.2.2.4.5.6. Ebu'l-Hasan (Hassûn'un Babası) 265
4.2.2.4.5.7. İbn Şâlîb 266
4.2.2.4.5.8. Mıklas 266
4.2.3. Karşılaştırma 268
4.2.3.1. Vaka Zamanı 268
4.2.3.2. Mekân 268
4.2.3.3. Karakterler 269

4.2.3.4. Eserlerdeki Çatışma 271
4.2.3.5. Endülüs Medeniyetine Bakış 272
4.3. ENDÜLÜS'ÜN YIKILIŞ DÖNEMİ....274
4.3.1. Türk Edebiyatı....274
4.3.1.1. *Seydî Yahya* 274
4.3.1.1.1. Özet....274
4.3.1.1.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası....275
4.3.1.1.3. Vaka Zamanı....282
4.3.1.1.4. Mekân....283
4.3.1.1.5. Şahıs Kadrosu....283
4.3.1.1.5.1. Seydî Yahya....283
4.3.1.1.5.2. Zeyd....284
4.3.1.1.5.3. Pedro....285
4.3.1.1.5.4. İbrahim....285
4.3.1.1.5.5. Osman....286
4.3.1.1.5.6. Halime....286
4.3.1.1.5.7. Yusuf....287
4.3.1.1.5.8. Ferdinando....287
4.3.1.1.5.9. İzabella....288
4.3.1.1.5.10. Karlo....288
4.3.1.2. *Nazife* 290
4.3.1.2.1. Özet....290
4.3.1.2.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası....290
4.3.1.2.3. Vaka Zamanı....297
4.3.1.2.4. Mekân....297
4.3.1.2.5. Şahıs Kadrosu....297
4.3.1.2.5.1. Nazife....298
4.3.1.2.5.2. Ferdinando....298
4.3.1.3. *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet* 300
4.3.1.3.1. Özet....300
4.3.1.3.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası....301
4.3.1.3.3. Vaka Zamanı....307
4.3.1.3.4. Mekân....307

4.3.1.3.5. Şahıs Kadrosu 307
4.3.1.3.5.1. Musa Bin Ebi'l-Gâzân 307
4.3.1.4. *Maşuka yahut Muhafaza-i Aşk* 309
4.3.1.4.1. Özet 309
4.3.1.4.2. Olay örgüsü ve Muhtevası 309
4.3.1.4.3. Vaka Zamanı 312
4.3.1.4.4. Mekân 312
4.3.1.4.5. Şahıs Kadrosu 312
4.3.1.4.5.1. Maşuka 312
4.3.1.4.5.2. Ahmet 313
4.3.1.5. *Abdullahü's-Sagîr* 314
4.3.1.5.1. Özet 314
4.3.1.5.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 315
4.3.1.5.3. Vaka Zamanı 327
4.3.1.5.4. Mekân 327
4.3.1.5.5. Şahıs Kadrosu 327
4.3.1.5.5.1. Abdullahü's-Sagîr 328
4.3.1.5.5.2. Karolina 329
4.3.1.5.5.3. Sıdıka Hatun 330
4.3.1.5.5.4. Kral Ferdinando 331
4.3.1.5.5.5. Kraliçe İzabella 331
4.3.2. Arap Edebiyatı 332
4.3.2.1. *Ebû Abdullah es-Sagîr* 332
4.3.2.1.1. Özet 332
4.3.2.1.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 333
4.3.2.1.3. Vaka Zamanı 338
4.3.2.1.4. Mekân 338
4.3.2.1.5. Şahıs Kadrosu 339
4.3.2.1.5.1. Ebû Abdullah es-Sagîr 339
4.3.2.1.5.2. Musa 340
4.3.2.1.5.3. Ayşe Hatun 341
4.3.2.1.5.4. Tarafe 341
4.3.2.1.5.5. Ziya 342

4.3.2.2. *el-Batale ev Safhatun min Tarihi'l-Endelüsi'l-ahîr* (Kahraman Kadın yahut Endülüs'ün Son Tarihinden Bir Sayfa) 343
4.3.2.2.1. Özet 343
4.3.2.2.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 344
4.3.2.2.3. Vaka Zamanı 350
4.3.2.2.4. Mekân 350
4.3.2.2.5. Şahıs Kadrosu 351
4.3.2.2.5.1. Atike 351
4.3.2.2.5.2. Hamid 352
4.3.2.2.5.3. Musa 352
4.3.2.2.5.4. Ömer 353
4.3.2.2.5.5. Ebû Abdullah es-Sagîr 353
4.3.2.2.5.6. Seydî Yahya 354
4.3.2.3. "Âhiru Abtâli Gırnata" (Gırnata Kahramanlarının Sonuncusu) 355
4.3.2.3.1. Özet 355
4.3.2.3.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 355
4.3.2.3.3. Vaka Zamanı 357
4.3.2.3.4. Mekân 358
4.3.2.3.5. Şahıs Kadrosu 358
4.3.2.3.5.1. Musa Bin Ebi'l-Gassân 358
4.3.2.4. "Muhammed es-Sagîr" (Küçük Muhammed) 359
4.3.2.4.1. Özet 359
4.3.2.4.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası 359
4.3.2.4.3. Vaka Zamanı 363
4.3.2.4.4. Mekân 363
4.3.2.4.5. Şahıs Kadrosu 364
4.3.2.4.5.1. Muhammed 364
4.3.2.4.5.2. Muhammed'in Babası 364
4.3.3. Karşılaştırma 366
4.3.3.1. Tarihî Olaylar 366
4.3.3.2. Vaka Zamanı 367
4.3.3.3. Mekân 368
4.3.3.4. Karakterler 369

4.3.3.5. Eserlerdeki Çatışma 370
4.3.3.6. Endülüs'ün Yıkılışına Bakış ve Yıkılışın Yorumlanması 372

SONUÇ 375

KAYNAKÇA 380

KISALTMALAR

Bakınız	Bkz
Adı geçen eser	a, g, e,
Adı geçen makale	a, g, m,
Sayı	S.
Cilt	c.
Sayfa	s.
Baskı	b.
Çeviren	çev.
Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi	DIA
Editör/yayına hazırlayan	haz.
Basım tarihi yok	t.y.

GİRİŞ

Müslümanların İspanya'da kurduğu Endülüs Devleti, Doğu ve Batı'nın çatıştığı ve birlikte yaşadığı en önemli yerlerden biridir. Endülüs, farklı millet ve din mensuplarının yaşadığı topraktır. Müslümanların farklı alanlarda gerçekleştirdikleri başarıların sahnesidir. Endülüs, Batı ve İslam medeniyetlerinde unutulmaz izler bırakmıştır. Bunun için Endülüs, farklı milletlere ve dinlere mensup yazarların dikkatlerini çekmiş ve onlar için cazip bir konu haline gelmiştir. Dünyanın farklı ülkelerine mensup edebiyatçılar, konusunu Endülüs tarihinden alan edebî eserler kaleme almıştır. Bu eserlerde özellikle de Müslüman yazarlar Endülüs'ün fethine, medeniyetine ve yıkılışına dikkat çekmeye çalışmışlardır.

Endülüs, özellikle Tanzimat'tan sonra roman ve tiyatronun Türk ve Arap edebiyatına girmesiyle bu yeni türlerde ele alınmıştır. 1975 yılından itibaren edebiyatçılar, Endülüs tarihinden ilham alarak hikâye, tiyatro ve romanlar yazmaya başlamışlardır.

Türk ve Arap edebiyatında Endülüs; Karşılaştırmalı İnceleme (1875-1940) adlı tezimizde 1875-1940 yılları arasında yayımlanan roman, piyes, hikâye ve manzum hikâyelerde Endülüs'ü ele aldık. Çalışmamızı 1875-1940 yılları arasında yayımlanan roman, piyes, hikâye ve manzum hikâyeler ile sınırladık. O dönemde basılmamış eserleri çalışmamızın dışında tuttuk.

Fetihten beri Endülüs, Arap şiirinde önemli bir yer almış ve ona dair çok sayıda şiir yazılmıştır. Yeni Arap şiirinde Endülüs'ü inceleyebilmek için onlarca şiir kitabının incelenmesi gerekmektedir. Türk edebiyatında belirttiğimiz dönemde Endülüs ile ilgili yazılmış şiirler yok denilecek kadar azdır. Ayrıca şiir; roman, hikâye, tiyatro ve manzum hikâyeden farklı özellikler de taşımaktadır. Bunun için sadece roman, piyes, hikâye ve manzum hikâyeleri ele alıp şiiri çalışmamızın dışında tuttuk.

1875 yılında Endülüs'e dair ilk piyes yazıldığı için bu tarihi başlangıç olarak belirttik. II. Dünya Savaşının yarattığı sıkıntılardan dolayı toplumlarda değerler ve düşünceler değişikliğe uğramış ve edebiyatta köklü bir değişim yaşanmaya başlamıştır. Bundan dolayı

Türk ve Arap edebiyatında 1940 yılına kadar yazılmış eserlerde Endülüs'ü ele almayı uygun bulduk.

Türk ve Arap edebiyatında ortak bir konu teşkil eden Endülüs, hem Türk hem de Arap edebiyatında kapsamlı, müstakil ve karşılaştırmalı bir çalışmaya konu olmamıştır. Bununla beraber her iki edebiyatta Endülüs ile ilgili yazılmış eserlere dair birkaç çalışma yapılmıştır. Türk edebiyatında İnci Enginün'ün "Edebiyatımızda Endülüs" adlı makalesi, Beşir Ayvazoğlu'nun "Edebiyatımızda Endülüs" adlı makalesi ile Belkıs Gürsoy'un "Türk Edebiyatında Endülüs" adlı makalesi, bu konuda Türk edebiyatında yazılan en önemli makalelerdir. Ayrıca İdris Nasr Mahgoob'un *Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Konusunu İslam Tarihinden Alan Piyesleri* adlı doktora tezi ile Mümtaz Sarıçiçek'in "Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatrolarında Endülüs" adlı makalesinde Abdülhak Hamid'in Endülüs'e ilişkin eserleri ele alınmıştır.

Arap edebiyatında ise Ahmed Muhammed Zalat'ın *el-Endelüs fir-rivâyeti'l-Arabiyeti'l-mu'asıra* (Çağdaş Arap Romanında Endülüs) adlı doktora tezi, Abdürrezzak Hüseyin'in *el-Endelüs fiş-şi'ri'l-Arabî el-mu'asır* (Çağdaş Arap Şiirinde Endülüs) adlı çalışması, Mahmud Ali Mekkî'nin "el-Endelüs fî-şiir Şevkî ve nesrih" (Şevkî'nin Şiiri ve Nesrinde Endülüs) adlı makalesi ile Abdülhamid İbrahim Muhammed'in "Suretu'l- Endelüs fî rivâyât Corci Zeydan" (Corci Zeydan'ın Romanlarında Endülüs İmajı) adlı makalesi bu konu ile ilgili yapılan en önemli çalışmalardır.

Türk ve Arap edebiyatında Endülüs; Karşılaştırmalı İnceleme (1875-1940) adlı çalışmamız edebiyat araştırmalarının bir sahası olan karşılaştırmalı edebiyat alanına girer. Hangi yazarlar Endülüs'ten ilham alarak eser yazmış? Bu yazarlar neden ve hangi amaçla Endülüs'e yönelmişler? Endülüs tarihinden hangi olay ve şahsiyetler yazarların dikkatlerini çekmiş? Yazılmış olan eserlerde ortaklık, benzerlik ve farklılıklar nelerdir? gibi sorulardan yola çıkarak söz konusu dönemde her iki edebiyatta Endülüs'ün yerini belirtmek ve Endülüs'ü işleyen eserleri karşılaştırmalı bir şekilde inceleyerek ortaklık, benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışmamızın ilk aşamasında söz konusu dönemde basılmış eserleri tespit ederek onları farklı ülkelerden toplamaya çalıştık. Eserlerin elde edilmesinde güçlükler yaşadık. Tespit ettiğimiz eserleri fotokopi yolu ile çoğaltarak veya satın alarak temin etme yoluna gittik. Baskısı tükenen eserler için yoğun araştırmalar yaparak farklı kütüphanelerden temin ettik. Konumuz ile ilgili yirmi üç eser tespit ettik. İncelenen eserlerin, birden çok baskı yapanlarında, mümkün olduğu kadar ilk baskıları esas aldık. Her eseri defalarca okuyarak notlar aldık.

Konumuz tarih ile ilgili olduğu için Endülüs tarihine dair yazılmış önemli eserleri okuduk. Konumuza ilişkin yapılmış çalışmaları ve teori kitaplarını gözden geçirdik.

Karşılaştırma, öteden beri farklı bilim dallarında kullanılan bir inceleme yöntemidir. İnsanlık tarihinin müştereklerini ortaya çıkarabilen karşılaştırma metodu, edebiyat bağlamında muhtelif edebiyatlara ait eserleri tetkik etmekte kullanılmaktadır. Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında en çok görülen temaların karşılaştırılması alanına giren çalışmamızda Endülüs temasını ele alırken bu metodu kullandık. Bu metot ile Endülüs'ün temasının her iki edebiyatta aldığı görünümleri belirtmeye çalıştık. Endülüs'ün tarihsel figürlerinin her iki edebiyatta edebi şahsiyet olarak nasıl canlandırıldığını ortaya koyduk. Bununla beraber Karşılaştırmalı Edebiyatın ilişkili olduğu disiplinlerden biri olan İmgebilim (imagology)'den faydalanarak Endülüs'te birlikte yaşayan İspanyollar ve Arapların imajlarını her iki edebiyatta belirtmeye çalıştık. Bunun için çalışmanın Türk ve Arap edebiyat tarihini aydınlatmaya faydalı olacağını düşünmekteyim.

Çalışmamızı dört ana bölüm şeklinde sınıflandırdık.

Tezin birinci bölümü "Endülüs'e Genel Bir Bakış" adını taşımaktadır. Endülüs'ün edebiyattaki akislerini daha iyi anlayabilmek için Endülüs hakkında bazı bilgiler edinmeye ihtiyaç vardır. Çalışmamıza bir zemin oluşturmak için bu bölümde Endülüs'e dair tarihî bilgilere yer verdik. Tezin ikinci bölümü "Endülüs'ü İşleyen Yazarlar" adını taşmaktadır. Karşılaştırmalı Edebiyat alanına giren çalışmalarda yazarların biyografileri önemlidir. Yazarın biyografisi eserin meydana çıkışının aydınlatılmasında ve açıklanmasında önemli bir rol oynar. Yazarların hayatlarında eserlerinin kaynakları ve tesirleri bulunduğu için bu

bölümde eserlerini incelediğimiz yazarlar hakkında bilgi vermeyi uygun gördük. Her yazarın biyografik bilgilerini vererek bağlı olduğu akım ve İspanya'ya gidip gitmediğine dair malumat verdik. Tezin üçüncü bölümü "1875 Yılına Kadar Türk ve Arap Edebiyatında Endülüs" adını taşımaktadır. Bu bölümde, 1875 yılına kadar Türk ve Arap edebiyatında Endülüs'ün yeri ve önemini ele aldık. Endülüs ile ilgili yazılmış tarihî, coğrafya kitapları ile Endülüs'e dair yazılmış sefaretname, seyahatnameleri Endülüs'e dair edebî eserlerin yazılmasına zemin hazırladığı için kısaca tanıttık. Bu eserlerin en önemlileri Ziya Paşa'nın Fransızcadan çevirdiği *Endülüs Tarihi* adlı eseri ile el-Makkarî'nin *Nefhu't-tîb* adlı eseridir.

Tezin dördüncü bölümü olan "Tematik İnceleme" tezin asıl bölümünü teşkil etmektedir. Konumuz tarihle bağlantılı olduğu için incelediğimiz eserleri işledikleri döneme göre ayırıp Müslümanların İspanya'yı Fethi, Müslümanların Endülüs'teki Egemenlik Dönemi ve Endülüs'ün Yıkılış Dönemi olmak üzere üç alt bölümde inceledik.

Müslümanların İspanya'yı Fethi bölümünü, tarihçilerin yaptığı gibi Fetih Dönemi ve Valilik Dönemi olmak üzere ikiye ayırdık. Bu iki bölümün altında Endülüs fethini işleyen eserleri inceledik. Türk edebiyatından iki, Arap edebiyatından beş, toplam olarak yedi eseri inceledik. Müslümanların Endülüs'teki Egemenlik Dönemi başlığı altında Türk edebiyatından iki, Arap edebiyatından dört, toplam olarak altı eseri ele aldık. Endülüs'ün Yıkılış Dönemi başlığı altında Türk edebiyatından beş, Arap edebiyatından dört, toplam olarak dokuz eseri inceledik.

Bu üç alt bölümün her birinde eserleri kronolojik bir şekilde ele aldık. Önce Türk edebiyatına ait eserleri, daha sonra Arap edebiyatına ait eserleri inceledik. Her eseri, kimliğini ve özetini verdikten sonra muhteva, zaman, mekân ve şahıs kadrosu açısından inceledik. Vaka Zamanı başlığı altında eseri zaman açısından inceleyerek eserin vaka zamanını tespit etmeye çalıştık. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası başlığı altında eserin olay örgüsü ve muhtevası, yazarın başvurduğu tarihî kaynaklar üzerinde durduk. Yazarın tarihî olaylara sadık kalıp kalmadığını ortaya koyduk. Mekân başlığı altında eseri mekân açısından inceleyerek vakanın geçtiği mekânı, mekâna dair tasvirleri ve eserde adı geçen yerleşim yerlerini belirttik. Şahıs Kadrosu başlığı altında eserde geçen şahısları ele aldık. Her şahsiyetin eserde yeri ve önemini belirttik. Eserde yer alan tarihî şahısların eserdeki yerini ve

yaptıkları işleri dile getirdik ve onlar haklarında kısa tarihî bilgilere yer verdik. Bununla amacımız onların tarihteki yerlerini ve tarihîliğini ortaya koymak ve yazarın gerçek şahsiyete sadık kalıp kalmadığını açıklamaktır. İncelediğimiz Arapça eserlerin hiç biri Türkçeye tercüme edilmediği için gerektiğinde bu eserlerden bazı bölümleri Türkçeye tercüme ederek alıntı yaptık.

Bu üç alt bölümün her birinin sonunda yer alan karşılaştırma başlığı altında, bölümdeki eserleri birçok yönden karşılaştırarak eserlerin ortak noktalarını ve farklılıklarını ortaya koyduk.

Tezimizin Sonuç bölümünde, ulaştığımız sonuçları ortaya koyduk. Tezimizin Kaynakça bölümünde ise, incelediğimiz eserleri ve tezimizde yararlandığımız kaynakları verdik.

1. ENDÜLÜS'E GENEL BİR BAKIŞ

1.1. ENDÜLÜS ADI

Endülüs, Akdeniz'in batı kısımlarında yer alan İberya Yarımadası'nın fethinden sonra Arapların bu topraklar için kullandığı coğrafi bir isimdir. Endülüs ismi, ilk kez fetihten sonra H.98/M.716 yılında iki dille basılmış bir dinar üzerinde görüldü. Dinarın Latince kısmında ise Endülüs'ün karşılığı İspanya olarak yazılmıştır.[1] Endülüs kelimesinin kökeni kesin bir şekilde tespit edilmemiştir. Fakat Endelüs adı, beşinci yüzyılda İspanya güneyinde yerleşmiş olan Vandallar'ın (vandalus) isminden yani "*Vandallar'ın yurdu anlamına gelen Vandalucia'dan*" türetilmiş olabilir.[2] İslam Ansiklopedisi'nde Endülüs maddesini yazan Seybold, Endülüs isminin kaynağına ilişkin şu bilgileri aktarır:

"Pyrenee yarım adasına Arapların verdiği isimdir.(...) İlk defa Arapların kullanmış olduğu bu ismin menşei, eski Yunanlıların "İberia" ve Romalıların "Hispania"sı kadar karanlıktır. Mamafih bu isim ile cermen kavimlerinden Vandalların ismi arasında bir münasebet kurmak ve bunu mefruz bir Vandalacia şeklinde iştikak ettirmek de oldukça tabi görülebilir."[3]

Başlangıçta Endelüs adıyla İberya Yarımadası'nda Müslümanların fethettikleri topraklar, yani bugün Portekiz, İspanya ve güney Fransa kastedilmekteydi. Müslümanların fethettikleri toprakların zamanla azalmasına "*paralel olarak Endülüs isminin taşıdığı coğrafi muhteva giderek*" [4] daralmış ve XV. yüzyılda sadece Müslüman hâkimiyeti altında kalan Gırnata şehri ve çevresindeki bölgeler için bu isim kullanılmıştır.

Bu bölge için Arapların el-Endelüs isminin yanı sıra el-Cezîre, Cezîretü'l-Endelüs isimlerini de kullandıkları bilinir.[5] Kelime Türkçede "Endülüs" şeklinde telaffuz edildiği gibi

[1] Georges S. Colan, *el-Endelüs*, çev. İbrahim Hurşid, v.d., Beyrut, Darü'l-Kitabi'l-Lübnanî; Kahire, Darü'l-Kitabi'l-Mısrî, 1980. s. 58
[2] Özdemir, *"*Endülüs*", DIA,* C. 11, İstanbul, 1995, s. 211
[3] C.F. Seybold, "Endülüs", *İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1964, s. 270
[4] Mehmet Özdemir, *Endülüs,* İstanbul, İSAM Yayınları, 2014. s. 28-29
[5] Lütfi Şeyban, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri,* İstanbul, İz Yayıncılık, 2003. s.39

Endülüslü İbn Kazmân'ın (1068-1160) şiirlerinde de aynı şekilde "Endülüs" olarak geçmektedir.[6]

Cordoba, Almeria, Granada, Sevilla, Huelva, Malaga, Cadiz ve Jaen vilâyetlerini içine alan mıntıkayı ifade eden Andalucia adı günümüzde İspanya'da kullanılmaktadır.[7]

1.2. FETİHTEN ÖNCE ENDÜLÜS

Fetihten önce İspanya, birçok açıdan zayıf bir ülkeydi. Ülkedeki zafiyet ve istikrarsızlık, Kuzey Afrika'yı istila eden Emevilerin İspanya'ya geçmelerine cesaret verdi ve fetih hareketini kolaylaştırdı.

Afrika ile Avrupa arasında bir köprü konumunda olan İber yarımadası, tarih boyunca birçok milletin yurdu olmuştur. Germen boylarından biri olan Vizigotlar, 468 yılında İspanya'nın büyük kısmını istila ettiler ve İspanya'da Müslümanlar tarafından fethedilinceye kadar hâkimiyetlerini sürdürdüler. Emevilerin fethetmesinden önce İspanya siyasî, dinî ve sosyal açılardan son derece kötü bir durumdaydı. İspanya kralı Witiza'nın öldükten sonra geride bıraktığı çocuk yaşta iki oğlunu devlet ricali ve asilzadeler hükümdarlığa kabul etmedi. Kral ailesine mensup olmayan Rodrigo (Roderic), iktidarı ele geçirerek fetihten bir yıl önce kral oldu. Rodrigo, tahta çıkınca eski kralın oğulları ve taraftarlarına kötü davrandı. Taht mağduru durumuna düşen Witiza'nın oğulları, tahtı yeniden ele geçirmek için yardım aramaktaydılar.[8]

Dinî açıdan 586 yılında Vizigotlar Aryan mezhebinden ayrılarak Katolik mezhebine mensup olduktan sonra rahipler, siyasî alanda güçlü oldular ve ülkenin en geniş arazilerini ele geçirdiler. Katolik din adamları, halka karşı acımasız bir şekilde davranıyordu. Milattan önce İspanya'ya ayak basan Yahudiler de kilisenin zulmüne maruz kaldılar; zorla Hristiyanlaştırılma ya da ülkeden kovulma tehlikesini yaşadılar. 693 yılında alınan bir konsey

[6] Colan, *a.g.e.*, s.59
[7] Mehmet Özdemir, *"*Endülüs*", DIA,* s. 211
[8] Özdemir, *Endülüs*, s.18-21

kararı ile Yahudiler'in tüccar olarak faaliyetleri yasaklandı. Bir yıl sonra da evlilik ve sünnet gibi dinî törenleriyle kendi aralarındaki evlilikler de yasaklandı. [9]

Sosyal açıdan tabakalar arasında dengesizlik vardı. Sayısı az olan arazi sahipleri efendi olarak hüküm sürerken halkın geri kalan büyük kısmı orta tabaka ve kölelerden ibaretti. Fetih öncesi İspanya'da taht mağduru durumuna düşen Witiza'nın oğulları, yoksunlaştırılmış vatandaşlar, ezilmiş köleler, zulme uğramış Yahudiler; onların hepsi bir kurtarıcı beklemekteydiler.[10]

Müslümanların İspanya'ya girmelerinde, İspanya'daki siyasî, içtimaî ve dinî durumun önemli bir rolü vardı. Tarihî kaynaklarda Sebte hâkimi Julianos'un Vizigotlar'la ilişkileri bozuk olduğu için Müslümanları İspanya'ya girmeye teşvik ettiğinden söz edilmektedir. Hatta Târık'ın ordusunun İspanya'ya geçişinde Julianos'un askerlere gemileri verdiği rivayet edilmektedir.[11]

1.3. ENDÜLÜS'ÜN FETHİ

Yukarıda söz edilen İspanya'nın kötü vaziyeti, Emeviler tarafından ülkenin fethedilmesini kolaylaştırdı ve fethin hızlı bir şekilde gerçekleşmesine sebep oldu.

Endülüs'ün fetih tarihi ve seyri hususunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Genellikle kabul edilen rivayete göre Târık b. Ziyâd'ın emrindeki kuvvetler, 711 yılında İspanya'ya geçti. Emevilerin altıncı halifesi Velîd b. Abdülmelik'ten izin aldıktan sonra Kuzey Afrika Valisi Musa b. Nusayr, 710 yılında Tarîf b. Mâlik kumandasındaki aşağı yukarı beş yüz kişiden oluşan bir birliği keşif amacıyla İspanya'nın güney sahillerine gönderdi. Tarîf b. Mâlik'in büyük miktarda ganimetle dönmesiyle Musa, İspanya'nın zayıf olduğunu düşünerek Târık b. Ziyâd kumandasında yedi bin askerden oluşan bir orduyu, arkasından da beş bin askeri takviye olarak İspanya'ya yolladı.[12]

---

[9] S. Muhammed İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, çev. Yusuf Yazar, Ankara, Rehber Yayıncılık, 1990. s. 22
[10] İmamüddin*, a.g.e.,* s. 25
[11] Özdemir, *Endülüs*, s. 21-22
[12] Özdemir, *"*Endülüs*", DIA,* s. 211

Târık, İspanya'nın güneyinde yer alan Cebelitarık dağında karargâhını kurdu ve yakınındaki Cezîretülhadrâ'nın kontrolünü sağladı. Târık, daha sonra karşılaştığı Kral Rodrigo kumandasındaki İspanya ordusunu, birkaç gün süren zorlu bir savaşın sonunda hezimete uğrattı. İspanya ordusunu yendikten sonra Târık, çok geçmeden İspanya'nın başşehri Tuleytula'ya doğru ilerleyerek başkenti fethetti. O zamanlarda İspanya kralından hoşnut olmayan bazı kale ve şehir halklarının, bilhassa Yahudilerin, kapılarını kendiliklerinden fetih ordusuna açtıkları bilinmektedir.

712 yılında, Musa b. Nusayr, fethin tamamlanması için Araplar'dan oluşan bir orduyla İspanya'ya geçip Karmûne, Leble, Sevilla, Mâride gibi şehirleri fethederek Tuleytula yakınlarında Târık b. Ziyâd'la buluştu. Daha sonra bu iki komutan tarafından fetih hareketi devam ettirildi. 713 yılı içerisinde Galicia, León, bölgeleri ve Barcelona, Lérida, Zaragoza şehirleri fethedilmiştir.[13]

1.4. VALİLER DÖNEMİ

714 yılında Musa b. Nusayr'ın Halife Velîd b. Abdülmelik'in emriyle, Endülüs'ün idaresini oğlu Abdülazîz'e bırakıp yanına Târık'ı da alarak Şam'a dönmesiyle Endülüs'te "valiler dönemi" başladı ve 756 yılında I. Abdurrahman'ın Endülüs Emevî Devleti'ni ilânıyla sona erdi. Bu dönemde yirmi bir vali görev yaptı. Endülüs'ün valileri, doğrudan Halifeye bağlı olmayıp Halifenin kuzey Afrika'daki valisinin hâkimiyeti altındaydı. Bunun için valilerin kimileri Kuzey Afrika valisi tarafından tayin edildi. Kimileri de Endülüs'teki askerler tarafından seçildi. Valiler Döneminde fetih hareketi devam etti; atanan valilerin büyük bir kısmı, Frank topraklarında yayılmak için bütün gayretlerini sarf ettiler. İslam ordusu, Septimania ve Narbona bölgelerini istila ederek bugünkü Paris'in bulunduğu bölgeye yaklaştı. Fakat vali Abdurrahman el-Gâfikî, 732 yılında Tours yakınlarında yer alan ovada gerçekleşen Belâtüşşühedâ savaşında Franklar'a yenildi. Bu hezimetten sonra Fatihlerin

[13] Özdemir, *"*Endülüs*", DIA,* s. 212

Avrupa'daki ilerlemeleri bir anlamda durmuş oldu. Fatihler, kendi aralarında başlayan iç çekişmelerle güçlerini tüketip eskisi kadar dışa açılmamaya başladılar.[14]

Valiler Dönemi, farklı ırk ve dinden meydana gelen Endülüs toplumunun doğum sancısına şahit oldu.

Arap, Berberî ve Mevâli gibi yeni unsurların topluma katılmasıyla İber yarımadasındaki toplumsal yapı ve statüler değişti. Yeni toplumda da dinî çoğulculara izin verildi. Bu izinden en fazla yararlananlar, Vizigot döneminde dinî ve sosyal haklarından mahrum kalan İspanya Yahudileri oldu; Vizigot döneminde kaybettikleri dinî ve sosyal haklarına yeniden kavuştular.[15]

Endülüs toplumu oluşurken mevki-makam ve nüfuz için birçok iç çekişmeler meydana geldi. İç çekişmelerin ilki, 741 yılında Araplarla Berberîler arasında ortaya çıktı. Berberîler, yoğun bulundukları bölgede ayaklanarak başkent Kurtuba'ya doğru harekete geçti ve bu esnada geçtikleri yerlerdeki Arap halkına yönelik katliam yaptılar.[16] Bu ayaklanmanın sonucunda her iki taraftan çok sayıda insan öldü. Ayaklanma, ertesi yıl Kuzey Afrika'dan gelen 10-12000 kişilik Şamlı askerlerin müdahalesiyle bastırılabildi.

Endülüs'te Berberî ayaklanması biter bitmez, Endülüslü Araplar ile Şamlı askerler arasında yeni bir fitne baş gösterdi. Bu karışıklık, Hristiyanların arazilerinin bir kısmının yapacakları muvazzaf askerlik hizmeti karşılığında Emevi askerlerine verilmesiyle çözüldü. Böylece Şamlı askerler, İşbîliye, Şezûne, İlbîre, Ceyyân, Cezîretülhadrâ, Tüdmîr, Reyyu ve Bâce'ye yerleştirilmiştir.

Fakat çok geçmeden Kayslı-Yemenli çatışması ortaya çıktı. Bilindiği gibi Araplar Kaysî ve Yemenî olarak iki büyük kola ayrılırlar ve bu iki kol Cahiliye döneminden beri birbirleriyle geçinemez. Endülüs'e gelmiş olan ilk Araplar, Yemenli idi. Bunların içinde çok az Kaysî vardı. Fakat fetihten sonra gelenlerin büyük kısmı Kayslılardı. Bu iki kabile arasında iktidar mücadelesi yaşandı ve sonunda Endülüs'ün Kayslılar ve Yemenliler tarafından sırayla

[14] Özdemir, *"*Endülüs*", DIA,* s. 212
[15] Özdemir, *Endülüs*, s. 31-32
[16] Özdemir, *Endülüs*, s. 37

idare edilmesi konusunda anlaşma yapıldı. Anlaşmaya göre 747 yılında Kayslılardan Yûsuf el-Fihrî Endülüs valisi olarak seçildi; bir yıl sonra Yemenlilerden bir vali olacaktı. Ancak vakti geldiğinde Kayslılar valiliği Yemenliler'e devretmeyince Kayslı-Yemenli çatışması yeniden alevlendi.[17]

1.5. EMİRLİK DÖNEMİ(756-929)

Endülüs'te Kayslı-Yemenli çatışması yeniden alevlenirken hilafetin merkezinde 750 yılında Abbâsîler, Emevîlerin idaresine son verdikten sonra Emevîlere karşı tasfiye hareketine başladılar. Bu hareketten çok az sayıda kişi kurtulabildi. Halife Hişâm'ın torunlarından Abdurrahman b. Muâviye onlardan biriydi. Abdurrahman, önce Kuzey Afrika'ya kaçtı. Emevîlerin hilafetini yeniden kurmayı düşünen Abdurrahman, Endülüs'te Emevî yanlılarından faydalanmak istedi ve 755 yılında Endülüs'e gitti. Kısa sürede, Şezûne, Cezîretülhadrâ, İlbîre ve İşbîliye'yi kontrolü altına alan Abdurrahman, 756 yılında ele geçirdiği Kurtuba'da emirliğini ilan etti. Endülüs, bundan sonra Abdurrahman'ın soyundan gelen emirler tarafından yönetilmeye başladı.[18] 756'den, 928'te III. Abdurrahman'ın Halife unvanını kullanmasına kadar geçen süre emirlik dönemi olarak adlandırıldı.

Bu dönemde Endülüs, hem merkezi sistemden hem de kabilelerin etkisinden kurtularak bağımsız kurumsallaştırılmış bir devlet haline geldi. Söz konusu dönemin şahit olduğu nispî istikrar sayesinde Endülüs medeniyeti filizlenmeye başladı. Özellikle ilme önem veren emirler zamanında ilmî ve edebî faaliyetler çoğaldı. Başkent Kurtuba önemli bir ilim merkezi oldu.

I.Abdurrahman Endülüs toplumundaki iç çekişmeleri bertaraf etmek için her gruba aynı mesafede durdu ve bütün grupların yetkilerini kısıtladı. Endülüs'te kabilelerin devletteki etkisini azaltmak için orduyu, çoğunluğu Afrika'dan getirtilen harp esirleri ve paralı askerlerden oluşturdu. Onun yanı sıra Endülüs'te Emevî nüfuzunu güçlendirmek amacıyla doğuda kalan Emeviler ve taraftarlarının Endülüs'e gelmelerini teşvik etti ve onlardan

[17] İmamüddin, *a.g.e.,* s. 58
[18] İmamüddin, *a.g.e.,* s. 70-74

gelenlere birçok idarî kadro verdi.[19] Doğuda kazandığı tecrübesiyle I.Abdurrahman, devletin kurumsallaştırılmasını sağladı; öncelikle beş veya altı vezirlik makamları ile onlara başkanlık eden "Hâciblik" makamı ihdas etti. Bunun yanı sıra vezir kadar yetkileri olan bir "Başkadı" ve ülkedeki Hristiyan halkı devlet nezdinde temsil etmek üzeri bir "Comes" tayin etti.[20] I.Abdurrahman, Kurtuba'yla ilgilendi; şehirde görkemli sarayını içeren yeni karargâh inşa etti. Ayrıca onun döneminde şehrin eski surları onarıldı ve eski şehrin etrafında yeni mahalleler kuruldu.

I.Abdurrahman, devletin iç sorunları yanında Franklarla uğraştı; Frank kralı komutasında Kurtuba'ya doğru ilerlemek isteyen kalabalık bir orduyu hezimete uğrattı.[21]

Miladî 788 yılında Abdurrahman öldüğünde tahta çıkan oğlu I. Hişâm, dinî kurallara ve din adamlarına büyük bir özen göstererek halkın sempatisini kazandı. Bu nedenle onun zamanında büyük iç olaylar meydana gelmedi. Yerli halktan ihtida edenlerin sayısı arttı. Fakat din adamlarının siyasî ve toplumsal hayattaki nüfuzları da arttı.[22] Emirlik dönemini İspanya'nın kuzeyindeki Hristiyan krallıklarını baskı altına alan I.Hişâm, Franklar'ın İspanya üzerine etkisini azalttı.[23]

I.Hişâm öldüğünde yerine tahta geçen oğlu I. Hakem'in gerek özel hayatı gerekse devlet anlayışı babasından çok farklı olduğu için, durum değişmeye başladı; babasının aksine ilim meclislerine işret meclislerini tercih eden yeni emir, babasının din adamlarına gösterdiği ilgiyi göstermeyerek din adamlarının nüfuzlarını azaltmaya çalıştı. 801 yılında Frankların Barselona'yı alması, yeni emîrin itibarını zedeledi. Bunun sonucunda yoğun bir şekilde iç ayaklanmalar yeniden meydana gelmeye başladı. I.Hakem, başkent Kurtuba başta olmak üzere büyük şehirlerde yaşanan isyanları çok sert askerî müdahalelere ve hileye başvurarak bastırmayı başardı.[24]

---

[19] Özdemir, *Endülüs*, s. 44-45
[20] Özdemir, *Endülüs*, s. 45- 46
[21] Özdemir, *Endülüs*, s. 48
[22] İmamüddin*, a.g.e.,* s. 92-94
[23] Özdemir, *Endülüs*, s. 48-50
[24] Özdemir, *Endülüs*, s. 51

İyi bir şair olan I.Hakem, edebiyata ve ilme büyük önem vererek Endülüs'ün kültürel ve sanatsal filizlenmesine katkıda bulundu.[25]

I. Hakem'den sonra tahta geçen ve birinci sınıf bir devlet adamı olarak yetiştirilen oğlu II.Abdurrahman'ın hüküm sürdüğü dönem (822-852) Endülüs'ün en parlak dönemlerinden biridir; bu dönem, Endülüs medeniyetinin teşekkülünün belirmeye başladığı bir dönemdir. II.Abdurrahman, kültür ve medeniyet alanlarında Abbâsîler'den yararlanarak Kurtuba'yı Batı'nın Bağdat'ı yapmak istedi. Bu amaç doğrultusunda ilmin farklı dallarında Bağdat'ta ortaya konan eserleri Endülüs'e götürmek için şairleri Bağdat'a gönderdi.

Endülüs'ün istikrara kavuşması, zenginleşmesine imkân verdiği gibi Arapçanın ve İslam'ın yayılışını da hızlandırdı. Tuleytula, Kurtuba ve İşbîliye gibi Endülüs'ün büyük şehirlerinde Hristiyan halk (Müsta'ribler), Arap kültürünün etkisi altında kaldılar; din adamlarının tepkisine rağmen Hristiyanlar çocuklarına Arapça isimler koymaya, Müslümanlar gibi giyinmeye başladığı gibi Hristiyan gençleri de Arapça'yı Latince'den daha iyi konuşup yazmaya başladılar.[26]

İspanyolların saldırılarına karşı Endülüs'ü korumayı başaran II.Abdurrahman, devletin dış ilişkilerine önem verdi ve Endülüs ile diplomatik ilişki kurmak isteyen Bizans İmparatoru'nun gönderdiği elçiyi kabul ettiği gibi Bizans İmparatoru'na bir elçi gönderdi.[27]

II.Abdurrahman'ın farklı alanlarda gerçekleştirdiği başarılardan dolayı hüküm sürdüğü dönem "*'eyyâmü'l-arûs' (düğün günleri)"* olarak anılmıştır.[28]

II. Abdurrahman'dan sonra oğlu Muhammed (852-886) emir oldu. Saltanatının ilk yıllarında babası gibi farklı alanlarda başarılar gerçekleştirdi; "Hristiyan Fedaileri Hareketi" isimli isyanı bastırdığı gibi Endülüs'ün kuzeyindeki İspanyol krallıklarına karşı da başarılı seferler düzenledi. Ancak iktidara gelişinden bir süre sonra idareyi genç ve tecrübesiz kimselerin eline teslim etti. Yeni idarecilerin ehliyetsizlikleri, adaletten uzak uygulamaları,

[25] Muhammed Abdullah İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. 1, 3. b. Kahire, Mektebetü'l-Hanci, 1988/1408, s. 252
[26] Özdemir, *Endülüs*, s. 56- 57
[27] İnan, *a.g.e.*, .C. 1. s. 282
[28] Özdemir, *Endülüs*, s. 53

ülkenin farklı yerlerinde meydana gelen isyanlara neden oldu. Müvelledûn, Araplar ve Berberîler, çoğunlukta bulundukları bölge, şehir ve kalelerde devlete karşı isyan bayrağını çektiler. Bu ayaklanmalar Münzir ve özellikle Abdullah dönemlerinde şiddetlendi. [29]

Sonunda devletin otoritesi payitaht Kurtuba'nın dışında hissedilmez hale geldi. Ülkede Kurtuba'ya şeklen bağlı ya da tamamen bağımsız yirmiden fazla küçük devlet kuruldu. Bu parçalanmadan dolayı da kuzeydeki Hristiyan saldırılarına karşı direniş gösterilmedi. Ayaklanma olan bölgelerde yıllık olarak ödenmesi gereken vergiler toplanılmadığı için devletin ekonomisi de zayıfladı. X. yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde ülke hem siyasî hem de sosyal anlamda parçalanmış durumdaydı ve herkes, Endülüs'te Emevî devletinin son günlerini yaşamakta olduğunu düşünmekteydi. Hatta Emir Abdullah öldüğünde geride bıraktığı dokuz oğlundan ve kardeşlerinden hiç biri tahta oturmak için bir teşebbüste bile bulunmadılar.[30]

Abdullah'tan sonra 21 yaşındaki torunu III. Abdurrahman (912-961) tahta çıktı. Yiğitliğiyle ve zekâsıyla bilinen III. Abdurrahman, Endülüs'ü içine düştüğü parçalanma durumundan kurtardı ve merkezî idareye çeki düzen verdi. Daha sonra asilere hatırı sayılır din adamlarından ve üst düzey devlet görevlilerinden oluşan irşat heyetleri gönderdi. Nasihati kabul etmeyen asilerin üzerine yürüyerek yirmiyi aşkın isyancıyı itaat altına aldı. Böylece Endülüs'ün bütünlüğü yeniden sağlandı. III. Abdurrahman Endülüs'ün bütünlüğünü sağlarken doğuda Abbasî Halifeliği eski gücünü yitirmiş durumdaydı. Abbasîler, 928 yılında Şii güç olan Karmatîler'in Kâbe'den Hacerülesved'i alarak götürmelerini engelleyemedikleri gibi yine Şii Fâtimîler'in kuzey Afrika'yı işgal etmelerine mani olamadılar. Gerek İslam dünyasında yaşanan olaylardan gerekse Endülüs'te gerçekleştirdiği başarısından cesaret alarak III. Abdurrahman 929 yılında kendini halife ilân etti. Bu ilanla birlikte Endülüs Emevî Halifeliği'ne geçildi.[31]

[29] Özdemir, *"*Endülüs*", DIA*, s. 213
[30] Özdemir, *Endülüs*, s. 60-63
[31] Özdemir, *Endülüs*, s. 63-69

1.6. HALİFELİK DÖNEMİ (929-1031)

Halifelik dönemi, Endülüs'ün altın çağı sayılır. Bu dönemde Endülüs, bölgenin en güçlü devleti haline geldi. Başkent Kurtuba dünyanın en önemli ilmî ve siyasî merkezlerinden biri oldu. III. Abdurrahman, Endülüs içinde birlik ve huzuru sağladıktan sonra dış düşmanlarla mücadele başlattı. Fâtımîler'e karşı donanmasını güçlendirdi ve Endülüs'le Kuzey Afrika arasındaki Cebelitarık Boğaz'ını ele geçirdi. Kuzey Afrika'daki Fâtımîler'e karşı olan büyük kabileleri destekledi.[32] III. Abdurrahman, halife olmadan önce Hristiyan krallıklarına karşı askerî mücadele verdi. Bu mücadeleyi halife olduktan sonra devam ettirerek Léon ve Pamplona (Benblûne) krallıklarına vergi ödemeyi kabul ettirdi.[33]

Endülüs, X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgenin en güçlü devleti haline geldi. Bizans ve Germen imparatorları, Frenkler, İtalya gibi ülkeler, Kurtuba'ya elçiler göndererek Endülüs'le siyasî münasebet kurdular. Kurtuba, Avrupa ve Akdeniz havzasında en aktif diplomasi merkezi haline geldi. Hatta Kurtuba'ya gelen Hristiyan elçilerin ibadetlerini rahatça yapabilmeleri için kendilerine özel bir kilise tahsis edildi.[34]

III. Abdurrahman 961 yılında öldüğünde elli yaşındaki oğlu II. Hakem halife oldu. 15 yıl süreyle halifelik makamını dolduran II.Hakem, daha önce babasının sağladığı iç istikrarı devam ettirdi. Dış ilişkilerde de bölgede Endülüs'ün üstünlüğünü korudu. Âlim kişiliğiyle tanınan II. Hakem'in zamanında ilim, edebiyat ve sanat alanlarında büyük ilerleme görüldü; II. Hakem, kitap toplamak için İslam dünyasının muhtelif şehirlerinde memurlar görevlendirerek saray kütüphanesinde dört yüz bin kitap topladı. Endülüs dışında yaşayan büyük âlimlere hediyeler gönderdi. Endülüs'te fakir ve kimsesiz çocukların eğitimi için parasız okullar açtı. Böylece Endülüs, II. Hakem zamanında İslam medeniyetinin en aktif merkezi oldu.[35]

---

[32] Özdemir, *Endülüs*, s. 73
[33] Özdemir, *"*Endülüs*", DIA,* s. 213-214
[34] Özdemir, *Endülüs*, s. 76
[35] Özdemir, *Endülüs*, s. 79- 81; İmamüddin*, a.g.e.,* s. 203-212

II. Hakem'in Bask asıllı eşi Subh, sarayda ve devlette büyük nüfuza sahipti. II. Hakem, çok güvendiği Subh'a her konuda danışırdı. Subh, II. Hişâm'ın veliahd olmasında büyük rol oynamıştır.[36]

1.7. ÂMİRÎ DÖNEMİ

II.Hakem'in ölümünden sonra saray muhafızlarının büyük bir kısmını teşkil eden Saklebiler, çocuk II.Hişâm'ın değil, II. Hakem'in tecrübeli kardeşi Muğire'nin halife olmasını istediler. Fakat Hâcib Ca'ver, buna karşı çıktı ve hemen Kurtuba polis şefi Muhammed b. Ebû Âmir'e Muğire'yi öldürttü. Henüz çocuk yaşta olan II. Hişâm'ı halife ilân etti. Cömertliği, tecrübeli oluşu ve kıvrak zekâsıyla tanınan İbn Ebû Âmir, kısa zamanda orduya komutan oldu. Düzenlediği Leon seferinden büyük bir zaferle döndükten sonra kendisine rakip olan devlet adamlarını ortadan kaldırarak Hâcib unvanını aldı. İbn Ebû Âmir, Arapların ve sakâlibenin nüfuzunu kırmak için ordunun çoğunluğunu Endülüs'e yeni gelen Berberîlerden teşkil ederek orduyu kontrolü altına aldı. Bundan sonra Halife II.Hişâm'i Medinetüzzehrâ şehrinde adeta göz hapsinde tutarak iktidarı ele geçirdi. İbn Ebû Âmir zamanında Endülüs'te III. Abdurrahman tarafından kurulan istikrar sürdü. İbn Ebû Âmir öldükten sonra oğlu Abdülmelik Hâcib oldu. Hükmü süresinde başarılı bir idarecilik sergileyen Abdülmelik, babasının politikasını devam ettirdi. 1008'de Abdülmelik'in yerine üvey kardeşi Abdurrahman Hâciblik makamına oturdu. Zayıf şahsiyetli biri olan Abdurrahman'ın Hâciblik makamına geçmesiyle Endülüs'ün istikrarı sarsılmaya başladı. Çok hırslı olan Abdurrahman, Hâciblikle yetinmeyerek halifenin veliahdı olarak kendisini seçtirdi ve halife olunca oğlunun Hâcib olacağını ilân etti.[37]

Abdurrahman'ın bu davranışlarına öfkelenen, esasen onun babasına ve kardeşine de kızgın olan muhalifler ile taşkın Berberî askerlerinden rahatsız olan Kurtuba halkı, III.Abdurrahman torunlarından Muhammed b. Hişâm b. Abdülcebbâr'ın önderliğinde

[36] İnan, *a.g.e.*, C. 2, s. 521
[37] Özdemir, *Endülüs*, s. 91-92

ayaklanarak Âmirîler'in oturduğu Medînetüzzâhire'yi ele geçirdiler. Daha sonra Hâcib Abdurrahman öldürüldü ve Muhammed b. Hişâm halife oldu.[38]

Bu isyandan sonra Endülüs ve özellikle başkenti Kurtuba istikrara kavuşmadı. Kurtubalılar ve Emevî taraftarları, II. Muhammed, Süleyman, IV. Abdurrahman gibi şahsiyetleri tahta geçirdiler. Fakat tahta çıkanların hiçbiri Kurtuba'ya istikrar getiremedi. En son 1016'da Hammûdîler, Kurtuba'ya girerek 268 yıl hüküm süren Emevî iktidarını sonlandırdılar. Endülüs tahtını ele geçiren Hammûdîler, başlangıçta mevcut istikrarsızlığı ortadan kaldıramadılar ve nihayet 1022'de Kurtubalılar tarafından başlatılan isyanın sonucunda Kurtuba'dan kovuldular.[39]

Bundan sonra Emevî hânedanı mensuplarından birkaç kişi tahta çıktı. Fakat tahta çıkan halifelerden hiç biri Endülüs'ün istikrarını sağlayamadı. Emevîlerden umudu kesen Kurtuba eşrafı tarafından 1031 yılında halifeliğin lağvedilmesine ve Emevî sülâlesi mensuplarının Kurtuba'dan sürülmesine karar verildi. Daha sonra Ebü'l- Hazm İbn Cehver'in başkanlığında eşraftan oluşturulan bir şûra meclisi Kurtuba'nın idâresini üstlendi. Bu kararlarla 756'da kurulan Endülüs Emevî Devleti, resmen sona erdi ve enkazı üzerinde farklı şehirlerde yaşayan pek çok nüfuzlu aile bağımsızlığını ilân ederek yeni devletler kuruldu. Bağımsız devletlerin kurulmasıyla "Mülûkü't-Tavâif" adlı dönem başladı.[40]

1.8. MÜLÛKÜ'T-TAVÂİF (1031-1090)

Bu dönemde ortaya çıkan devletlerin bir kısmı Arap aileleri tarafından diğerleri de Berberî ve Saklebîler tarafından kuruldu. Batalyevs'de Eftasîler (Berberîler), Tuleytula'da Zünnûnîler (Berberîler), Sarakusta'da önce Tücîbîler sonra Hûdîler (Arap), Gırnata'da Zîrîler (Berberîler) ve İşbîliye'de Abbâdîler (Arap), Endülüs'te bu dönemde devlet kuran en önemli ailelerdir.[41]

[38] Özdemir, *Endülüs*, s. 92-93
[39] Özdemir, *Endülüs*, s. 100
[40] Özdemir, *Endülüs*, s. 103
[41] İmamüddin*, a.g.e.,* s. 268-269; Özdemir, *Endülüs*, s. 107-109

Bu dönemde Endülüs'te yaşanan olayların en önemlileri, bağımsızlığını ilân eden hükümdarlar arasında medeniyet ve kültür alanında başlayan rekabet ile siyaset alanında yaşanan savaşlardır. Bu durum siyasî ve askerî alanlarda Endülüslüleri zayıflatırken medeniyet ve sanat alanlarında yükselişlerine sebep oldu. Bağımsızlığını ilân eden aileler, başşehirlerini birer Kurtuba'ya dönüştürmeye çalıştılar. Bu başşehirleri, kısa sürede görkemli saraylar, camiler ve çarşılara kavuşarak mamur hale geldi. Önceki dönemde görülen ilmî ve edebî zenginlik bu dönemde de devam etti. Çoğu yetişme tarzı itibariyle ilme ve edebiyata uzak olmayan bu dönemin emirleri, birbirleriyle yarışarak Endülüs'ün ünlü âlim ve şairlerini saraylarına çekmeye çalıştılar. Böylece söz konusu dönem, Endülüs tarihinin ilim ve edebiyat bakımından en verimli ve zengin dönemi haline geldi.[42]

Fakat Endülüs'ün hükümdarları arasında siyasî- askerî mücadeleler yaşandı. Endülüs hükümdarları arasında en çok mücadele veren, ülkenin birliğini ihya etmesi düşüncesini taşıyan Abbâdîler oldu.[43] Endülüs hükümdarları, birbirlerine karış yaptıkları savaşlarda Hristiyan krallıklarından yardım istediler. Hristiyan krallıkları, para karşılığında yardımda bulundular ve bu karışıklıklardan istifade ederek "reconquista"yı gerçekleştirmeye başladılar. İlk önce 1057 yılında Kastilya kralı, Batalyevs'e hücum etti. Daha sonra İşbîliye'deki Abbâdîler ile Tuleytula'daki Zünnûnîler'i haraca bağladı. Hristiyan krallıkları, Endülüs hükümdarlarından aldıkları parayla Endülüs'ü geri almak için ordularını güçlendirdiler. Bu durum halkın öfkelenmesine sebep oldu.[44]

1085 yılında Kastilya Kralı VI. Alfonso, Tuleytula'yı ele geçirdi. İki ay sonra Tuleytula'nın ulu camisini kiliseye çevirdi. Bu konu, farklı cephelerde birbirleriyle savaşan Endülüslüleri derinden etkiledi. Endülüs'ün geleceğinden ümitlerini kesmeye başlayan Endülüslüler, Tuleytula'nın kaybıyla İspanyolların büyük tehlikesini idrak ederek

[42] Özdemir, *Endülüs*, s. 109-110
[43] Özdemir, *Endülüs*, s. 112
[44] Özdemir, *"*Endülüs*", DIA,* s. 214

Murâbıtlar'dan yardım istedi. Kuzey Afrika'da hüküm süren Murâbıtlar'a yapılan çağrıyla birlikte Endülüs'te Murâbıtlar dönemi başladı.[45]

1.9.MURÂBITLAR DÖNEMİ (1090-1147)

Murâbıtlar, Senegal'de Berberî bir kabilede dinî bir hareket olarak başladı. Daha sonra kurduğu devlet, 1083 yılında Sebte'yi ele geçirdikten sonra Kuzey Afrika'daki Endülüs'le komşu haline geldi. Abbâdî lideri el-Mu'temid'in Kurtuba'da diğer lider ve emirlerle yaptığı bir toplantıdan sonra Endülüs Müslümanları adına Murâbıtlar'ın hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn'den İspanyollara karşı yardım istemesiyle Yûsuf b. Tâşfîn, iki bin kişilik bir orduyla Endülüs'e geçti. Murâbıtların lideri, kendisine katılan Endülüslülerle birlikte 1086 yılında Zellâka Savaşı'nda VI. Alfonso'yu ağır bir hezimete uğrattıktan sonra yeniden Mağrib'e geri döndü.[46]

Fakat Murâbıtlar, Mağrib'e döndükten sonra Mülûkü't-Tavâ'if, yeniden birbirleriyle eski mücadelelerine döndüler. Kastilya kralı, bu durumdan faydalanarak Mülûkü't-Tavâ'if'i yıllık harç ödemek için sıkıştırmaya başladı. Bu sebeple Murâbıtlar, ikinci defa Endülüs'e geçerek mevcut emirleri birer birer devirmek suretiyle bütün Endülüs'ü ele geçirdiler. Abbâsî Halifesine bağlı olan Murâbıtlar, Endülüs'ü Kuzey Afrika'da kurdukları devlete bağlı bir vilâyet haline getirdiler. Endülüs'te elli yedi sene hüküm süren Murâbıtlar, bu sürenin ilk yirmi beş yılında Endülüs'te siyasî istikrar sağladılar ve Hristiyanlara karşı savaşarak üst üste zaferler kazanarak, "reconquista" hareketini durdurabildiler. Ancak daha sonraki yıllarda Murâbıtlar'ın Hristiyanlara karşı sergilediği başarısızlık, Endülüs'teki itibarını zedeledi. Ayrıca artan vergilerle Murâbıtlar'ın sert ve kaba davranışları, Endülüslülerin Murâbıtlar'a olan desteklerini azaltmalarına neden oldu. İlim ve fikir alanında uyguladığı baskıyla daha önce Murâbıtlar'a yardım eden din âlimlerinin bazıları bile aleyhinde bir tavır takınmaya başladılar. Murâbıtlar'ın gücünü zayıflatan en önemli neden ise Kuzey Afrika'da kendilerine karşı çıkan Muvahhidler oldu.[47] 1147 yılında Muvahhidler tarafından Murâbıtlar'ın

[45] Özdemir, *"*Endülüs*", DIA,* s. 215
[46] İmamüddin*, a.g.e.,* s. 299-300; Özdemir, *Endülüs*, s. 121-124
[47] Özdemir, *Endülüs*, s. 129-130

yıkılışıyla Endülüs, siyasî birliğini ve istikrarını yeniden kaybetti. Bu ortamdan istifade eden Hristiyanlar, büyük bir Haçlı ordusuyla Endülüs'ün birkaç bölgesini istila ettiler.[48]

1.10. MUVAHHİDLER DÖNEMİ (1147-1229).

Murâbıtlar döneminde bir dinî ıslah hareketi olarak ortaya çıkan Muvahhidler, Kuzey Afrika'daki Murâbıtların Devleti'ni yıktıktan sonra Endülüs'e geçerek İşbîliye, Batalyevs, Şilb ve Kurtuba gibi şehirleri çok fazla zorlamadan ele geçirdiler. Ancak Endülüs'ün doğusunda emirliğini ilân eden ve daha sonra da Kastilya Krallığı'nın himayesinde bulunan İbn Merdenîş, Muvahhidler'e karşı direndi. 1172'de yoğun bir mücadelenin ardından İbn Merdenîş ailesine son veren Muvahhidler, Belensiye, Mürsiye, Ceyyân, Vâdîâşî, Karmûne, Beyyâse ve Gırnata'yı zapt ederek hâkimiyetlerini genişlettiler. Muvahhidlerin ordusu Kuzey Afrika'ya geri döndükten sonra 1189'da İngiliz, Alman, Fransız, Portekizliler'in katıldığı bir Haçlı ordusuyla Şilb şehrini ele geçirdiği gibi Kastilya Kralı da Kurtuba ve İşbîliye'nin kuzeyindeki bazı kaleleri hâkimiyeti altına aldı. Hristiyanların ilerleyişini durdurmak amacıyla yeniden Endülüs'e geçen Muvahhidler, 1195 senesinde Kurtuba'nın kuzeyinde Erek denilen bölgede Kastilya ordusunu büyük bir hezimete uğrattılar ve bu savaştan sonra kuzeye doğru yürüyerek birkaç şehir ve kaleyi zapt ettiler.[49] Fakat Papa III. Innocent'in çağrısı üzerine Aragon, Léon, Navarra (Nebre), Fransız ve Portekiz güçlerinden oluşan büyük Haçlı ordusu, Erek'in intikamını almak üzere Endülüs'e girerek 1212 yılında Kurtuba'nın kuzeyinde İkâb denilen yerde Muvahhidî ordusunu hezimete uğrattı. [50]

İkâb hezimetinden sonra Murâbıtlar ve Muvahhidlerin Endülüs'e geçerek kısmen durdurdukları "reconquista" hareketi, yeniden hızlı bir şekilde devam etti. Nitekim bu hezimetten sonra haçlı ordusu, girebildiği Übbâde'de kadın erkek, yaşlı çocuk demeden yaklaşık atmış bin kişiyi öldürdü.[51]

---

[48] Özdemir, *"*Endülüs*", DIA,* s.215
[49] Özdemir, *Endülüs*, s. 135- 136
[50] Özdemir, *Endülüs*, s. 137
[51] Özdemir, *Endülüs*, s.138

Bu hezimetten sonra itibarını kaybeden hânedan içinde iktidar mücadelesi yaşandı. Aynı zamanda hem Mağrib'te hem de Endülüs'te Muvahhidler'e karşı isyan hareketleri başladı. İsyancı liderler bağımsız devletler kurmaya başladı; onlardan Muhammed b. Nasr Vâdîâşî, Ceyyân ve Gırnata'yı hâkimiyeti altına alarak bağımsız bir devlet kurdu.[52]

Hristiyan kralları, hızlı bir istila hareketi başlattılar. 1235- 1250 yılları arasında büyük bir "reconquista" dalgası gerçekleştirildi; Bu istila dalgasında Endülüs'ün büyük kısmı ele geçirildi. Ele geçirilen şehirlerdeki Müslümanlardan isteyenlerin şehirlerden gitmelerine izin verildi. Meşhur Kurtuba Ulucamii başta olmak üzere şehirlerdeki merkez camiler kiliselere çevrildi. Bu büyük istila hamlesine karşı sadece Gırnata'da kurulan Benî Ahmer Emirliği direndi. [53]

1.11. GIRNATA BENÎ AHMER EMİRLİĞİ (1238-1492)

Hristiyan krallıklarının yürüttüğü istila hamlesine karşı kahramanlık gösteren Muhammed b. Nasr, 1232'de Arcûne'de emirliğini ilân ettikten sonra 1238'de Gırnata'ya girerek burayı emirliğinin başşehri yaptı. İlbîre'den Ronda'ya kadar uzanan dar sahil şeridi üzerinde kurulan Gırnata Emirliği, toprağı küçük olmasına rağmen yaklaşık iki buçuk asır ayakta kaldı. Gırnata Emirliği, dış ilişkilerinde şartlara göre değişen bir siyaset takip etti; Kastilya Krallığı'yla antlaşma yaptığı gibi Kuzey Afrika'da hüküm süren Merînîler'le iyi ilişkiler kurdu. I.Yusuf'un (1333-1354) ve ondan sonra iki kere tahta çıkan V.Muhammed'in (1354-1391) hüküm sürdüğü yıllar, Gırnata Emirliği'nin en istikrarlı dönemi sayılır. [54]

Gırnata'nın en büyük emirlerinden I.Yusuf zamanında Gırnata'da imar faaliyetleri arttırıldı; Elhamra Sarayı'nın bugün ayakta kalan büyük kısmı inşa edildi. Söz konusu dönemde ilim ve edebiyat gelişti, özellikle astronomi ve kimya alanlarında büyük âlimler meşhur oldu.[55]

---

[52] Özdemir, *Endülüs*, s.139
[53] Özdemir, *Endülüs*, s. 139-141
[54] Özdemir, *Endülüs*, s. 143-145
[55] İnan, *a.g.e.*, C. 6, s. 136

Kuzey Afrika'da hüküm süren Merînîler ve Abdülvâdîler'den yardım alan V.Muhammed, 1368'de Kurtuba, Ceyyân ve Runde etrafındaki bazı bölgeleri ele geçirerek Kurtuba'yı kuşatma altına aldı ancak şehre giremedi. V.Muhammed, siyasî alanda gerçekleştiği başarılar yanında medeniyet alanında da büyük başarılar gerçekleşti. V.Muhammed'in ölümüyle birlikte sarayda entrikalar ve darbeler daha sık yaşandığı için Gırnata Emirliği'nin siyasî istikrarı bozuldu.[56]

Bu durumu iyi bir şekilde değerlendiren Kastilya-Leon Krallığı, 1462 yılında Gırnata Emirliği'nin Kuzey Afrika ile irtibat sağladıkları tek nokta olan Cebelitarık'ı ele geçirdi. 1469'da Kastilya-Leon Kraliçesi İzabella ile Aragon Kralı II. Fernando'nun evlenmesinden on yıl sonra Kastilya ve Aragon tahtları birleşerek İspanyol birliği gerçekleştirildi.[57] 1480 yılından 1489 yılına kadar Gırnata Emirliği'nin başşehri dışındaki şehirleri İspanyol ordusu istila ederken Gırnata'nın son hükümdarı XII. Muhammed ile amcası Zağal arasında taht mücadelesi yaşanmaktaydı. 1491'de İspanyol ordusunun Gırnata'ya sık bir kuşatma uygulamasına rağmen Gırnatalılar, şehrin müdafaası için büyük bir çaba gösterdilerse de erzak yokluğu yüzünden 2 Ocak 1492'de bir antlaşma gereğiyle Ebû Abdullah XII. Muhammed tarafından Gırnata'nın anahtarları İspanyollara teslim edildi.[58] Ebû Abdullah XII. Muhammed ise vezirleriyle önce Büşerrât'a geçti orada küçük bir sarayda yaşadı. 1493 yılında Gırnata'daki mülklerini ve Büşerrât'taki köylerini Kral ve Kraliçeye satarak Fas'a gitmiştir.[59]

1.12. ENGİZİSYON DÖNEMİ

Toprakları Hristiyan hâkimiyetine giren Endülüslülerin bir kısmı Kuzey Afrika'ya göç etmişken bir diğer kısmı ise Endülüs'te kalmayı tercih etmiştir. Kalanlar için Müdeccenler ismi kullanıldı. Müdeccenlerin ilk yıllarda dinî ve yaşam hakları tanınmıştır. Ancak 1497 yılından itibaren bazı haklarından mahrum kalan Müdeccenler önce ikna yoluyla

[56] Özdemir, *Endülüs*, s. 146-147
[57] Özdemir, *Endülüs*, s. 149
[58] Özdemir, *Endülüs*, s. 150- 154
[59] İnan, *a.g.e.,* C. 6, s. 273-278

Hristiyanlaştırma faaliyetlerine maruz kaldılar. İkna yoluyla Hristiyanlaştırma yöntemiyle iyi bir sonuca ulaşamayan İspanyollar, zorla Hristiyanlaştırma uygulamasına geçtiler. Müdeccenler Hristiyanlaşma faaliyetlerine karşı 1499, 1500 ve 1501 yıllarında isyan ettiler. Bu isyanlar bastırıldıktan sonra Müslümanlar, Hristiyan gibi davranarak Müslümanlıklarını devam ettirmeye çalıştılar. Hristiyan gibi davranıp Müslümanlığını gizleyenler için "Moriskolar" ismi kullanılmaktadır. [60]

Din, dil, örf ve adetlerini bırakmayan Moriskolar ve Yahudiler için engizisyon mahkemeleri kuruldu. Engizisyon mahkemelerinin başında Katolik papazlar bulunmakla birlikte kendilerine istihbarat sağlayan casuslar da vardı. Bir Morisko'nun cuma günü temizlik yapması veya evini kilitlemesi, çocuklarına Müslüman ismi vermesi, Ramazan ayında kendisine sunulan bir yemeği yememesi, domuz eti ve şaraptan çekinmesi, Arapça konuşması veya şarkı söylemesi gibi davranışları, Engizisyon mahkemelerine sevk edilmesi için yeterli sebeplerdi. Bir seneden üç seneye kadar devam edebilecek yargılanma sırasında hapiste yatardı. Mahkemeye çıktığında suçunu kabul edip pişmanlık duymazsa ölümle veya ömür boyu hapisle cezalandırılmaktaydı.[61]

1567'de İspanyol yetkililerin aldıkları yeni kararlarla Moriskolar'a karşı yapılan baskı arttı. 1568'de Büşerrât'ta vaftiz ismi Hernando de Volar olan Muhammed b. Ümeyye isimli gencin liderliğiyle başlayan isyan, kısa süre içinde İspanya'nın güney sahillerinin tamamına yayıldı. İspanyollar, 1570'te isyan hareketini bastırıp Moriskoları Gırnata'dan gruplar halinde başka bölgelere sürgün etmiştir.[62]

Yaklaşık doksan yıldır uyguladığı Hristiyanlaşma ve asimilasyon politikasının başarısızlığını fark eden İspanya Krallığı, 1609 yılında Moriskoların ülke dışına sürülmelerine karar vererek yaklaşık yarım milyon Moriskoyu İspanya'dan sürgün etmiştir.[63]

---

[60] Özdemir, *Endülüs*, s. 162
[61] İmamüddin*, a.g.e.,* s. 356; Özdemir, *Endülüs*, s. 166-167
[62] Özdemir, *Endülüs*, s. 170
[63] İmamüddin, *a.g.e.,* s. 361; Özdemir, *Endülüs*, s. 170-171

1.13. ENDÜLÜS-OSMANLI İLİŞKİLERİ

Araştırmacılar, Endülüs-Osmanlı ilişkilerinin başlangıcı hakkında farklı tarihler vermektedir. Fakat araştırmacıların çoğu, iki ülke arasında ilk resmî temasın Gırnata düşmeden önce Ebu Abdullah es-Sağir'in yardım istemek amacıyla II. Bayezid'e gönderdiği elçiyle gerçekleştiğini söylemektedirler. II. Bayezid, Cem Sultan meselesi, Memlukler'le ihtilafı gibi sebeplerden dolayı Endülüslülere yardımda bulunamadı. Gırnata düştükten sonra 1501yılında Endülüslüler, ikinci kez II. Bayezid'ten yardım istediler. 1505 yılında Osmanlı padişahı, Kemal Reis kumandasında bir donanmayı İspanya'ya gönderdi. Donanma, İspanya kıyılarına vararak bir grup Endülüslüyü İstanbul'a ve Kuzey Afrika'ya taşıdı.[64]

Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Endülüslülerin Osmanlı Devleti'nin himayesinde Cezayir hükümdarı olan Hızır Reis'ten (Barbaros) yardım istemesinin üzerine Barbaros, 1530'da İspanya kıyılarına gönderdiği donanmayla Endülüslüleri Cezâyir'e taşıdı. Daha sonra Piyâle, Turgut ve Sâlih reisler de aynı şeyi yaptılar. 1568'de Gırnata Ayaklanması sırasında Endülüslüler, İspanya'nın güney kıyılarını zapt ederek yardım istemek maksadıyla II. Selim'e mektuplar gönderdiler. II. Selim, Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'ya(Uluç Ali Reis) bir mektup göndererek Endülüslülere yardım etmesini istedi. Kılıç Ali Paşa'nın Endülüs'e gönderdiği donanma Meriye önünde şiddetli bir fırtına yüzünden dağıldı. Kılıç Ali Paşa, bir yıl sonra Endülüslülere silâh ve asker gönderdi. [65]

XII. yüzyılın ilk yıllarında Endülüslüleri İspanya'dan sürme kararı alındı. Bunun üzerine dönemin Osmanlı padişahı I. Ahmed, İngiltere, Fas, Venedik ve Fransa'ya elçiler gönderdi. Bu devletlerden Osmanlı Devleti'ne gelmek isteyen Endülüslülerin Osmanlı Devleti'ne geçmelerine yardımcı olmalarını istedi.[66] Osmanlıların, Endülüslülerin sıkıntılarını hafifletmek için her dönemde gayret gösterdiği görülmektedir.

---

[64] Feridun Bilgin, "Gırnata İsyanı (1568-1570) Çerçevesinde Osmanlı-Endülüs İlişkileri" *Usûl*, S., 11 (2009/1), s. 117-140

[65] Özdemir, *"*Endülüs*", DIA,* s. 216

[66] Özdemir, *Endülüs*, s. 181-182

1.14. ENDÜLÜS'TE SOSYAL HAYAT

1.14.1. Etnik Yapısı

Endülüs toplumu, farklı etnik unsurlardan oluşmaktaydı. Bu etnik unsurları dışarıdan gelenler ve yerli halk olmak üzere iki ana kısma ayırmak mümkündür. Dışarıdan gelen unsurlar Arap, Berberîler, Sakâlibe ve Sudanlılardan ibarettir. Arap ve Berberîlerin bir kısmı fetih ordusuyla gelmiş, değer kısmı fethi takip eden yıllarda göç dalgaları halinde Endülüs'e gelip yerleşmiştir.[67] Araplar, fetih zamanında Endülüs'te sayıca az olmalarına rağmen fetihten sonra sayılarını çoğaltıp Endülüs Emevî Devleti'nin yıkıldığı 1031 yılına dek idarî, ekonomik ve sosyal hayatın hâkim unsuru olarak varlıklarını devam ettirmişler.[68] Fetih ordusuyla gelen Berberîler ise Endülüs'e yerleştikten sonra büyük kısmı, ana dilini unutarak Araplaşmıştır.[69] Bu Berberîler, Endülüs Emevî Devleti'nin son yıllarında yani Âmirîler döneminde ordudaki Arapların üstünlüğünü sonlandırmak amacıyla Endülüs'e getirilen yeni Berberîler'e karşı Araplar ve yerli halk safta bütünleşmiştir. Âmirîler döneminde Endülüs'te önemli bir yer almaya başlayan Berberîler, Endülüs Emevî Devleti yıkıldığında üç küçük devlet kurmuşlardır.[70]

Endülüs'e Avrupa'nın farklı bölgelerinden, özellikle Doğu Avrupa'dan getirilen Slav asıllı çocuk yaştaki köleler için "Sakâlibeler" adı kullanılmıştır. Sakâlibe, devletin dini ve dilini öğrendikten sonra devlette önemli görevler üstlenmekteydi. Sakâlibe, Emevî Devleti'nin son yıllarında özellikle başkentte güç sahibi oldu ve Emevî Devleti yıkıldığında birkaç şehirde egemenliğini ilân etti. Halifelik döneminde Orta Afrika'dan getirilen Sudanlar ise daha ziyade orduda görevlendirmekteydiler. [71]

Fetihten sonra tedrici bir Araplaşma ve İslamlaşma süreci yaşayan yerli halk, iki ana kısma ayrılmıştır. Birinci kısım hem Araplaşan hem de İslamlaşan yerli halktır. Bu kısmın

---

[67] Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Medeniyet Tarihi,* C. 2, Ankara, TDV, 1997. s. 1-2
[68] Özdemir, *"*Endülüs*", DIA,* s. 216-217
[69] Colan, *a.g.e*., s. 89
[70] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Medeniyet Tarihi,* s. 5-6
[71] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Medeniyet Tarihi,* s. 9-10

ilk nesli "musalime" sonraki nesilleri ise "müvelledûn" adlarıyla bilinmiştir. Yerli halkın ikinci kısmı ise Araplaşmakla birlikte dinlerini değiştirmediler. Onlar "musta'ribûn" adıyla bilinmiştir. IX. yüzyılın ortalarından itibaren Endülüs'te Müslüman nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Müvelledûn, XI. yüzyılında Arap-İslam kültürü içerisinde eriyerek etnik kimliğini büyük ölçüde yitirmiştir.[72]

Zamanla Arap-İslam kültürünün etkisi altında kalarak kendi ana dillerinin yanında Arapçayı kullanmaya başlayan Müsta'ribler, Arap isimlerini, giyim kuşamını ve musikisini de benimsemiş, hatta Latinceyi ihmal edip Arapçayı maharetli bir şekilde kullanarak tıpkı Araplar gibi şiir yazmaya başlamışlardır.[73]

Müsta'ribleri devlet nezdinde temsil etmek üzere devlet tarafından kendilerinden bir "kūmis" (comes) seçilirdi. Vezir seviyesinde olan kûmis, Müsta'riblerin hem iç ilişkilerini hem de devletle ilişkilerini düzenlemekteydi. Müsta'ribler, Endülüs'ün diğer unsurları gibi devletin farklı müesseselerinde çok önemli görevler aldılar.[74]İdarî, kültürel ve sosyal hayata katkıda bulunan Müsta'ribler, gerek Arapça gerekse Latinceyi bilmeleri sayesinde Endülüs ile Avrupa arasında gerçekleşen kültürel alışverişte önemli bir rol oynamışlardır.[75]

Fetihten önce tüm dinî hakları ellerinden alınan Yahudiler, İslam fethiyle birlikte dinî haklarını elde etmekle birlikte her alanda kendilerini geliştirmeye çalıştılar ve birçok ticarî faaliyetlerde bulundular. Yahudilerin bazıları, vezir gibi devletin üst düzey makamlarında görev yaptı.[76]

1.14.2. Aile Yapısı

Endülüs aile yapısı, İslam'a, Arap ve Berberi örf ve âdetlerine dayanırdı. Toplumda geniş aile tipi ve tek kadınla evlilik hâkimdi. Birden fazla kadınla evlenmek varlıklı ailelerde

[72] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Medeniyet Tarihi,* s. 8
[73] Angel Gonzales Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, çev. Hüseyin Mûnis, Kahire, 1955, s.485; Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Medeniyet Tarihi,* s. 27
[74] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Medeniyet Tarihi,* s. 24
[75] Özdemir, *"*Endülüs*", DIA,* s. 217
[76] Özdemir, *Endülüs*, s. 202-203

görülürdü. Endülüs'te çok çocuk sahibi olmak, soylu ailelerin en önemli özelliklerindendi. Yerli halklarla ve İspanyol kadınlarla evlenme oranı az değildir. Endülüslü hükümdarların büyük bir kısmı İspanyol annelerden dünyaya gelmiştirler. Müslüman yerli halklardan (Müvelledeler) bazı aileler Müslüman olmalarına rağmen Hristiyanlardan kız aldığı gibi onlara çok az olsa da kız vermişlerdir. Evlilik ve düğün âdetleri hemen hemen diğer İslam ülkeleriyle aynıydı. Eş seçimi, aile fertlerinin ve arkadaşların yardımıyla gerçekleşmekteydi. Evlenecek çiftlere, önce nişan, sonra da düğün yapılmaktaydı.

Endülüs evleri, dışarıdan sadedir. Evin dış cepheleri süslü olmadığı için sahibinin zengin veya fakir olduğunu tespit etmek güçtür. Evin az sayıda bulunan pencereleri kafesliydi. Endülüs evleri küçüktü; çoğunlukla iki katlı bir veya birkaç oda, bir avlu ve kuyudan ibaretti. Evdeki odaların alanları son derece küçüktü. Avlunun bir köşesindeki merdiven yardımıyla çıkılan kadınlara özel bir ya da iki oda vardı. Genel olarak zengin evlerde bahçe ve su, aynı zamanda küçük kütüphane bulunurdu. Evin bahçesinde serinlemeyi temin etmeye yarayan küçük bir havuz ya da bir kuyu bulunurdu. Bazı evlerin avlularında sabit ya da seyyar bir değirmen bulunabilmekteydi. Avlularda çiçekler, çim şeritleri ve fıskiye bulunurdu. Fakir ailelerin evleri yaklaşık elli metrekarelik bir alana sahip olup sadece bir avlu ve bir odadan ibarettir. Endülüs evlerinde, fazla mobilya yoktu. Halılarla ve kilimlerle döşenmekteydi. Zengin ailelerin evlerinin oda duvarları, yünlü ve ipekli dokumalarla kaplıyken fakir ailelerin evlerinin duvarı genelde kireçle boyanmıştır.[77]

[77] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Medeniyet Tarihi,* s. 38-44

2. ENDÜLÜS'Ü İŞLEYEN YAZARLAR

2.1. TÜRK YAZARLAR

2.1.1. Abdülhak Hâmid Tarhan (1852-1937)

1852 1852 yılında dünyaya gelen Abdülhak Hâmid Tarhan, Tanzimat devrinde gerçekleştirmiş olduğu edebî faaliyetleri ile önemli bir yer tutar. Yaklaşık doksan senelik ömrü boyunca kırka yakın eser yazmış olan Hâmid, üretken olmasının yanı sıra büyük bir şairdir. Abdülhak Hâmid, Türk edebiyatının "Şâir-i Âzam"ıdır.

Hâmid'in mensup olduğu aile, çok sayıda âlimin ve hocanın yer aldığı bir ailedir. Mısır'daki dedesinin türbesi bir ziyaret yeridir. Babası Hayrullah Efendi âlim, maarifçi, hekim ve tarihçidir. Kafkaslı bir esire olan annesi, mümin bir kadındır. Hâmid'in şahsiyetinin oluşmasında derin bir etkisi olmuştur.[78]

Hâmid, öğrenciliği sonrasında diplomat olarak Avrupa'da hayatının önemli bir kısmını geçirerek Batı edebiyatını yakından tanımıştır. Fransızca, İngilizce, Arapça ve Farsça bilen yazar, Doğu'dan Batı'ya çeşitli cereyanların ve kişilerin tesiri altında kalmıştır. Ziya Paşa, Namık Kemal, Jean Racine, Pierre Corneille, Lord Byron, Victor Hugo ve William Shakespeare gibi kıymetli isimlerin Abdülhak Hâmid'e büyük bir tesir olmuştur.[79]

Abdülhak Hâmid, Madrid'e diplomat olarak tayin edildiğinde İspanyolların hoşuna gitmeyecek bir eser yazarının İspanya'da sefirlik yapması siyasi nezakete uygun düşmeyeceği için İspanya'ya gitmek istememiştir.[80]

Hâmid, Türk edebiyatında Endülüs tarihine ilişkin en çok eser veren yazardır. Endülüs tarihini konu edinen eserleri şöyledir: *Nazife* (1876), *Târık yahut Endülüs Fethi* (1879), *İbn Musa* (1880), *Tezer yahut Melik Abdürrahmani's-Sâlis* (1880), *Abdullahü's-Sağîr* (1917).

---

[78] Mehmet Kaplan, "Hâmid ve Annesi", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1976, s. 353

[79] Oğuzhan Karaburgu, *Şairin Sahneye Düşen Gölgesi: Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme.* İstanbul, Kesit Yayınları, 2012. s. 36

[80] Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, haz. İnci Enginün, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1994, s. 409; İnci Enginün, *Abdülhak Hâmid Tarhan*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986, s. 82.

Hâmid'in, Endülüs'e karşı ilgi duymasında bağlı bulunduğu ve kendisinden beslendiği Romantik akımın önemli bir rolü vardır. Tarih, din ve uzak coğrafya gibi konulara ilgi gösteren romantik akımı ile devrinin siyasî ve sosyal meseleleri,[81] Hâmid'in Endülüs'e dair eserler yazmasında en önemli etkenlerdendir. Bunun yanı sıra ailesinin dine ve tarihe önem vermesi, Hâmid'in Cemaleddin Efgani ile dostluğu İslamiyet'e ve Endülüs'e ilgi duymasını da sağlamıştır. Ayrıca Hâmid'in, hayatının büyük bir kısmını Avrupa'da geçirmesi ve Müslüman bir Türk yazarı olduğunu daima hissetmesi İslamiyet'i kendi şahsiyeti olarak görmesini sağlamıştır.

Nitekim Hâmid'in Endülüs'e dair eserleri, İslamiyet'in Doğu dünyasını geri bıraktığına dair Avrupa'da yaygın olan iddialara karşı yapılmış bir savunmadır. İslamiyet'in yüce bir din olduğuna inanan Hâmid, Endülüs'ü, İslamî zaferin âdeta bir delili olarak gösterir. Hâmid, Endülüs tarihini konu edinen eserlerinde Hristiyan Avrupa'ya karşı bir müdafaa yaparcasına İslâmiyet'in sonsuz hoşgörüsünü gösterir. [82]

Abdülhak Hâmid, II. Abdülhamid'in İngiltere'ye karşı yürüttüğü İslam birliği ideolojisini benimsemiştir. Hâmid'in benimsediği bu ideolojinin yansımalarına Endülüs'e dair eserlerinde rastlanır. Abdülhak Hâmid, İslam birliği düşüncesini tiyatro eserlerinde özellikle de *Târık*'ta ortaya koyar. [83]

2.1.2. Ahmet Cevat (Emre) (1876-1961)

1913 yılında resmi olarak Yunanistan'a bağlanmış olan Girit adasında 1876 yılında dünyaya geldi. İlk öğrenimini Girit'te tamamlandıktan sonra Kuleli Askerî İdadîsi'ne girdi. Askerî İdadîyi bitiren Ahmet Cevat, siyasî suç işlediği gerekçesiyle Trablusgarp'a sürüldü. Girit'ten ailesiyle Trablusgarp'a gelerek bir müddet burada yaşadıktan sonra 1905 yılında

[81] Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (haz: Prof. Dr. Abdullah Uçman), 7. b. İstanbul, YKY, 2010, s. 514

[82] İnci Enginün, "Edebiyatımızda Endülüs", *Araştırmalar ve Belgeler*, İstanbul, Dergâh Yay, 2000, s. 32-41; İdris Nasr Mahgoob, *Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Konusunu İslâm Tarihinden Alan Piyesleri,* İstanbul Üniversitesi, (Yayımlamamış Doktora Tezi), İstanbul, 1977, s. 17-18, 180

[83] Enginün, a.g.m., s. 32-41.

Girit'e kaçtı ve burada Ruslara tercümanlık yaptı. Daha sonra Fransa'ya kaçtı. Avrupa'dayken Jön Türklerin siyasî faaliyetlerine katıldı.

II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a dönen Ahmet Cevat, eğitim ve gazetecilik alanlarında faaliyetler göstermiştir. Balkan Savaşı sırasında Balkan Mezalimi Neşri Vesaik Cemiyeti'nin fahri sekreterliğini yaptı. Türkçe daha sonra da Arapça olarak Balkan mezalimini anlattığı *Kırmızı Siyah Kitap* adını taşıyan bir eser kaleme almıştır.[84] Savaştan sonra birçok Avrupa şehrini dolaşarak katıldığı toplantılarda Bulgar zulmünü dünyaya duyurmaya çalıştı. Böylece Ahmet Cevat, Batıyı yakından tanıma fırsatını buldu.

1909 yılında Darülfünûn'a muallim olarak giren Ahmet Cevat, Türk diline ilişkin çalışmalar yaptı. Cumhuriyet döneminde harf inkılâbı çalışmalarına katıldı ve alfabe komisyonunda görev aldı. Daha sonra da Azerbaycan ve Moskova'da bulundu. *Muhit* isimli sanat ve fikir dergisini çıkaran Ahmet Cevat, Beşinci dönem Çanakkale milletvekili seçildi. Hayatını verimli bir şekilde idame ettirmiş olan Ahmet Cevat, 1961 yılında Ankara'da öldü.[85]

Edebiyat, eğitim, siyaset ve ahlâka dair çok sayıda eser kaleme alan Ahmet Cevat, Türkçe ile ilgili önemli eserler yazmış, hikâyelerinin bir kısmı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır. [86]

Ahmet Cevat, Endülüs ile ilgili *Endülüs Masalı* adlı eserini 1916 yılında kaleme almıştır.

Ahmet Cevat'ın İspanya'ya gittiğine dair bilgilere rastlanmazken Girit'te doğup yaşaması ile Endülüs'te meydana gelen olaylara birçok yönden benzeyen Balkan Savaşı ve tehcirini yakından takip etmesi, Endülüs'e dair bir eser yazmasında önemli bir rol oynamıştır.

---

[84] Ahmed Cevad, *Kırmızı Siyah Kitap*, İstanbul, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1329; *ed-Demeviyyü'l esved: Fevaci 1328*, İstanbul, Matbaa-i Hayriye, 1331.

[85] İhsan Işık, *Resim ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, C.3, Ankara, Elvan Yayınları, 2006, s. 1180; Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi; Mustafa Kemal Neler Yaptı.* haz. İbrahim Hilmi Çığıraçan. İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1960.

[86] Ahmet Cevat (Emre), *Çocuklara Hikâye Anlatma Sanatı*, İstanbul, Matbaayı Amire, 1333/1915, s. 40-98; Hüseyin Yılmaz, "Ahmet Cevat Emre ve Ahlâk Anlayışı", *Son Dönem Osmanlı Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz. İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2015, s. 213-227

2.1.3. İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)

İsmail Bey Gaspıralı 1851 yılında Kırım'da Bahçesaray yakınlarındaki Avcıköy'de dünyaya geldi. Kırım'da ilköğrenimini tamamlayan İsmail Bey Gaspıralı, Moskova'daki Harp Okulu'na girdi. Moskova'da dönemin Rus aydınlarını yakından tanıma fırsatı bulan İsmail Bey Gaspıralı'nın zihninde Rusya İmparatorluğu'ndaki Türkler'i uyandırma düşüncesi oluşmaya başladı. Girit isyanı sırasında Osmanlı askerlerine katılmak üzere gizlice Türkiye'ye geçmek istedi. Ancak Odesa'da yakalanması üzerine askerî öğrencilik hayatı sonlandırıldı. İsmail Bey, 1868 yılında Bahçesaray'a döndü ve bir okulda Rusça öğretmenliği görevine başladı.

1872 yılında İstanbul, ardından da Paris'e giden İsmail Bey, orada geçirdiği iki yıl içinde Fransızca öğrendi ve tercümanlık yaparak hayatını kazandırdı. İsmail Bey Gaspıralı, 1874'te Cezayir, Tunus, Mısır ve Yunanistan üzerinden İstanbul'a gelerek Osmanlı zabiti olmak için başvuru yaptı. İstanbul'dayken Rus gazetelerinde muhabirlik yaptı; İstanbul ve Osmanlı hayatı hakkında yazdığı yazıları yayımladı.

Zabit olmak için yaptığı başvuruya olumlu cevap alamayan Gaspıralı, Kırım'a dönerek Rusça öğretmenliğine atandı. 1879 yılında Bahçesaray belediye başkanı oldu ve bu görevini 1882 yılına kadar sürdürdü.[87] Eğitim ve gazetecilik alanlarında faaliyetler gösteren İsmail Bey, 1884 yılında Bahçesaray'da açtığı mekteple maarif reformunun ilk uygulamasını gerçekleştirdi.

Gaspıralı'nın önemli faaliyetlerinden biri Türkçe bir gazete çıkarmaktır. İsmail Bey, yetkililere başvurarak uzun uğraşlardan sonra Rus hükümetinden Türkçe bir gazete çıkarma izni alabildi. 10 Nisan 1883 tarihinde ilk nüshasını çıkardığı *Tercüman* gazetesi, kısa zamanda çok geniş bir coğrafyaya yayıldı ve yenileşmenin sembolü oldu. İsmail Bey, 1914 yılında hayatını kaybetti.

[87] İsmail Gaspıralı, *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri Roman ve Hikâyeleri,* haz. Yavuz Akpınar, Bayram Orak, Nazım Muradov. İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003. s. 16-30

Dünya yüzündeki Türkler için ortak bir dil oluşturmak, Türklerin ve Müslümanların ufuklarını genişletmek, uyanmalarını gerçekleştirmek ve birliklerini sağlamak için faaliyetlerde bulunan İsmail Bey Gaspıralı, otuzdan fazlar kitap ve kitapçık yayımladı. Gaspıralı'nın önemli faaliyetlerinden biri de İslam halkının geri kalmışlık sebeplerini göstererek buna çare bulmak amacıyla Kahire'de uluslararası bir İslam Kongresi düzenleme girişimleridir. Gaspıralı 1908 Kahire'de de toplam 16 sayı neşredilen *En-Nahza* adlı Arapça bir gazete yayımladı. [88]

İsmail Bey Gaspıralı, tüm bu faaliyetlerinin yanı sıra hikâye ve roman türünde de eserler vermiştir. Roman ve hikâyelerinden başka seyahat ve hatırat türünden bazı eserleri ve yazıları da vardır.[89]

İsmail Bey Gaspıralı'nın önce *Tercüman* gazetesinde 1887 yılında yayımlanan daha sonra kitap şeklinde çıkan *Dârürrâhat Müslümanları* (1891) adlı romanı, Türk edebiyatında Endülüs hakkında yazılmış ilk roman sayılmaktadır.

2.1.4. Muallim Nâci (1849-1893)

Tenkit, edebiyat tarihi ve lugat çalışmalarıyla tanınan şair Muallim Nâcî, 1849 yılında İstanbul'da doğdu. İlk öğrenimine İstanbul'da Feyziye Mektebi'nde başladıktan kısa bir süre sonra babası vefat etti. Ağabeyi ve annesiyle birlikte Varna'ya yerleşerek orada mahalle mektebinde tamamlandı. Farsça ve Arapça dersleri aldı. 1867 yılında Varna'da yeni açılan rüşdiye mektebinde öğretmenlik yaptı. Fransızca öğrenmeye başlayan Muallim Nâcî, *Tuna* gazetesinde makale ve şiirler yazdı. Said Paşa, 1876 yılında Varna'ya mutasarrıf olunca Muallim Nâcî'yi kâtip olarak yanına aldı. Muallim Nâcî, Said Paşa ile birlikte farklı yerlerde çalıştı ve Halep, Diyarbakır, Elazığ, Sivas, Erzurum, Trabzon gibi farklı şehirleri dolaştı.

1883 yılında *Tercümân-ı Hakîkat*'in edebî bölümünü idaresine başlayan muallim Nâcî, gazetede şiirler yazdı. Fransızca'dan çeviriler yaptı. 1885 yılında *Tercümân-ı Hakîkat*

[88] Hakan Kırımlı, "Gaspıralı, İsmail Bey" *DIA* C. 13, s. 392-395.
[89] İsmail Gaspıralı, *a.g.e.,* s.72

dergisinden ayrılan Muallim Nâci, Mekteb-i Sultânî, Mekteb-i Mülkiyye, Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Edeb gibi okullarda de hocalık yaptı.

Muallim Nâci, 1891 yılında II. Abdülhamid tarafından Osmanlı tarihini kaleme almakla görevlendirildi. 1892 yılında Ali Rızâ Bey ve Şeyh Vasfî ile birlikte Bilecik, Söğüt, Eskişehir, Bursa, Yenişehir ve İzmit'e yapılan bir gezinin dönüşünde 1893 yılında öldü. [90]

Farklı alanlarda eser yazan Muallim Nâci, klasik tarza bağlı bir şairdir. Şiirlerinde uyak ve ölçüye çok önem vermiştir. Telif ve tercüme olarak çeşitli mevzularda yazdığı nesir eserleri ise sayıları hayli kalabalıktır.[91]

Muallim Naci'nin Endülüs tarihinde ilham aldığı *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet* adlı eseri, Endülüs Emevîleri'nin son kumandanı Musa Bin Ebi'l-Gâzân'ın savaşlarını ve şehâdetini anlatmıştır.

Ayrıca Muallim Nâcî, İslam dünyasından sekiz yüz elli şahsiyet hakkında ansiklopedik bilgi içeren *Esâmî* adlı eserinde yirmi üç meşhur Endülüslü âlim, şair ve hükümdarın hal tercümelerine yer vermiştir.[92]

2.1.5. Şemseddin Sâmî (1850- 1904)

Şemseddin Sâmî, Balkan Savaşlarına kadar Arnavutluk'a bağlı olan Fraşer'de 1850 yılında dünyaya gelmiştir. Şemseddin Sâmî, 1872 yılında İstanbul'a gidi. Şemseddin Sâmî, gazetecilikten edebî eser yazarlığına, lügat yazarlığından ansiklopedi yazarlığına kadar muhtelif alanlarda faaliyet gösteren üretken bir yazardır. Fransızca, Arapça ve Farsça bilen yazar, önemli eserler verdi ve birçok lügat yazdı. Türk edebiyatının ilk telif romanı kabul edilen *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat*'ı kaleme aldı. Fransızcadan Victor Hugo'nun *Sefiller* adlı eserini Türkçeye çevirmeye çalıştı. 1904'te vefat eden Şemseddin Sâmî, elli dört yıllık bir ömre sığmayacak kadar çok sayıda eser vermiştir.[93]

[90] Abdullah Uçman, "Muallim Naci" *DIA*, C. 30, 2005, s. 315-317
[91] Banarlı, *a.g.e.,* C. 2, s. 988
[92] Muallim Naci, *Esâmî,* İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1308.
[93] Abdullah Uçman, "Şemseddin Sâmî", *DIA,* C. 38, s. 520

Tiyatro ve roman denemeleri yazan Şemseddin Sâmî, son derece iyi bir dilci olmakla birlikte orta derecede bir ediptir. Eserleri edebî bakımdan zayıftır.[94]Kendisinin de iyi bir yazar olmak gibi iddiası yoktur. Onun Türk kültür ve edebiyatına asıl hizmeti hazırladığı sözlükler vasıtasıyla olmuştur.

Şemseddin Sâmî'nin *Vicdan* (2014) *ve Seydî Yahya (1875)* adlı piyesleri konularını Endülüs tarihinden alır. Yazar, Endülüs'e dair eserleriyle Müslümanlara, birlik olamadıkları için Avrupa topraklarından kovuldukları yılları hatırlatmak istemiştir. Yazarın Balkanlar'da doğup yaşaması Endülüs'e dair eserler yazmasında önemli bir rol oynamıştır. Zira Şemseddin Sâmî'nin yetiştiği topraklar Avrupa'da Müslümanların asırlar boyunca yerleşim yeri olmasının yanı sıra Hristiyanlar ile çatışma alanı olması nedeniyle Endülüs'e benzemektedir.

Medeniyet-i İslâmiye[95] adlı eserinde çağdaş Avrupa medeniyetini oluşturan bütün bilimlerin kaynağının İslam medeniyeti olduğunu savunan Şemseddin Sâmî, eserinde Endülüs'e ve Endülüs âlimlerine önemli bir yer vermiştir. Yazara göre Endülüs'teki İslam medeniyetinin yok olması Endülüs-İslam medeniyetinin bıraktığı eserlerin büyük kısmının yok olmasına yol açacaktır.[96] Şemseddin Sâmî, özellikle tıp ve felsefe alanlarında Endülüslü âlimlerin bilme katkılarını dile getirir.

Trablusgarp'ta yaklaşık bir yıl ikamet eden Şemseddin Sâmî, İspanya'ya gitmemiştir. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında görevinden istifa eden Şemseddin Sâmî, 1877 memleketi olan Yanya'ya geçmiş ve sevkiyyât-ı askeriyye komisyonunda birkaç ay başkâtiplik yapmıştır.[97]

2.1.6. Tepedelenlizâde Hüseyin Kamil (1865-1921)

Tepedelenlizâde Hüseyin Kamil, 1865 yılında İstanbul'da doğdu. Meşhur Tepedelenli Ali Paşa'nın torunudur. Babası sarayda önemli görevlerde bulundu. Tepedelenlizâde Hüseyin Kamil, annesine düşkündür. Annesi öldükten sonra *Validem* adlı eseri onun hatırasına kaleme aldı. Tepedelenlizâde Hüseyin Kamil, mekteplerde eğitimini

[94] Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi; Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*. Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971, C. 2, s.1074- 1078
[95] Şemseddin Samî b. Halid, *Medniyet-i İslâmiye*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1296
[96] Şemseddin Samî b. Halid, *Medniyet-i İslâmiye*, s. 55
[97] Agâh Sırrı Levend, *Şemsettin Sâmî*, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1969. s. 41

tamamladıktan sonra kısa bir müddet devlet memurluğu yaptı. Bu kısa memuriyetten sonra hiçbir işle meşgul olmadı. Tepedelenlizâde Hüseyin Kamil, zevkine düşkün münzevi tabiatlı bir şairdir. 1921 yılında İstanbul'da yaşamını yitirmiştir.[98]

Tepedelenlizâde Hüseyin Kamil, 1884'te *Gülşen* dergisinde yazı hayatına başladı. Ara neslin önemli şahsiyetlerinden biri olan Mehmet Celal'le dostluğu vardır. Tepedelenlizâde, Abdülhak Hamid ve Recaizade Mahmut Ekrem'in tesirleri altında girmiştir.[99]

Tepedelenlizâde roman, şiir, manzum tiyatro ve manzum hikâye türlerinde eserler kaleme almıştır. Abdülhak Hamid'in *Nazife* adlı eserini örnek alarak kaleme aldığı *Maşuka yahut Muhafaza-i Aşk* adlı manzum piyesindeki olayları Garnata'da cereyan eder.

2.2. ARAP YAZARLAR

2.2.1. Abbâs 'Allâm (1892-1950)

Abbâs 'Allâm, 1892 yılında Mısır'ın Bur Said şehrinde dünyaya geldi. Burada ilk öğrenimini tamamladıktan sonra Kahire'ye gitti. Orada Hukuk Fakültesi'ne girdi. Fakültedeki eğitimini tamamlamadan İçişleri Bakanlığında kâtip olarak çalışmaya başladı. Aynı zamanda piyesler ve makaleler kaleme aldı. Vatanperverliğiyle bilinen yazar, hayatı boyunca devlet içinde farklı kurumlarda çalıştı. 1950 yılında hayatını kaybetti.

1913 yılında ilk piyesini yazan Abbâs 'Allâm'ın yirmiye yakın piyesi vardır. Abbâs 'Allâm'ın kaleme aldığı piyeslerin yarısı uyarlamadır. Oynanan piyeslerinin büyük kısmı büyük ilgi çekmiştir. Abbâs 'Allâm, piyeslerinin yanı sıra üç filmin senaryosu yazmıştır. Son yıllarında *el-Hilâl* dergisinde hikâyeler yazan Abbâs 'Allâm'ın "*el-firedûs'l-mefkûd*" (Yitik Cennet) adlı Endülüs ile ilgili yarım kalmış bir romanı vardır.

[98] İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri: Kemalü'ş-Şuara,* C. 2, haz. M. Kayahan Özgül, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlık Yayınları 2000. s. 1129-1130

[99] Ümran Ağca, *Tepedelenlizade Hüseyin Kamil, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2001, s. 27, 34.

Abbâs ‘Allâm’ın yazdığı piyeslerinden sadece *Abdurrahman en-Nâsır* (1933) basılmıştır. Bu piyes, 1921 yılında Mesreh’ü hadikati’l özbekiyye’nin (Özbek Bahçesi Tiyatrosu) açılışında ilk defa olarak temsil edilmiştir.

İspanya’ya gitmeyen Abbâs ‘Allâm, hayatının son yıllarında kaleme aldığı *el-Firdevsü’l mefkûd* (Yitik Cennet) adlı yarım kalmış romanını Endülüs tarihinden ilham alarak yazmıştır.[100]

2.2.2. Ahmed Şevkî (1869-1932)

Son dönem Arap şairlerinin en meşhuru olan Ahmed Şevki, 1869 yılında Kahire’deki Hıdiv İsmail Paşa’nın evinde zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. İlk ve ortaöğrenimini Kahire’de tamamladıktan sonra 1885 yılında Hukuk Fakültesine girdi. Fakat hukuktan hoşlanmayan Ahmed Şevki, aynı üniversitenin tercüme bölümüne geçti. Bu bölümden 1887 yılında mezun olduktan sonra Hıdiv sarayında memur olarak tayin edildi. Kısa bir müddet sonra Hıdiv Tevfik Paşa tarafından, 1887 yılında hukuk tahsilini tamamlamak için Paris’e gönderildi. Dört yıl boyunca Paris ve Montpeller üniversitelerinde edebiyat ve hukuk tahsil etti. Fransa’da Batı edebiyatını yerinde ve yakından tanıma fırsatı buldu.[101]

Fransa’da Victor Hugo, Alfred de Musset, Lamartine, William Shakespeare gibi şahsiyetlerin eserlerini okudu ve onların bazı şiirlerini Arapçaya çevirdi. Bu şahsiyetler, Ahmed Şevki’ye büyük oranda tesir etmişlerdir.[102]

Hıdiv Abbâs Hilmi Paşa’nın himayesinde bulunan Ahmed Şevkî, ülkesine döndükten sonra Frenk Kalemi Müdürlüğüne tayin edildi. Ahmed Şevkî, 1894 yılında Mısır temsilcisi

[100] Selâhaddin Kâmil, “Abbâs ‘Allâm” *el-Mecelle* dergisi, S. 91, 1964, s. 108-119; Selâhaddin Kâmil, “Abbâs ‘Allâm-2” *el-Mecelle* dergisi, S. 92, 1964, s. 36-46
[101] Ramazan Şeşen “Ahmed Şevkî”, *DIA*, C, 2, İstanbul, 1989, s. 136-138
[102] Mahmud Ali Mekkî, “el-Endelüs fî-Şiir Şevkî ve Nesrih”, *Fusul* Dergisi, S. 1, 1982, s. 200- 234

olarak Cenevre'de toplanan Müsteşrikler Kongresinde Mısır'ı anlatan uzun bir kaside okudu.[103]

I. Dünya Savaşı çıktığında sömürgeci İngilizler tarafından Abbâs Hilmi Paşa azledilince Ahmed Şevki de 1915 yılında İspanya'ya sürüldü. 1919 yılı sonlarına kadar İspanya'da kalan Ahmed Şevki, Endülüs İslam medeniyetini inceleme fırsatını buldu. 1919 yılında İspanya'dan Kahire'ye geldiğinde bir kahraman olarak karşılandı.

1927 yılında Mısır Ayan Meclisi (Meclisu'ş-Şuyûh) üyeliğine seçildi. Aynı yılda Arap ülkelerinin birçok temsilci şairinin katıldığı büyük bir törende kendisine "Emîru'ş-Şuarâ" (Şairlerin Prensi) ünvanı verildi. 1932 senesinde vefat etti.

Dört cilt halindeki divanı *Şevkiyyât* ile on üç piyes ve roman kaleme alan[104] Ahmed Şevki, eserlerinde Osmanlı'ya olan ilgisini ve sevgisini açık bir şekilde ifade eder. Şevki'nin Osmanlı Devleti'ne ilişkin ilk şiiri, Osmanlı-Rus Savaşı'nda üstün başarılar gösteren Gazi Osman Paşa hakkında övgü dolu olan bir kasidesidir.

İspanya'nın Barcelona şehrinde dört yıl yaşayan ve İslam medeniyetinin tarihî eserlerini ziyaret eden Ahmed Şevki, eserlerinde Endülüs'e önemli bir yer verdi. İspanya'ya gitmeden önce de Balkan Savaşı sırasında yazdığı bir şiirde Edirne'ye "Ey Endülüs'ün kız kardeşi" diye seslenir. Şair, İspanya'dayken Endülüs'e dair birkaç kaside yazdı. Şevki, kasidelerinde Endülüs'te yok olan Müslüman devletlerini ve bıraktıkları tarihî eserleri anlatır. "Endelüsiyye" (Endülüslü) adlı kasidesinde Endülüslü İbn Zeydun'un bir kasidesine nazire yazar. Bu şiir bir nevi Endülüs için yazılmış bir ağıttır. "Er-rihle İla'l-Endelüs" (Endülüs'e Yolculuk) adlı şiirini ise 1918 yılında Gırnata, Kurtuba, İşbiliyye ve Tuleytula gibi Endülüs şehirlerinde yaptığı yolculuktan sonra kaleme aldı. Bu şiirde en çok Kurtuba Camisi'nden ve Elhamra Sarayı'ndan söz eder. "Sakr Kureyş" (Kureyş Doğanı) adlı şiirinde

[103] Ahmet Kazım Ürün, *1868-1932 Mısır'da Türk Bir Şair Ahmet Şevki: Mısır'da Sosyal, Siyasi ve Edebi Durum Hayatı, Eserleri Üzerine İncelemeler Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Türkiye İle İlgili Yazdığı Şiirleri.* İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2002. s. 49
[104] Şeşen, a.g.m., s. 136-138

I. Abdurrahman'ın Endülüs'e yaptığı seferi anlatır.[105] Endülüs'teyken kaleme aldığı *Emîretü'l-Endelüs* (Kahire, 1933) adlı piyesinde ise İbn Abbâd'ın macerasını anlatmıştır.

2.2.3. Ali et-Tantâvî (1909- 1999)

1909 yılında o tarihte Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olan Şam'da dünyaya geldi. Babası Mustafa Tantâvî, Şam ulemasındandır. Bu nedenle Ali Tantâvî ilme ve kitaplara aşina bir ailede yetişti. Babasının düzenlediği ders halkalarına ve ilim meclislerine katılan Ali Tantâvî, modern eğitim de gördü. Anber Mektebi'nden mezun olduktan sonra Mısır'a giderek orada bir müddet tahsiline devam etti. Ezher'de bir yıl eğitim gördükten sonra Dâru'l-'Ulûm'a başladı. Basın yayın alanında dayısı ile Edebiyat Fakültesi'nin dekanı Tâhâ Hüseyin ile arasında çıkan gerginlikten dolayı artık fakültede kalamayacağını anlayarak Şam'a döndü. Şam'da Hukuk Fakültesi'nde okudu. Hukuk Fakültesinden 1933 yılında mezun oldu. Öğrenciliği sırasında Suriye Yüksek Talebe Teşkilatı'nın başkanlığını yürüttü.

Ali Tantavi, gazetecilik, ilkokul ve liselerde öğretmenlik, farklı fakültelerde hocalık gibi görevlerde bulundu. 1936 yılında Irak'ta Bağdat, Basra ve Kerkük liselerinde öğretmenlik yaptı. Bir müddet de Bağdat'ta İslam Hukuku Fakültesinde ders verdi. 1937 yılında Beyrut'ta İslam Hukuku Fakültesinde hocalık yaptı. Suriye'ye döndükten sonra 1941 yılında Adalet Bakanlığı bünyesinde göreve başladı. 1943 yılından 1953 yılına dek Şam'da Yüksek Yargı'da görev yaptı. Ardından hâkim oldu ve bu görevi on yıl boyunca yaptı. 1963 yılında Suudi Arabistan'a gitti ve farklı üniversitelerde hocalık yaptı. 1999 yılında Cidde'de yaşamını yitirdi.[106]

Ali Tantâvî erken yaştan beri gazetelerde yazmaya başladı. Arap ülkelerinde farklı gazetelerde yazıları yayımladı. Geride yaklaşık otuz eser bırakan Ali Tantâvî üretken bir yazardır. Eserlerinin önemli bir kısmı dinî kitaplar olmasının yanı sıra tarihî ve sosyal içerikli hikâyeler, çocuk hikâyeleri, gezi yazıları, biyografi, otobiyografi ve tiyatro türünde eser verdi.

[105] Mahmud Ali Mekkî, "el-Endelüs fî-Şiir Şevkî ve Nesrih", s. 200- 234
[106] Mücâhid Deyrânîye, "Siretü'ş-Şeyh Ali et-Tantâvî," *el-Edebü'l İslâmî,* S. 34-35, s. 132-138.

Ali Tantâvî, Suriye'nin önde ileri gelen hikâyecilerinden sayılır. 1939 yılında ilk baskısı yapılan *Kısas mine't-Târîh* (Tarihten Hikâyeler) adlı eseri, 1929-1936 yılları arasında yazdığı tarihî hikâyeler içerirken, *Kısas mine'l-Hayât* (Hayattan Hikâyeler) adlı eseri ise 1929-1952 yılları arasında yazdığı içtimaî hikâyelerden oluşur. 1960 yılında yayımladığı *Hikâyât mine't-Târîh* (Tarihten Hikâyeler) adlı eseri çocuklara yönelik tarihî yedi hikâye içerir. Hayatının son yıllarında yazdığı *el-Bâb'ül-lezi la Yuglaku fî Veçhi Sâ'il* (1997) *Kıssa Kamile lem Yu'ellifhâ Beşer* (1998) adlı hikâyelerini kitapçık şeklinde yayımlamıştır.[107]

Ali Tantâvî'nin *Kısas mine't-Târîh* adlı eserinde yer alan "Âhiru Abtâli Gırnata" (Gırnata Kahramanlarının Sonuncusu) "Muhammed es-Sagîr" isimli hikâyeler, konusunu Endülüs tarihinden alır.

2.2.4. Corcî b. Habîb Zeydân(1861-1914)

Modern Arap edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olan Corcî Zeydân, 1861 yılında Beyrut'ta Hıristiyan bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Fakir bir ailenin çocuğu olan Corcî Zeydân, ilk tahsilini de Beyrut'ta Şevvâm, Muallim Zâhir ve İlyas Hûrî okullarında gördü. Ardından Amerikan Üniversitesi Tıp Fakültesine başladı. Ancak okulda bir boykota katıldığı için üniversiteden uzaklaştırıldı. Eczacı diploması aldıktan sonra Kasru'l-Aynî Tıp Medresesi'nde eğitimini tamamlamak için İngiliz yönetimindeki Mısır'a gitti. Corcî Zeydân, maddi sebeplerden dolayı okulu bırakmak zorunda kaldı. *ez-Zaman* gazetesinde yazmaya başlayan Corcî Zeydân, Sudan'a gönderilen İngiliz birliklerine mütercim olarak katıldı.[108]

Kendini edebiyat, tarih ve dile adanan Corcî Zeydân, 1885 yılında Beyrut'a döndü ve el-Mecmau'l-İlmiyyü'ş-Şarkı'nin üyesi olsu. Burada İbranice ve Süryanice dillerini öğrendi. 1886 yılında Fransa, İngiltere ve İsviçre gibi birçok Avrupa ülkesine seyahatler yaptı.

[107] Said Eburridâ, "Kısasü'ş-Şeyh Ali et-Tantâvî Beyne'd-Dava ve'l-Fen," *el-Edebü'l İslâmî,* S. 34-35. s. 22-26; Ahmet Bostancı ve Ayşe Erduran, "Hikâye Yazarlığı Yönüyle Ali et-Tantâvî" ,*Nüsha Şarkiyat Araştırmaları*, Vol. XIII, S. 36, 2013. s. 43 – 70.
[108] Muharrem Çelebi, "Corcî Zeydân" *DIA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 69-71.

Seyahatleri sırasında müze, üniversite ve kütüphane gibi Avrupa'nın ilmî müesseselerini gezme fırsatı yakaladı ve oryantalistlerle görüştü.[109]

1888 yılında Mısra'a dönen Corci Zeydan, Rum Ortodoks cemaatine ait el-Medresetü'l-Ubeydiyye'de Arap dili ve edebiyatı hocası oldu. İngilizce, Latince, Fransızca ve Almanca bilen Corci Zeydan, *el-Muktetaf* gazetesinde yöneticilik yaptıktan sonra 1892 yılında *el-Hilâl* dergisini çıkardı. 1914'te Kahire'de vefat eden Corci Zeydan, hayatının sonuna kadar çalıştığı *el-Hilâl*'de sayısız makaleler yazmıştır.[110]

Corci Zeydan, İslam Medeniyeti üzerine yaptığı çalışmalarla oryantalistlerin dikkatini çekmiştir. Onların bazılarıyla devamlı mektuplaşarak, bazılarıyla da bizzat görüşerek şahsi dostluklar kurmuştur. Corci Zeydan, oryantalistlerden etkilenmiştir. Oryantalistlerin eserleri, Corci Zeydan'ın en önemli kaynaklarını teşkil etmiştir. Hatta romanlarının dipnotlarında oryantalistlerin eserlerine göndermelerde bulunmuştur. [111]

Corcî Zeydân, üretken bir yazardır. Tarih, edebiyat, dil, felsefe, filoloji ve biyografi gibi sahalarda otuz sekiz eser kaleme almıştır. Corci Zeydan, eserlerinde ağırlıklı olarak Arap-İslam tarihini konu almıştır. Bazı eserlerinde de Avrupa tarihini işlemiştir. Arap ülkelerinde kültürel bir uyanış sağlamak için Batı kültürünü Araplara aktarmayı amaçlayan Corcî Zeydân'ın yazılarında Batı'nın tesirleri açık bir şekilde görülür.

Arap edebiyatında tarihî romanın kurucularından olan Corcî Zeydân, Arap tarihinin farklı dönemlerini kapsayan yirmi iki tarihî roman kaleme alır. Roman tekniği konusunda ise Walter Scott (1771- 1832) 'un ve Alexandre Dumas (1802-1870)'ın etkisinde kaldığı görülür. Corci Zeydan, romanlarında en çok Scott'un benimsediği tarzı kendine model alır. Corci Zeydan'ın romanlarında romantizm akımının güçlü etkisi mevcuttur.[112]

Corcî Zeydân'ın romanlarının önemli bir kısmı edebî bakımdan zayıftır.[113] Kendisinin de iyi bir romancı olma gibi bir iddiası yoktur. Corcî Zeydân edebî bir roman

---

[109] Avrupa'da yaptığı seyahatin notlarını 1923 yılında kitaplaştırılmıştır. (bkz. Corcî Zeydân, *Rihle ile Avrupa,* Haz, Kâsim Veheb, Darü's-Suveydî, Abu Dabî, 2002.)

[110] Muhammed Abdulğanî Hasan*, Corcî Zeydân*, el-Hey'tü'l-Mısriyye, Kahire,1970. s. 46

[111] Hasan*, a.g.e.,* s.178

[112] Ali Edhem, "Walter Scott ver-rivâye'tu-tarihiyye," *el-'Arabî,* S. 101, Kuveyt, 1967, s. 60-68; Nevin Karabela, "Arap Edebiyatında Tarihî Romanin Ortaya Çikişinda Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi" *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 22, 2015, s.185-202.

[113] Hasan*, a.g.e.,* s.101-104

ortaya koymaktan ziyade okuyucunun bıkmadan okuyabilmesi için tarihî bilgileri roman çatısı altında sunmak amacıyla romanlarını yazmıştır. Popüler edeiyat içerisinde yer alan bir roman yazarıdır. Zeydan'ın Türk edebiyatında Ahmet Mithat Efendi'yi andıran bir tarafı vardır. O da Ahmet Mithat Efendi gibi romanlarını kendi çıkardığı gazetede tefrika etmiş ve geniş kitlelerine seslenmek üzere roman kaleme almıştır.[114]

Corcî Zeydân, romanlarına konu seçerken İslam tarihinin kaoslu ve fırtınalı dönemlerini tercih etmiştir. Romanlarında Arapların edebiyatını, tarihini ve geleneklerini tanıtmaya ve okuyucuya anlaşılır bir üslupla İslam tarihini sunmaya çalışmıştır. İslam tarihinin farklı dönemlerini anlatan romanları büyük rağbet görmüştür. Bununla birlikte bilerek veya bilmeyerek birçok tarihî konuda hatalı tespitlerde bulunduğu için tenkit edilmiştir.[115]

Corcî Zeydân, Endülüs'ün farklı dönemlerini işleyen üç roman yazmıştır; fetih dönemini *Fethu'l-Endelüs* (Kahire 1904), Valilik dönemini *Şarl ve Abdurrahmân* (Kahire 1904), ve Hilafet dönemini *Abdurrahman en-Nâsır* (1910) adlı romanlarında ele almıştır.

2.2.5. Fuad el-Hatîb (1880-1957)

Fuad el-Hatîb, 1880 yılında Lübnan'da ilim ve edebiyatla ilgilenen bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. İlk eğitimini tamamladıktan sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne girdi. 1904 yılında mezun olduktan sonra önce Filistin'in Yafa şehrinde daha sonra ise Sudan'ın Hartum şehrinde öğretmenlik yaptı. Fuad el-Hatîb, Kahire'de İbrahim Sabri ve Hafiz İbrahim gibi büyük şairlerle tanıştı.

Arap eyaletlerini Osmanlı idaresinden çıkarmak ve Arap Halifeliği oluşturmak için ihtilal hazırlıklarında bulunduğundan dolayı gıyaben idama mahkûm olan Fuad el-Hatib,[116]I. Dünya Savaşı sırasında Kahire'den Mekke'ye giderek Hüseyin b. Ali'ye karşı yürüttüğü

[114] *el-Hilâl*'de ilk romanını tefrika olarak yayımladığında gazetenin revaç görmesi, romancılığa yönelmesine sebep olmuştur. (Bkz. Gıyâs Remzî el-Curf, "İşkâliyyetü hitâbi Corcî Zeydân et-târîhî ve'r-rivâî" *el-Mevkıfu'l-Edebî*, S. 524, s. 244-248)

[115] Ahmet Kazım Ürün, "Corci Zeyda'nın Romanlarında Tarihi Gerçeklik." *III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni Bildiriler* (27-29 Kasım 2015 Konya), Ankara, Türkiye Yazarlar Birliği, 2016. s. 172-177.

[116] Cahit Kayra, *Arap İhtilali ve Şam Mahkemesi*, İstanbul, Yeditepe, 2008. s. 166

düşmanlık nedeniyle *el-Kıble* adlı bir gazete çıkardı. 1934 yılına kadar bu aileye düşman olan şair, daha sonra Suudi Arabistan'ın Kabil büyükelçisi oldu ve Kabil'de 1957 yılında öldü. [117]

Fuad el-Hatîb, Arap milliyetçisi bir şairdir. Milliyetçilik, eserlerinde önemli bir yer tutar. Endülüs tarihinden ilham alarak kaleme aldığı *Fethü'l Endelüs* adlı manzum piyesi ve iki ciltten oluşan divanı ile Arap dili, coğrafyası ve tarihine dair eserleri bulunmaktadır.

2.2.6. İbrâhîm b. Alî el-Ahdeb(1826-1891)

Lübnanlı şair, âlim ve yazar, İbrâhîm el-Ahdeb 1826'da Lübnan'da dünyaya geldi. Arapça, edebiyat ve dinî ilimler sahalarında tahsil görüp özellikle edebiyat ve dinî ilimlerde ihtisas sahibi oldu. İbrâhîm el-Ahdeb, Kahire ve İstanbul'u ziyaret ederek Cemaleddin Afganî gibi döneminin büyük âlimleriyle görüştü. Lübnan mahkemesinin başkâtiplik görevinde otuz yıl bulunduktan sonra 1891 yılında vefat etti. [118]

Din ve edebiyattaki derin bilgisiyle tanınan İbrâhîm el-Ahdeb; edebiyat, din, tarih ve dil alanlarında çok sayıda eser kaleme aldı. Lübnan'da çıkan *Semerâtü'l-fünûn* gazetesinde din ve edebiyata dair makaleler yazdı.[119] İbrâhîm el-Ahdeb'in yirmi bir piyesi vardır. Piyesler, konularının çoğunu Arap tarihinden aldı. İbrâhîm el-Ahdeb'in *Maximien* ve *Phedre* adlı piyeslerinin konularını Batı tarihi ve edebiyatından alması, Batı edebiyatını tanıdığını gösterir.

İspanya'ya gitmeyen İbrâhîm el-Ahdeb'in iki piyesinin konusunu Endülüs tarihinden almıştır: *el-Mu'temid İbn Abbâd*, *Rivâyetü'l vezir Ebi el-Velid İbn Zeydûn ma' Vellâde* (1899).

2.2.7. Maruf el-Arnavut (1893-1948)

Ma'rûf el-Arnâvut, Arnavut asıllı bir baba ve engin bir kültüre sahip olan Şamlı bir annenin çocuğu olarak Beyrut'ta 1893 yılında dünyaya geldi. Ma'rûf el-Arnavut, eğitimini

[117] Ahmed el-Cundî, "Divânu'l-Hatîb", *Mecelletu-Mecma'i'l-lugati'l-'Arabiyye bi-Dımaşk,* 1961, s. 140-143
[118] Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Ahdeb" *DIA*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 509
[119] Hacımüftüoğlu, a,g, m., s. 509

Osmanlı İlam Külliyesi'nde tamamladıktan sonra Beyrut'ta çıkan bazı gazetelerde makale yazımına ilaveten Fransızcadan bazı çeviriler yaptı. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Osmanlı ordusuna katılmak üzere İstanbul'a gelen Ma'rûf el-Arnavut, Türkçesini ilerleterek Türk edebiyatını yakından tanıma fırsatı buldu.[120] İstanbul'dayken Abdülhak Hâmid Tarhan'la tanıştı ve ondan çok etkilendi.[121] Bunun için Abdülhak Hâmid, Ma'rûf el-Arnavut'un ilk hocası sayılır.[122]

Savaştan sonra Şam'a dönerek 1920 yılında *Feta'l-Arab* (Arap Gençi) adlı gazeteyi çıkardı ve bir müddet sonra gazetesiyle aynı isime sahip bir matbaa kurdu. Gazete, yazarın 1948 yılında gerçekleşen ölümüne kadar yayın hayatını devam etti.

Lamartine ve Alfred de Musset gibi Fransız edebiyatçılarından tercüme yapan yazar, romantizm akımının etkisinde kaldı. Ma'rûf el-Arnavut, Suriye'de ilk tarihî romanların yazarı olarak bilinir.[123] Yazarın *Seyyidu Kureyş* (Kureyşin Lideri) (1929), *Ömer b. el-Hattâb* (1936), *Târık b. Ziyâd* (1941), *Fâtimetu'l-Betûl* (1942) adlı tarihî romanları ile *Ebu Abdullah es-Sağir* (1929) adlı piyesi vardır.

2.2.8. Mustafa Kâmil Paşa (1874- 1908)

1874 yılında Kahire'de askerî bir mühendisin altıncı çocuğu olarak dünyaya gelen Mustafa Kâmil, 1891 yılında Hukuk Fakültesi'nde yükseköğrenime başladı. Hukuk Fakültesindeyken İsmâil Sabri, Ali Leysî, Halîl Mutrân ve Beşâre Tekla gibi meşhur yazar ve şairlerle tanıştı ve *el-Ehrâm* gazetesinde yazılar yazmaya başladı.

1892 yılında Kahire'de Fransız Hukuk Fakültelerine devam etti. 1893'te Hukuk Fakültesinin imtihanlarına girmek üzere Paris'e gitti. Orada Edouard Drumont ve Pierre Loti ile tanıştı. 1896 yılında Berlin, Paris ve Viyana'ya uğrayarak İstanbul'a geldi. İstanbul'da II.

---

[120] Abdullatîf el-Arnavut, *Ma'rûf el Arnavut,* Dımaşk, Dâru İkrime, 2001, s. 12-14

[121] Abdullatîf el-Arnavut, "Ömer b. El-Hattâb; Rivayetün târihiyye ictima'yye li-Ma'rûf el Arnavut", *et-Turâsu'l-Arabî,* S. 46, 1992, s. 85-101

[122] İbrâhim Se'afin, *Tetavvurü'r-rivayeti'l-Arabiyyeti'l-hadise fî biladi'ş-Şam 1870-1967*, 2. b. Beyrut, Dârü'l-Menahil, 1987. s. 164

[123] Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20. yüzyıl).* çev. Bedrettin Aytaç, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002. s. 62

Abdülhamid'in huzuruna çıktı. Osmanlı taraftarlarının ve İngiliz aleyhtarlarının en önemli şahsiyetlerinden biri olan Mustafa Kâmil, 1908 yılında yaşamını yitirdi[124].

İngiliz Başbakanına açık mektuplar yazan ve vatanı için mücadele veren Mustafa Kâmil Paşa, siyasî faaliyetleriyle bilinir. Mısır'ın gerçeklerini Avrupalılara anlatmak için pek çok Avrupa gazetesinde yazıları yayımlanmıştır. Mustafa Kâmil Paşa'nın 1900 yılında Kahire'de çıkardığı *el-Livâ* adlı gazete, Osmanlı taraftarlarının ve İngiliz aleyhtarlarının en önemli yayın organı oldu. Mustafa Kamil'in gazetesinde İttihad-i İslam düşüncesini savunduğu ve halifeye destek verdiği için İstanbul ile arası iyi olmuştur. 1904 yılında Paşa ünvanı almıştır.

Mustafa Kâmil, farklı gazetelerde siyasî makaleler yazdı. *el-Mes'eletü'ş-Şarkıyye* adlı eserini 1898 senesinde Kahire'de yayımladı. 1893 yılında kaleme aldığı tek edebî eseri ise *Fethu'l-Endelüs*'tür.

2.2.9. Habibe Şaban Yeken (1918- 1996)

1918 yılında Lübnan'da Müslüman ve meşhur olan bir Türk ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. İlk eğitimini Amerikan kolejinde tamamlandıktan sonra önce Külliyet'ül-Benât (Kızlar Fakültesi) adlı İslamî bir okula daha sonra da Amerikan Üniversitesi'ne başladı. Sosyoloji bölümünden mezun olduktan sonra 1947 yılında Müslüman genç kızları için bir dernek kurdu ve derneğe bağlı birkaç okul açtı.

Habibe Şaban, Lübnan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitim görevliliği yapan meşhur Kadı Zühdî Yeken'le evlenmiştir. 1975 yılında Lübnan'da meydana gelen iç savaştan dolayı Amerika'ya göç etti. 1996 yılında öldü.

İngilizce'den Arapçaya iki eser tercüme yapan Habibe Şaban'ın Endülüs ile ilgili *el-Batale* ev *Safhatun min tarihi'l-Endelüsi'l-ahîr* (Kahraman Kadın yahut Endülüs'ün Son Tarihinden Bir Sayfa) (1936) adlı bir romanı vardır.[125]

[124] Ş. Tufan Buzpınar, "Mustafa Kâmil Paşa", *DIA*, C. 31, İstanbul, s. 310
[125] Emil Bedi' Yakub, *Mevsuatü üdebâ' Lübnan ve şuarâ'uhü*, C.6, Dâr Nublis, 2006 s.35.

3. 1875 YILINA KADAR TÜRK VE ARAP EDEBİYATINDA ENDÜLÜS

3.1. TÜRK EDEBİYATI

Anadolu Türklerinin Endülüs ile kültürel bağlamdaki ilişkileri Selçuklular dönemine dayanır. Endülüslü mutasavvıf Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) Anadolu'ya 1210 yılında gelişi, Endülüs-Anadolu kültürel ilişiklerinde önemli bir hadisedir. Endülüs'te doğan ve bir müddet orada hayat süren Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Selçuklu sultanı ve yerel halk tarafından saygıyla karşılanmıştır. O, ömrünün yaklaşık on yılını Anadolu'da geçirmiştir. Anadolu'da yaşadığı sürede Konya, Sivas, Malatya, Aksaray ve Kayseri gibi önemli şehirlere seyahatlerde bulunmuş, buralarda birçok talebe yetiştirmiştir.

Yetiştiği talebelerinden Sadreddin Konevî, onun bazı eserlerini şerh etmiş, dolayısıyla İbnü'l-Arabî'yi Anadolu'da tanıtmıştır.[126] İbnü'l-Arabî'nin yetiştirdiği talebelerinin "*tesirleri altında serbest Anadolu muhiti vahdet-i vücûd felsefesiyle iyiden iyiye dolmuş bir hâle*" gelmiştir.[127] Bu sebeple Endülüslü Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Osmanlı irfanının teşekkülünde önemli bir yer almıştır. Niyâzî-i Mısrî (ö. 1105/1694), Nâbî (ö. 1124/1712), Abdullah Salâhaddin Uşşâkî (ö.1197/1782), İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1137/1725) gibi Osmanlı şairleri İbnü'l-Arabî ve eserleri hakkında methiye yazmışlardır.[128]

Fatih Sultan Mehmed'in döneminde Osmanlı âlimleri, Endülüs filozoflarından İbn Rüşd'ün eserleriyle ilgili birkaç şerh ve haşiye kaleme almışlardır. Osmanlı aydınları, Endülüslü âlimler kanalıyla tanıdıkları Endülüs'e değer vermişlerdir. Ayrıca, Osmanlı

[126] Mustafa Tahralı, "Muhyiddin İbn Arabi ve Türkiye'ye Tesirleri," *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, s. 69-78.
[127] Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 5. b. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1984. s. 205.
[128] Selami Şimşek, "Türk Edebiyatında İbnü'l-Arabî Methiyeleri Üzerine Bir İnceleme," *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), yıl: 9 [2008], S. 21, s. 389-425.

aydınları medrese eğitimi sırasında genel Arap edebiyatı aracılığıyla Endülüslü şairler ve onların eserlerinden haberdar olmuşlardır.[129]

Soyu Endülüslü bir aileye dayanan ve miladi 764-766 yılları arasında Gırnata'nın son İslam devletinde önemli görevler yapan İbn Haldûn, Osmanlı Devleti'nin "zayıflama" sürecinde Osmanlı tarihçi ve aydınlarının dikkatini çekmiştir. Onlar, özellikle çöküşe ilişkin teorilerini içeren *Mukaddime'*siyle daha fazla ilgi duymuşlardır. İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinden alıntı, tercüme, yorum yaparak onun tarih, toplum, siyaset gibi farklı alanlarda yaklaşımlarından yararlanmışlardır.[130]

Mukaddime'nin ilk beş bölümü Şeyhülislâm Pîrîzâde Mehmed Sahib Efendi (ö. 1749) tarafından 1730 yılında tercüme edilmiştir.[131] *Mukaddime*'nin son bölümü ise XIX. yüzyıl ortasında Cevdet Paşa (1822-1895) tarafından Türkçeye çevrilmiştir.[132]

Endülüs, Osmanlı dönemin halk edebiyatında da yer alır. Örnek olarak XVI. yüzyıla ait olan *Kerb Gâzî Destanı*'nda Endülüs'ten söz edilir. Bu destanda olayların bir kısmı Endülüs'te geçer. Destanda Endülüs'ün üç tarafı denizle çevrili ve bir tarafında da nehir akan bir kale olarak algılanması dikkat çekicidir:

"Adına sehr-i Endülüs der idi

Şehrin garb cânibinden gelirdi

Şehrin hem bir cânibi deryâ idi

Irmak karışır deryâya gider idi

Sürüp şehr-i Endülüs'e geldiler

---

[129] Beşir Ayvazoğlu, "Edebiyatımızda Endülüs", *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, s. 80.
[130] Ejder Okumuş, "İbn Haldûn'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi" *İslâm Araştırmaları Dergisi,* S. 15, 2006, s. 141-185.
[131] İbn Haldûn, *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn,* çev. Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi, (Kahire, 1275)
[132]İbn Haldûn, *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn,* çev. Ahmed Cevdet Efendi (İstanbul: Takvimhane-i İstanbul, 1277).

Râviler bunda rivâyet kıldılar

Çün ol şehrin üç yani deryâ idi

Bir tarafı kuru beriyye idi"[133]

Destanda Endülüs'ün bir ülke olarak algılanmasının yanı sıra Endülüs'ü fethedenin Târık b. Ziyâd değil, destanın kahramanı Kerb Gâzî olduğu ifade edilir. Destanda Kerb Gâzî, olağanüstü kahramanlıklar yaparak Mağrib ve Endülüs'ü fetheder. Mağrib'i fethettikten sonra Endülüs kalesine sığınan Hâm Şâh'ı takip eder. 400 kişiyle Endülüs kalesini fethetmeye çalışır. Fakat savaş sırasında büyük yaralar alır. Destanın diğer kahramanı Muhammed Hanif, Hz. Muhammed'in gömleğini Kerb Gâzî'ye ulaştırır. Kerb Gâzî, mübarek gömleği giyince bütün yaraları iyileşir. Mübarek gömleği giydikten sonra da artık ona hiçbir ok etki etmez. Kerb Gâzî, savaşın sonunda Endülüs kalesini fetheder ve buranın hükümdarı olur.

Destanın kahramanı Kerb Gâzî, veba hastalığına yakalanır. Ölümünden önce Endülüs ve Mağrib'teki kaleleri beyleri arasında taksim eder. Bir müddet sonra vefat eder ve Endülüs'e defnedilir. Kerb Gâzî'nin mezarı üzerine yapılan türbe Müslümanlar için ziyaret yeri olur:[134]

"Yapıldı üstüne türbe ey ihvân

Ziyaret oldu Endülüs'te el-ân"[135]

I. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti tarafından 1787 yılında İspanya'ya elçi olarak gönderilen Vasıf Efendi,[136] İspanya'dan dönüşünde kaleme aldığı *İspanya*

[133] Fatih İyiyol, *Kerb Gazi Destanı: Manzum (İnceleme-Metin).* C. 1, İstanbul, Sütun Yayınları, 2014, s. 114.
[134] İyiyol, *a.g.e.,* s. 76-99; Cihan Okuyucu, "Manzum Halk Hikâyelerinin Yeni Bir Örneği "Kerbname", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 5, 1994, s. 175-202.
[135] Fatih İyiyol, *a.g.e.,* s. 987.
[136] Ahmed Vasıf Efendi (ö. 1806), Bağdat'ta doğmuş, ilk tahsilini orada yapmıştır. Kitapdarlık, Hacelik, Serkatibi, Vak'anüvislik ve Orta Elçilik gibi görevlerde bulunmuştur. III. Selim zamanında Vak'anüvis ve devlet adamı olarak meşhur olmuştur. Bir sefaretle İspanya'ya gönderilmiştir. Ramazan 1201/1 Temmuz 1787 tarihinde yola çıkmış ve on ay sonra 5 Şaban 1202/11 Mayıs 1788'de İstanbul'a dönmüştür. (Bkz. Vasıf Ahmed

Sefaretnamesi[137]adlı eserinde İspanya'daki İslam dönemine ait eserlere ilişkin izlenimlerini ve Endülüs tarihine dair bilgilerini dile getirir.

Vasıf Efendi, eserinde İspanya tarihine dair bilgiler verirken Müslümanların İspanya'ya geliş sebepleri üzerinde de durur: "*Got kralı İspanyolların beylerinin bir hüsna kızını cebren almak diledi ol dahi İslam'a haber gönderüb istimdad eyledi ve siz gelüb bu memleketi alasız dedi."*[138]

Müslümanların Endülüs'ten çıkma sebepleri üzerinde duran Vasıf Efendi, İspanya'da kurulan İslam devletine nifak sokulmasının ve yöneticilerinin çekişmeye başlayıp birbirlerine karşı İspanyollardan yardım almalarının devletin zayıflamasına sebep olduğunu ifade eder:

"...yedi sekiz yüz hilalinde nice devletler zuhur edüb cümlesi İslam'dan olmak üzere hüküm eylediler. Ve Endülüs'den dahi nice memleket feth eyledikten sonra derunlarına ihtilâl girüb ümeray-ı İslam birbirlerine düştüler ve küffardan istinsâr ederek birbirine kahr ederek müzmahil olub dokuz yüz tarihine gelince bilcümle diyar-ı Endülüs yed küffara giriftar oldu..."[139]

Vasıf Efendi, *İspanya Sefaretnamesi*'nde İspanya'da İslam döneminden kalma eserlerden söz eder. İspanya'daki İslam medeniyetinin izlerini sefaretnamesinin değişik sayfalarına serpiştirir. İskoryal'daki kütüphanenin bir manastırın içinde yer aldığını belirten Vasıf Efendi, kütüphaneyi gezer ve orada mevcut İslam eserlerini gözden geçirir. Vasıf Efendi, Endülüs'ün Franklar tarafından istila edilmesi sırasında burada bulunan eserlerin toplatılarak manastırda iki ayrı yere konmuş olduklarını, fakat bunlardan birisinin yandığını ifade eder.

Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâikü'l-ahbâr*, haz. Mücteba İlgürel, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978. s. XVIII-XLVII).

[137] Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 4, 2. b., Dersaâdet, Matbaa-i Osmaniye, 1309. s. 348-358.

[138] Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.,* C. 4, s. 356.

[139] Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.,* C. 4, s. 356.

Vasıf Efendi, manastırın kütüphanesinde on tane eski hat ile yazılmış *Kur'an-ı Kerim* ile çok sayıda fıkıh, kelam ve hadis kitapları gördüğünde çok müteessif olduğunu söyleyerek duymuş olduğu üzüntüleri dile getirir.[140]

Eski Türk edebiyatında bu iki eser hariç Endülüs'le ilgili eserlere rastlayamadık. Osmanlı şairlerinin Endülüs'le pek ilgilenmemiş olması dikkat çekicidir. *"Endülüs'ün yıkılış dönemi, Osmanlı irfanının teşekkül etmekte olduğu dönemdir. Hem bu bakımdan, hem de Osmanlı coğrafyasına denizyolu dışında bağlantısının bulunmamasından"* dolayı Endülüs, yaygın bir şekilde Türk klasik edebiyatına girememiştir.[141]

Türk edebiyatçıları, Tanzimat'tan sonra daha sık Endülüs'ten bahsetmeye başlamışlardır. Tanzimat'tan sonra Batılılaşma hareketinin hızlanmasıyla şartlar değişmeye başlamış, sonuçta Batı kültürü Türk edebiyatının yararlandığı en önemli kaynaklarından biri haline gelmiştir. Bu kültürün fikir adamlarından biri konumundaki Ernest Renan gibi bazı isimler, İslam'ın ilerlemeyi engelleyen bir din olduğunu iddia etmişken Türk aydınları, bu düşünceyi çürütmek için harekete geçmiş, tarihî bilgileri ortaya koyarak cevap vermeye çalışmışlardır. Böylece Batı'nın İslam'a karşı olumsuz bakışına tarih ile cevap vermek, yeni Türk edebiyatının genel problematiklerinden birini teşkil etmiştir.[142] Batı'daki İslam karşıtı propagandalara cevap olarak Tanzimat dönemi yazarları, dört elle sarıldıkları Endülüs medeniyetini örnek olarak göstermişlerdir.[143]

Öte yandan bu dönemde Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanların bağımsızlık istemesi, Türkiye'nin İslam dünyasıyla olan ilişkilerini güçlendirmesine sebep olmuş ve böylece "*İttihad-i İslâm politik bir ideoloji haline*" gelmiştir. [144]

---

[140] Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.,* C. 4, s. 355.
[141] Ayvazoğlu, a.g.m., s. 80.
[142] Sema Uğurcan, *Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Eserlerinde Tarih,* İzmir, Akademi Kitabevi, 2002. s. 15.
[143] İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2006. s. 64.
[144] Enginün, a.g.m., s. 32-41; Abdülhak Hâmid Tarhan, *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 5, Târık yahut Endülüs Fethi, İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal, Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's-Salis, Nazife, Abdullahü's-Sagir.* haz. İnci Enginün. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2002. s.7

Dağılma tehlikesi yaşayan Osmanlı Devleti'nin durumunu hisseden Türk aydınları, manevî bir kuvvet kaynağı olan Türk ve İslam tarihine yönelip İslam'ın parlak dönemlerinden bahsetmeye başlamışlardır. Böylece Türk edebiyatçılarının yaşadıkları ortam, Endülüs tarihi hakkında eserler yazılmasına zemin oluşturmuştur.

Türk edebiyatçılarının Endülüs'e ilgileri Ziya Paşa'nın 1859 yılında Fransızcadan çevirdiği *Endülüs Tarihi* ile daha da belirginleşmeye başlamıştır.[145] Louis Viarot'a mahsus bu eserin[146] çevirisine Mabeyin Müşiri Edhem Paşa başlamış, fakat çevirinin daha güzel olması için Mabeyn-i Hümayun'un beşinci kâtibi Ziya Paşa'ya teklifte bulunmuştur.[147]

Ziya Paşa, esas konuya başlamadan önce kitabın ilk sayfalarında Endülüs medeniyeti hakkında yeterince malumata sahip olunmamasını büyük bir noksan olarak gördüğünü dile getirir. Ziya Paşa, İspanya'da yedi asırdan fazla bir süre hüküm süren İslam devletinin tarihi, orada Müslümanların oluşturdukları medeniyet, ortaya koydukları eserler ve uyguladıkları adaletli idare sistemi hakkında şimdiye kadar eser yazılmadığını söyler. Ziya Paşa'ya göre Endülüs'ün diğer İslam şehirlerinden uzak olması, Endülüs'ü ele geçirdikten sonra Hristiyanlar tarafından yapılan tahribatın sonucunda oradaki medeniyet unsurlarının ortadan kaldırılması ve tahribattan kurtulan pek az Arapça kaynağın bulunması nedeniyle Osmanlı Devleti bu büyük medeniyetin enkazından istifade edememiştir:

"Hâlbuki işbu Endülüs kıt'asında zuhûra gelen hey'et-i müctemi'a-i İslâmiyye'nin mebde'-i teşekkülünden âhir-i inkırâzına kadar yedi yüz yıldan ziyâde zaman güzerân edüp, bu müddet-i medîde arasında cereyân eden vukû'ât ve husûsiyle Arablar'ın kıt'a-i mezkûreye sûret-i tecâvüzleri ve hîn-i tahattîlerinde buldukları ahvâl ve orada îfâ eyledikleri âsâr-ı

---

[145] *Endülüs Tarihi* adlı eserin Ziya Paşa tarafından çevrilip çevrilmediği tartışmalıdır. Ziya Paşa, kitabın mukaddimesinde kitabın Louis Viardot'un eserinin tercümesi olduğunu açık bir şekilde söylememiştir. Fakat eser büyük ölçüde Viardot'un eserine dayanır. Ancak Ziya Paşa, Viardot'un kitabının bazı bölümlerini çıkartmakla birlikte bazı ilaveler ve bir takım kısaltmalar yapmıştır. (Bkz, İnci Engünün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. s. 64; Nizamettin Parlak, "Ziya Paşa'nın Endülüs Tarihi ve Günümüz Türkçesiyle Neşrinde Yapılmış Okuma Yanlışlıkları" *İslâmiyat,* C. 8, Ankara, 2005, s. 111-122)

[146] Kitabın asıl adı "*Essai sur l'histoire des Arabes et des Mores d'Espangne*" Paris.1833, (Bkz. Bernard Lewis, *İslam in History: İdeas, People, and Events in the Middle East,* (New Edition, revised and expanded) Open Court Chicago and La Salle, Illinois. 1993, s. 131)

[147] Enginün, a.g.m., s. 32-41.

‘imâret ve mağlûbîn hakkında ittihâz ettikleri meslek-i ‘adl u merhamet ve ‘âkıbetinde mazhar oldukları mu‘âmelât ve sâ’ir havâdisât hakîkâten şâyân-ı kemâl-i i‘tinâ ve iltifât-ı umûrdan olduğu hâlde şimdiye kadar böyle bir eser minassa-i şuhûdda cilve-ger olmamış ve bunun sebebi dahi çünki İspanya’da Hristiyanlar’ın lehîb-i nâr-ı ta‘assublarından halâs olmuş kütüb-i ‘Arabiyye pek nâdir olup…”[148]

*Endülüs Tarihi’*nde İslam medeniyetiyle Batı medeniyeti kıyaslanarak İslam ve Arap medeniyeti yüceltilir. İslam medeniyetinin ilme ve marifete verdiği önemden, fethettiği yerlere götürdüğü değerler ve düzenden söz edilir. Batı medeniyetinin Endülüs vasıtasıyla İslam medeniyetinden birçok şey aldığı belirtilir.[149]

Çocukluğundan beri şiirle meşgul olan Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*’nde son derece sanatkârane bir dil kullanır. Sık sık Arapça ve Farsça şiirlere yer verir. Metin aralarına ilave edilen şiirlerin büyük kısmı Farsçadır. Arapça olan şiirlerin önemli bir kısmı ise Endülüslü şairlere aittir. Eserde, konular arasına serpiştirilmiş meşhur Endülüslü şair Ebu Muhammed Abdülcebbar es-Saklebî’in Muhammed bin Abbâd için yazdığı kaside şöyle başlar:

“Elân efraha rav’u külli mühennedi

Ve e’azze dîne Muhammedin bi-Muhammedi”[150]

Ziya Paşa, eserini âyet, hadis, atasözleri ve büyüklerin kelamlarıyla zenginleştirir. Örneğin, Kral Rodrik’in tahta çıktıktan sonra, önceki kraldan daha kötü olduğunu ifade ederken Arapça şu atasözünü kullanmıştır:

---

[148] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C. 1, 2. b., İstanbul, Karabet ve Kasbar Matbaası, 1304/1886-1887, s. 5.

[149] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C.1, s. 46-49; *Endülüs Tarihi* ile ilgili ayrıntı bilgi için Bkz: İsmail E. Erünsal, “Türk Edebiyatı’nda Endülüs’e İlginin Uyanmasında Ziya Paşa’nın Endülüs Tarihi Adlı Tercümesinin Rolü ve Bu Tercümenin Yapılış Nedenleri”, *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan,* haz. Mehmet Öz, Fatih Yeşil, İstanbul, Timaş Yayınları, 2015, s. 417-423.

[150] “Şimdi bütün kılıçların korkusu dağıldı. Muhammed’in dini, Muhammed ile izzet kazandı.” Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C. 2, s. 60.

"Rahime'l-lâhu en-nebbâşe'l-evvel"[151]

Ziya Paşa, eserinde sadece tarihî vakıaları nakletmekle yetinmez, şahısların portrelerini çizer,[152] tasvirlerini yapar. Olayları anlatırken kendi düşüncelerini de dile getirir. Ziya Paşa, bazen bir kişi veya olayı anlatırken bu kişi veya olaya ilişkin düşüncelerini bazen "ihtâr", bazen de "şikâyet" başlıkları altında sunar. Ziya Paşa'nın şikâyetleri, daha çok Avrupalı tarihçilerin Müslümanlar hakkında yaptıkları haksız eleştirilere karşı bir tepki olarak görülür. Ziya Paşa, bir şikâyetinde Hıristiyan tarihçilerin yazdıkları eserlerinde sürekli dinî taassuptan etkilendiklerini şöyle dile getirir:

"Şikâyet: İspanya Hristiyanları millet-i İslâmiyye hakkındaki buğz u 'adâvetlerini bir hadde vardırmışlardır ki, tahrîr etdikleri târih kitaplarının her harfî tahtında bûy-i ta'assub istişmâm olunup, meselâ kendilerinin lehine ve Müslümanlar 'aleyhine dâ'ir bir vâkı'a ağız rivâyeti olsa bile tafsîlatıyla zikr olunmuş ve bil'akis Müslümanlar lehine ve kendülerinin 'aleyhine müte'allik bir maslahat ve lev delâ'il-i vâzıha ile müberhen ve müteayyen olsun ya hiç yazılmamış ve yâhûd yazılmış ise de ifâdesinde ta'birât-ı hasmâne isti'mâl edilmiş olmağla, nazar-ı insâf ile bakılsa hakîkaten bunlar gayret-i dîniyye uğruna fedây-ı insâniyyet ve dirîğ-i hakkâniyyet eylemiş oldukları âşikârdır."[153]

Ziya Paşa eserinde övgü ve yergilere de yer verir. Şöyle ki Allah, Hz. Peygamber ve Müslümanları yüceltirken[154] Hristiyanları tenkit ederek "korkak"[155] ve "mutaassıp"[156] sıfatlarını kullanmaktan çekinmez. I. Abdurrahmân'ın Kurtuba'da cami, mektep, hastane ve kütüphane inşa ettiğini anlattıktan sonra şu ifadeye yer verir.

"Ehl-i İslâm'ın dahi medeniyyet ve insâniyyette neye muktedir olduğunu 'âleme bildirdi."[157]

---

[151] "Allah ilk mezar soyucuya rahmet etsin." Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C.1, s. 15.
[152] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C.1, s. 29.
[153] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C. 3, s. 34-35.
[154] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C. 1, s. 12-13, 25, 41.
[155] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C. 1, s. 97, 131.
[156] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C. 1, s. 4-5.
[157] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C. 1, s. 71.

Endülüs Tarihi isimli bu eserin büyük bir kısmı içerik olarak çeviriye dayanır. Fakat Ziya Paşa'nın tercüme yapmakla yetinmeyip eserin farklı yerlerine birçok ilâvelerde bulunduğu ve değerlendirmeler yaptığı anlaşılır.

Önce 1863 yılında iki cilt, 1887[158] yılında da dört cilt hâlinde İstanbul'da yayımlanan *Endülüs Tarihi,* Türk edebiyatçılarının dikkatini üzerine çekmiş, o zamana kadar pek fazla ilgi görmeyen Endülüs tarihine ve medeniyetine yönelik bir ilgi oluşturmuştur. *Endülüs Tarihi* vesilesiyle Tanzimat döneminde Muallim Naci, Abdülhak Hâmid, Şemseddin Sâmî gibi aydınların Endülüs'le ilgilenmelerine sebep olmuştur. Nâmık Kemâl'in Midilli'deyken gönderdiği mektupta *Renan Müdâfaa-nâmesi* adlı eserini hazırlamak için faydalanmak üzere istediği eserlerden biri Ziya Paşa'nın çevirisini yapmış olduğu *Endülüs Tarihi*'dir.[159]

Ahmet Hamdi Tanpınar, *"... Endülüs Tarihi tercümesi zamanında çok okunmuştur. Mütercimin (Halil Edhem Paşa'nın yardımı yahut iştiraki doğru" ise, mütercimlerin) hakkiyle tarih bilmemesi, hatta kitabın ikinci derecede bir eser olması, Ebüzziya'dan Muallim Naci'ye kadar Hâmid de içlerinde olmak üzere, mevzuunu Endülüs Tarihi'nden alan birçok eserin doğmasında bir payı bulunmasına mâni olmamıştır.*"[160] diyerek bu eserin Tanzimat dönemindeki edebiyatçılar üzerinde bıraktığı etkiye vurgu yapar.

Ziya Paşa'nın Endülüs tarihine dair ikinci eseri, Mabeyin kâtipliği sırasında[161] 1277 (1860-1861)[162] yılında Théophile Lavallée[163] ile Adolphe Chéruel'den çevirdiği *Engizisyon Tarihi'*dir.[164]. Bu eserde Engizisyon mahkemesinin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını anlattıktan sonra bu mahkemelerde özellikle Yahudilere yapılan zulümler ve işkenceleri

---

[158] Ziya Paşa, 1880 tarihinde vefat ettiğine göre 3. ve 4. ciltlerin bu tarihten önce yazılmış olmalıdır. 1887, 3. ve 4. ciltlerin yayım tarihidir.
[159] Namık Kemal, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları: VI. Midilli mektupları-II,* haz. Fevziye Abdullah Tansel, C. 3, 2. b., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013, s. 299.
[160] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 300.
[161] İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. s. 472.
[162] *Engizisyon Tarihi*, her ne kadar 1277 (1860-1861) tarihinde kaleme alınmış olsa da kitap olarak basımı Ziya Paşa ölümünden sonra 1299 (1981-1982) tarihinde Ebüzziya Tevfik'in küçük mukaddimesiyle neşredilmiştir.
[163] Théophile Sébastien Lavallée (1804-1866) Fransız tarihçidir. Histoire de l'Empire Ottoman Depuis les Temps Anciens Jusqu' á nos Jours (Eski Zamanlardan Günümüze Osmanlı İmparatorluğu Tarihi), adlı eseri vardır.
[164] Ziya Paşa, *Engizisyon Tarihi*, 1.b. Kostantiniyye (İstanbul) Matbaa-i Ebüzziya, 1299.

anlatır. Ziya Paşa, kitabın ön sözünde eseri Théophile Lavallée ve Adolphe Chéruel'in eserlerinden özetleyerek Türkçeye aktardığını şöyle ifade eder:

"Meclis-i mezkûrun suret-i vaz' u îcâdına ve din nâmına icrâ ettiği kabâyıh u seyyi'âtına dâ'ir pek çok kitaplar yazılmış ise de cümlesinin muhtasar ve mu'temet Chéruel ile Lavallée İspanya ve engizisyon hakkındaki eserleri olduğundan telhis ve telfîk tarîkıyla lisanımıza nakli münasip görüldü."[165]

Ziya Paşa, İspanyol yöneticilerini tenkit ederek "cahil" ve "mutaassıp" gibi sıfatlar kullanmaktan çekinmez. İspanya Kraliçesi İzabella'nın "*ta'assub-ı câhilânesi"* nedeniyle engizisyon mahkemelerini kurduğunu söyler.[166] Kitabının başka bir yerinde de Kraliçe İsabel'i vaftiz eden rahipten şöyle söz eder:

"Zikr olunan rahib-i muta'assıbın ne mertebe câhil ve ahmak olduğu mu'takadât-ı 'avâmdan olan ne kadar tahayyülât var ise cümlesine inanmaklığından malûm olup…"[167]

Ziya Paşa, yıllar boyunca Türk, Arap ve Fars edebiyatlarından seçip topladığı şiirleri *Harâbât* (1874-1875) adlı eserinde yayımlamıştır. Ziya Paşa, bu geniş kapsamlı antolojide Endülüs şiiri ve şairlerine önemli bir yer verir. Ayrıca *Harâbât* eserinin mukaddimesinin "Ahvâl-i Şuarâ-yı Arab" bölümünde beğendiği Ebi el-Velid İbn Zeydûn, İbn Beşîr, İbn Şâtir, İbn Merec, İbn Leyûn, İbn Hafâce, İbn Sukre, Lisanuddin İbnü'l-Hatîb gibi meşhur Endülüslü şairlerin isimlerini zikreder.[168]

Ziya Paşa, seçmelerinde de Endülüslü şairlerin şiirlerine önemli bir yer verir. *Harâbât*'ın birinci cildinde Endülüslü şairler tarafından kaleme alınmış olan sekiz kaside bulunmaktadır.[169] Endülüs'ün son şairlerinden Ebu'l-Bekâ er-Rundî'nin "Risâü'l-Endelüs"

[165] Ziya Paşa, *Engizisyon Tarihi*, s. 4.
[166] Ziya Paşa, *Engizisyon Tarihi*, s. 18-19.
[167] Ziya Paşa, *Engizisyon Tarihi*, s. 22.
[168] Ziya Paşa, *Mukaddime-i Harâbât*, 2.b, Kostantiniyye (İstanbul), Kitabhane-i Ebüzziya, 1311/1894, s.102.
[169] Endülüslü şairlerin kasideleri, 258-271 sayfalar arasında yer alır. (bkz: Ziya Paşa, *Harâbât,* İstanbul, Matbaa-i Âmire,1291.

(Endülüs Mersiyesi)[170] adlı şiiri ve İbn 'Abdûn el-Fehrî'nin (ö 529/1134) Batalyevs (Badajoz) hâkimi ve Eftasilerin son hükümdarı olan Mütevekkil'in ölümünden sonra kaleme aldığı mersiye[171] dikkat çekicidir. Ebu'l-Bekâ er-Rundî'ın harabeye dönüşen ve İspanyolların eline geçen Endülüs'ün farklı şehirlerine ağladığı mersiye şöyle başlar:

"Hengam-ı tamamında gelir her şeye nokşân;

Ömründeki hoşluklara aldanmasın insan." [172]

Mesnevi ve kaside dışında kalan çeşitli nazım türlerindeki şiirlerden oluşan *Harâbât'*ın ikinci cildi ise Endülüs edebiyatından seçilmiş yirmiden fazla şiir içerir. Ziya Paşa, bu bölümde Ebu'l-Bekâ er-Rundî, İbn Cübeyr, İbn Leyûn, Lisânuddin bin el-Hatîb gibi meşhur Endülüslü şairlerin şiirlerine yer vermiştir.[173]

Tanzimat döneminde *"İslâm imiş devlete pâbend-i terakki"*[174] rivayeti yeni çıktığında "Din terakkiye manidir" diyenleri tenkit eden Ziya Paşa, Endülüs medeniyetini örnek olarak gösterip İslam'ın terakkiye mani olmadığını savunmuş, Avrupa medeniyetinin ortaya çıkmasında Endülüs'ün önemli bir rol oynadığını ifade etmiştir. Bu düşüncesini Avrupa'dan döndükten sonra *Harâbât* mukaddimesinde şöyle dile getirir:

"Ger Endülüs olmasa Ziyadar,

[170] Ziya Paşa'nın seçmelerinde yer alan Endülüs Mersiyesi iki defa Türkçeye aktarılmıştır. İlk olarak 1913 yılında Şam Birinci Türk Sultanisi Müdir-i Sânisi olan Filibelizade Mehmet Nizameddin tarafından tercüme edilmiştir. İkinci olarak da şair Sezai Karakoç çevirmiştir. Mersiye Almanca, Fransızca, İngilizce ve İspanyolca gibi yabancı dillere çevrilmiştir. (bkz. M. Zekai Konrapa, "Endülüs Mersiyesi Nizami Tercümesi ve Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış", *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi,* (1964). S. 2, s. 165-187; Sezai Karakoç, *İslam'ın Şiir Anıtlarından*, İstanbul, Diriliş Yayınları, 5. b. 1985, s. 85-90; M. Faruk Toprak, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, Ankara, Grafiker Yayınları, 2014. s. 213

[171] el-Kasîdetu'l-'Abdûniye adıyla bilinen mersiye, Fransızca ve İspanyolcaya aktarılmıştır. (bkz. *Nefhu't-tîb,* C. 2, s. 293.

[172] Ziya Paşa, *Harâbât,* C. 1, s. 259; Konrapa*,* a.g.m*,,* s. 165.

[173] Ziya Paşa, *Harâbât,* C. 2, s. 384, 389, 391, 399-400, 402-404, 412, 424-425, 428,433, 436-437, 446, 455, 468, 471-472, 477, 479, 484, 486, 495, 500-501, 505.

[174] Ziya Paşa, *Terci-i Bend ve Terkib-i Bend*. haz. Hüseyin Yorulmaz. İstanbul, Çıdam Yayınları, 1992. s. 121.

Kim Avrupa'yı ederdi bîdar"[175]

3.2. ARAP EDEBİYATI

Fetihle birlikte Endülüs konusu Arap edebiyatına girmeye başlamıştır. Çoğu çöl bölgelerde yaşayan Araplar, fethettikleri bu bölgenin doğal güzelliklerine hayran kalmışlardır. Eski Arap aydınları, Endülüs'ten söz ederken, genellikle doğup büyüdükleri memleketleriyle kıyaslamış, burayı daha üstün tutmuşlardır. Endülüs'ün ilk coğrafyacısı Ebu Ubeydullah el-Bekrî (ö. 488/1094) Endülüs'ün güzelliklerinden bahsederken burayı diğer ülkelerle şöyle karşılaştırır:

"Endülüs, güzelliğiyle ve havasının yumuşaklığıyla Şam'a, düz arazisiyle Yemen'e, hoş kokusuyla Hindistan'a, gelirin çokluğuyla Ahvâz'a, zengin maden yataklarıyla Çin'e, gelirli sahilleriyle Aden'e ve tarihî eserler bakımından ise Yunanistan'a benzemektedir."[176]

Endülüslü şairler, Endülüs'ten söz ederken en çok buranın güzel tabiatına vurgu yapmışlardır. Dağlarıyla, nehirleriyle, orman ve bahçeleriyle Endülüs tabiatı Arap şairlere ilham kaynağı olmuştur. Şairler bu toprakları cennete benzetmişlerdir. Endülüslü şairlerden İbn Hafâce (ö. 533/1139), Endülüs'ün Allah'ın yeryüzündeki cenneti olduğunu şöyle söyler:

"Ey Endülüslüler! Allah neler vermiş size, su, gölge, ırmaklar ve ağaçlar,

Ebedî cennet sadece sizin ülkenizdedir. Eğer seçecek olsam bunu seçerdim.

Cehenneme girmekten korkmayın bundan sonra. Cennetten sonra cehennem girilmez ki."[177]

Endülüslü şairlerden İbn Safar el-Marînî, Endülüs'ten şöyle söz eder:

---

[175] Ziya Paşa, *Mukaddime-i Harâbât,* s. 13

[176] Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Makkarî, *Nefhü't-tib min gusni'l-Endelüsi'r-ratib ve zikru veziriha Lisani'd-din İbni'l-Hatîb,* haz. İhsan Abbas, Beyrut, Dâru Sadır, 1968. C. 1, s. 126; Mustafa Çınar, *Endülüs'te Mulûku't-Tavâ'if Dönemi Edebi Çevresi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Doğu Diller ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Erzurum, 2002. s. 5

[177] Ebû İshak İbrâhim b. Ebi'l-Feth el-Endelüsî İbn Hafâce, *Divanu İbn Hafâce*. Beyrut, Dâru Sadır, (t.y.) s. 117; el-Makkarî, *a.g.e*., C. 1, s. 680; Rahmi Er, "İki Endülüs Şairi: İbn Cammâr ve İbn Hafâce" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 35, S. 2, Ankara, 1991, s. 121.

"Endülüs ülkesinde güzel yaşamın zevki vardır. Orada sevinç kalbi hiç terk etmez.

Oradaki tüm bahçeler, süslemede San'a'ya benzerken bu görüntü nasıl olur da gözleri kamaştırmaz?

Nehirleri gümüş, toprağı misk, bahçeleri ipek ve çakıl taşları incidir."[178]

Başka bir şair de Endülüs'ün güzel tabiatını şöyle över:

"Endülüs ne güzel bir yurt, bana her türlü sevinç verir.

Öten kuşlar, derin gölgeler, akan sular ve saraylar."[179]

Genellikle Endülüs'te her şair, yaşadığı şehrin doğal güzelliğinden bahsederek şiirler yazardı. Mesela İbn Zaydûn Kurtuba'yı, İbn Safar İşbiliyye'yi, İbnü'z-Zakkâk Balensiyye'yi şiirlerinde tasvir ederlerdi.[180] Endülüs şairlerinden İbnü'z-Zakkâk el-Belensî, memleketi Belensiyye'nın tabiat güzelliğini şöyle tasvir eder:

"Belensiye, kendisi ve alameti hakkında düşündüğümde ülkelerin en güzelidir.

Ona en büyük kanıtım kendisidir. Güzelliği gözle görülmektedir.

Rabbi ona güzellik örtüsü giydirmiştir. İki nişanı vardır ki bir deniz ve bir vadidir."[181]

Bir başka şair ise Müslümanların Endülüs'teki son payitahtı olan Gırnata'dan söz ederken Mısır, Şam ve Irak'tan üstün olduğunu şöyle dile getirir:

"Gırnâta'nın hiçbir eşi benzeri yoktur. Ne Mısır, ne Şam, ne de Irak, ona benzer.

Gırnâta, ancak süslenmiş gelin, onlar ise mihir kabilindendir."[182]

Bir diğer şair de Endülüs'ün başkenti Kurtuba'yı dört hususta diğer şehirlerden üstün olduğunu şöyle ifade eder:

---

[178] Hannâ el-Fâhürî, *Tarihü'l-adabi'l-Arabî,* Beyrut, el-Matbatu'l-Bulisiyye*,* 1960, s. 800.
[179] el-Makkarî, *a.g.e*., C. 1, s. 227-228.
[180] el-Fâhürî, *a,g,e.,* s. 798.
[181] el-Makkarî, *a.g.e*., C. 1, s. 180; Mustafa Çınar, *a. g. e.,* s. 5-6
[182] el-Makkarî, *a.g.e*., C. 1, s. 148; Mustafa Çınar, *a. g. e.,* s. 6

"Kurtuba dört şeyle şehirlerden üstündür. Birincisi vadinin büyük köprüsüdür, ikincisi ulu camisidir.

İkisi bunlar, üçüncüsü Zehrâ'dır. En önemlisi ise ilimdir, bu da dördüncüsüdür."[183]

Diğer Endülüslü şair, Endülüs'ün ilk payitahtı Tuleytula'yı havasıyla, nehirleriyle tasvir edip bütün şehirlerden üstün tutar:

"Tuleytula anlatıldığından ziyade seçkin ve müreffeh bir şehirdir.

Allah onu süslemiş ve el-Mecerre ırmağını beline kuşak yapmıştır. Dalları ise yıldızlardır."[184]

Endülüslü şairler, Endülüs'ten çıkıp başka ülkelere gidince şiirlerinde Endülüs'e özlemlerini dile getirirler. Bunlardan İbn Hafâce, şehri İspanyollar tarafından ele geçirilince Fas'a gitmek zorunda kalır. Fas'ta gurbetteyken söylediği şiirde Endülüs'ün güzelliğinden şöyle söz eder:

"Endülüs'te gerçekten cennetin güzelliği görünür ve kokar orada kokusu.

Sabahın parlaklığı dişlerinin beyazlığından, gecesinin karanlığı ise, dudaklarındaki güzel siyahlıktan kaynaklanır.

Sabâ rüzgârı estiğinde, "Seni ne kadar da özledim ey Endülüs" diye bağırıyorum."[185]

Endülüslü şairler, düşman saldırıları, isyan ve iç karışıklıklar sonucu tahrip edilen Endülüs şehirlerine de mersiyelere yazmışlardır. Şehrin tahrip edilen yapılarını, şehirde yetişen âlimleri ve geçirilen güzel günleri anlatan şehir mersiyeleri, en çok Endülüs'ün başkenti Kurtuba için söylenmiştir. Berberi istilası sonucu Kurtuba harabeye dönmüştür. İbn Şuheyd'in (ö. 426/1035) doğup büyüdüğü Kurtuba için söylediği mersiyenin bazı beyitleri söyledir:

---

[183] el-Makkarî, *a.g.e*., C. 1, s. 153; Mustafa Çınar, *a. g. e.,* s. 6
[184] Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Musa İbn Saîd el-Mağribi, *el-Mugrib fî hule'l-Magrib*, haz. Şevki Dayf, C. 2, 3. b. Kahire, Dârü'l-Maârif, 1978, s. 9; Mustafa Çınar, *a. g. e.,* s.7
[185] İbn Hafâce, *a.g.e*., s. 151; Rahmi Er, "İki Endülüs Şairi: İbn Cammâr ve İbn Hafâce", s. 121

"Kurtuba gibi bir yer için gözyaşlarını bolca akıtan kişilerin ağlaması az gelir.

(...)

Ulu Cami, dilediği şeyi dinleyen, okuyan ve bakan kişilerle dolup taşardı.

Senin toprakların, gelenler için Mekke gibi bir yerdi. Korkarlar orada, sığınırlar ve orada yardım görürlerdi." [186]

Endülüslü şair ve âlimlerinden İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) Kurtuba için söylediği uzun mersiye, mensur ve manzum olmak üzere iki bölümden oluşur. İbn Hazm, mensur bir girişle başladıktan sonra mersiyenin manzum bölümüne geçer.

"Bütün izlerinin silinip yok olduğunu, bilinen yerlerinin gizlendiğini ve eskimenin orayı değiştirdiğini gördüm. Şimdi orası, bayındır ve insanlarla dolu bir yerden boş ve kurak bir çöle dönüşmüştür... Kendilerinden etrafa nimetler yayılan ve keskin kılıçlara benzeyen insanlardan ve aslanlar gibi olan kahramanlardan sonra şimdi orası, kurtların sığınağı, cinlerin oyun yeri olmuştur... Bütün bunlar, donuk olmasına rağmen gözlerimi yaşartmış ve sert olmasına rağmen ciğerimi ezmiştir.

Kendisinden göçüp ayrıldığımız, eş ve dostlardan boş ve ıssız bir şekilde terk edilen yere selam olsun.

Ey ev, seni bizim istek ve irademiz boş bırakmadı. Eğer yapabilseydik sen bize mezar olurdun."[187]

Endülüs şairleri, Endülüs'ün son dönemlerinde de kaybettikleri şehirleri için mersiyeler yazmışlardır. Şairler, nasıl krallarına ve akrabalarına ağıt yakmışlarsa Müslümanların kaybettikleri şehirlere de ağıtlar söylemişlerdir. Ağıtlarında gerek Endülüslülerin ve gerekse İslam'ın uğradığı facialardan söz ederler. Müslümanlar Tuleytula'yı kaybettikten sonra söylenen anonim bir mersiyesin bazı mısraları şöyledir.

---

[186] Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbaniyyeti'l-İslâmiyye: Kitâbu A'malü'l-a'lam.* haz. E.[variste] Levi Provençal. Beyrut, Dârü'l-Mekşuf, 1956. s. 105-106.
[187] İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbaniyyeti'l-İslâmiyye: Kitâbu A'malü'l-a'lam.,* s. 106-108. M. Faruk Toprak, *a. g. e.,* s. 195-196.

"Küfür, Tuleytula'nın mahrem olan yerlerini mubah saymış. Doğrusu bu büyük bir haberdir.

Orası, dinin sağlam bir kalesi değil miydi? Her şey gücü yeten Allah, orayı dilediği gibi zelil kıldı.

Oranın halkını toplu halde oradan çıkardı. Onlar, akıbetlerinin kendilerini sürükledikleri yere gittiler."[188]

Arka arkaya düşen şehirlere söylenen mersiyeler, zamanla tüm Endülüs için söylenmeye başlamıştır. Bunlardan en önemlisi ise Ebu'l-Bekâ er-Rundî'nin söylediği "Risâü'l-Endelüs" (Endülüs Mersiyesi) adlı şiiridir. Mersiye, etkili ve dokunaklı sözlerle doludur. Zamanın acımasızlığını anlatan şu mısralarla başlar:

"Her şey tamamlandığında eksilir. Öyleyse insan hayatın güzelliğine aldanmasın.

İşler gördüğün gibi dönüşümlüdür. Bir zaman her kimi sevindirirse birçok zaman da onu üzer.

Dünya baki değil kimseye. Şanlı hiçbir durum devam etmez." [189]

Şair Endülüs'ün uğradığı facialardan dolayı ağlarken Endülüs'ün şehirlerini birer birer zikreder:

"Mersiye'nin başına gelenleri Belensiye'ye sor. Nerede Şâtıba, hani Ciyyân nerede?

İlim merkezi Kurtuba nerede. Nice âlimin şanı yüceldi orada?

Nerede Hıms (İşbilye), içindeki mesireler, tatlı, dolu ve taşkın nehri nerede?

Ülkenin sütunlarıydı bu şehirler. Geride ne kalması umulur ki yıkılsa erkân"[190]

---

[188] el-Makkarî, *a.g.e*., C. 5, s. 483.
[189] el-Makkarî, *a.g.e*., C. 5, s. 487; Abdulhadi Timurtaş, "Bir Şehir Mersiyesi Örneği: Ebu'l-Bekâ er-Rundî'nin Endülüs Mersiyesi" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 2015, C. VIII, S. 36, s. 222
[190] el-Makkarî, *a.g.e*., C. 5, s. 487; Abdulhadi Timurtaş, a.g.m., s. 223

Ebu'l-Bekâ er-Rundî'nin ölümünden yaklaşık iki yüzyıl sonra ünlü mersiyesine eklemeler yapılmıştır. Mersiyeye eklenen beyitlerde Endülüs'te Müslümanların son kalesi Gırnata'dan şöyle söz edilir:

"Nerede cihad diyarı Gırnata? Orada, savaşta kahraman kesilen nice aslanlar vardı.

Nerede oradaki yüce al-Hamrâ Sarayı ve süsü? Orası adeta ölümsüz cennetlerden Adn cennetidir."[191]

Arap edebiyatında XV. yüzyıldan itibaren Endülüs'ün önemi azalmaya başlamıştır. Bu durum XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu uzun dönemde Endülüs ile ilgili şiirlere rastlanmazken XV. yüzyılda Endülüslülerin düştüğü zor duruma temas eden *Nâsırü'd-dîn 'ale'l-kavmi'l-kâfirîn,* adlı eser ile üç Endülüs sefaretnamesi kaleme alınmıştır. Söz konusu sefaretnamelerin hepsi, Fas Sultanlarının görevlendirdiği devlet adamları tarafından yazılmıştır.

Endülüs'te Müslümanların son kalesi Gırnata düştükten sonra Endülüslüler zor günler yaşamışlardır. Şöyle ki Endülüslülerin bir kısmı Kuzey Afrika'ya kaçabildiler. Ahmed b. Kasım el-Hacerî onlardan biridir. el-Hacerî, 1611-1613 yılları arasında, Endülüs'ten kovulan Müslümanlarla ilgilenmek için Hollanda ve Fransa'ya elçilik görevi çerçevesinde Fas Sultanı tarafından gönderilmiştir. el-Hacerî, Endülüs'ten Fas'a kaçışı hikâyesi ile seyahati esnasındaki yaptığı dinî muhtevalı tartışmaları ve izlenimlerini ihtiva eden *Nâsırü'd-dîn 'ale'l-kavmi'l-kâfirîn,* adlı eserinde söz konusu dönemde Endülüslülerin durumuna ve maruz kaldıkları haksızlığa temas eder.[192]

İspanya'da esir düşen Müslümanların serbest bırakılmasını, orada Müslümanlara ait binlerce kitabın iadesini talep etmek üzere hicri 1102'de (1690-91) Fas Sultanı Mevlây İsmail tarafından İspanyol kralı II. Carlos'a elçi olarak gönderilen el-Gassânî,[193] İspanya'ya yaptığı

[191] Abdullah Kennûn, "Ebu'l-Bekâ er-Rundî va kitâbuhu el-Vâfî fî nazm'l-kavâfî," *Mecelletü'l-Ma'hadi'l-Mısrî liddirâsâti'l İslâmiyye,* C. 6, S. 1-2, Madrid, 1958, s. 209-210; M. Faruk Toprak, *a. g. e.,* s. 220-221

[192] Ahmad İbn Qasim Hajari, *Nasirüddin ale'l-kavmi'l-kâfirin*, haz. P. S. van Koningsveld, Q. Samarrai, G. A. Wiegers. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Cientificas Instituto de Cooperacion Con el-Mundo Arabe, 1997.

[193] Endülüs asıllı olup Fas'a göç eden bir aileden gelen Ebû Abdillâh Muhammed (Hammû) b. Abdilvehhâb b. İbrâhîm el-Gassânî el-Endelüsî el-Fâsî, Fas'taki Sa'dîler Devleti'nde kâtip olarak çalışmış ve daha sonra vezir

seyahati esnasındaki izlenimlerini ihtiva eden *Rihletü'l-vezîr fi'ftikâki'l-esîr* adlı eserini kaleme almıştır. Bu sefaretnamede el-Gassânî, İspanya seyahati sırasında geçtiği Endülüs şehirlerindeki gözlemlerine yer vermiştir. Endülüs'ün şehirlerini, tarihî eserleriyle, güzel tabiatıyla, yerel halkıyla tasvir etmiştir. el-Gassânî, bir şehirden söz ederken söz konusu şehir ile ilgili meşhur şiirlerden de bahseder. Örneğin Gırnata'nın yakınlarında bulunan ve güzel tabiatıyla bilinen Şüneyl bölgesinden söz ederken bu bölge hakkında yazılmış şiirlere de yer verir:

"Bu vadide gördüğüm hüsn ve güzellik, bana vadi Âş'ten Endülüslü şâire Hâmide'nin sözlerini hatırlattı.

Gözyaşları, sırlarımı açığa vurdu hüsnün alametleri görünen bir vadide."[194]

Yazar, Müslümanlara ait tarihî eserlerden söz ederken bu binaların durumunu ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Örneğin Kurtuba Camisi'nden şöyle söz eder:

"O çok büyük bir cami… İçinde 1360 sütun var. Hepsi beyaz mermerdendir… Şimdi on dört kapısı vardır. Birçok kapısı kapatılmıştır. İslâmî mihrabı eski halinde değiştirilmemiştir…

İmam Abdurrahman ed-Dâhil, mescidin yeri (Hicri)199 yılında zimmî Hristiyanlardan satın almış. Bu yerde eski bir kilise vardı. Yüz bin dinarla satın almış…"[195]

Fas Sultanı III. Mevlây Muhammed'in 1766 yılında İspanya'ya elçi olarak gönderdiği Ahmed b. Mehdî el-Gazzâl, kaleme aldığı *Netîcetü'l-ictihâd fi'l-mühâdene ve'l-cihâd* adlı eserinde Endülüs'teki izlenimlerini toplamıştır. Yazar, bu eserde seyahati sırasında gezdiği şehirlerden ayrıntılı bir şekilde söz ederken duygularını ve hislerini dile getirir. Kurtuba şehrini gezerken duyduğu hisleri şöyle ifade eder:

---

olmuştur. İspanya'ya ve Cezayir'e elçi olarak görevini yapmıştır. Gassânî, 1119/1707 yılında Fas'ta öldü ve orada defnedildi. (bkz: İbrahim Harekât, "Gassânî, Muhammed b. Abdülvehhâb" *DIA,* C. 7, 1996, s. 397.)

[194] Muhammed el-Gassânî el-Endelüsî, *Rihletü'l-vezîr fi'ftikâki'l-esîr*, haz. Nuri Cerrah. Ebûzabî, Dârü's-Süveydi, Beyrut, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr, 2002. s. 42.

[195] el-Gassânî el-Endelüsî, *a.g.e.*, s. 45-46.

"Şehre bir tepeden baktığımızda…. Şehir için çok üzüldük ve canımız sıkıldı. Burada yaşayan Müslümanları hatırladık…. Onu, Allah yeniden İslam toprağı yapsın."[196]

Eserde, Müslümanlara ait tarihî eserlere önemli bir yer verilmiştir. Şöyle ki müellif saraydan, camilerden söz ederken onları ayrıntılı bir şekilde tasvir eder. Bu yapıtları süsleyen yazıları da zikreder. Kurtuba Camisi'nin mihrabında yazılan ayet ve ibareleri aktarır. [197]

Tuleytula'da ziyaret ettiği Müslüman mezarlığındaki mezar taş yazılarına da yer ayırmıştır.[198] Fakat yazarın Endülüs'te gördüğü bu İslamî eserlere dair tarihî bilgilere yer vermemesi dikkat çekicidir.[199]

Esirlerin serbest bırakılmasını sağlamak, İspanya'yla antlaşmayı yenilemek ve İspanyolların aldığı Sultan Zeydân'ın zengin kütüphanesini geri almak için yine III. Mevlây Muhammed'in 1779 yılında elçi olarak gönderdiği Vezir İbn Osman el-Miknâsî, kaleme aldığı *el-İksîr fî fekâki'l-esîr* isimli eserinde İspanya seyahati sırasında izlenimlerini toplamıştır.

İbn Osman, seyahatinde Endülüs'ün şehirlerini anlatırken doğası ve tarihî eserleri ile ilgili ayrıntılı bilgi verir. Tarihî eserlerde yer alan ayet ve şiir gibi yazıları da aktarır.[200]

Endülüs özlemiyle yanıp tutuşan İbn Osman, Müslümanlara ve İslâm eserlerine yapılan zulüm karşısında üzüntü ve öfkesini dile getirir. İspanyollara beddua etmekten çekinmez. İspanya'daki Müslüman kökenli halklarla görüşen İbn Osman, onların Müslümanlara karşı besledikleri saygı ve sevgilerini saklamadıklarını ifade eder. Elçi, Bailn adlı küçük bir şehrin vali yardımcısının Müslümanların soyundan geldiği için kendisine karşı saygılı davrandığını aktarır.[201]

---

[196] Ahmed b. Mehdi Gazzal, *Netîcetü'l-ictihâd fi'l-mühâdene ve'l-cihâd Rihletü'l-Gazzal ve Sefaretehu ile'l-Endelüs,* haz. İsmail Arabi. Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1980. s. 95.
[197] Gazzal, *a.g.e*., s. 98.
[198] Gazzal, *a.g.e*., s. 167.
[199] Gazzal, *a.g.e*., s.17.
[200] Muhammed b. Osman Miknâsî, *el-İksir fî fikaki'l-esir,* haz. Muhammed Fasî, Rabat, el-Merkezü'l-Câmii li'l-Bahsi'l-İlmi, 1965. s. 176.
[201] Miknasî, *a.g.e*., s. 71.

İbn Osman, seyahatinde ısrarla gezdiği her bir Endülüs şehri hakkında bilgi vermeye başlamadan önce söz konusu şehrin yeniden İslâm toprağı olması için dua ederek şehin isminden sonra şu ifadeyi kullanır:

"... şehri, Allah yeniden İslam toprağı yapsın."[202]

Bunların yanı sıra fetihten sonra farklı dönemlerde yaşayan Endülüslü aydınlar, Endülüs'ün siyasî ve kültürel hayatı ile coğrafî özelliklerini anlatan onlarca eser kaleme almışlardır. Tarih, coğrafya ve edebiyat tarihi kategorisine ait bu eserleri, okunduğunda Endülüs'ü tahayyül etmek mümkündür. Söz konusu eserlerin en önemlilerini burada zikredebiliriz.

İbnü'l-Kûtıyye'nin (ö. 367/977) *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs* adlı eseri, Endülüs'ün fethine ilişkin yazılmış en eski kaynaklardandır. Eserde, Arapların Endülüs'e girişinden (711) başlayarak 912 yılına kadar geçen olaylar özet bir biçimde ele alınmıştır.[203]

Ömrünün büyük bir kısmını İşbîliye'de geçiren el-Feth b. Hâkân'ın, (ö. 529/1135) Murabıt döneminde tamamlandığı *Kalâ'îdü'l-'iḳyân ve mehâsini'l-a'yân* adlı biyografik eserini Murâbıtların lideri İbrâhim b. Yûsûf b. Tâşfîn'e takdim etti. On birinci ve on ikinci yüzyıllarda yaşamış altmış dört meşhur zâtın biyografisini ihtiva eden bu eser, dört ana bölümden müteşekkildir. Yazar, eserin birinci bölümünde edebî faaliyetler ve edebiyatla ilgilenen Endülüslü emîr, vali ve reislerin hal tercümelerine yer verirken, ikinci bölümde Endülüslü vezirler, üçüncü bölümde kadı ve âlimler, dördüncü bölümde ise edip ve şairlerin hal tercümelerine ayırmıştır.[204]

el-Feth b. Hâkân'ın (ö.529/1135) *Matmahü'l-enfüs* adlı biyografik eserinde Endülüs'te yetişen şahsiyetlerden bahseder. Üç bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde Endülüslü kâtipler, ikincisinde Endülüslü âlimler, üçüncüsünde ise Endülüslü

[202] Miknasî, *a.g.e*., s. 7, 21.
[203] Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz İbnü'l-Kutıyye, *Târîhu iftitahi'l-Endelüs*, thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ'. Müessesetü'l-Maârif, Beyrut, 1994
[204] Ebu Nasr b. Hakan Feth b. Muhammed b. Ubeydullah Feth b. Hakan el-Kaysi, *Kalaidü'l-ikyan ve (fi) mehasini'l-a'yan*, haz. Hüseyin Yûsuf Haryûş, Zerkâ, Mektebetü'l-Menar, 1989.

edebiyatçılardan söz eder. Söz konusu şahsiyetlerin şiirlerine de yer verir. Şiirlerinden seçilen örneklerin işret meclisleri ve tabiat tasvirlerine ilişkin olması dikkat çekicidir.[205]

İbn Bessâm eş-Şenterînî'nin (ö. 542/1147) *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre* adlı eseri, Endülüs'teki edebî hayata ilişkin ansiklopedik bir eserdir. Eser, Endülüs'ün edebiyat tarihi için önemli bir kaynaktır. Eser, her şeyden önce Mülûkü't-Tavâif dönemindeki (1031-1090) edebî muhitler ve faaliyetlere dair bilgiler içerir. Kitapta o dönemde yaşayan aydın, şair ve devlet ricalinin biyografileriyle nesir ve şiirlerinden örneklere yer veren yazar, zamanımıza ulaşmayan eserlerden birçok bilgiyi de aktarır.[206]

eş-Şerîf el-İdrîsî'nin (ö. 560/1165) öğrenimini Kurtuba'da tamamlayıp Endülüs ve Kuzey Afrika'da yaptığı uzun seyahatlerden sonra kaleme aldığı *Nüzhetü'l-müştâk fi'htirâkı'l-âfâk* adlı eseri Endülüs coğrafyası için önemli bir kaynaktır. Söz konusu eser Endülüs'e dair geniş bilgiler ihtiva eder.[207]

İşbîliye'de büyüyen İbn Saîd'in 647/1249 yılında Halep'te tamamladığı *el-Mugrib fî hule'l-Magrib* adlı eseri, Endülüs'e ilişkin önemli biyografik kitaplardan biri sayılır. Eserin ilk altı cildi Endülüs'e dairdir. Yazar, bu ciltlerde Endülüs'teki yerleşim merkezlerini coğrafî bakımdan tanıtır. O cümleden Endülüs'ün kurucuları, idarecileri, âlim, şair ve diğer meşhur şahsiyetlerinden söz eder.[208]

Endülüs'ten Mağrib'e göç eden Ebü'l-Abbâs b. İzârî el-Merrâküşî (ö. 712/1312) üç ciltten oluşan *el-Beyânü'l-mugrib fî ahbâri mülûki'l-Endelüs ve'l-Magrib* adlı tarih eserinde Endülüs'ün farklı dönemlerine ait bilgiler vermiştir. Eserin ikinci cildinde fetihten Mülûkü't-Tavâ'if döneminin sonuna kadar Endülüs'e dair haberlere yer verirken, üçüncü cildini

---

[205] Ebu Nasr b. Hakan Feth b. Muhammed b. Ubeydullah Feth b. Hakan el-Kaysi, *Matmahü'l-enfüs ve mesrahü't-te'ennüs fî mülehi ehli'l-Endelüs,* haz. Muhammed Ali Şevabike. Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1983.

[206] Ebü'l-Hasan Ali b. Bessam eş-Şenterinî, *ez-Zahire fî mehasini ehli'l-cezire,* haz. İhsan Abbas. Beyrut, Dârü's-Sekâfe, 1979.

[207] Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. İdrîs, *Nüzhetü'l-müştak fî ihtiraki'l-afak*. Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1989.

[208] Recep Uslu, "İbn Saîd el-Mağribî", *DIA*, C. 20, İstanbul, 1999, s. 302-305.

Murâbıtlar, Muvahhidler, Hafsîler, Merînîler, Hûdîler ve Nasrîlerle ile ilgili haberlere ayırmıştır. Eserinde tarih kitapları ile coğrafya ve edebiyat kitaplarından istifade etmiştir.[209]

Gırnata vezirlerinden Lisânüddîn el-Hatîb'in (ö. 776/1374-75) *el-İhâta fî ahbâri Gırnâta* adlı eseri, Gırnata'ya ilişkin yazılmış en önemli eserlerdendir. Gırnata'nın coğrafya, tarih ve topografyası ile ilgili bilgileri ve şehirle bağlantısı olan şair, âlim, devlet adamları gibi önemli kişilerin biyografilerini ihtiva eder. Gırnata'nın hükümdarı olan el-Ganî Billâh V. Muhammed döneminde vezirlik ve birçok görevi üstlenen Lisânüddîn el-Hatîb, 761-769 (1359-1368) yılları arasında yazdığı eserde biyografileri yer alan kişilerin eserlerinden örneklere yer vermiştir.[210]

Endülüslü Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Makkarî'nin (ö. 1041/1632) kaleme aldığı *Nefhu't-tîb* adlı eseri, Endülüs'e dair en önemli eserlerden sayılır. İki büyük bölümden oluşan kitabın sekiz bölüm halindeki birinci kısmı, Endülüs ile ilgili genel bilgi içerirken yine sekiz bölüm halindeki ikinci kısım, Endülüslü şair ve devlet adamı olan Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'e dair bilgiler ihtiva eder. Endülüs'ün farklı yönleriyle ele alan el-Makkarî, doğal güzellikleriyle şöhret bulan Endülüs'ün coğrafî portresini şöyle çizer:

"Endülüs'ün uzunluğu yaklaşık otuz, genişliği ise dokuz günlük mesafeyi kapsamaktadır. Birçok yeraltı ve yerüstü zenginliklere sahip olan Endülüs'ün seksene yakın büyük ve üç yüze yakın da küçük şehir ve kasabası vardır. Hiçbir ülkenin sahip olmadığı saysız köy, kale ve sığınağa sahip olan Endülüs'ün sadece Işbiliyye nehri kıyıları üzerinde inşa edilmiş yaklaşık on iki bin köyü vardır…" [211]

Yukarıda belirtildiği üzere Endülüs, fetihten sonra Arap edebiyatına girmiştir. Endülüslüler, şiirlerinde ve eserlerinde buraya önemli bir yer ayırmışlardır. Fakat Arapların, Endülüs'ten çıktıktan sonra özellikle XVI. yüzyıldan sonra buraya karşı ilgileri azalmıştır.

---

[209] Ebû Abdullah Muhammed el-Merrakûşî İbn İzârî, *el-Beyânü'l-mugrib fî ahbari'l-Endelüs ve'l-Magrib.* haz. Muhammed İbrâhim Kettânî, Dârülbeyzâ, Dârü's-Sekâfe, 1985.
[210] Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hatîb, *el-İhata fî ahbari Gırnata*, haz. Muhammed Abdullah İnân, 2. b. Kahire, Mektebetü'l-Hanci, 1973.
[211] el-Makkarî, *a.g.e.*, C. 1, s. 226.

Bu durum XIX. yüzyılın son yıllarına kadar devam etmiştir. Ancak 1960'lı yıllarda yukarıda Endülüs'le ilgili zikrettiğimiz eserlerin önemli bir kısmı neşredilmeye başlanmıştır. Bu yıllarda *Dîvânu İbn Hamdîs* (1960) *Nefhu't-tîb* (1279/1862), *el-Ketîbetü'l-kâmine fîmen lakıynâhü bi'l-Endelüs* (1963), *Kalâ'îdü'l-'ikyân* (1283/1866), *Divanu İbn Hafâce* (1286/1869) gibi eserlerin yayımlanması konu olarak Endülüs'ün yeniden Arap edebiyatına girmesinde önemli bir rol oynamıştır.[212] Söz konusu klasik eserler, Endülüs'e dair geniş tarihî ve coğrafî bilgiler ile Endülüslü meşhurların hal tercümeleri, kıssaları ve menkıbelerini içerdiği için o dönemdeki şiir, tiyatro, hikâye ve roman yazarlarına ana kaynak teşkil etmiştir. XIX. yüzyılın son yıllarında roman ve tiyatronun yeni bir tür olarak Arap edebiyatına girmesiyle Endülüs konusu bu yeni türlerde ele alınmıştır. 1975 yılından sonra şair ve edebiyatçılar, Endülüs tarihinden ilham alarak şiir, tiyatro ve romanlar yazmaya başlamışlardır.

Türk ve Arap edebiyatında - Endülüslülerin yazdıkları dışında - 1975 yılına kadar sefaretnameler ile tarih, coğrafya ve edebiyat tarihi kategorisine giren eserlerde kesinlikle Endülüs'ten söz edilmiştir. Arapça eserlerin yeniden neşredilmesi akımı, daha sonraki dönemde Endülüs'ün Arap edebiyatına yeni giren edebî türler olan roman ve tiyatrolarda işlenmesine zemin hazırlamıştır.

[212] Ahmed Şevkî, *Emiretü'l-Endelüs* adlı piyesinde *Nefhü't-Tîb'*ten büyük çapta yararlanmıştır. Namık Kemal, Mukaddime-i celâl'de *Nefhü't-Tîb'*ten bilgi aktardığına göre eseri bükük ihtimal okumuştur. (bkz. Namık Kemal, *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları,* haz. Kazım Yetiş, 2. b. İstanbul, Alfa Basım Yayım, 1996. s. 356.

4. TEMATİK İNCELEME

4.1 MÜSLÜMANLARIN İSPANYA'YI FETHİ

711 yılında gerçekleşen Endülüs'ün fethi, hem Hristiyan dünyası hem de Müslüman dünyası için önemli bir hadisedir. Endülüs'ün fethi sonucunda İberya yarımadası, İslam devletinin bir parçası haline gelmiştir. Fetih sırasında birçok hadise yaşanmıştır. Bu tarihî hadiselerle birlikte birçok hayalî hikâye de ortaya çıkmıştır. Fethin başarılı ve hızlı bir şekilde oluşu, fetih sırasında gösterilen kahramanlıklar bu hayalî hikâyelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zaman geçtikçe artan hayalî ve efsanevî hikâyeler, hem Hristiyan hem de Müslüman dünyasında uzun seneler halk dilinde dolaştıktan sonra tarih ve edebiyat kitaplarına da girmeye başlamıştır. Klasik eserlerde Endülüs'ün fethinden bahsedilirken gerçek olaylarla birlikte Müslüman ve İspanyol halk ağzında dolaşan hayalî ve efsanevî hikâyelerden de söz edilmiştir.[213]

Müslüman ve Hristiyanlar tarafından önemli bir hadise sayılan Endülüs'ün fethi, tarihî gerçekleri ve efsanevî hikâyeleriyle farklı din ve milletlere mensup olan edebiyatçıların daima dikkatini çekmiştir. Türk ve Arap edebiyatçılar eserlerinde Endülüs'ün fethini işlemişlerdir.

Arapların İspanya'yı fethettiği dönem sekizinci yüzyılın ilk yarısına denk gelir. Fetih sürecini kapsayan bu uzun zaman diliminin içerisinde fetih dönemi ve valilik dönemi yer alır.

4.1.1. Fetih Dönemi

Fetih dönemi, Musa ve Târık'ın Şam'a çağırılarak Abdülaziz b. Musa'nın Endülüs'ün ilk valisi olarak tayin edilmesine kadar uzanır. Türk edebiyatında fetih dönemini konu alan bir piyes, Arap edebiyatında ise iki roman ve iki piyes tespit edebildik.

[213] Mahmud Ali Mekkî, "el-Asâtîr vel-Hikâyâtü'ş-Şa'biyye el-Müte'allikatü bi-Fethi'l-Endelüs" *Mecelletü'l-Ma'hadi'l-Mısrî,* S. XXIII, s. 27-50.

4.1.1.1. Türk Edebiyatı

4.1.1.1.1. Târık yahut Endülüs Fethi

Altı perdeden oluşan *Târık yahut Endülüs Fethi* (1879) piyesinde Hâmid, Târık b. Ziyad ve Musa b. Nusayr komutasındaki İslam ordularının İspanya'yı fethini kaleme alır. Hâmid, Endülüs'ün fethini anlatırken fethin *"vak'asını muhtelif aşklar, çok trajik şartlar içinde ölümler, uzun askerî harekât münakaşaları, muharebe sahneleri ile zenginleştirerek eserini vücuda getirmiştir."* [214]

4.1.1.1.1.1. Özeti

Musa b. Nusayr, Kuzey Afrika'yı ele geçirdikten sonra İslâmiyet'in deniz fetihleriyle yayılmasını arzu eder. Halifeden izin ister ve keşif için İspanya'ya Tarif isimli bir komutan gönderir. İspanya'nın durumu bozuktur. Septe'nin muhafızı Culyanus, İspanyol kralı Rodrik'le anlaşmazlık yüzünden Septe şehrini Araplara teslim etmek ister. Bu şartları değerlendiren Musa, Târık'ı bir ordu ile İspanya'ya gönderir.

Târık, karşıladığı Ceziretü'l-Hadra'nın muhafızı Tedmir'i yendikten sonra Rodrik'in ordusunu de hezimete uğratır ve Rodrik'i öldürür. Savaştan sonra Târık, ordusunu üçe böler ve kendisi başşehir Tuleytula'ya doğru ilerler. Daha sonra Musa ile kızı Zehra, İspanya'ya geçer ve Musa, birçok yeri ele geçirdikten sonra İspanyol asilzadelerinin saklandıkları Meride şehrini kuşatır. Uzun kuşatmadan sonra şehri istila eder. Musa, Târık'la buluştuğunda aralarında üç ay süren bir anlaşmazlık çıkar. İki komutanın aralarındaki anlaşmazlık giderildikten sonra Târık, Zehra'yla evlenir ve Musa'yla İspanya'nın fethini tamamlamaya devam eder.

[214] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 513

4.1.1.1.1.2. Vaka Zamanı

Abdülhak Hâmid Tarhan, *Târık yahut Endülüs Fethi* adlı eserinde Endülüs'ün fethini konu alır. Eserde vaka zamanı şu ifadeler ile verilir:

"Doksan ikinci sene-i Hicretin evvel baharı fütûhatımızla nâmdar olsun."[215]

Hicri 92 yılı Miladî olarak 711 yılına tekabül eder. Bu tarihten bir yıl sonra Müslümanlar Tuleytula şehrini istila ederler:

"İşte Endülüs'e vürudumuzdan tamam bir sene sonra düşman, Rodrik'in tahtgâhı olan Tuleytula şehrini teslim etti…" (*Târık,* s. 96)

Tarih kaynaklarına göre Târık'ın Musa'yla buluşması 713 yılında olmuştur. Târık, buluşmadan sonra üç aydan fazla hapiste kalır. Târık, hapisten çıkar çıkmaz Zehra ile evlenir. Târık'ın hapisten çıkması ve evlenmesi aynı günde gerçekleşmiştir. Böylece *Târık yahut Endülüs Fethi* adlı eserin vaka zamanının yaklaşık iki yılı kapsadığı söylemek mümkündür.

4.1.1.1.1.3. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Târık yahut Endülüs Fethi, Musa b. Nusayr'ın kendisinden önce yapılan fetihleri anlattığı uzun bir konuşmasıyla başlar. Musa, eserde verilen zamandan 66 yıl öncesinde başlayan Kuzey Afrika'nın aşamalı ve zorlu fethedilmesinden söz eder. Kuzey Afrika, Roma'ya bağlıdır. Ülkenin hâkimi Çerçiz, mücahitleri durdurmaya çalışır ve Müslümanlarla savaşır. Savaşlarda Müslüman ordusu büyük kayıp verir. Fakat uzun mücadelelerden sonra Çerçiz öldürülür.

Ukbe b. Nafi, Tunus'u ele geçirir ve Kayravan şehrini kurar. Kuzey Afrika'yı fetheden Ukbe, Atlas Okyanus'una ulaştığında *"İlâhî! şahidimsin, pîş-i azmime Bahr-ı Muhit çıkmasaydı, ism-i celâlini daha ilerilere götürürdüm"* (*Târık,* s.12) diyerek durur. Musa b. Nusayr, Afrika valisi olunca Berberileri hezimete uğratarak Kuzey Afrika'daki toprakları

[215] Abdülhak Hâmid, *Târık yahut Endülüs Fethi*, İstanbul, Âsâr-ı Müfîde Kütüphânesi, Matbaa-i Âmire, 1335, s. 40 (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

yeniden istila eder. Musa, sadece çöl fetihleriyle yetinmez, tabii zenginlikleri bakımından cazip olan Endülüs'ü fethetmek ve halkını tanımak ister. Musa'nın Endülüs'ü fethetmedeki asıl maksadı ise Endülüs halkına İslamiyet'i tebliğ etmektir:

"Maksadım bu kadar memâlikin mehâsin-i tabiiyyesini cem eden, bu kadar nimete müstağrak olan bir memleketin halkına Hakk'ın inayetini, kudretin semahatını, diyanetimizin feyz ü hakikatini, ekâbir-i İslâmın meâsir-i himmetini, insaniyetin feraiz-i ubûdiyetini izhâr ve isbât etmektir. " (*Târık,* s. 14)

Endülüs'ün fethini niyet eden Musa, İspanya'ya geçmek üzere halifeden izin ister. Fakat halifenin cevabını beklemeden Endülüs'e gitme kararı alır. Musa, önce İspanya'yı keşfetmek üzere Tarif isimli bir komutan gönderir. Tarif, İspanya'ya geçince düşmanla çarpıştıktan sonra elde ettiği ganimetle döner.

Septe muhafızı Kont Culyanus, şehrini teslim etmek üzere Musa'ya gelir. Culyanus, İspanya kralı Rodrik'le arasındaki ihtilaftan dolayı şehrini Müslümanlara teslim etmek ister. Kont Culyanus ile Kral Rodrik'in arasındaki anlaşmazlığın sebebi ise Rodrik'in Culyanus'un dayısını ve annesini öldürtmesidir. Kral Rodrik, Culyanus'un dayısının kızı olan İla'yla evlendikten sonra Culyanus'u Septe muhafızı tayin ederek merkezden uzaklaştırır ve İla'nın babasını ve halasını (Culyanus'un annesini) zehirleterek öldürtür. Kont Culyanus, Rodrik'ten intikamını almak için Musa'ya gider, ona hizmetlerini sunar. Daha sonra Müslüman olur ve Rodrik'e karşı Arapların safında savaşır.

Musa, hicretin doksan ikinci yılında Târık'ı yanına çağırır ve Endülüs'ün fethi için her şeyin hazır olduğunu ve bu fırsatı kaçırmamak için halifenin cevabını beklemeyeceğini söyleyerek kendisini fetih ordusunun serdarı tayin eder. Bu görevi başardığı takdirde kızı ile Târık'ı evlendireceğine dair söz verir.

Târık, İspanya'ya geçtikten sonra kahraman Tedmir'i yener. Luta vadisinde (Vâdî Lekke/Guadalate) toplanan ve Tedmir'in hezimetini işiten İspanyol komutanları kendi aralarında konuyu tartışır. Bir kısmı kaçmak isterken bazıları Târık'a karşı koymak ister. Kırk bin askerden oluşan Müslüman ordusu Târık'ın komutasındadır. Doksan bin kişiden oluşturulan İspanya ordusu ise Rodrik'in komutasındadır. Târık, Luta (Lekke) savaşında

süslü debdebeli bir şekilde savaşa katılan Kral Rodrik'i de hezimete uğratır. Savaş sırasında İspanyol ordusunun komutanları kaçarlar. Târık, Rodrik'in başını kesip Musa'ya gönderir. Târık'ın, zalim Rodrik'i öldürmesindeki maksadı hükümdarlığını ortadan kaldırmaktır. Böylece binlerce kişinin hayatını kurtarmış olur.

Târık, Rodrik'e düşman olduğu halde vatanını savunmak için Rodrik'le birlikte Müslümanlara karşı savaşan Don Lui Merkado'ya hayranlık duyarak onun Müslüman mezarlığına defnedilmesini emreder.

Musa'dan Târık'a bir mektup gelir. Musa, ordunun bulunduğu yerden hareket etmemesini söyler. Târık, Musa'nın, izin almadan gemileri yakmasından ve emir almadan ordunun Luta'ya ilerlemesinden sıkıldığını anlar. Ona rağmen Târık, İspanya'nın fethini tamamlamak için ordusunu üç kola böler. Birinci kol, Mugizurrumî isimli komutanın komutasında Kurtuba'ya doğru gider. Zeyd b. Kesadî komutasındaki ordunun ikinci kolu Elbire'ye, ordunun üçüncü kolu ise Târık'la birlikte İspanya'nın başşehri Tuletula'ya doğru yola çıkar. Târık, yola çıkmadan önce bir konuşma yapar. Konuşmasında askerlere iyi davranmalarını tavsiye eder:

"Mazlum kanı dökmeyin, masum canı yakmayın mahafatullahı unutmayın, gazap ve garetten, icrâ-yı zulm ile ilka-ya hasardan sakının. Elinde silah olup da size mukabeleye hazırlanan düşmandan başka da kimi öldürürseniz katil, katile sayılırsınız. Hakkınızda kısas icra ederim." (*Târık,* s. 82)

Müslümanların İspanya'ya ayak basmasından bir yıl sonra Tuleytula teslim edilir. Şehirde bulunan asilzadeler Fransa'ya ve İtalya'ya kaçarlar. Târık, Hz. Ömer'in Kudüslülerle yaptığı anlaşmayı esas alarak Tuleytula halkı ile bir anlaşma yapar. Târık, Tuleytula'daki İspanya hükümdarlarının hazineleri içinde bulunan kıymetli taşların kralın varislerine verilmesini emreder. Hazinde bulunan taçları ise halifeye gönderir.

Musa, Endülüs'e geçerek birkaç şehri ele geçirdikten sonra Merida şehrini kuşatır. Musa kan dökmeden barışçıl bir şekilde şehri ele geçirmek istediği için kuşatma uzun sürer. Aziz'in Kuzey Afrika'dan gelmesiyle şehirdeki İspanyollar, teslim bayrakları çekerek

Musa'ya elçi gönderirler. Tuleytula ahalisinin kavuştuğu haklara Merida ahalisi de kavuşur. Fakat kuşatma uzun sürdüğü için Musa, şehirde bulunan asilzadeleri ve kraliçeyi rehin alır.

Târık, Tuleytula'ya doğru yola çıkan Musa'yı karşılamak üzere Tulbire şehrine kadar gelir. Fakat Musa, emrine uymadığı için Târık'a kızar. Târık, İslâmiyet'in şanını yüceltmek için emrine uymadığını söylediği halde Musa, onu görevinden uzaklaştırarak hapse atar.

İki komutan arasında çıkan anlaşmazlık çok geçmeden çözülür. Halife, Musa'ya bir mektup göndererek Târık'la çekişmeye son vermesini ister. Zaten Musa, halifenin mektubu gelmeden önce Târık'a haksızlık yaptığını kızına ve Azra'ya itiraf ederek onu affedeceğini söylemiştir.

Musa Târık'la barıştıktan sonra Endülüs'ün kalan şehirlerini fethetmek üzere harekete geçerler. Musa, önce İşbiliyye'de meydana gelen isyanı bastırmak için oğlu Aziz'i göndereceğini, Târık'ın Taca nehrinin yukarılarına gitmesi talimatını vereceğini söyler. Kendisi ise batı tarafını tutup oradaki büyük şehirleri ele geçirdikten sonra Sırkasta'ya gidip orada Târık'la buluştuktan sonra birlikte bu şehri kuşatacaktır. Ayrıca, bununla yetinmeyen Musa, bütün Avrupa'yı da fethetmek ister.

Piyeste, fetihten önce Endülüs'ün durumunu keşif maksadıyla Endülüs'e giden Tarif'ten öğreniriz. Tarif'in Endülüs'ten getirdiği bilgilere göre kral pek güçsüz ve huzursuzdur. Müslümanlara karşı koyacak halde değildir. İspanyolların sayısı ve imkânları çoktur. Fakat aralarında tefrika vardır:

"Tarif - Her nefer bir heykel gibi müthiş, her ev bir kale gibi müstahkem, her burç gökten inmiş denilecek kadar müşekkel, münevver, mutantan, şehirler canla, bedenle, demirle, taşla, su ile hendekle muhat, mahsur!... Fakat aralarında tefrika var, kral bî-huzur" (*Târık,* s. 37)

Eserde Endülüs'ün fethine Müslümanları iten sebeplerden söz edilir. Musa b. Nusayr ve Târık b. Ziyad'ın Endülüs fethinden maksatlarının İspanya halkına Hakk'ı tanıtmaktır. Musa, fethin sebebini şöyle dile getirirler:

"Maksadım (...) memleketin halkına Hakk'ın inayetini, kudretin semahatını, diyanetimizin feyz ü hakikatini, ekâbir-i İslâmın meâsir-i himmetini, insaniyetin feraiz-i ubûdiyetini izhâr ve isbât etmektir." (*Târık,* s.14)

Musa, piyesin bir başka yerinde kraliçeye hitaben Endülüs'e Arapların gelmesinden maksadını şöyle ifade eder:

"Musa - (...) Arapların Endülüs'e hicretten maksadı insaniyete hizmet etmektir. Biz bu kıt'anın mamuriyetiyle ahalisinin selâmeti uğrunda çalışacağız" (*Târık,* s. 154)

Târık da meşhur konuşmasında "*bizim maksadımız zulmetmeyip adalet göstermek, tahribe kalkışmayıp imara çalışmaktır."* (*Târık,* s. 83) diyerek bu konuya temas eder.

Piyeste, Endülüs'ün fethi sırasında Musa'yla Târık arasında meydana gelen anlaşmazlıktan söz edilir. Bu iki komutan arasındaki anlaşmazlığın şu üç sebepten kaynaklandığı dile getirilir: Süleyman sofrası, Musa'nın Târık'ı kıskanması ve Rodrik'i öldürmesi. Târık'ın Seli şehrinde bulduğu Süleyman sofrası, Hz. Süleyman zamanından kalmış ve üç yüz altmış ayaklı bakırdan yapılmış bir sofradır. Musa, bu sofrayı Târık'tan isteyince Târık sofrayı bir ayağı eksik olarak verir.

Abdülhak Hâmid, piyesinde vatan, millet ve din sevgisi ile İslam birliği temalarına yer vermiş, söz konusu temalara eserin farklı yerlerinde temas etmiştir. Örnek olarak Saliha, yaptığı uzun konuşmasında vatan, din, millet sevgisini şöyle dile getirir.

"*Salhâ – (...) Vatanı severim; çünkü onun sâyesinde ömür sürüyorum. Toprağının üstünde gezdim. Geziyorum. Altında yatacağım. Vatan muhabbeti vatanın bir taşına vücudunu siper etmek, bir karış yerini çiğnetmemek için canını vermek, harap olmuş bir tarafını bulunca elinden geldiği derecede onun tamirine tavassut göstermek, bir kusurunu görünce dilinin döndüğü kadar söyleyip ihtar eylemekle isbat olunabilir. Milleti severim; çünkü yiyeceğimi içeceğimi veren millettir. (...) Şeriatı severim; çünkü bize bu vezâifi tahmîl eden şeriattır. Mühibb-i şeriat olamk ise bu vezâifin ifâsıyla müsbettir*." (*Târık,* s. 139-140)

Târık, İspanya'nın payitahtı olan Tuleytula şehrini fethettikten sonra Müslümanlardaki birliğin ne kadar önemli olduğunu şu cümlelerle dile getirir:

"*Târık – (...) Biz bu azîm azîm fütûhata hep ittihad sâyesinde nâil olduk. Biz bu âli âli maksatları hep müşavere ile husule getirdik. Hükûmette, diyanette, Halife-i ma'deletkâra itaatte muvahhid; gayrette, hamiyyette, her bir hayırlı hizmette müttehid olduğumuz için, üç dört aylık yollardan, dağlar, ovalar, denizler geçerek geldik. Kaleler, şehirler, memleketler zaptettik. Bir ordu için zırh ve siper metanetinde vasıta-ı mukavemet, salâbet-i diniyyedir; bir kavim için burc u beden mehabetinde daire-i tahassun, ittihad-ı millîdir. Benim itikadımca vazife-i insaniyye yalnız muvahhid olmak değil hem de müttehid olmaktır; çünkü ittihad da tevhid gibi haktır.* " (*Târık,* s. 97)

Endülüs'ün fethini konu alan *Târık yahut Endülüs Fethi,* genellikle tarihî kaynaklara sadık kalınarak kaleme alınmıştır. Eser*, "doğrudan doğuya vak'anın tarihçe mazbut şeklini az çok muhafaza eder."*[216] Onunla birlikte Abdülhak Hâmid, eserini *"çeşitli olaylar ve kahramanlarla zenginleştirmiştir*"[217].

Abdülhak Hâmid'in eserini yazarken büyük ölçüde Ziya Paşa'nın Fransızcadan çevirdiği *Endülüs Tarihi* adlı eserinden yararlandığı görülür. Yazar, *Endülüs Tarihi*'nin bazı kısımlarını aynen kullanmıştır:

"Endülüs Tarihi'nde geçen Târık'ın nutku Târık yahut Endülüs Fethi'nin 81 ve 82. sayfalarında aynen yer alır. Yine Târık'ın Tuleytule'nin teslim edilmesi sırasında beyan ettiği 'teslim şartnamesi', Târık yahut Endülüs Fethi'nin 119. sayfasındaki ile aynıdır. İspanyalı sefirlerin Musa b. Nusayr'a geldikleri zaman sarf ettikleri cümleler Endülüs Tarihi'ndeki gibi Târık yahut Endülüs Fethi'ne aktarılmış ve bu sözlere eserin 152. sayfasında yer verilmiştir. Târık'ın hapsedilmesi ve bu duruma Halife'nin kızması; Merida şehrini hemen teslim etmeyip Arap ordusunu uğraştıran Merida'lılara bağlanan vergi; Târık'ın yirmi beş kralın tacının ve hazinelerinin bulunduğu yere girmesi; Kral Rodrik'in şatafatlı hayatı; Târık'ın Kral Rodrik'i harp meydanında öldürerek başını kesmesi; Kont Culyanus'un Kral Rodrik'e ihaneti ve saf değiştirmesi gibi pek çok olay Ziya Pasa'nın Endülüs Tarihi'nden Târık yahut Endülüs Fethi'ne aktarılmıştır." [218]

---

[216] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 509
[217] Sema Uğurcan, "Târık yahut Endülüs Fethi" *DIA,* C. 40, İstanbul, 2011, s. 23-24
[218] Karaburgu. *a.g.e.*. s.110

Bununla birlikte piyeste tarihle örtüşmeyen tamamen yazarın kurguladığı olaylara da yer verilmiştir. Aşk hikâyeleri, Culyanus'un Müslüman olması, Azra'yla evlenmesi, Kraliçeye akraba gösterilmesi, Rodrik'in Culyanus'un annesini ve kraliçenin babasını öldürtmesi, Târık'ın Arap olması ve Zehra'yla evlenmesi, Musa'nın Târık'tan, Rodrik'in başını Zehra'nın nişan takımı olarak istemesi, Arap ordusunun üçte birinin kadın olması gibi olay ve unsurlar Abdülhak Hâmid'in muhayyilesinin ürünüdür.[219]

4.1.1.1.1.4. Mekân

Abdülhak Hâmid'in *Târık Yahut Endülüs Fethi* adlı eserindeki vaka, İspanya ve Kuzey Afrika'da; Septe, Merida, Şiriş, Tuleytula, Talabîre gibi yerleşim yerlerinde geçer. Abdülhak Hâmid, olayların geçtiği mekâna dair bilgi vermez. Eserde sadece mekânların isimleri yer alır. Çok sayıda şehir, ülke, dağ ve nehir adı zikredilir.

Eserde saray, çadır, otağ ve zindan kapalı mekânlar nehir kenarı, savaş meydanı, mezarlık ve vadi açık mekânlar olarak kullanılır. Eserde pek çok mekân ismi geçer. İspanya, Merida, Malaka, Tuleytula, İlbire, Şubeytila, Seli, Kurtuba, Karmona, Endülüs, Afrika, Çin, Tunus, Yemen, Trablus, Kartaca, Mısır, Hindistan, Kudüs, Sarakos, İştorka ve Şelemenge eserde adı geçen mekânlardır.

4.1.1.1.1.5. Şahıs Kadrosu

Târık yahut Endülüs Fethi adlı piyes Araplar ve İspanyollardan oluşan geniş bir şahıs kadrosuna sahiptir. Eserde *"Târık'ın yine de tarihin anlattığı şekilde çehresi bu kalabalığa hâkimdir."*[220]

Piyeste Arapların hepsi iyi olarak yansıtılmıştır. *"Herkes fedakâr, herkes dost, iyi ahlaklı ve kahramandır; Zehra sevdiği adamı arkadaşı ile paylaşmaya razıdır; Azra hiç de muhabbetine yabancı olmadığı bir âşıka uzun ahlak dersleri verir, Târık bir ülke fetheder fakat gurur duymaz, Musa hapsettiği adamı, hareketinin çirkin olduğu söyleyince –hem de*

[219] Asım Bezirci, *Abdülhak Hamit ve Târık yahut Endülüs Fethi*, İstanbul, Oluş Yayınevi, (t.y.) s. 70-76.
[220] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 513

yirmi yaşına basmamış iki kız tarafından- derhal eski mevkiine iade ederek kendisine damat yapar."[221]

Arap karakterler, *"temsil ettikleri kahramanlık, adalet, din ve nizama bağlılık, dürüstlük ve fedakârlıklarıyla kusursuz birer tip olarak*"[222] karşımıza çıkarlar. Onlar, evrensel değerlere sahiptirler. Bunun için Tanpınar, bu eseri fatihlerin *"temsil ettiği ahlâkî kıymetlere bir kaside"* sayar.[223]

İspanyol karakterlerin büyük kısmı sarhoş, casus, ahlaksız ve korkak olarak karşımıza çıkarlar. Kral zalimdir. Ordunun komutanları sarhoş, sorumsuz ve korkaktırlar. Ordunun merkezini meyhaneye döndürtmüşler. Sadece komutanlar değil, din adamları da ahlaksızlardır. [224]

4.1.1.1.1.5.1. Târık

Târık Musa b. Nusayr'ın kölesidir. Savaşlarda gösterdiği kahramanlıkla dikkatleri çeken bir komutandır. Târık, Musa b. Nusayr tarafından Endülüs'e gönderilecek ordunun komutanı olarak tayin edilir. Musa'nın kızı Zehra'ya âşık olan Târık, vazifesini her şeyden ve her türlü ferdî endişeden üstün tutar.

Târık, savaşta güçlü ve askerleri üzerinde büyük otoriteye sahip bir komutandır. Ona rağmen mütevazıdır. Tevazuunu hiçbir zaman kaybetmez. Ele geçirdiği kral hazinesi sebebiyle gururlanmamayı nefsine telkin eder. Dinin emrettiği yoldan sapmamak için Allah'a yalvarır. Zor durumlarda da Târık, mütevekkil ve sabırlıdır. Hapiste de sakin bir kişi olarak karşımıza çıkar. Târık, *"sadece ahlâkî kıymetler halinde"* yaşar.[225]

Târık, aynı zamanda şâir ve hatiptir. Savaşta ordusunu motive edici uzun konuşmalar yapar. *"İslâm'ın fetih ruhunu temsil*" eden[226] Târık, konuşmasında askerlere düşmanlara

---

[221] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 514
[222] Uğurcan, "Târık Yahut Endülüs Fethi", s. 23-24
[223] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 513
[224] Belkıs Gürsoy, "Türk Edebiyatı'nda Endülüs", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S.1 (1995), s. 12-13.
[225] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 508; Mahgoob, *a.g.e.,* s. 64.
[226] Mümtaz Sarıçiçek, "Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatrolarında Endülüs" *Zeitschrift für die Welt der = Türken Journal of World of Turks.* Vol. 7, No. 2 (2015) s. 76

karşı insaflı davranma tavsiyesinde bulunur. Târık, varlığı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir.[227]

Tarihî kaynaklardaki Târık, Berberî asıllı bir komutandır. Leys kabilesine nispet edilen Târık, Arap olduğuna dair bazı görüşler de vardır. Târık, Kuzey Afrika'da yapılan fetihlere katılır. Musa b. Nusayr'ın dikkatini çeker. Târık, fethettiği Tanca şehrine vali olarak tayin edilir. Endülüs'e gidecek ordunun kumandanlığına tayin edilen Târık, Lekke vadisinde Rodrik'le savaşmadan önce Müslüman ordusuna karşı bir konuşma yapar. Târık, sekiz gün devam eden savaşı kazanır ve Musa'nın "dur" emrini dinlemeyip ordusunu farklı şehirlere gönderir ve kendisi de Tuleytula şehrini ele geçirir. Musa b. Nusayr, Târık b. Ziyâd'la buluştuğunda Târık'ı azarlar. Târık, ise Musa'nın aldığı tavra karşı saygılı davranır. Aralarındaki anlaşmazlık çok fazla sürmeden iki kumandan anlaşarak fetih faaliyetini sürdürürler. Halife Velîd, kendilerini Şam'a çağırır. Târık Endülüs'ten 714 yılında ayrılır. Şam'a döndükten sonra gözden uzak bir yerde yaşamını sürdürür. 720 yılında ölür. Târık cesur, kabiliyetli ve dirayetli bir kumandan olduğu gibi güçlü bir hatiptir. [228]

Yazar, eserinde tarihî kaynaklardaki Târık şahsiyetine büyük ölçüde sadık kalmakla birlikte onu bir aşk hikâyesinin içine de yerleştirir. Târık, âşık olmaktan ziyade vazife adamıdır. Sevgilisine söylediği şu cümleler, kendisinin vazife adamı olduğunu gösterir:

"Zehra, ben Arabım, yalan söylemem. Çok şey bilirim, fakat riya bilmem. İslâm'ın şerefini ilâ yolunda seni feda ederim" (*Târık,* s. 49)

4.1.1.1.1.5.2. Musa b. Nusayr

Kuzey Afrika'yı zapt eden Musa ihtiyatlı, sabırlı, gururlu, bilge ve kahraman bir kumandandır. Bilgece nutuklar söyleyen Musa, İslam'ın değerlerini yaymak maksadıyla savaşa katılarak halkı ve dini uğruna kahramanlık gösterir. Kan dökmeden hedeflerine ulaşmayı tercih eder. Fakat ihtiyar Musa kıskançtır. Târık'ın zaferlerini kıskanır, onu hapse atar. Ancak Musa, verdiği kararların yanlışlığını fark edecek olgunluğuna da sahiptir. Musa,

[227] İmamüddin*, a.g.e.,* s. 29-30; Mahmud Şelebi, *Hayatu Târık b. Ziyad,* Beyrut, Darü'l-Cil, 1992. s. 53-56.
[228] İsmail Hakkı Atçeken, "Târık b. Ziyâd" *DIA,* C. 40, İstanbul, 2011, s.24-25

hatasını itiraf ederek Târık'ı hapishaneden çıkarır. Tanpınar'a göre *"Musa ibni Nusayr'ın ahlâkı felaketin terbiyesiyle büyür."*[229] Musa da hayatı belge ve bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir.

Tarihî kaynaklardaki Musa, orduların hep zafere taşıyan başarılı bir komutandır. 698 yılında Kuzey Afrika valiliğine tayin edilir. Berberîler üzerine ordular göndererek bölgeyi kontrol altına alır. Sebte hâkimi Julianos'la işbirliği yaparak 711 yılında Tanca Valisi Târık b. Ziyâd'ı İspanya'ya gönderir. Daha sonra kendisi, bir ordunun başında İspanya'ya giderek birkaç şehri fetheder. Târık b. Ziyâd'la Tuleytula'da buluşup onu emirlerine itaat etmediği gerekçesiyle azarlar. Fakat kısa bir müddet sonra fetih faaliyetini birlikte sürdürürler. Halife Velîd'in emriyle Şam'a giden Musa, Halife Süleyman tarafından azledilip hapse atılır. Halife Süleyman daha sonra onu affeder. Musa, 717 yılında hacca gider ve Medine'de ölür. Kaynaklar, Musa b. Nusayr'ın zeki, cömert, hatip, şair, cesur ve dindar bir şahıs olduğunu kaydetmektedir.[230]

4.1.1.1.1.5.3. Zehra

Zehra, Musa b. Nusayr'ın kızı ve Târık'ın nişanlısıdır. Yirmi yaşında mağrur bir genç kızdır. Zehra, erkeklerle aynı hayat tecrübesini paylaşan ve tıpkı onlar gibi savaşan bir mücahidedir. Gururu ailesinden, dininden ve milletinden kaynaklanır. *"Arap kavmine mensûb oluşunu her vesileyle dile getirir"*:[231]

"Ben Arap kavmindenim. Edibe, gaziye olmuşum çok mu?" (*Târık,* s. 15)

"Ben İslâm kızı, İslâm hemşiresi, İslâm hemşiresi değil miyim?" (*Târık,* s.16)

Zehra, Müslüman ordusunun bir mücahidesi, kahraman ve korkusuz bir savaşçıdır. Erkeklerden geri kalmaksızın mücadele eder. Aynı zamanda da eğitimli bir şairedir. Arkadaşı Salhâ'nın Târık'a âşık olduğunu öğrenince Târık'tan ikisinin evlenmesini isteyecek kadar şefkatli ve fedakârdır. İnsana has her türlü kusurdan uzak olan Zehra, bireysel hırs ve

[229] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 508
[230] Câsim el-Ubûdî , "Mûsâ b. Nusayr" *DIA*, C. 31, İstanbul, 2006, s. 224-225.
[231] Belkıs Gürsoy, *Abdülhak Hamid Tarhan'ın Tiyatro Eserlerinde Kadın.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, 1981. s. 19.

isteklerini vazifesi için feda eder. İki komutanın arasının açılmasından çok müteessir olur. Üzüntüsünün nedeni ferdî değildir. Zehra, İslam kardeşliği arasına girecek tefrika için ağlar.

Zehra, açık sözlüdür. Babasının yanlış yaptığını söylemekten çekinmez. Zehra, Târık gibi vazifeyi aşktan üstün tutar. Yeni evlendiği Târık'a asker seni bekliyor diyerek kapıyı gösterir.

4.1.1.1.1.5.4. Kral Rodrik

Rodrik, zalim, acımasız, nefsine, süsüne ve keyfine düşkün bir hükümdar olarak karşımıza çıkar. Savaşta bile süsünden debdebesinden taviz vermez. Savaş meydanında "*alaca katırlar koşulu fildişinden yapılmış arabasında*" (*Târık,* s. 61) oturur.

Kral Rodrik, *"siyaseten ve kültürel bakımdan çürümüş İspanya'yı temsil"*[232] eder. Rodrik, siyasî düşmanlık yüzünden Culyanus'un annesini ve dayısını zehirletir. Rodrik, halkını düşünmeden sefahat hayatını yaşar. *"Onun çevresi dalkavuklarla doludur, ulemayı ve ciddi insanları uzaklaştırır*"[233]

Zalim Rodrik, kötü bir akıbete uğrar. Savaş meydanında ordusu ve komutanları tarafından terk edilir. Rodrik'in savaş meydanında yalnız kalmasının sebebi halkını ve askerlerini barışta yalnız bırakmış olmasıdır. Târık tarafından öldürülür. Kral Rodrik, hayatı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir.

Tarihî kaynaklardaki Rodrik, kraliyet ailesinden olmadığı halde asiller ve din adamlarının desteğiyle tahta çıkar ve ona karış çıkanlarla, özellikle eski kralın ailesiyle savaşır. Rodrik, cesur ve zekidir. Aynı zamanda zalim ve nefsine düşkündür. Rodrik, Yulyan'ın ırzına geçer. Rodrik'in savaş meydanında öldürüldüğü, ortadan kaybolduğu, nehirde boğulduğu, kaçıp gizli bir yerde hayatını sürdürdüğü gibi farklı nakiller vardır.[234]

[232] Sarıçiçek, a.g.m. s.76
[233] Enginün, a.g.m., s. 37
[234] İnan, *a,g,e,* C.1, s. 35, 41-45

4.1.1.1.1.5.5. Culyanus (Müslim)

Septe Kontu, İspanyol bir devlet adamıdır. Rodrik'e karşı beslediği kin, Araplarla işbirliği yapmasına sebep olur. Culyanus, Septe şehrini Müslümanlara teslim eder. Daha sonra da Müslümanlar arasında birdenbire değiştiğini hisseder. Din değiştirerek Müslüman olur. Culyanus,*"Bir fişenk gibi her cinsten faziletle dolar; tam bir mücahit olur."*[235] Din değiştirmesinin sebebi ise Müslümanların Hristiyanlardan üstün olmasıdır. Araplar ve Müslümanlara olan hayranlığını her vesilede dile getirir. Müslüman ordusunun mücahidelerden biri olan Azrâ'ya âşık olup onunla evlenir. Culyanus, Tanpınar'ın deyişiyle *"aşkın, biraz da felaketin terbiyesiyle gerçek ahlâka"* erer.[236] Culyanus'un hayatı tarihî belge ve bilgilerle sabittir.

Tarihî kaynaklardaki Culyanus, genç yaşta Septe valisi olur. Kral Witiza'nın dostudur. Bunun için Rodrik ile arası iyi değildir. Ayrıca Witiza'nın oğulları ondan Rodrik'e karşı yardım isterler. Bunların üzerine de Rodrik, kendi sarayında yaşayan Culyanus'un kızına tecavüz ettiğinde Culyanus, Musa ve Târık'la görüşüp onları İspanya'ya girmeye davet eder. İspanya'ya Müslüman askerleri taşımak için gemiler gönderir. Fetih sırasında onlara yardım eder. Fetih hareketini bittikten sonra Culyanus'un dinini değiştirmeden Septe'ye dönüp emir olarak ömrünün kalan kısmını orada geçirdiğine dair nakiller vardır. Bazı tarihî kaynaklarda da İspanyolların çıkardığı bir isyan sonucunda Culyanus'un öldürüldüğünden söz edilir. Culyanus, cesur, maceraperest, zengin ve büyük nüfuz sahibidir.[237]

4.1.1.1.1.5.6. Merkado

Abdülhak Hâmid, *Târık yahut Endülüs Fethi* adlı eserinde Merkado'yu tek vatansever İspanyol olarak takdim eder.[238]Merkado, kraldan hoşlanmaz fakat vatanını ve milletini seven

[235] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 514
[236] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 508
[237] İnan, *a.g.e.* C.1, s. 35, 49, 60; İsmail Hakkı Atçeken, *Endülüs'ün Fethi ve Musa b. Nusayr*, Ankara, Araştırma Yayınları, 2002. s. 50 -54
[238] Gürsoy, a.g.m., s.13

bir vatanperverdir. Vatanı, Kral Rodrik'e karşı beslediği kinden daha üstün tutar. Rodrik'i sevmediği hâlde vatanı ve milleti için savaşa katılır. Savaşta ölünceye kadar kahramanca savaşır. Merkado, Rodrik'i son anına kadar eleştirir ve "yaşasın kral" yerine "yaşasın vatan" diyerek ölür. Merkado, Müslim tarafından şöyle övülür:

"Merkado: Bu adam İspanya'nın en yiğit, en büyük, en muhakkar bir adamıdır! Bu adam fenler ihtira'ına muktedir bir akıl-i kâmil, alihiyât ve hikemiyat tedrisine ehliyetli bir allame, serdarlar, ordular tayin ve idaresine kadir bir kahraman, mucizeler bedialar yazmaya kifayetli bir edib,…" (*Târık,* s. 79)

Merkado'nun vatanperverliğine, cesaretine, dirayetine ve tecrübesine rağmen İspanyollar tarafından fazileti ve meziyeti takdir edilmemiştir. Fakat onun, Müslümanlar tarafından kahramanlığı ve vatanseverliği takdir edilerek mezar taşı hem İspanyolca hem de Arapça olarak yazılır. Geride bıraktığı karısı ve kızı da Merkado gibi sevdiği değerler uğruna ölümü göze almışlardır. Onlar, sapık bir papazın isteklerine cevap vermek yerine ölmeyi tercih etmişlerdir.

Târık'ta ikinci ve üçüncü dereceden şahıslar vardır. Onlardan Zehra'nın arkadaşı ve rakibi Salhâ'dır. Salhâ, birçok yönden Zehra'ya benzer. Vatanını milletini ve dinini seven Salhâ, Târık'ı da sever. Ona rağmen aynı erkeğe âşık olan iki kız arasında kıskançlığa rastlanmaz. Salhâ, cesur bir mücahidedir. Ancak savaş meydanında değil, veremden ölür. Tarif'in kızı Zeynep de Zehra gibi kahraman bir mücahidedir. Savaş meydanında mızrağı topuzu bir erkek gibi maharetle kullanır.

Merkado'nun eşine ve kızına musallat olan Papaz ise içgüdülerine uyarak insaniyetten ve dinden uzaklaşmış bir din adamıdır. Hem Lusi hem annesine sever. İkisinin intiharına sebep olur. Papaz, ağaca bağlayan zünnarına takılarak ölür.

Arap bir mücahide âşık olan Mekado'nun kızı Lusi ise iffetli bir kızdır. Savaşta şehit düşen sevgilisinin mezarı başında intihar eder.

4.1.1.2. Arap Edebiyatı

4.1.1.2.1. Fethü'l-Endelüs

Mustafa Kâmil'in 1893 yılında yayımladığı *Fethü'l-Endelüs*[239] (Endülüs'ün Fethi) adlı piyesi, Arap edebiyatında Endülüs'ün fetih dönemi konusunda yazılmış ilk piyestir. Siyasî kimliğiyle bilinen Mustafa Kâmil Paşa, piyesinin ön sözünde Endülüs'ün fethini işleme sebebini dile getirir. Bu fethin Müslümanların elde ettiği en görkemli zaferlerden biri olmasını, eseri yazma sebebi olarak gösterir. (*Fethü'l-Endelüs*, s. 21)

Mustafa Kâmil'in genç yaşta kaleme aldığı bu eser, teknik açıdan zayıftır.[240] Yazar, siyasî düşüncelerini aktarmak için bu piyesi yazmıştır. Piyeste yabancıların toplumda ne kadar tehlikeli olduğunu gösterir. Bunun için onlara güvenilmemelidir. Düşüncesini anlatırken de Arapların parlak bir geçmişe sahip ve cesur bir millet olduğunu ifade eder. (*Fethü'l-Endelüs*, s. 16)

4.1.1.2.1.1. Özet

Rum asıllı olan Meryem ve Nesim, Konstantina'dan Kuzey Afrika'ya gelerek Endülüs'ün fethini durdurmak için Musa b. Nusayr'ın Rum asıllı veziri Abbâd'dan yardım isterler. Meryem Arapların, bir ülkeyi fetheder etmez başka ülkeye geçeceğini ve en sonunda Konstantina'yı da alacaklarını, bundan dolayı bu işin büyümeden bitmesi gerektiğini düşünür. Nesim, İspanya halkının Rumlarla dinî ve millî bağlarını hatırlatarak Abbâd'ı ikna eder.

Meryem'e âşık olan Abbâd, kısa bir tereddütten sonra savaşı engellemek için harekete geçer. Endülüs'ün fethinden vazgeçmesi konusunda Abbâd, önce Musa'yı ikna etmeye çalışır. Fakat Abbâd'ın tüm çabalarına rağmen Musa, Târık'ın komutasındaki orduyu Endülüs'e yollar. Ordu yola çıktıktan sonra Abbâd, hile yaparak görevlendirdiği sahte bir

[239] Mustafa Kâmil, *Fethü'l-Endelüs,* haz. Hayrî Şiblî, el-Hey'tü'l-'Âmetü li'l-Kitab, Kahire 1973. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)
[240] İbrahim Hamâde, "ez-Ze'îm Mustafa Kâmil Kâtiben Mesrehiyyen" *el-Mecelle*(Mısır), S. 64 (1962) s. 54-59.

haberciyle mektup yollar. Haberci, Musa'ya gelip verdiği mektubun Târık'ın öncü birliklerinin komutanı tarafından gönderildiğini söyler. Mektupta Târık'ın öldüğü ve askerlerinin de geri dönmek istediği yazılıdır.

Abbâd, Târık'ın ordusunun geri dönmesi gerektiğini dile getirir. Bu sırada Musa, ordunun başına geçmek için yola çıkmaya hazırlanırken Târık'ın gönderdiği haberci, Kayravan'a ulaşır. Haberciden Müslüman ordusunun İspanyolları yendiğini öğrenen Musa, şüphelendiği Abbâd'ı hapse atar ve Endülüs'e gider. Musa, Endülüs'te daha sonra oraya götürülen Abbâd'ı sorguladıktan sonra Meryem ve Nesim ile birlikte sürgüne gönderir.

4.1.1.2.1.2. Vaka Zamanı

Târık'ın İspanyolları hezimete uğrattıktan sonra Musa b. Nusayr'a gönderdiği mektubun yazılış tarihi, eserin vaka zamanını gösterir. Müslüman ordusunun zaferini müjdeleyen mektup 1 Şaban hicrî 92 (711) tarihinde Târık tarafından yazılmıştır. (*Fethü'l-Endelüs*, s. 49)

Piyesteki vaka zamanı, Halife Velid'in Musa'ya cevap olarak gönderdiği mektubun gelmesiyle başlar. Buna göre halifenin Endülüs'e girmek için izin verdiği tarihi tespit etmek mümkündür. Târık, mektubun Halifeden gelmesinden bir hafta sonra ordusuyla Kayravan'dan çıkar. İki hafta sonra Endülüs'e varır. Endülüs'e vardıktan iki gün sonra Rodrik'le savaşır. Böylece vaka zamanı, Târık'ın gönderdiği mektubun tarihinden yaklaşık olarak bir ay önce başlar ve Târık'ın Musa'yla Tuleytula'da buluşmasıyla biter. Tarihî bilgilere göre Târık'ın Musa'yla buluşması ise 94/713 yılında gerçekleşmiştir. Böylece piyesteki süreç iki yıllık bir zamanı kapsamaktadır. Fakat piyeste iki yıllık sürenin gereği gibi kullanıldığını söylemek biraz zordur.

4.1.1.2.1.3. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Konstantina'dan Kuzey Afrika'ya gelen Meryem ve Nesim, Müslümanların Endülüs'ü fethetmelerini durdurmak için Rum asıllı Abbâd'tan yardım isterler. Önce Meryem, Endülüs fethini engellenmek için Abbâd'tan harekete geçmesini ister. Abbâd, âşık

olduğu Meryem'in endişesini gereksiz bulur. Meryem'e göre Araplar, açgözlü ve vahşî bir millettir. Onlar bir ülkeyi zapt eder etmez başka ülkeye geçerler. Dolayısıyla kendi şehri olan Konstantina'yı da işgal edecektirler. Bunun için Arapların Endülüs'ün fethi için yola çıkmamaları gerekir. Abbâd ise Arapların Endülüs'ü fethettikten sonra Alp Dağları'nı geçmeyeceklerine inanır.

Meryem Abbâd'ın yanından çıktıktan sonra Nesim, gelir ve Abbâd'ı ikna etmeye çalışır. Nesim, Abbâd'a İspanya halkının Rumlarla dinî ve millî bağlarını hatırlatır. Sonunda fethi engellemek konusunda Abbâd'ı ikna edebilir.

Musa b. Nusayr'ın Endülüs'ün fethi maksadıyla izin almak için halifeye gönderdiği mektubun cevabı gelir. Mektupta Halife, Endülüs'ün fethi konusunda Musa'ya tam yetki verir. Böylece savaş kararını Musa'ya bırakır. Musa, Endülüs'ün fethi için istişare toplantısı yapar. Musa'nın vezirlerinden Habib, halifenin verdiği yetkinin Endülüs'ün fethi için büyük bir fırsat olduğunu değerlendirirken Abbâd, savaşın çok zor olacağını ifade eder. Çünkü savaşta sadece İspanyollar değil tüm Avrupa, Müslümanlara karşı savaşacaktır. Abbâd, âşık olduğu Meryem'e kavuşabilmek için Musa'yı Endülüs'ü fethetme fikrinden vazgeçirmek ister.

İstişare toplantısında Musa, Endülüs'e gitmeye karar verir. Habib, bu kararı destekler. Abbâd ise bu karardan rahatsız olur. Musa, daha önce kendisine sığınan Septe muhafızı Yulyan'a (Culyanus) Endülüs'ü zorba Rodrik'ten kurtaracağına söz vermiştir ve bu sözden dönmek istemediği için Endülüs'ün fethi konusunda ısrarlıdır. Culyanus'un Rodrik'e karşı Musa'dan yardım istemesinin sebebi ise Rodrik'in kızına tecavüz etmesidir. Musa, Cuylanus'un yardım istemesinin Endülüs'ün fethi için en önemli sebep olduğunu dile getirir:

"Endülüs'ün fethetmesindeki çabanın en büyük sebebi, onun(Yulyan'ın) Rodrik'i bize şikâyet etmesiydi." (*Fethü'l-Endelüs*, s. 34)

Musa, Târık'ı huzuruna çağırır ve kendisini Endülüs'e gidecek ordunun komutanı olarak tayin eder. Musa ondan, Allah'ın dinini Endülüs'e tebliğ etmek için iyi bir şekilde hazırlanmasını ister. Târık'a askerlere iyi bir şekilde davranılması ve her konuda Kur'an'ın hükümlerine göre hareket edilmesi gibi hususlarda tavsiyelerde bulunur:

"Musa- (...) ey Târık! Seni Allah'ın izniyle Endülüs'ü fethedecek ordunun komutanlığına seçtik. Askerleri en güzel şekilde yönet. Onlara en güzel şekilde muamele et. Onların aralarında adaletle hüküm et. Kendin için istediğini onlar için de iste. Kuran'ı bütün işlerinde mürşidin ve rehberin kıl…" (*Fethü'l-Endelüs*, s. 34)

Târık'ın İslam'ı zafere ulaştırmaktan başka derdi yoktur. Bu görevi yapacağı için kendisini çok şanslı sayar. İslam için tüm çabasını harcayacağına, Musa'ya, halifeye ve tüm Müslümanlara Endülüs'ten güzel haberler göndereceğine söz verir.

Târık, ordusuyla Endülüs'e gittikten sonra Musa'nın veziri Abbâd, Endülüs'ün fethini engellemeye çalışır. Bu sefer hileye başvurur. Abbâd, Nesim'in teşvikiyle fetih ordusunun birinci kol ordu komutanı Mahmud'un imzasıyla sahte bir mektup yazar. Bu mektubu Musa'ya ulaştırmak için yeni ihtida eden bir Berberî'yi görevlendirir. Elçinin Berberî olmasının sebebi ise Araplarda vatanına ihanet edecek kimsenin bulunmamasıdır:

"Arapların hiçbiri bu hileyi yapmaya cesaret edemez. Çünkü onlar, milletler arasında vatanlarının menfaatine önem vermekle ve vatanlarına aşırı bağlılıkla bilinirler…" (*Fethü'l-Endelüs*, s. 42)

Musa'ya Berberî asıllı bir askerle gönderilen mektupta Târık'ın hastalanıp öldüğü ve askerlerin moralinin bozuk olduğu yazılarak bu durumdaki askerler savaşta hezimete uğramasın diye ordunun Kayravân'a geri dönmesine izin istenir.

Târık'ın ölümünden çok etkilenen Musa, bir süre eve kapanır. Kendini toparladıktan sonra ordunun başına geçmeye karar verir. Abbâd, Musa'nın aldığı kararın hem Musa hem de İslam dini için zararlı olacağını dile getirse de Musa, kararından vazgeçmez. Fakat Musa, Endülüs'e gidecekken Târık'tan bir elçi gelir. Elçinin getirdiği mektuptan savaşta Târık'ın Rodrik'i öldürdüğünü ve İspanyolların hezimete uğradığını öğrenen Musa, çok sevinir.

Târık, orduyla Endülüs'e geçtikten sonra birkaç şehri daha ele geçirir. Rodrik'le savaşmadan önce bir konuşma yapar. Konuşmasına "*Ey insanlar! Nereye kaçabilirsiniz. Arkanız deniz, önünüz düşman*" (*Fethü'l-Endelüs*, s. 50) diyerek başlayan Târık, askerleri teşvik eder. Süslü tahtırevanıyla savaşa katılan Rodrik'i öldürür. Kral ölünce de İspanyol ordusu dağılır. Târık, savaştan sonra birinci kol orduyu Kurtuba'ya, ikinci kol

orduyu Gırnata'ya, üçüncü kol orduyu ise Malaga'ya gönderir. Kendisi de dördüncü kol orduyla İspanya'nın başşehri Tuleytula'ya gider.

Bu olaylardan sonra Musa, içinde asılsız haberler olan mektubu getiren Berberî asıllı askeri arattırır. Askerin öldüğünü söyleyen Abbâd'dan şüphelenerek onu hapse atar.

Musa, fethi tamamlamak için devlet ricali ile istişare yaptıktan sonra oğlu Abdullah'ı Mağrip valisi tayin ederek Kayravan'da yerine bırakır ve bir orduyla Endülüs'e gider. Musa, Târık'la görüştüğünde yaptığı fetihlerden dolayı ona teşekkür eder. Târık, sadece görevini yaptığını ifade eder. Bu görevi her Müslümanın yapması gereken bir iş sayar.

Fetihten sonra İspanya halkı ise Kral Rodrik'in zulmünden kurtulmanın sevinci içindedirler. Hain Abbâd ile Rum arkadaşları Tuleytula'da sorgulandıktan sonra sürgüne gönderilirler.

Mustafa Kâmil Paşa, piyesinde yer yer tarihî bilgilere sadık kalmakla birlikte; Rumların Endülüs'ün fethini engellemek için uğraştıkları, Abbâd'ın varlığı ve Musa'nın veziri olması gibi tarihî gerçeklikte yer almayan olaylardan da söz etmiştir.

Mustafa Kâmil'in Endülüs'ün fethi sırasında meydana gelen bazı olayları özetleyerek sunmakla birlikte fetih sırasında meydana gelen birçok hadiseden bahsetmediği görülür. Mustafa Kâmil, Endülüs'e Târık'tan önce Tarif'in geçmesi, Musa'nın Endülüs'te bir yıl boyunca yaptığı fetihler, Târık'ın Tuleytula'da Musa'yla buluştuğunda yaşadığı anlaşmazlık gibi önemli hadiselere piyesinde yer vermemeyi tercih etmiştir.

Mustafa Kâmil'in toplum içinde yaşayan yabancının en güçlü düşmandan bile zararlı olduğu düşüncesini dile getirmek için yazdığı piyes, sanat bakımından son ederce zayıf bir eserdir.[241]

4.1.1.2.1.4. Mekân

Mustafa Kâmil'in *Fethü'l-Endelüs* adlı eserindeki olaylar, ilk dört bölümde Musa b. Nusayrn'ın ikamet ettiği Kayravan şehrinde geçerken, son bölümde İspanya'nın başşehri

[241] Hamâde, a.g.m., s. 54-59.

Tuleyula'da geçer. Eserde olayların geçtiği mekânlara ilişkin bilgilendirmeye rastlanmaz. Mekân olarak sadece Endülüs, Konstantina, Kurtuba, Septe, İşbîliye, Gırnata, Malaga, Ceziretü'l-Hadra gibi birkaç mekânın adı zikredilir.

4.1.1.2.1.5. Şahıs Kadrosu

Mustafa Kâmil'in *Fethü'l-Endelüs* adlı eserindeki karakterlerin çoğu Arap'tır. Eserde Arapların hepsi de olumlu şahsiyetlerdir. İspanyol karakterlere ise yer verilmemesi dikkat çekicidir. Eserde gerçek şahıslarla birlikte hayalî şahıslara da yer verilmiştir.

4.1.1.2.1.5.1. Musa

Musa b. Nusayr, eserin başkahramanıdır. Kuzey Afrika valisi olan Musa b. Nusayr cesur, tecrübeli, dirayetli, kararlı, disiplinli ve istişareye açık bir lider olarak çizilir. Musa, Endülüs'ün fethi için halifeden izin alır. Halife, fetih konusunda Musa'ya tam yetki verdikten sonra Musa, vezirleriyle istişare yaparak İspanya'ya geçme kararı alır. Musa, aldığı kararlardan vazgeçmez. Musa, İslam için kendini feda etmeye hazırdır. İslam'a hizmet etmeye çalışır. Tebaasına ve devlet ricaline adil bir şekilde davranır.

Musa b. Nusayr, varlığı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir. Yazar, tarihî kaynakların Musa'ya ilişkin verdiği bilgilerle yetinir. Böylece Musa'nın şahsiyeti tarihin sunduğu bilgilerle sınırlı kalır.

4.1.1.2.1.5.2. Târık

Târık, eserde savaş konusunda tecrübeli, İslamî hamiyete sahip bir Arap komutanı olarak karşımıza çıkar. İspanya'ya gidecek ordunun komutanı olarak tayin edilmesine sevinir. Târık'ın i'lây-ı kelimetullahtan başka derdi yoktur. O, İslam'ı yaymak için elinden geleni yapacağını dile getirir.

Târık, görevini yerine getirir. Savaşta kahramanlık gösterir. Rodrik'i de öldürür. Târık, Musa ve askerleri tarafından sevilen, disiplinli ve mütevazı bir komutandır.

4.1.1.2.1.5.3. Abbâd

Abbâd, Musa b. Nusayr'ın Rum asıllı veziridir. Abbâd, hain ve nefsine düşkün bir devlet adamı olarak çizilir. Soydaşları ondan yardım istediğinde ilk önce Araplara ihanet etmek istemez. Fakat kısa bir tereddütten sonra soydaşlarına yardım etmeye karar verir. Endülüs'ün fethini engellemek için hile yaparak Musa'yı kandırmaya çalışır. Hain Abbâd, yaptığı ihaneti ortaya çıkınca sorgulandıktan sonra sürgüne gönderilir.

Eserde ikinci ve üçüncü derece karakterler de yer alır. Habib adında başka bir vezir vardır. Habib, Musa gibi tecrübeli ve dirayetli bir devlet adamıdır. Musa'nın görüşlerini desteklerken Abbâd'ın görüşlerine karşı çıkar.

Rum asıllı Meryem ve Nesim, İspanya'nın fethedilmesini engellemek için Konstantina'dan Kayravan'a gelirler. Meryem, kadınlığını kullanarak Abbâd'ı ikna eder. Nesim ise Abbâd'la birlikte Müslümanlara tuzak kurar. En son Meryem Nesim'le sürgün edilirler.

4.1.1.2.2. Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad

Corci Zeydân'ın 1903 yılında *el-Hilâl* dergisinde tefrika ettiği *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* adlı romanı 1904 yılında kitap şeklinde yayımlanmıştır. 81 bölümden oluşan *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad,* Arap edebiyatında Endülüs'ün fethine dair yazılmış ilk romandır. Tarihin roman şeklinde yazılmasının insanları okumaya teşvik ettiğine inanan Corci Zeydân, romanın başlığı altında şu ifadeye yer vermiştir.

"İslâm fethinden önceki İspanya'nın tarihi, durumunun tasviri, Târık b. Ziyad tarafından fethi ve Got kralı Rodrik'ın ölümünü içeren tarihî romandır"[242]

Corci Zeydân, romanında kurguladığı aşk macerasına önemli bir yer vermekle birlikte fetihten önce İspanya'nın durumuna ve fethine dair geniş bilgi verir.

4.1.1.2.2.1. Özeti

Kral Rodrik, Septe valisinin kızı Florinda'yı kendi sarayına getirterek onu ele geçirmeye çalışırken eski kralın kardeşi Metropolit Opas ve adamları Florinda'yı saraydan kaçırıp bir manastırda saklarlar. İntikamını almak için Kral Rodrik, Florinda'nın kaçmasını sağlayan Metropolit Opas'ı kralı devirme teşebbüsü suçuyla mahkemeye sevk eder ve hapse atar.

Septe valisi Yulyan(Culyanus), Florinda'nın gönderdiği mektupla olup biteni öğrenince Arapları İspanya'ya davet eder. Arapların İspanya'ya girdiklerini öğrenen Opas, Rodrik'le birlikte Araplara karşı savaşmaya karar verir. Eski kralın oğlu Alfons da amcasının isteği üzerine kralla birlikte Araplara karşı savaşmaya yeltenir. Fakat savaş başlamadan önce sevgilisi Florinda'dan gelen mektupla fikrini değiştirerek Arapların safına geçer.

[242] Corci Zeydân, *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad,* 2. b. Mısır, Dâru'l-Hilâl, 1909. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

Rodrik, savaşı kaybedeceğini görünce önce müsteşarlarından Papaz Martin'i öldürür, sonra nehre atlayarak boğulur. Savaştan sonra Alfons ile Florinda evlenir. Opas, inzivaya çekilir. Târık, Yulyan(Culyanus) ve Alfons'un yardımıyla Endülüs'ün fethini tamamlar.

4.1.1.2.2.2. Vaka Zamanı

Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad adlı romanın ilk sayfalarında yer alan şu satırlar, vaka zamanını ve tarihî dönemi gösterir:

"(710) senesinde yirmi beş aralık sabah vakti Tuleytula ahalisi Noel kutlamalarıyla meşgullerdi. İnsanlar, birbirlerini kutlayarak kiliselere ve manastırlara gidiyorlardı." (*Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad,* s. 2)

Romanın vaka zamanı, Târık'ın Rodrik'le yaptığı savaşın bitmesinden iki gün sonra sona erer (Haziran 711). Böylece romanın vaka zamanı yaklaşık altı ay sürer.

4.1.1.2.2.3. Romanın Olay Örgüsü ve Muhtevası

İspanya'nın başşehri Tuleytula'da başlayan olaylar, daha sonra neredeyse tüm İspanya'da geçer. İspanya toplumunu oluşturan Romalılar ve Gotlar arasında rekabet ve iktidar kavgası vardır. Gotlar, eski kral Gaytaşe (Witiza) ve onun oğlu Alfons'u desteklerken, Romalılar ve özellikle din adamları tahta çıkardıkları Rodrik'i desteklerler. Rodrik, onu tahta çıkaran Romalı din adamlarına göre hareket eder. Rodrik'in en önemli danışmanı Romalı din adamlarından Martin, Roma din adamlarının etkisini kısıtlamaya çalışan eski kraldan nefret ettiği gibi onun akrabaları olan Opas ve Alfons'tan da nefret eder.

Alfons, babasından sonra Romalı din adamlarının desteğiyle krallık makamını gasp eden Rodrik'i devirerek yerine İspanya kralı olmak ister. Alfons'un amcası Metropolit Opas da Kral Rodrik'i devirerek Alfons'u tahta çıkarıp Romalı din adamlarından memleketi kurtarmak ister ve amacına ulaşmak için planlar yapar.

Millet de kraldan şikâyetçidir. İspanya halkının büyük bir kısmı köle ve çiftçi sınıfından oluşur. Cesur ve kuvvetli olmasına rağmen köle ve çiftçi sınıfı zulme maruz kalır.

Metropolit Opas, Rodrik'i devirmek için ezilen kölelerle ve dinî haklarından yoksun bırakılmış Yahudilerle işbirliği yapar.

Bu şartlarda 709 yılında İspanya krallığı makamını gasp eden Rodrik, Septe valisinin kızı Florinda'yı kendi sarayına getirir. Florinda, eski kralın oğlu Alfons'un nişanlısı olduğu halde Rodrik'in çirkin teklifinden kurtulamaz. Rodrik, Noel günü münasebetiyle ibadet için kiliseye giderken sarayın bahçesine gelen Alfons, Florinda'yla buluşur. Florinda, Alfons'a Kral Rodrik'ten rahatsızlığını ve korkusunu anlatır.

Rodrik, Alfons'u Florinda'dan uzaklaştırmak niyetiyle başka şehirde çıkan bir isyanı bastırmakla görevlendirir. Florinda'yı yeniden ele geçirmeye çalışır. Fakat Opas, son anda onu kurtarır. Rodrik, Martin'in desteğiyle Opas'tan intikamını almak için kralı devirme teşebbüsünden onu mahkemeye sevk eder. Mahkemede Opas, kendini korkusuzca savunur. Kral Rodrik, Opas'ın mahkemede Florinda ile ilgili gerçeği açıklamasından korkar ve yargılamaya son vererek Opas'ı hapse atar. Mahkeme sırasında Rodrik zalim bir hükümdar, Opas ise cesur ve korkusuz bir muhalif olarak karşımıza çıkarlar.

Alfons, gittiği kasabada Opas'ın hizmetçisi Yakup sayesinde Yahudi cemiyetinin gizli bir toplantısına katılır. Yakup, Yahudi bir hahamdır. Dindaşlarını zulümden kurtarmak amacıyla Yahudiliğini gizleyerek eski kralın hizmetine girmiştir. Toplantıda Yahudiler, Rodrik'i devirmek amacıyla topladıkları altınları Alfons'a gösterirler. İspanya'da Yahudi varlığından haberi olmayan Alfons, toplantıda binlerce Yahudinin dinini gizlemek zorunda kaldığını, görünüşte Hıristiyan olduklarını öğrenir. Bu Yahudiler kiliselere gider, orada ibadet eder, Rodrik'e de dua okurlar. Dinini gizlemek zorunda kalan Yahudiler, Rodrik'in zulmünden kurtulmak için kendilerini ve mallarını feda etmeye hazırdırlar.

İspanya Yahudileri Septe, Şam ve Mısır'daki Yahudilerle iletişim halindedirler. Toplantı sırasında Septe'den gelen Tüccar Süleyman da toplantıya katılır. Tüccar Süleyman, Yahudilerin amcaoğulları olan Arapların Şam, Irak, Mısır ve Kuzey Afrika'yı ele geçirdiklerini ve bu ülkelerdeki Müslüman olmayanların özgür bir şekilde yaşadıklarını anlatır. Arapların güzel davranışlarına hayran kalan Yahudiler, Arapların Endülüs'e girmelerini temenni ederler. Rodrik'e karşı Araplara yardım etme kararı alırlar.

Florinda, bir manastırda saklandıktan sonra babasına bir mektup yazarak olup biteni anlatır. Yulyan, Kral Rodrik tarafından rehin alınan kızının Rodrik'in sarayından kaçtığını öğrenince kraldan intikamını almak maksadıyla Arapları, İspanya'yı fethetmeleri için Süleyman'ın teşviki ve vasıtasıyla davet eder.

Kuzey Afrika Valisi Musa b. Nusayr, Berberî bir kabilede büyüyen Târık'ı yanına alıp Müslüman olduktan sonra onu Tanca muhafızı tayin eder. Süleyman, Yulyan'ın teklifini Musa'ya aktarınca Musa, halifeden izin alır. Târık'ı fetih ordusunun komutanı olarak tayin eder. Târık, Berberîlerle beraber İspanya'ya geçer. Rodrik'le savaşmadan önce Musa'dan takviye ister. Musa da beş bin asker gönderir.

Arapların İspanya'ya girdiklerini duyan Rodrik, müsteşarı Papaz Martin'in tavsiyesiyle haberi halktan gizler ve konuya pek önem vermez. Papaz Martin, Arapların ganimetleri aldıktan sonra geri döneceklerini düşünür. İspanyol ordu komutanı Komis Arapların İspanya'ya girme haberini Tuleytula'ya kaçanlardan duyunca kendisine haber vermediği için Rodrik'e kızar. Komis, Rodrik'i savunan Papaz Martin'le tartıştıktan sonra görevini bırakıp gider. Rodrik, zor zamanda Komis'i Martin yüzünden kaybeder. Bunun için Martin'e kızar. Martin de Rodrik'e kızar ve sarayı bırakıp kiliseye gider. Böylece zalim hükümdar zor durumda yalnız kalır.

Opas, Florinda'nın gizlendiği Manastırdan gelen bir rahipten Arapların Yulyan'ın yardımıyla İspanya'ya girdiklerini öğrenince zor bir duruma düşen Rodrik'i destekler. Opas, Rodrik'le birlikte Araplara karşı savaşmaya karar verir. Opas, Rodrik'in kendisini desteklememesini bu şartlarda bir ihanet sayar. Rodrik, zalim olsa da İspanyol ve Hristiyan'dır. Araplar ise Müslüman ve yabancıdır. Bunun için farklı dine mensup olan Araplara karşı ortak bir tavır alınması gerektiğine inanır. Opas'ın duruşu Rodrik başta olmak üzere herkeste şaşkınlık yaratır.

Opas, hapisten bir mektup yazarak ülkesini savunmak için hapisten çıkma izni ister. Hapisten çıkan Opas, Martin ve ordu komutanı Rodrik'le barıştıktan sonra Alfons'a bir mektup yazarak Rodrik'le birlikte savaşmasını talep eder. Rodrik'le birlikte Araplarla savaşmak üzere yola çıkar. Savaştan önce askerleri de teşvik etmeye çalışır.

Süleyman'ın sayesinde Florinda, iki ordunun bulunduğu yere gelir ve gizli bir yerde saklanır. Alfons, amcasının istediği gibi Rodrik'le birlikte savaşmaya karar verir. Savaşta ordunun büyük bir kısmının komutanlığını yapan Alfons'un tutumu çok önemlidir ki tutuğu taraf savaşı kazanır. Süleyman ile Yakup, savaş başlamadan önce çeşitli hilelere başvurarak Alfons'u Arapların safına çekmeye çalışırlar. Yakup, Opas'ın Alfons'a gönderdiği mektubu saklar ve Arapların safına geçmek için onu ikna etmeye çalışır. Yakup başaramayınca Süleyman da devreye girer. Süleyman, Yulyan'a ve Florinda'ya Alfons'un Arapların safına geçmesini teşvik eden birer mektup yazdırarak Alfons'a ulaştırır. Yulyan'ın mektubu pek etkili olmazken Florinda'nın yazdığı mektup Alfons'un fikrini değiştirebilecek niteliktedir. En son iki taraf arasında bocalayan Alfons, Arapların safına geçer.

Alfons Arapların safına geçince Martin, Opas'tan şüphelenir. Rodrik'e Opas'ın kendilerine ihanet ettiğini söyler. Bunun üzerine Rodrik, Opas'ı hapse atar. Alfons, Florinda'nın kendisine gönderdiği mektubu çadırında unutur. Rodrik, eline geçen bu mektup sayesinde Florinda'nın yerini öğrenir ve askerlerini oraya gönderir. Florinda'yı tutuklayan askerler dönerken Müslüman ordusundan Bedir adlı bir genç Florinda'yı kurtarır. Rodrik de savaşı kaybedeceğini görünce önce müsteşarlarından Papaz Martin'i öldürür ve nehre atlayarak boğulur.

Bedir, Florinda'yı babasına vermek istemeyince aralarında çatışma çıkar. Tüccar Süleyman araya girer ve yıllarca gizlediği sırrı söylemek zorunda kalır. Süleyman, Bedir'in aslında yıllar önce Yulyan'nın kaybettiği oğlu olduğunu söyler. Süleyman, Bedir'i çocukken babasının sarayından kaçırıp Berberîlere esir olarak satmıştır.

Esirler arasında bulunan Opas, Araplarla birlikte savaştıkları için Yulyan ve Alfons'u ihanetle suçlayarak azarlar. Târık, Opas'ın takındığı tavırdan dolayı ona çok saygılı davranır ve İspanyol ölülerini defnetmesi için kendisine izin verir. Akşamı ise Alfons ile Florinda evlenir. Yakup, Haham kıyafetini giyerek Yahudiliğe dönerken Opas inzivaya çekilir.

Târık, Yulyan ve Alfons'un yardımıyla Endülüs'ün fethini tamamlar. Târık, Yulyan'ın tavsiyesiyle orduyu dört kola böler ve ordunun bir koluyla Tuleytula'ya doğru

gider. Şehir savunmasız olduğu için burayı kolay bir şekilde ele geçirir. Sonra şehirde Yahudileri bırakıp fetih ilerleyişini devam ettirir.

Romanda Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr'ın Berberî asıllı Târık'ı yanına alması, Târık'ın Müslüman olduktan sonra Tanca muhafızı tayin edilmesi, Musa'nın Endülüs'e girmek için halifeden izin alması ve Târık'ı fetih ordusunun komutanı olarak tayin etmesi, Târık'ın Berberilerle beraber Yulyan'ın hazırladığı gemilerle İspanya'ya geçmesi ve Rodrik'le savaşmadan önce Musa'dan takviye istemesi, Musa'nın beş bin asker göndermesi gibi Müslüman cephelerinde meydana gelen önemli hadiseler birkaç satır içine sıkıştırılıp özetleme tekniğiyle anlatılır. (*Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad,* s. 116-117)

Yazar, olayların seyriyle ilgili geri dönüşler yapar. Geri dönüşler, bazen özetleme tekniğiyle bazen de kahramanların konuşmasıyla oluşur. Bu geri dönüşler, kahramanların geçmişlerini aydınlatır ve olayların açıklanmasını sağlar. Nitekim "Romalılar ve Gotlar" adlı bölümde geri dönüş yaparak İspanya'da beşinci yüzyılda başlayan Roma-Got iktidar kavgaları anlatılır. Bu bölümde Rodrik'le eski kralın ailesi arasında medyana gelen iktidar mücadelesinin aslında çok eski dinî ve ırkî sebeplerden dolayı ortaya çıktığını öğreniriz. Gotlar, eski kral ve oğlunu desteklerken Romalılar, özellikle din adamlarının tahta çıkardıkları Rodrik'i desteklerler. Rodrik, onu tahta çıkaran Romalı din adamlarına göre hareket eder. Rodrik'in en önemli danışmanı Romalı din adamlarından Martin, Romalı din adamlarının etkisini kısıtlamaya çalışan eski kraldan ve onun akrabalarından da nefret eder.

"Tarih Felsefesi" adlı bölümde ise Kral Rikard'in döneminde Gotların, Katolik mezhebine nasıl geçtikleri anlatılır.

"İslam'ın Fetihlerinden Sonra" adlı bölümde ise hicri 85 yılından başlayarak 92 yılına kadar İslam dünyasında meydana gelen önemli hadiselere temas edilerek Müslümanların Kuzey Afrika'da yaptıkları fetihler özet bir şekilde takdim edilir.

Fetihten önce İspanya'nın siyasî ve sosyal durumundan bahseden roman İspanya'da taht mücadelesine de temas eder. Eski kralın oğlu Alfons ile amcası Metropolit Opas'ın, Kral Rodrik'i tahttan indirmek için planlar yaptıklarını ve planlarını gerçekleştirebilmek için Yahudilerle işbirliği yaparak onlardan para temin etmeye çalıştıklarını görürüz.

Romanda İspanya'nın sosyal durumuna da temas edilir. Çoğu köle ve çiftçilerden oluşan İspanya halkı hükümet tarafından ezilmiş durumdadır. Özellikle köle ve çiftçilerin zulme uğradıklarını görürüz:

"Köleler, evlilik dahi efendisinden izinsiz hiçbir şey yapamaz. Kölenin ticaret veya savaş yoluyla kazandığı her şey, doğurduğu çocuklar bile efendisinindir." (*Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad,* s. 38-39)

Sadece efendiler değil, Kral Rodrik'in askerleri de çiftçilere ve onların bahçelerine ve tarlalarına zarar verirler.

Romanda, Yahudilerin ise dinlerini bırakmak zorunda kaldıkları vurgulanır. Onlar Hristiyanlar gibi kiliseye gitseler de asıl dinlerini unutmamışlardır. İspanya Yahudilerinin, kendi dinî haklarını yeniden elde etmek için uğraştıklarını görürüz. Yahudilerin bir kısmı, haklarını elde etmek için devlete sızmış ve önemli yerlere gelmişler. Daha sonra Got devletinden kurtulmak için "amcaoğulları" olan Arapların İspanya'ya gelmeleri için uğraşırlar ve onlara fetih konusunda yardım etmeye karar verirler ve Müslümanlarla irtibat kurarak onları Endülüs'ü fethetmeye teşvik ederler.

Romanda fetih öncesi İspanyolların bazı kanun ve geleneklerine de temas edilmiştir. Örnek olarak kralın savaşa çıkmadan önce Piskoposlardan izin aldığı, kral öldükten sonra servetine devletin el koyduğu gibi uygulamalardan söz edilmiştir. Roma kilisesine bağlı olan din adamları, devlet nezdinde etkili birer güce sahiptirler. Onlar, ülkenin kralını seçer ve gerektiğinde onu azledebilirler. Savaş gibi önemli kararlarda da söz sahibidirler. Eski kralın kardeşi Opas, izin almaksızın Rodrik'in odasına girer:

"(Opas,) Kral hazretleri biliyor ki bizim gibiler (din adamları), krallarla görüşmek için izin almazlar. Zira izinsiz Allah'a hitap ederler." (*Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad,* s. 59-60)

Hristiyan din adamları sadece kilisenin emrinde muhakeme edilirler. Kilise emri olmadan hapse atılmazlar. Romanda din adamları için yapılan muhakeme ayrıntılı bir şekilde anlatılır.

Valiler, asilzadeler ve aristokratların, çocuklarını iyi bir eğitimden geçmeleri için kralın sarayına göndermeleri İspanya'da bir gelenektir:

"Got krallarının geleneklerinden biri de valilerin erkek ve kız çocuklarının Tuleytula sarayında toplanmalarıdır. Orada yaşarlar. Birlikte kralın sarayında yetişirler. Birbirleri ile tanışırlar…"(*Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad,* s. 2)

Bu geleneğe göre Septe Valisi Yulyan da kızını Rodrik'in sarayına gönderir. Ayrıca romanda İspanyolların, donan kişiyi soğuktan ölmemek için dövmeleri ve soğuk havalarda kendilerini ısıtmak için içki içmeleri gibi âdetler yer alır.

Romanda Arapların bazı savaş geleneklerine de temas edilmiştir:

"Araplar, savaşa gidince kadınlarını, çocuklarını ve mallarını alıp savaşta arkalarında bırakırlar. Eğer savaştan kaçarlarsa arkalarında bıraktıkları aileleri görünce yeniden savaşa dönerler." (*Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad,* s. 179)

Corcî Zeydân, *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* adlı eserini Florinda'nın hikâyesinden yola çıkarak yazmıştır. Birçok klasik kaynaklarda yer alan Florinda'nın hikâyesi şöyledir:

Geleneklere göre valiler, asilzadeler ve aristokratlar, çocuklarını daha iyi bir soylu eğitiminden geçmeleri için kral sarayına gönderirler. O geleneğe göre Septe valisi Yulyan (Culyanus) da kızını Rodrik'ın sarayına gönderir. Fakat Florinda'nın olağanüstü güzelliği Rodrik'in aklını başından alır. Rodrik, bir gün kıza tecavüz edip zorla onu elde eder. Bu durumdan oldukça etkilenen genç kız, babasına bir mektup yazarak başından geçenleri anlatır. Duruma fevkalade sinirlenen babası Yulyan, Rodrik'ten intikamını almak için Kuzey Afrika'daki Müslümanlarla irtibata geçerek onları İspanya'nın fethine davet eder. Târık, Endülüs'e geçerken Yulyan ona yardım etmiş ve işini kolaylaştırmıştır. Klasik Arap kaynaklarında kızın ismi geçmezken İspanyol halk hikâyelerinde bu isim Florinda olarak zikredilmiştir.[243]

[243] Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi, el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, çev. M. Beşir Eryarsoy, C. 4, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986. s. 503; Corci Zeydân, *Fethü'l-Endelüs*

Florinda'nın hikâyesini romanına esas alan Corci Zeydan, bu hikâyesine birçok ayrıntılar ekleyip bazı olayları da değiştirmiştir.

Hadiselerin İspanyolların cephesinden aktarıldığı romanda, Müslümanların cephesinde meydana gelen hadiselerden çok İspanyolların cephesindeki hadiselere yer verilmiştir. Romanını Târık b. Ziyâd ile isimlendirmesine rağmen Corci Zeydan, olayları İspanyolların cephesinden aktararak romanın birkaç sayfasında kısa bir şekilde Târık'tan ve Müslümanlardan söz eder. Bunun için romanda *"fetih meselesi ile Târık b. Ziyad'ın komutasındaki Müslümanların rolü marjinal, sathî ve solgundur."* [244]

Corcî Zeydân, *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* adlı romanında Endülüs ile ilgili söz ettiği tarihî olayların büyük bir kısmını tarihî kaynaklardan almıştır. Bazen de romanında kullandığı tarihî kaynakları dipnotta göstermiştir. Dipnotta gösterdiği kaynakları şöyle sıralayabiliriz.

- *Historia De España*. Carlos Romey.
- *Spanish Islam; A History Of The Moslems İn Spain*. Reinhart Pieter Anne Dozy
- *The History Of Civilization İn Europe*. Francois Guizot
- *The History Of The Decline And Fall Of The Roman Empire*. Edward Gibbon.
- *Encyclopaedia Britannica*
- Montesquieu
- *Nefhü't-Tib*, Makkarî
- *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zamân.* İbn Hallikan
- *El-Kamil fi't-Tarih*. İbnü'l-Esir
- *Tarihü't-Temeddüni'l-İslâmî*. Corci b. Habib Zeydan

Yazar, romanında en çok yabancı kaynaklara özellikle de Romey ve Dozy'un eserlerine atıf yapar.

---

ev Târık b. Ziyad, (Romanın 1984 yılında yapılan baskısının Mahmud Ali Mekkî tarafından yazılan takdim bölümü)

[244] Hilmi Muhammed el-Ka'ud*, er-Rivayetü't-Tarîhiye fî Edebinâ'l-Hadîs*, *Dirâsetün Tatbikıyye*, 2.b, Dımaşk, Dâru'l-İlm ve İman, 2010. s. 25

Romanda tarihî olayların yanı sıra yazarın kurguladığı birçok olay ve karakter yer alırken birçok yerde masal havasını yaratan tesadüfler, önemli bir rol oynar.

4.1.1.2.2.4. Mekân

Corci Zeydân'ın *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* adlı eserindeki vaka, İspanya'da geçer. Yazar, olayların geçtiği mekânlar ile ilgili bilgi verir. Saraylarıyla ve kiliseleriyle İspanya'nın farklı yerlerini ayrıntılı bir şekilde tasvir eder.[245] Romanın ilk sayfalarında Tuleytula'dan şöyle söz eder:

"Tuleytula, birçok tepeden oluşan bir tepede bulunuyor. Tâc nehri, kuzey hariç her tarafını kuşatıyor. Tamamen atın nalı gibidir. Doğu, batı ve güneyde nehrin ötesinde ufku kaptan sıra dağlar vardır. İçinde zeytinlik, üzüm bahçeleri ile meşe ve çam ormanları var. Şehrin ortasında Müslümanların fetihten sonra camiye çevirdikleri büyük kilise yer alır…"(*Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad,* s. 1-2)

Corci Zeydan, Sadece Tuleytula'nın değil hemen hemen olayların geçtiği her şehrin tasvirini yapar. Alfons'un bir isyanı bastırmak için gittiği Estice (Astigia) şehrinden şöyle bahseder:

"Sencil nehrinin sol tarafında meskûn bir şehirdi. Etrafında Romalıların inşa ettiği kuleli, metin bir sur vardır…"(*Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad,* s. 92)

Yazar, Rodrik'in Târık'la savaştığı Vâdî Lekke (Guadalate)'de yer alan Şiriş (Jerez-Xeres) bölgesinden ayrıntılı bir şekilde söz eder:

"Şiriş, İspanya güneyinde yer alan bir şehirdir. Kâdıs vilayetine bağlıdır. Kâdıs'ı İşbîliye'ye bağlayan yolun üstündedir. Kâdıs'tan 17 mil uzak, küçük bir nehrin kenarında bulunur. O nehir, Vâdî Lekke (Guadalate) nehridir. Kuzeydeki Kâdıs dağlarından doğar…

[245] Ahmed Muhammed Zalat, *el-Endelüs fîr-rivâyeti'l-Arabiyeti'l-mu'asıra,* Yarmuk Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ürdün, 2009. s. 57.

Şiriş şehri, doğu ve batı taraflarında bulunan iki dağın arasında düzlük bir yerde bulunur. Şehir ile nehir arasında çok sayıda bahçe vardır. Özellik üzüm bahçeleri" (*Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad,* s. 119- 120)

Corcî Zeydan, romanında kapalı ve açık olmak üzere farklı mekânlara yer verir. Romanda depo, girdap, otağ, çadır, kilise, manastır ve saray kapalı mekânlar; saray bahçeleri, üzüm bahçeleri, nehir kenarı, vadi ve savaş meydanı açık mekânlar olarak karşımıza çıkar. Yazar bu mekânların tasvirini yaparken ansiklopedik bilgilere yer verir. Bazen de mekân ile ilgili aktardığı bilgilerin kaynağını dipnotlarda gösterir. Eserde çok önemli kilise ve manastırların tasvirini de ihmal etmez. Rodrik'in sarayından kaçarken Florinda'ın saklandığı manastır şöyle tasvir edilir:

"Binası eski, şekli ilginçtir. Etrafında büyük taşlardan yapılan bir sur vardır. Bu manastırın alanı belki üç dört kasabadan büyüktür. Şekli dikdörtgen, boyu 500 ayak, suru çok yüksektir. Sur içinde pencereler yoktur… Tek kapısı var. Kapısı çok küçüktür…" (*Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad,* s. 135)

Corci Zeydân'ın diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da Hristiyanlara ait ibadet yerleri olan manastır ve kiliseleri güven ve saygının merkezleri olarak gösterdiği görülür.[246] Romanda pek çok yerleşim yerinin adı zikredilir. İspanya, Afrika, Şam, Irak, Mısır, Mavera, Çin, Tanca, Kâdıs, İran ve Horasan, romanda adı anılan mekânlardır.

4.1.1.2.2.5. Şahıs Kadrosu

Corci Zeydân'ın *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* adlı eserindeki karakterlerin çoğu İspanyollardır. Müslümanlardan sadece Târık'a yer verilmiştir. İspanyollar güçlü ve çok aktifken Müslümanlar pek aktif değildir.[247] Eserde hayatı tarihte sabit olan şahıslarla hayalî şahıslara da yer verilir.

[246] Ürün, a.g.m., s. 172-177
[247] Abdülhamid İbrahim Muhammed, "Suretu'l- Endelüs fî Rivâyât Corci Zeydan" *el-Endelüs; Kurunun min't-Tekallubât ve'l-'atâ'ât*, C. 4, Riyad, Mektebetü'l-Melik Abdülazîz el-Âmme, 1996. s. 259-284.

4.1.1.2.2.5.1. Opas (Oppas)

Metropolit Opas, romanın kahramanıdır. Eski kralın kardeşi, Opas, ihtiyatlı sabırlı, tecrübeli, cesur ve inançlı bir din adamı olarak çizilir. Güçlü bir vücuda ve sağlam bir iradeye sahip olan Opas, çok düşünür az konuşur, konuştuğunda ise bilgece nutuklar söyler. Gayet heybetli bir din adamıdır. Kral Rodrik başta olmak üzere herkes ondan çekinir ve ona saygı gösterir.

Zulme karşı başkaldıran Opas, mazlumlara yardım eder. Opas, Rodrik'i tahttan indirmek için Yahudilerle iş birliği yapar. Vatanını ve dinini çok seven Opas, gerek halkı, gerekse dini için yararlıklar gösterir. Müslümanlar İspanya'ya girdiğinde İspanya'yı savunmak adına eski düşmanı Rodrik'le barışarak Müslümanlara karşı savaşa katılır. Savaşa başlamadan önce İspanyolları teşvik etmeye ve saflarını sıklaştırmaya çalışır. Savaştan sonra esir düşen Opas, Müslümanları İspanya'ya çağıran Yulyan ile Müslümanların safına geçen Alfons'u ihanetle suçlar. Tavrıyla, konuşmasıyla Târık'ın ilgisini çeker. Târık, davranışlarına ve tavrına hayran kalır. Opas, savaştan sonra Târık'la birlikte kalmaktansa inzivaya çekilmeyi tercih eder. Metropolit Opas da varlığı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir din adamıdır.

Corci Zeydan'ın Opas'ı, incelediğimiz tarihî kaynaklardaki şahsiyetinden farklı bir şekilde gösterdiği görülür. Tarihî kaynaklardaki Opas, Kral Witiza'nın kardeşidir. İşbiliyye'nin başrahibidir. Witiza'nın oğullarıyla İspanya'nın güneyinde genel bir isyan çıkarır. Daha sonra da Araplar İspanya'ya girdiğinde Bazı nakillerde Opas, Lekke savaşı sırasında kumanda ettiği askerlerle savaştan çekilerek Müslümanların zaferine sebep olmuştur. Başka nakillerde de savaşın üçüncü gününde Opas'ın Witiza'nın oğullarıyla birlikte Müslümanların safına geçtikleri belirtilir. Târık b. Ziyad, Tuleytula şehrine girdiğinde Opas, Tuleytula kilisesinin başrahibi tayin edilmiştir. [248]

[248] İnan, *a.g.e.* C. 1, s. 51, 60; Nureddin Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, çev. Hakkı Uygur, İstanbul, Ensar, 2010, s. 46; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, C.1, s. 15; İsmail el-Emin, *el-Arab lem yağzû el-Endelüs*, Londra, Riyad er-Reyyis, 1991. s. 187-188; Enîs en-Nassulî, "Fethü'l-Endelüs-3", *el-Muktataf*, C. 62, 2. cüz. S. 2, (1 Şubat, 1923) s.121.

Corci Zeydan'ın tarihte Rodrik'e karşı Müslümanlarla işbirliği yapan Opas'ı eserinde Müslümanlara karşı savaşan vatanperver bir kahraman olarak sunduğunu görürüz. Corci Zeydan Hristiyan bir yazardır. Eserlerinde fırsat buldukça Hristiyanlığı ve Hristiyanları övmesi bu nedenledir. Bu romanda da Hristiyan din adamı Metropolit Opas'ı İspanyol bir vatanperver olarak gösterir.[249]

4.1.1.2.2.5.2. Rodrik

Rodrik, Romalı din adamlarının desteğiyle tahta çıkan İspanya kralıdır. Zalim, hain, müstebit ve nefsine düşkün bir kral olarak çizilir. Güçlü bir vücuda, zayıf bir iradeye sahiptir. Kendi sarayına getirdiği Florinda'yı ele geçirmek için her yola başvurur. Başarısız bir yöneticidir. Rahip Martin'in isteğine göre hareket eder. Ordu komutanı onu ağır bir şekilde eleştirir. Ona rağmen Rodrik, ordu komutanının kızmasından korkar. Rodrik, Opas'tan çekinir. Onu dinî makamından düşürmek için iftira atarak muhakeme edip hapse atar. Rodrik, girdiği her tartışmayı kaybeder. Opas'la girdiği her münakaşada Opas'ın sözlerine mantıklı bir cevap bulmakta zorlanır. Florinda'nın sorularına cevap vermekte aciz kalır.

Rodrik, savaşa mücevher ve altınla süslenmiş bir tahtırevanla katılmıştır. Savaşta Martin'i öldürdükten sonra nehre atlayarak boğulmuştur. Yazarın Rodrik'in karakterini çizerken tarihî bilgilere sadık kaldığını görürüz.

4.1.1.2.2.5.3. Alfons

Eski kralın oğlu ve Florinda'nın nişanlısı Alfons, İspanya ordusunda yirmi yaşında bir komutandır. Alfons, İspanya veliahdıdır. Babası öldükten sonra mevkiini kaybetmiştir. İspanya kralı olmak isteyen Alfons, siyasette tecrübesiz ve acemidir. Amcası Opas'ın ve hizmetçisi Yakup'un istedikleri gibi hareket eder. Alfons, iyi kalpli bir komutandır. Halk ve askerlere iyi davranır.

[249] Şevkî Ebû Halil, *Corci Zeydan fi'l-Mizan*, 2. b., Dımaşk, Dârü'l-Fikr, 1981. s. 309-310

Alfons, aşk ile görev arasında kalan bir şahsiyettir. Sonunda duygularına göre hareket eder ve sevgilisi Florinda için Araplarla birlikte Rodrik'e karşı savaşır. Alfons, sevgilisi Florinda ile evlenir.

Tarihî kaynaklarda Witiza'nın Olemundo ve Romulo adlı iki oğlundan söz edilir. Babaları öldükten sonra Rodrik, tahta çıkmıştır. Müslüman ordusu İspanya'ya girdiğinde Rodrik'in ordusuna katılıp Müslümanlara karşı savaşacaklardı. Fakat savaşın üçüncü gününde Müslümanlarla anlaşma yaparak kendi saflarına geçmişlerdir.[250]

Corci Zeydan, romanında Alfons'u Witiza'nın bir oğlu olarak canlandırır. Yazar, Bu şahsiyeti canlandırırken büyük ölçüde tarihî bilgilere sadık kalmakla birlikte Witiza'nın oğlunu Alfons olarak adlandırıp tarihte yer almayan bir aşk hikâyesini ona izafe eder.

4.1.1.2.2.5.4. Martin

Tuleytula'nın kilise başrahibidir. Son derece kurnaz, zalim ve kindar bir din adamı olarak çizilir. Roma'da yetişen Martin, Roma kilisesine sıkı sıkıya bağlı bir din adamıdır. Diğer din adamlarıyla birlikte eski kral Gaytaşe'nin (Witiza) ölümünden sonra yerine Rodrik'i tahta çıkarmıştır. Gaytaşe'yi sevmez, onun ailesinden de nefret eder. En büyük düşmanı Opas'tır.

Rodrik'in sarayında yaşayan Martin, Rodrik'in baş danışmanıdır. Rodrik, her konuda onun nasihatlerini dinler. Martin, Opas'a her zaman şüpheyle yaklaşır, onun hapse girmesine sebep olur. Alfons'a kötü davranır. Savaş sırasında Rodrik tarafından öldürülür.

4.1.1.2.2.5.5. Yulyan

Septe valisi Yulyan, Florinda'nın babasıdır. Yıllar önce kaybolmuş oğlu için üzülür. Rodrik'ten intikamını almak için Arapları İspanya'ya çağırır. Daha sonra da Yahudilerin teşvikiyle Alfons'a mektup yazarak Rodrik'e karşı savaşmasını ister. Yulyan, Müslümanlara

[250] Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz İbnü'l-Kutıyye, *Târîhu iftitahi'l-Endelüs*, thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ'. Müessesetü'l-Maârif, Beyrut, 1994 s. 9, 73; en-Nassulî, a.g.m., s. 16.

tavsiyede bulunarak fetih hareketini kolaylaştırır. Savaştan sonra Müslümanlarla birlikte kalıp diğer savaşa katılır.

Yulyan, kızını kurtarmak için vatanını feda eder. Yulyan, varlığı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir.

Corci Zeydan'ın Yulyan'ın karakterini çizerken tarihî bilgilere büyük ölçüde sadık kaldığı görülür. Onunla birlikte Yulyan'ın kayıp bir oğlu olduğu ve onunla savaşta buluşması gibi olaylardan tarihî belgelerde bahsedilmez.

4.1.1.2.2.5.6. Florinda

Florinda, Septe valisi Yulya'nın kızı, Alfons'un nişanlısı, on yedi yaşında güzel bir genç kızdır. Florinda, son derece zeki, iffetli ve dindar bir genç kız olarak çizilir. Kont ve asilzadelerin bulunduğu sarayda yaşayan Florinda, Rodrik'in dikkatini çeker. Rodrik, onu kendi sarayına alır. Florinda, Rodrik'in tehditlerine karşı direnir ve büyük bir mücadele verir, Rodrik'e teslim olmaktansa ölmeyi tercih eder. Opas sayesinde saraydan kaçar. Florinda'nın hayatında din önemli bir yer tutar. Florinda, ideal bir mümindir. Yüksek değerler için yaşar. Hz. Meryem'in ikonasını her zaman yanında taşır. Tanrıya sürekli dua eder, yalvarır.

"*Yazar, Florinda şahsiyetinden Süpermen yapar*."[251]Tüm insanî zaaflardan arındırır. Florinda, dine ve geleneklere ters düşen davranışlardan uzak kalır.

Florinda'nın babasına mektup yazarak Rodrik'i şikâyet etmesi, Arapların İspanya'ya çağrılmasına sebep olur. Florinda, tarihte varlığı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir.

Tarihî kaynaklardaki Florinda, Yulyan'ın kızıdır. Rodrik, kendi sarayındayken Florinda'ya sahip olarak onu hamile bırakmıştır. Florinda, bu durumu babasına bir mektupla

[251] el-Ka'ud*, a.g.e.*. s. 28

bildirmiştir. Babası, "onun mülkünü yok edeceğim" diyerek Müslümanları İspanya'nın fethine çağırmıştır.[252]

Corci Zeydan, Florinda'nın tarihî kaynaklardaki şahsiyetinde bazı değişiklikler yapar. Florinda'nın Alfons'un nişanlısı olması ve Rordrik'in tecavüzüne uğramaması gibi olaylar yazarın muhayyilesinin ürünüdür.

4.1.1.2.2.5.7. Yakup

Eski bir hahamdır. Yakup, zeki, kurnaz ve fedakâr bir Yahudi din adamı olarak çizilir. Yahudilere yapılan zulmü hafifletmek için Yahudiliğini gizleyerek Gaytaşe'nin (Witiza) hizmetine girer. Gaytaşe (Witiza) öldükten sonra Alfons'un hizmetçisi olur. Onu İspanya tahtına çıkarmak ister. Rodrik'i devirmek için Yahudilerden para ve altın toplar.

Yakup, son derece zeki ve kurnazdır. Alfons'u istediği gibi yönlendirebilir. Yakup, Süleyman'la Alfons'un Arapların safına geçmesinde büyük rol oynar. Yakup, savaştan sonra Yahudiliğine dönerek haham kıyafeti giyer.

Yakup, fetihten önceki İspanya'nın Yahudilerinin maruz kaldığı zulmü dile getirmek için oluşturulmuş bir kahramandır.

4.1.1.2.2.5.8. Süleyman

Süleyman, eserin en önemli karakterlerinden biridir. Son derece çalışkan, zeki ve kurnaz bir Yahudi tüccar olarak çizilir. Gizli bir Yahudi cemiyetine bağlıdır. Yahudiliğini gizleyerek Yulyan'ın sarayına girer. Hristiyanlardan intikam almak için Yulyan'ın küçük çocuğunu kaçırarak Kuzey Afrika'da satar.

Süleyman, Şam'da ve Mısır'da yaptığı geziler sırasında Araplarla yakından tanışır. Oradaki Yahudilerin özgürce yaşadıklarını görür. Süleyman, Yulyan'ın Rodrik'e karşı Araplardan yardım istemesinde önemli bir rol oynayarak Yulyan'ın Araplara elçisi olur.

[252] İbnü'l-Esir, *a.g.e.*. 4. C, s. 503; Atçeken, *a.g.e.*. S. 52; Hüseyin Mûnis, *Fecrü'l-Endelüs,* 4. b. Kahire, Dârü'r-Raşâd, 2008, s. 60-61

Savaştan önce Florinda'dan mektup alarak Alfons'un tutumunu değiştirmesine sebep olur. Romanda Arapları övmek için kullanılır.

4.1.1.2.2.5.9. Târık

Târık, dağlarda Berberî bir kabilede ateist olarak büyümüştür. Cesurdur ve güçlü bir vücuda sahiptir. Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr, onu yanına alır, Müslüman olduktan sonra Tanca muhafızı olarak tayin eder. Daha sonra da Târık'ı Endülüs'e gidecek ordunun komutanı olarak tayin eder. Târık, adil ve mütevazı bir lider olarak çizilir. İspanyollara iyi davranır. Onları safına çekmeye çalışır.

Târık b. Ziyad'ın ismi romanın adı olarak kullanıldığı halde romanda Târık, ikinci derece bir karakter olarak karşımıza çıkar.[253] Yazar, romanın ortasında iki sayfada Târık'ın hayatını anlatır. Romandaki Târık'ın şahsiyeti tarihî bilgilerle sınırlı kalmıştır.

Romanda, Bedir, Florinda'ın teyzesi ve hizmetçileri ve manastırın rahipleri gibi ikinci ve üçüncü derece karakterlere de yer verilir.

[253] Muhammed, a.g.m., s.275

4.1.1.2.3. Fethü'l-Endelüs

Fuad el-Hatîb'in 1931 yılında yazdığı *Fethü'l-Endelüs* adlı piyesinde tarihî zemin Endülüs'ün fethi üzerine bina edilir. Yazar, üç bölümden oluşan manzum piyesinde Endülüs'ün fethini işler.

4.1.1.2.3.1. Özeti

Septe Muhafızı Yulyan, Tanca'ya gelerek oradaki Müslüman komutanlarından biri olan Muğîs'den Rodrik'e karşı yardım ister. Yulyan Septe'ye döndükten sonra Muğîs'in İspanya'ya keşif için gönderdiği adamlar, Muğis'e, İspanya'nın her bakımdan kötü olan durumunu anlatırlar.

Târık, Endülüs'ün fethini konuşmak için devlet ricali ve komutanlarını istişare toplantısına çağırır. İstişare toplantısında herkesin bu konuda görüşünü aldıktan sonra Târık, Kayravan'daki Musa'ya mektup gönderir. Musa, savaşa hazırlanma emri verir.

Septe'de Yahudiler Harun'un başkanlığında toplanır. Rodrik'in zulmünden kurtulmak için Yahudiler Araplara yardım etme kararı alırlar.

Rodrik, Arapların İspanya'ya girdiklerini öğrenince danışmanlarıyla birlikte Araplarla savaşmak üzere yola çıkarken hapisteki mazlumlar da Rodrik'in zulmüne maruz kaldıkları halde vatanı savunmak için hapisten çıkmak isterler. Uzun münakaşadan sonra hapishane bekçisini ikna eden mahpuslar Rodrik'in ordusuna katılırlar.

Târık savaş başlamadan önce gemileri yakar. Hamasî bir konuşma yaparak askerlerini teşvik eder. Savaş sırasında Rodrik'in danışmanları kaçarken Rodrik ve hapisten çıkan mahkûmlar, ölene kadar vatanları için savaşırlar. Târık, Rodrik'e ve ölenlere saygılı davranarak defnedilmelerini emreder.

Daha önce keşif için İspanya'ya giden Sa'd, âşık olduğu İspanyol kızıyla savaş meydanında buluşur. Târık, Yulyan'la Muğîs'i Kurtuba'ya gönderir ve kendisi ise Tuleytula'ya gider.

4.1.1.2.3.2. Vaka Zamanı

Piyeste zamana ilişkin herhangi bir tarih belirtilmemiştir. Eserin vaka zamanını, yer alan tarihî olaylar ve şahıslardan hareketle tespit etmek mümkündür. Piyes, Septe muhafızı Yulyan'ın Tanca'daki Muğîs'le buluşmasıyla başlar ve Rodrik'in ölümüyle de biter. Tarihî kaynaklara göre savaş 711 yılında meydana gelmiştir. Böylece vaka zamanı 711 yılıdır.

4.1.1.2.3.3. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Fuad el-Hatîb'in eseri, Corcî Zeydân'ın romanı gibi Florinda'nın hikâyesinden esinlenerek yazılmıştır. Fakat Fuad el-Hatîb, bu hikâyeye sadık kalmıştır.

Piyeste Yulyan, kızının Rodrik tarafından tecavüze uğradığı gerekçesiyle Müslümanları yardıma çağırmıştır. Yulyan, önce mektup göndererek Müslümanlardan yardım ister. Fakat cevabın gelmesini beklemeden Tanca'ya gelerek Muğîs'le görüşür. Rodrik'in yaptıklarını anlatarak yardım ister. Yulyan'nın anlattıklarından çok etkilenen Muğîs, Yulyan'a yardım edeceğine dair söz verir.

Öte yandan Muğîs'in İspanya'ya keşif için gönderdiği adamlar geri dönerler. Keşif için İspanya'ya giden Sa'd ve arkadaşları, İspanya'nın kötü durumunu Muğîs'e anlatırlar. İspanya'ya gidenler, saraylarda asiller sefahat hayatını sürdürürken halkın fakirlik içinde sıkıntı çektiklerine şahit olurlar. Gönderilen grup; fakirlik, zulüm, tefrika, fesat ve umutsuzluğun İspanya'ya hâkim olduğunu ve kralın sarayının fitne, haset, sefahat ve eğlencelerle dolup taştığını görürler. Muğîs onlara, "İspanya'da ne gördünüz" diye sorunca İspanya'ya gidenlerden Hassan ve İbn Hattâb şöyle cevap verirler:

"İbn Hattâb: Fakirlik, zulüm, kin, aralarında şiddetli düşmanlık…

(...)

İbn Hattâb: (...) Her kişi kardeşini yardımsız bırakıyor. Orada kardeşlik yok parçalanmış bir millet var

Hassan: Hercümerç dağılmış gruplar.

Muğîs: Birleşirlerse?

Hassan: Heyhat birleşirler."[254]

İspanya'ya giden kişiler, Rodrik'in sarayına ulaştılar. İspanya'ya gidenlerden Salih Rodrik'in sarayını şu beyitle anlatır:

"Salih: (sarayın) içinde sefahat, ahlaksızlık, namusa dokunmak ve haset var." (*Fethü'l-Endelüs*, s. 13)

Geceleyin Yulyan'ın Tanca'ya geldiğini gören Berberî şeyh, Tanca valisi Târık'ı haberdar etmek için ona gider. Berberî şeyh, Muğîs'in Yulyan'la gizlice buluştuğunu söyler. Târık, bu konudan haberdar olduğunu belirterek Berberî şeyhe teşekkür eder. Târık, Muğîs ve diğer devlet ricali ile istişare toplantısı yapar. Toplantıda İspanya'nın durumu hakkında farklı görüşler dile getirilir. Bazı devlet ricali İspanya'ya girmenin zor ve tehlikeli olacağını ifade ederler. Bir kısmı da ordu İspanya'ya gittiğinde Kuzey Afrika'da isyan çıkabileceğini dile getirir. Son olarak Târık, İspanya'daki zulmü ortadan kaldırmak için oraya girmeye karar verir.

Târık, Kayravan'daki Musa'ya Sa'd ile bir mektup gönderir. Sa'd, Kayravan'da iken Musa'nın oğlu Abdullah'ın Balear adalarını fethettikten sonra Kayrava'na dönmesine şahit olur. Musa'dan İspanya'ya gitme iznini aldıktan sonra Tanca'ya döner.

Sa'd, İspanya'da Rodrik'in sarayında gördüğü İspanyol bir kıza âşık olur. Aşk ile vatan arasında bocalayan Sa'd, sonunda vatanı tercih eder.

Yulyan, Arapların İspanya'ya gelip gelmeyeceğini araştırmak için adamlarından Ferdinand'ı Kayravan'a gönderir. Ferdinand, Araplardan olumlu bir şekilde söz ederek verdikleri sözü yerine getireceğini söyler. Yulyan, kendini savunuyormuş gibi Arapları İspanya'ya çağırdığında ülkesine ihanet etmediğini dile getirir. Aksine Arapları İspanya'ya çağırmasıyla ülkesini zalim Rodrik'ten kurtardığını düşünür.

Yulyan'ın kâtibi Alfons, Yulyan'ın Araplardan yardım istediğini ve Arapların İspanya'ya gelip Rodrik'e karşı Yulyan'la birlikte savaşacaklarını arkadaşı Albert'e

[254] Fuad el-Hatîb, *Fethü'l-Endelüs*, 2. b. Dımaşk, Matba'at İbn Zeydûn, 1350/1931, s. 12-13. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

söyleyince Albert Araplardan şüphelenir. Alfons, Arapların para aldıktan sonra Afrika'ya döneceklerini düşünür. Fakat Albert, bu fitnelere katılmamak için intihar eder.

Harun başkanlığıyla Yahudiler Septe'de gizli bir toplantı yaparlar. Toplantıdan İspanya'daki Yahudilerin ne kadar kötü bir durumda oldukları anlaşılır. Toplantıda Yahudilerin öldürülme, din değiştirme ve sürgün edilme gibi olumsuzluklarla karşı karşıya kaldıkları dile getirilir. Bunun için Yahudiler İspanya Devleti'ni yıkmak isterler. Bu amacı gerçekleştirmek için saray, kilise ve ordu gibi devletin farklı kurumlarına sızarak İspanyolların arasında fitne çıkarmaya çalışırlar.

Rodrik, etrafındaki adamlarla sarayda sefahat hayatı sürerken Araplar, Yulyan'la birlikte İspanya'ya girer. Rodrik, Tedmir'den gelen mektuptan Arapların aniden İspanya'ya girerek birçok bölgeyi ele geçirdiklerini öğrenince danışmanlarıyla bir istişare yaptıktan sonra onlarla birlikte Araplara karşı savaşmak için yola çıkma kararı alır.

Bu sırada Tanca'da tüccarlık yapan Martel, Tuleytula'ya geldiğinde Arapların İspanya'ya girdiklerini İspanyollara anlatır. Bunu yaptığı için Rodrik tarafından hapse atılır. Hapse atılan Rodrik'in düşmanları, Martel'den Arapların İspanya'ya girdiklerini öğrenince Rodrik'in zulmüne maruz kaldıkları halde vatanlarını savunmak için hapisten çıkıp onun safında savaşmaya karar verirler.

Mahpuslar, hapishane zindancısıyla yaptıkları uzun münakaşadan sonra savaş bittikten sonra hapse döneceklerine söz vererek onu ikna ederler. Mahpuslar, zindancıyla birlikte savaş meydanına giderler. Rodrik, zindancı Redmir'i hapse attığı düşmanları ile beraber görünce Redmir'in kendisine ihanet ettiğini sanır. Fakat Araplara karşı savaşmak üzere geldiklerini öğrenince sevinir ve daha önce onlara haksızlık yaptığı için pişmanlık duyar:

"Kral Rodrik: (kızarak) (…) Sen onları hapishaneden nasıl çıkarırsın?
Redmir: Bu tahtına bir hizmettir.

Kral Rodrik tehdit ederek: Of… Alçak isyankâr… Martin mi dostum!

Martin: Evet efendim. Martin senin kılıcındır. Bütün kılıçlar sizi yarı yolda bırakırlarsa o sizi bırakmaz. Daha önce vefakâr olmadıysam şimdi sevgi dolu vefakâr bir göğüsle geldim (...)Vatan sevgisi bizi bir araya getirir.

Kral Rodrik doğrulayarak: doğru söylüyorsun.. Vatan sevgisi bizi birleştirir." (*Fethü'l-Endelüs*, s. 84)

Târık savaş başlamadan önce gemileri yakar ve hamasî bir konuşma yaparak askerlerini teşvik etmeye çalışır:

"*Ey kavmim! Kaçacak yer var mı! Mazeret var mı!(...)*

Önünüz düşman ve Arkanız deniz. Ancak irade ve sabırdan başka kurtuluş yok.

Siz adîlerin sofrasındaki yetimlerden daha kıymetsizsiniz! (...)

Düşmandan alacağını erzaktan başa erzakınız yok. Kılıçlar, alınlarından sizi yedirir." (*Fethü'l-Endelüs*, s. 81)

Savaş sırasında Rodrik'in danışmanları kaçarken Rodrik ve hapisten çıkanlar, ölene kadar vatan uğruna savaşırlar. Târık, Rodrik'e ve onunla birlikte ölene kadar savaşanlara saygılı davranır, defnedilmeleri için emir verir.

Sa'd, âşık olduğu İspanyol kızıyla savaş meydanında buluşur. Târık, Yulyan'la Muğis'i Kurtuba'ya gönderir ve kendisi Tuleytula'ya giderken Harun ile birlikte Yahudiler, Târık'ı ziyaret ederek zaferlerini kutlarlar.

Yazar, hadiselerin seyriyle ilgili geri dönüşler yapar. Geri dönüşler kahramanların konuşmasıyla meydana çıkar. Piyeste, Arapların Kuzey Afrika'da altmış yıl boyunca yaptıkları fetihlerden, daha sonra bu bölgede çıkan isyanların Musa b. Nusayr tarafından bastırılması ve halkın takdirini kazanmasından, halkı Romalıların zulmünden kurtarması gibi hadiselerden de söz edilir.

Müslümanlar İspanya'ya girdiğinde Rodrik'in sarayında yapılan toplantıdan Tarif b. Malik'in daha önce İspanya'ya geçtiğini öğreniriz. İspanyol ordu komutanı, Musa'nın daha önce Tarif'i keşif için gönderdiğini açıklar.

Piyeste, Arapların fetihteki amaçları, İspanyol halkını zulümden kurtarmak ve İslamiyet'i yaymak olarak gösterilir. Târık, Arapların batıda ve doğuda adaleti yaymak ve adaletsizliği ortadan kaldırmak uğruna savaştıklarını ve savaşacaklarını dile getirir.

"Biz doğuda ve batıda adaletin koruyucularız. Zalime saldırdığımızda o şaşkın olur.

(…….)

" ant olsun ki sizi dağıtacağım. Evet, zulüm dağılacaktır". (*Fethü'l-Endelüs*, s. 21-22)

Târık, Endülüs'ün fethini konuşmak için yaptığı toplantıda savaşma kararı alırken zulmü bastırmak, mazluma yardım etmek ve namus intikamı almak için savaşacağını haykırır.

"Zalimi bastırmak mazlumun hakkını gözetlemek üzere şiddetli bir savaş başlatacağız. Savaş namus intikamını alır." (*Fethü'l-Endelüs*, s. 26)

Ayrıca Musa'nın Kayravan'da yaptığı toplantıda savaşa karşı çıkan Huneyiş, başka ülkelerden olan insanların Müslümanları yardıma çağırdığında onları kurtarmak için Müslümanlar niçin kendilerini feda edip ölüyorlar, sorusunu yönelterek bu savaştan Musa'nın vazgeçmesini ister.

Fuad el-Hatîb, *Fethü'l-Endelüs* adlı piyesinde tarihî olaylara sadık kalmakla birlikte eserine kendi kurguladığı bir aşk hikâyesi eklemiştir. Eserde yer alan Sad'ın güzel bir İspanyol kızı Sübeyr'le aşk hikâyesi tarihî kaynaklarda yer almamaktadır, tamamen yazar tarafından kurgulanmıştır.

4.1.1.2.3.4. Mekân

Eserde vaka, Kuzey Afrika ve İspanya'da; Târık b. Ziyad'ın bulunduğu Tanca, Musa b. Nusayr'ın karargâhı Kayravan, Kont Yulyan'ın hüküm sürdüğü Septe, Rodrik'in bulunduğu İspanya'nın başşehri Tuleytula ve Târık'ın Rodrik'le savaştığı Şiriş'te geçer. Fuad el-Hatîb, *Fethü'l-Endelüs* adlı piyesinde kapalı ve açık olmak üzere birçok farklı mekâna yer verir. Piyeste zindan, mağara, otağ ve saray kapalı mekânlar; savaş meydanı açık mekân olarak karşımıza çıkar.

Fuad el-Hatîb'in eserinde olayların geçtiği mekânlar ile ilgili bilgilendirmeye rastlanmaz. Eserde Endülüs, Mısır, Çin, Hindistan, Afrika, Filistin, Kurtuba, Septe, Malaga, Tanca, Şiriş gibi bazı yerleşim merkezlerinin adları zikredilir.

4.1.1.2.3.5. Şahıs Kadrosu

Fuad el-Hatîb'in *Fethü'l-Endelüs* adlı eserinde çok sayıda karaktere yer verilmiştir. İspanyol, Arap ve Yahudiler olmak üzere şahıs kadrosunu üç grupta sınıflandırmak mümkündür. Eserde hayatı tarihte sabit olan şahısların yanı sıra hayalî şahıslara da yer verilmiştir.

4.1.1.2.3.5.1. Târık

Tanca'daki Müslüman ordusunun komutanıdır. Târık, cesur bir komutan olduğu gibi adil, disiplinli ve istişareye açık bir devlet adamı olarak karşımıza çıkar. Karar almadan önce mutlaka istişarede bulunur. Musa'dan izin almadan harekete geçmez. Halka çok önem veren Târık, herkesi dinler. Halkın haklarını savunur ve halka zulmedilmesine asla müsaade etmez.

Târık askerleri üzerinde büyük otoriteye sahiptir. Savaştan önce etkileyici bir konuşma yapar. Savaş sırasında kahramanlık gösterir. Eserde Târık'ın şahsiyetinin tarihî bilgilerle sınırlı kaldığını görürüz.

4.1.1.2.3.5.2. Musa

Kuzey Afrika'nın valisidir. Filistin'de doğan Musa b. Nusayr, cesur bir komutandır, güçlü fizikî yapıya ve kişiliğe sahiptir. Kuzey Afrika'yı fethettikten sonra oradaki halkın kalplerini de fethetmiştir. Kuzey Afrika'yı güvenli bir bölge haline getirmiştir. Bilgece konuşmalar yapan Musa, halka adaletli bir şekilde davranır.

Musa, Kuzey Afrika'da Arapçayı yayarak bu bölgeyi Araplaştırır. Musa, Araplığıyla gurur duyan bir şahsiyettir. Tarih boyunca Ortadoğu'da Babiller, Keldaniler, Firavunlar gibi birçok milletin yok olduğu halde Arapların zevale ermediklerini dile getirerek iftihar eder.

4.1.1.2.3.5.3. Muğîs

Halife Velid'in kölesi Muğis, Tanca'da bir komutandır. Tanca'ya gelen Yulyan'ı iyi bir şekilde karşılar. Ona acır ve yardım eder. Muğîs, İspanya'ya casuslar gönderir. Casusları, Rodrik'in sarayına girerler. Temkinli olmakla birlikte cesur bir komutandır. İstişarelerde İspanya'nın fethinin zor olmayacağına inandığını ifade eder. Rodrik'in ölümünden sonra Târık'tan aldığı emir doğrultusunda Kurtuba'yı fethetmek üzere harekete geçer. Muğîs, hayatı tarihî bilgilerle sabit olan bir komutandır.

Tarihî kaynaklardaki Muğîs, Şam'da Halife Abdülmelik'in himayesinde yetiştirilmiş daha sonra Halife Velid tarafından Kuzey Afrika'ya gönderilmiştir. Süvarilerin komutanı olarak Târık b. Ziyad ile birlikte Endülüs'e girmiştir. Vâdî Lekke (Guadalate) savaşından sonra Muğîs, yedi yüz asker ile Kurtuba'ya doğru ilerlemiş ve kısa bir savaştan sonra şehri fethetmiştir.[255]

4.1.1.2.3.5.4. Sa'd

Muğîs'in İspanya'ya gönderdiği adamlarından biri olan Sa'd, aşk ve görev arasında bocalayan bir askerdir. Sa'd, bir görevi yaparken Rodrik'in sarayında gördüğü İspanyol kızı Sübeyr'e aşk olur. Fakat Sa'd görevini aşkına tercih eder. Sa'd, sevdiği kızla savaş meydanında buluşur.

Sa'd, cömert ve yakışıklı bir şairdir. Sübeyr ile ilgili söylediği şiir İspanya'ya kadar yayılır.

4.1.1.2.3.5.5. Tarif

Tarif, Musa b. Nusayr'ın danışmanıdır. Aynı zamanda ordunun cesur komutanlarından biridir. Tarif, İspanya'nın fethedilmesini ister. Bu konuda görüşlerini

[255] Mahmud Şit Hattab, *Kadetü Fethi'l-Endelüs*, Müessesetü Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, 2003, s. 434-439

Musa'ya söyler. Tarif, Musa'nın emriyle İspanya'ya girer ve İspanyollarla savaşır. Eserde Tarif, Musa'yı övmek için kullanılır.

Tarîf, varlığı tarihî bilgilerle sabit olan bir komutandır. Tarihî kaynaklardaki Tarif, Musa b. Nusayr'ın güvenini kazanan Berberî bir komutandır. Keşif amacıyla beş yüz askerle birlikte İspanya'ya geçer. İspanya'da savaşıp ele geçirdiği ganimetlerle Kuzey Afrika'ya döner.[256]

4.1.1.2.3.5.6. Rodrik

İspanyol kralı olan Rodrik hayatını sefahat içinde geçirmektedir. Nefsine düşkün Rodrik, etrafına kendisi gibi nefsine düşkün insanları toplar. Sübeyr'e göre Rodrik zalim değildir. O, zalimleri sarayında toplamıştır. Kendi sarayını bir eğlence yeri haline getirir.

Danışmanları ve nesimleri, Araplarla savaşmaya onu teşvik edip savaş meydanında onu yalnız bırakırlar. Savaş sırasında danışmanları ve komutanları kaçarken, zindandan çıkan eski düşmanları ölünceye kadar onu savunurlar. Rodrik, savaşı kaybetmesinden ziyade ihanete uğradığı için üzülür ve savaşta son nefesine kadar çarpışır. Rodrik'in kaçmaması ve vatanperverliği savaştan sonra Müslümanlar tarafından saygıyla karşılanarak cesedinin defnedilmesine sebep olur.

4.1.1.2.3.5.7. Yulyan

Septe'nin valisidir. Vatanını ve halkını çok seven Yulyan, yıllarca İspanya'nın düşmanlarına karşı savaşmıştır. Fakat Rodrik'in ihanetine uğradıktan sonra kendisinden intikam almak üzere eski düşmanları olan Arapları İspanya'ya çağırır. Yulyan, Rodrik'in ihanetinden ağlayacak kadar çok etkilenir.

Yulyan, Araplarla görüştüğünde eski düşmanlarını yakından tanır ve onlara hayran olur. Yulyan, savaştan sonra askerleriyle birlikte Muğîs komutasında Kurtuba şehrini fethetmeye gider. Eserde Yulyan, Arapları övmek için kullanılır.

[256] Hattab, *a.g.e.*. s. 416-419.

4.1.1.2.3.5.8. Martin

Vatanperver ve milliyetçi bir İspanyol'dur. Rodrik'in eski bir düşmanıdır. Asilzade Martin, zalimlerin arasında yer almaktansa zindanda yaşamayı tercih eder. Müslümanlar İspanya'ya geçtiğinde hapishanede olan Martin, Müslümanların vatanına girdiğini duyunca arkadaşlarıyla savaşa katılmak için zindancıyı ikna ederek İspanyol ordusuna katılır. Martin, vatanı uğruna Rodrik'in kendisine yaptığı haksızlığı unutur ve mahkûmlarla birlikte savaş meydanına gider.

Martin, savaştan önce Rodrik'le barışır ve arkadaşıyla birlikte "yaşasın kral" diye haykırır. Martin, savaş sırasında sevmediği Rodrik'i savunmak için çarpışır. Martin, Sa'd tarafından öldürülür. İspanyol komutanları kaçarken, hoşlanmadığı Rodrik'i savunarak ölen Martin, kahramanlığı ve vatanseverliği takdir edilerek Târık'ın emriyle defnedilir.

4.1.1.2.3.5.9. Harun

Harun, Septe'deki Yahudilerin başkanıdır. İspanya'da Yahudilerin maruz kaldığı haksızlığı dile getiren Harun, İspanya Devleti'ne karşı büyük bir kin besler. Yahudilere zulmeden İspanya Devleti'ni yıkmak için casuslarını devletin farklı kurumlarına yerleştirmiştir.

Harun, casuslarından Arapların İspanya'ya gireceğini duyunca sevinir. Casuslarıyla Arapların İspanya'yı fethetmeleri için dua eder. Vâdî Lekke (Guadalate) savaşından sonra Müslümanların zaferini tebrik eder.

Fuad el-Hatîb'in *Fethü'l-Endelüs* adlı Piyesinde ikinci ve üçüncü derece çok sayıda karakter vardır. Sa'd'ın sevgilisi, Yahudi casuslar; Azrâ, Bıram ve Robin. Arap casusları; Hassan, İbn Hattab, Salih ve Âmir ile Rodrik, Yulyan, Musa ve Târık'ın saraylarında bulunan komutan, kâtipler, halk ve hizmetçiler eserde yer alan ikinci ve üçüncü derece karakterlerdir.

4.1.1.2.4. Yulyan fi'l-Endelüs

Mısırlı Ahmed Abdülmun'im el- Hulvânî'nin 1939 yılında kaleme aldığı *Yulyan fi'l-Endelüs* adlı romanı, İspanya'nın fetihten önce siyasî, sosyal ve dinî durumu ile Müslümanlar tarafından fethini konu alır. Yazar, romanında fetihten yıllar önce İspanya'nın durumunu anlatır.

4.1.1.2.4.1. Özeti

İspanya Prensi Culyan, Rodrik'in kız kardeşi olan Lindel'le gizlice evlenir. Bu gizli evliliği üzerinden bir ay geçmeden babası olan İspanya kralı, Prens Culyan'ı sevmediği Nura'yla, Veliaht Gaytaşe(Witiza)'yı Merbisâ'yla evlendirir. Lindel ve Merbisâ, aynı zamanda doğum yaparlar. Culyan, Gaytaşe'nin çocuğu olan Yulyan'ı beşiğinden kaçırıp yerine kendi çocuğunu bırakır. Culyan, Yulyan'ı Barcelona şehrinde tüccar Birli'ye emanet eder.

Culyan, Septe eyaletine gönderilirken Rodrik vezir olarak tayin edilir. İspanya kralı öldükten sonra tahta çıkan Gaytaşe (Witiza), devlet işlerini Rodrik'e bırakır. Yeni kralın eşi olan Merbisâ Culyan'ın Lindel'le gizlice evlendiğini ifşa ederek Rodrik'in Culyan'la dostluğuna son verir. Merbisâ, Gaytaşe'yi öldürdükten sonra tahta yeni çıkan Rodrik'le evlenir.

On sekiz yaşına gelen Yulyan, halkı isyana teşvik ettiği için Birli'yle birlikte Kuzey Afrika'ya sürülür. Yulyan, burada önce Muaz'la daha sonra da Târık'la tanışır. Yulyan, Kuzey Afrika'da tanıştığı Müslümanlardan derinden etkilenerek haksızlığa karşı mücadele etmek için İspanya'ya döner. Septe valisi Culyan, Yulyan'ı tanıdıktan sonra Septe'nin işlerini ona bırakır. Yulyan, Tanca'ya giderek Târık'ın İspanya'ya girmesini ister.

O sırada Yulyan'ın kız kardeşi Rodrik'in tecavüzüne uğrar. Yulyan, Rodrik'in sarayından kız kardeşini kaçırdıktan sonra Târık'a gemiler gönderir. Târık, savaşta Rodrik'i öldürür.

4.1.1.2.4.2. Vaka Zamanı

Arapları İspanya'ya çağıran Yulyan'ın doğumundan Endülüs'ün fethine kadarki hayatını kapsayan romanın vaka zamanı, tarih olarak şu ifade ile verilir:

"Târık, 12 Ramazan hicrî 92 yılında Endülüs yarımadasına geçmek üzere gemiye binmiş"[257]

Yulyan fi'l-Endelüs adlı romanın vaka zamanı, bu tarihten yıllar önce, Gayteşe'nin babasının hüküm sürdüğü zamanla başlar ve Târık b. Ziyad'ın Rordrik'i öldürmesiyle sona erer.

Bu iki tarih arasında yaklaşık olarak 20-30 yıllık bir zaman dilimi vardır. Vaka zamanı, roman kahramanlarından Yulyan'ın doğumundan yaklaşık bir yıl önce başlar. Yulyan, on sekiz yaşındayken Kuzey Afrika'ya sürülür. Orada bir müddet kaldıktan sonra İspanya'ya döner. Septe Valisi Culyan, Yulyan'ı boğulmaktan kurtardıktan sonra kendi kızıyla evlendirir. Daha sonra da Septe'nin işlerini ona bırakır. Yulyan, Kuzey Afrika'dayken tanıştığı Târık b. Ziyad'dan Rodrik'e karşı yardım ister. Müslüman ordusuyla Târık, İspanya'ya girer. Roman, hicri 92 yılında Târık'ın komutasındaki Müslüman ordusunun Rodrik'in komutasındaki İspanyol ordusuyla yaptığı savaşta Rodrik'in öldürülmesiyle biter. Böylece romanın vaka zamanı, fetihten yıllar önceki İspanya'nın üç kralın hüküm sürdüğü dönemleri kapsar. Yazarın bu uzun zaman dilimini başarılı bir şekilde işlediğini söylemek güçtür.

4.1.1.2.4.3. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Romanda ismi verilmeyen İspanya kralı, iki çocuğa sahiptir. Biri Veliaht Gaytaşe, diğeri ise Prens Culyan'dır. Culyan, Rodrik'in kız kardeşi olan Lindel'e âşıktır. Fakat kral, veziri Sâmun'un teşvikiyle bu evliliğe karşı çıkarak çocuğunu siyasî sebeplerden dolayı

[257] Ahmed Abdülmun'ım Abdüsselam el-Hulvânî, *Yulyan fi'l-Endelüs,* (Kahire, 1939) s. 194. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

sevmediği Nura'yla evlendirmek ister. Sâmun'un, asıl amacı Culyan'ın siyasî hayatını bitirmektir. Bunun için sürekli Culyan'dan şikâyet ederek onu kraldan uzaklaştırmaya çalışır.

Prens Culyan, çok sevdiği Lindel ile gizlice evlenir. Kilise ve kraldan gizlice yapılan evlilikten bir ay geçmeden kral Prens Culyan'ı Nura'yla, Veliaht Gaytaşe'i Merbisâ'yla evlendirir. Culyan, bu evliliğe karşı çıksa da babasının tehditleri ve Lindel'in yalvarması sonucunda evlenmeyi kabul eder.

Aynı günde evlenen Lindel ve Merbisâ, aynı zamanda doğum yaparlar. Culyan, Gaytaşe'nin çocuğu olan Yulyan'ı beşiğinden kaçırıp yerine kendi çocuğunu bırakır. Culyan, kaçırdığı Gayteşe'nin çocuğu Barcelona şehrinde Birli adlı bir tüccara emanet eder.

Samun'un ve toprak sahiplerinin izledikleri siyasetten dolayı ülkenin durumu giderek kötüleşir. Halk, büyük vergileri ödemeyecek durumdadır. Soylular da Samun'un izlediği siyasetten memnun değildirler. Hatta krala karşı isyan etmeyi düşünürler. Samun'un izlediği siyasete karşı çıkan Culyan, önce eğlence hayatını bırakarak orduya katılmaya karar verir. Kararını babasına iletirken de Samun'un siyasetini eleştirerek bu siyaseti bırakması gerektiğini dile getirir. Culyan'ın kararından çok hoşlanan kral, daha önce pek sevmediği Culyan'a Septe eyaletini verir. Zalim Samun'dan şüphelenerek onu da saraydan uzaklaştırır. Samun'un düşmanı Rodrik'i vezir olarak tayin eder.

Culyan'ın orduya katılacağını öğrenen Lindel, doğum yaptıktan kısa bir müddet sonra bir manastıra girip hayatının kalan kısmını orada geçirmeyi tercih eder.

Kısa bir müddet sonra kral ölür. Culyan'ın kardeşi olan Gaytaşe İspanya kralı olur. Zayıf kişiliğiyle bilinen Gaytaşe, İspanya'nın işlerini dehasıyla bilinen Rodrik'e bırakır. Rodrik, ülkeyi güzel bir şekilde yönetir. Rodrik, Culyan'la dostluğunu gittikçe güçlendirmeye çalışır. Bu arada Culyan, Septe vilayetinde adil bir siyaset izleyerek halkın sevgisini kazanır. Septe'yi de geliştirir.

Yeni kralın eşi olan Merbisâ, daha önce kendisini reddeden Culyan'dan intikamını almak için Rodrik'i kullanır. Rodrik ile Culyan arasında bir fitne çıkarmaya çalışır. Merbisâ, Rodrik'e Culyan'ın Lindel'i kandırıp onunla gizlice evlendiğini söyleyerek Rodrik ile Culyan arasındaki dostluğu düşmanlığa çevirir. Merbisâ, daha sonra sevdiği Rodrik'le

birlikte Gaytaşe'yi de öldürür. Gaytaşe'nin ölümünden sonra Rodrik, tahta çıkar ve Merbisâ'yla evlendir. Kral Rodrik, önce Gaytaşe'nın çocuklarını Septe'ye göndererek onları uzaklaştırır. Bir müddet sonra Merbisâ'yı da öldürür. Culyan, İspanya'nın tahtını gasp eden Rodrik'e karşı savaşmaya başlar. Fakat uzun zaman savaşmasına rağmen Rodrik'i hezimete uğratamaz.

Birli, Yulyan'nın sütanası olan Silvya'yla evlenerek Yulyan'ı kendi çocuğu gibi yetiştirir. On sekiz yaşına gelen Yulyan, İspanya'daki toprak sahiplerinin yaptıkları haksızlığa karşı halkı teşvik ederken yakalanır. Birli'yle birlikte Kuzey Afrika'ya sürülür. Çok sevdiği eşini ve servetini kaybedip ülkesinden sürülen Birli, Kuzey Afrika'ya geçtikten kısa bir müddet sonra hastalanıp ölür. Yalnız kalan Yulyan, Birli'nin ölümünden sonra hayattan soğuyarak insanlardan uzak bir yerde yaşamak üzere çöle gider.

Yulyan, çöldeyken Muaz'la tanışır ve ondan derinden etkilenir. Yulyan, çöl ortasında bir mağarada züht hayatını yaşayan Muaz'dan İslam'ı öğrenir. Muaz, Yulyan'ı yeniden topluma kazandırmaya çalışır. Muaz, zulme karşı mücadelesini devam ettirmek için Yulyan'ı ikna eder. Bir müddet sonra ziyaretine gelen Târık'la Yulyan'ı Tanca'ya gönderir. Yulyan, Tanca'da Müslümanları yakından tanır. Adaletlerine hayran kalır. Kuzey Afrika'da gördüklerinden ve öğrendiklerinden derinden etkilenen Yulyan, haksızlığa karşı mücadele etmek üzere İspanya'ya dönme kararı alır.

Lindel, manastırdan çıkarak Culyan'ın hüküm sürdüğü Septe'ye gelir. Orada rahibe olarak hayatını sürdüren Lindel azize olur ve rüyasında Gayteşe'yi görür. Rüyada Gaytaşe, kendi oğlu Yulyan'ı denizde boğulmamak için Culyan'ın sahilde beklemesini ister.

Zulme karşı mücadelesini sürdürmek için yeniden İspanya'ya dönen Yulyan, sahile ulaşmadan bir fırtına yüzünden denize düşer. Amcası olan Culyan, Lindel'in istediği gibi sahilde beklerken onu bulur. Culyan, kurtulan genci boynundaki haçtan tanır.

Culyan, Yulyan'la kızını evlendirir. Daha sonra da Yulyan, amcasının yerine Septe'nin işlerini yürütmeye başlar. Yulyan, Rodrik'e karşı amcasından farklı bir siyaset izler. Önce Rodrik'e mektup ve hediyeler göndererek onunla barışır. Daha sonra kendi kardeşlerini Rodrik'in ordusuna katılmak üzere Tuleytula'ya gönderir. Aynı zamanda da

Tanca'ya gidip Târık b. Ziyad'la görüşür. Târık'ı İspanya'ya davet eder. Târık, bu konuyu Musa b. Nusayr'la görüşeceğini ifade ederek keşif amacıyla İspanya'ya az sayıda asker gönderme kararı alır. Yulyan, Septe'ye döndüğünde Tuleytula'daki kız kardeşinden bir mektup gelir.

Mektuptan Rodrik'in kız kardeşine tecavüz ettiğini öğrenen Yulyan, Rodrik'in saltanatını yok edeceğine ant içer. Birkaç gün sonra Yulyan, kız kardeşinin uğradığı felâketi bilmiyormuş gibi davranarak Rodrik'in payitahtına gider ve ona değerli hediyeler sunar. Rodrik'ten, hasta olan kız kardeşini birkaç gün için Septe'ye almak üzere izin ister. Kız kardeşi de Rodrik'i kandırmak için ağabeyiyle gitmek istemiyormuş gibi davranır.

Yulyan, böylece Rodrik'i kandırarak kız kardeşini alır. Septe'ye döndüğünde Yulyan, Müslüman askerlerin İspanya'ya geçmeleri için Târık'a gemiler gönderir. Târık, askerleriyle İspanya'ya girer.

Bu sırada İspanya'nın başşehrinde kilitli bir ev vardır. Bu evin açılması yasaktır. Tahta yeni çıkan her kral, kilitli evin kapısına yeni bir kilit eklerken Rodrik, paraya ihtiyaç duyunca evin içinde hazine olduğunu düşünerek kilitlerini açar ve içerde bir tabut bulur. Tabutun içinde Arapların resmi vardır. Resmin üstünde "Tabut açıldığında resimdekiler İspanya'yı fethedecek" diye bir yazı yer alır. Rodrik, bu kehanetten çok etkilenir.

Rodrik, Târık'la savaşmak üzere askerileriyle payitahtından çıkarak İspanya'nın güneyine doğru gider. Savaş başlamadan önce Târık, askerlerini cesaretlendiren bir konuşma yapar. Savaş sırasında İspanyol ordusu dağılır. Rodrik de öldürülür.

Romanda fetihten önce İspanya'nın siyasî, dinî ve sosyal durumundan söz edilir. Fetihten önce iktidar mücadelesine değinilir. Gaytaşe'nin, babasının hüküm sürdüğü dönemde bir taraftan Rodrik ve bazı asilzadeler, diğer taraftan vezir Samun'la aralarında bir iktidar mücadelesi vardır. Bu mücadeleyi Rodrik kazanır ve saraydan uzaklaştırılan Samun'un yerine vezir olur.

Kral Gaytaşe'nin deneyimsiz ve acemi bir yönetici olması nedeniyle Rodrik, devletin işlerini yürütür. Rodrik, ilk önce samimi bir şekilde çalışarak Gaytaşe'ye sadık kalır. Fakat kralın eşi Merbisâ da devlet işlerine karışmaya başlar. Merbisâ, Rodrik'i baştan çıkarır. Önce

Culyan ile Rodrik arasında bir fitne çıkarır. Daha sonra da Rodrik'le birlikte eşi Gaytaşe'yi öldürür. Rodrik, kral olunca büyük isyan ve iç savaş çıkar. Bu savaş sırasında Samun ile birlikte birçok asilzade öldürülür. Eski kralın kardeşi Culyan, Rodrik'i tahttan indirmek istese de başaramaz.

Yazar romanda fetihten önce İspanya'nın sosyal durumuna da temas eder. Gaytaşe, tahta çıkmadan önce valiler ve toprak sahipleri, halktan büyük vergiler alırlar halkın hürriyetini gasbederler. Onlara karşı çıkan halkı "koyun gibi" keserler. Bu durumu Prens Culyan, Samun'a hitaben şöyle dile getirir:

"Siz toprak sahiplerisiniz, insanların hürriyetlerini gasp edersiniz, haklarından yoksun bırakıyorsunuz, boyun eğerek size itaat etmelerini istiyorsunuz. Açlıktan sıkıntı çeken halk, sizden bazı haklar isteseler onların haklarında ne ahit, ne de antlaşma gözetmeksizin onları koyun gibi kesersiniz…" **(***Yulyan fi'l-Endelüs,* s. 106)

Tüccar Birli, arkadaşı Prens Culyan'a ülkenin servetinden mahrum kalan halkın kazan gibi kaynayıp valilere karşı isyan edeceklerini şöyle ifade eder:

"Halk zulüm ve istibdattan şikâyetçi, açlıktan sıkıntı çekiyor. Bu duruma tahammülü kalmadı" **(***Yulyan fi'l-Endelüs,* s. 86)

Bu durum toprak sahiplerini destekleyen vezir Samun'un vezirlikten azline sebep olur.

İspanya Yahudileri de kilise ve devletin zulmüne maruzdurlar. Kilise, sırf Hristiyan olmadıkları için onları "murdar" olarak görür:

"Yahudiler İspanya'da murdar sayılırlar. Onlar ezilmiş durumdadır." **(***Yulyan fi'l-Endelüs,* s. 53)

Rodrik'in zamanında da Yahudilere yapılan haksızlıklar artmıştır:

*"Rodrik, Hristiyanlık adına çocuklarını öldürür. Irzlarına geçer. Onlara işkence yapar. Mallarını yağmalar…"***(***Yulyan fi'l-Endelüs,* s. 178)

Buna karşın Yahudiler, kiliseye ve Hristiyanlara karşı kin besler, İspanya'da iç savaş ve fitne çıkarmaya çalışırlar:

"Onlar (Yahudiler), kilisenin kendilerini ve dinlerini tahkir etmeye tebalarını teşvik ettiğine inanırlar. Onlar, şimdi her haliyle kilisenin emirlerine boyun eğen bu yönetimin altında kendilerini büyük bir tehlike altında hissediyorlar. Şimdi fitneyi çıkarmak için uğraşırlar…" **(***Yulyan fi'l-Endelüs,* s. 85)

Septe valisi Culyan, Rodrik'e karşı mazlum Yahudilerden faydalanmaya çalışır. Culyan, İspanya Yahudilerini Septe'ye çağırmış ve onlara iyi davranmıştır. Daha sonra da Yahudiler, Culyan'ı samimi bir şekilde destekleyerek Rodrik'e karşı isyan çıksın diye büyük çaba gösterirler.

Romanda fetih öncesinde İspanyolların bazı geleneklerine temas edilir. Asilzadelerin çocuklarının on yaşına girdiğinde kralın sarayında yaşamaları ve yetişmeleri İspanya'da bir gelenektir. Kızlar, kralın sarayında yapılan parti ve kutlamalarda ülkenin önde gelen asilzadeleriyle tanışırlar. Bunun için kralın sarayında yaklaşık yüz asilzade kızı bulunur.

Yazar, romanında İspanya tarihi ve Endülüs'ün fethi ile ilgili tarihî olayların bir kısmını tarihe uygun bir şekilde aktarır. Târık b. Ziyad'ın konuşması, Yulyan'ın kız kardeşinin mektubunu okuduğunda intikam yemini tarih kitaplarında geçtiği şekliyle romanında yer almıştır. Romanda Târık'ın konuşması şöyle başlar:

"*Ey insanlar! Kaçacak yer yok! Arkanız deniz, önünüz düşman. Allah'a yemin ederim ki, sizin için sadece doğruluk ve sabır kapısı açıktır. Şunu kesin olarak biliniz ki, bu yarımadada cimrilerin sofrasındaki yetimlerden daha yoksulsunuz! Düşmanınız ordu ve silahlarıyla karşınıza çıkacak, onların erzakı çoktur. Sizin ise kılıçlarınızdan başka yardımcınız yoktur. Düşmandan alacağınız erzaktan başka erzakınız da yoktur. İhtiyaç günleriniz uzar ve vazifenizi gerektiği gibi başaramazsanız, kendinize kıymış olursunuz. Karşı tarafın kalplerine sizden korkmak yerine cesaret vermiş olursunuz. Bu zorbalığa karşı savaşarak vazifenizi yapmakla, istenmeyen böyle kötü bir sonucu içinizden atınız. Kalelerle çevrilmiş şehri, size bu zorbayı verdi. Kendiniz için ölümü kolay görürseniz, bu hususta fırsattan faydalanılabilir. İçinde olmadığım bir tehlikeye sizi atmıyorum, bizzat kendim*

başlamadan, insanların canlarının en ucuz mal gibi gittiği savaşa sizi sevk etmiyorum. Biliniz ki, bu zorluğa bir parça katlanırsanız, uzun süre devam eden tatlı meyvelerini yersiniz. Kendinizi düşünerek benden yüz çevirmeyiniz. Bu işte şansınız benimkinden çoktur. Bu adanın bol nimetleri size ulaştı…" **(***Yulyan fi'l-Endelüs,* s. 196-197)

Yukardaki konuşma, aynıyla *Nefhü't-Tib*'te yer alır.[258] Yazar bu konuşmayı *Nefhü't-Tib*'te geçtiği gibi romanına eklemiştir.

Romanda Yulyan, kız kardeşinin mektubunu okuduğunda "*İslam dini adına yemin ederim ki onun mülkünü ve saltanatını yok edeceğim ve ayaklarının altında kazacağım*" **(***Yulyan fi'l-Endelüs,* s. 189) diyerek intikam yemini etmiştir. Bu yemin *Nefhü't-Tib*'te şu şekilde yer alır:

"*Mesih dini adına yemin ederim ki onun mülkünü yok edeceğim ve ayaklarının altında kazacağım*"[259]

Nefhü't-Tib'te[260] yer alan Tuleytula'daki kilitli evin hikâyesi, ufak değişiklikle romanda da geçer. Söz konusu hikâye özetle şöyledir:

Gizemli evin açılması yasaktır. Tahta yeni çıkan her kral, kilitli evin kapısına yeni bir kilit ekler. Rodrik İspanya kralı olunca, paraya ihtiyaç duyar ve evin içerde bir hazine olduğunu düşünerek bütün uyarılara rağmen bu kilitleri açar ve içinde bir tabut bulur. Tabutun içinde Arapların resmini görür. Bir de şöyle bir yazı vardı: *"Bu ev açıldığında, bunlar da bu ülkeye girecekler.*" **(***Yulyan fi'l-Endelüs,* s. 199)

Fakat yazarın ön sözde zikrettiği gibi birçok yerde tarihe sadık kalmadığı görülür. Romanda Rodrik'in Gaytaşe'yi öldürmesi, daha sonra onun eşiyle evlenmesi, Yulyan'ın Gaytaşe'nin oğlu olması, küçük yaşta kaçırılması, Kuzey Afrika'ya sürülmesi, Kuzey Afrika'da tesadüfen tanıştığı Târık b. Ziyad'la dost olması gibi tarihte yeri olmayan olaylardan söz edilmiştir. Bunun yanı sıra romanda masal havası hâkimdir. Muaz'ın Yulyan'ı tesadüfen çölde bulması, Lindel'in rüyası, Tuleytula'daki gizemli ve kilitli bir evin açılması

[258] el-Makkarî, *a.g.e.*. C. 1, s. 240-241
[259] el-Makkarî, *a.g.e.*. C. 1, s. 252
[260] el-Makkarî, *a.g.e.*. C. 1, s. 247

ve içinde Arapların resmini bulunması gibi olaylar romanda masal havası yaratır. Tesadüf, kehanet ve rüyalar romandaki olaylarda önemli bir rol oynar.

4.1.1.2.4.4. Mekân

Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî'nin *Yulyan fi'l-Endelüs* adlı romanındaki vaka, Tuleytula, Barcelona, Septe ve Marakeş'te geçer. Mekâna ait bilgiler verirken yer ismi saymaktan öteye geçemeyen yazar, eserinde olayların geçtiği mekânlar ile ilgili çok nadir bilgilendirme yapar. Yazar, başşehir Tuleytula'dan şöyle söz eder:

"Tuleytula, o zamanlarda bu ülkenin başşehri… Ortasından Bâce nehri geçer. Nehrin iki yakasında evler ve saraylar inşa edilir. Bahçeler ve ağaçları şehri kuşatır. Şair, şehirden şöyle bahseder:

Tuleytula anlatıldığından ziyade seçkin ve müreffeh bir şehirdir.

Allah onu süslemiş ve el-Mecerre ırmağını beline kuşak yapmıştır. Dalları ise yıldızlardır.

Hristiyan dünyasının en eski kilisesi içinde inşa edilmiş…" **(***Yulyan fi'l-Endelüs,* s. 16)

Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî, *Yulyan fi'l-Endelüs* adlı romanında kapalı ve açık olmak üzere birçok farklı mekâna yer verir. Romanda ev, mağara, saray ve manastır kapalı mekânlar; savaş meydanı, çöl ve deniz kenarı olarak karşımıza çıkar.

Yazar, romandaki olayların büyük kısmının geçtiği Tuleytula sarayından şöyle söz eder:

"Saray, çok büyüktür. Bostan ve bahçeler etrafını kuşatır. Bahçelerinden akan ırmaklar geçer.…" **(***Yulyan fi'l-Endelüs,* s. 17)

Romanda İspanya, Endülüs, Marakeş, Afrika, Septe, Tanca, İşbîliye, Barcelona gibi bazı yerleşim merkezlerinin adları zikredilir.

4.1.1.2.4.5. Şahıs Kadrosu

Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî'nin *Yulyan fi'l-Endelüs* adlı romanında karakterlerin çoğu İspanyollardır. Eserde Târık ve Mu'az dışında Araplara yer verilmemiştir. Eserde hayatı tarihte sabit olan şahıslar, hayalî şahıslar ile bir aradadır.

4.1.1.2.4.5.1. Culyan

Romanın kahramanı Culyan, kralın oğlu ve veliaht Gaytaşe'nin kardeşidir. Babası tarafından sevilmeyen bir çocuktur. Culyan, eğlencelerden hoşlanan hafif meşrep, isyancı, aynı zamanda adil ve iyi kalpli bir prens olarak çizilir. Babasına ve geleneklere karşı başkaldırır. Babasına rağmen ve kiliseden izin almadan sevdiği kızla gizlice evlenir.

Culyan güçlü bir şahsiyete sahiptir. Halkı savunan Culyan, zalim olan toprak sahipleri ve devlet adamlarına karşı çıkan, bunun için halk tarafından sevilen bir kişidir. Septe valisi olunca halka, özellikle Yahudilere karşı adaletli davranır. Rodrik'in eski arkadaşıdır. Fakat Rodrik tahta çıktıktan sonra onunla yıllarca savaşır. Culyan, yaşlanınca Septe vilayetini yeğeni Yulyan'a bırakır.

4.1.1.2.4.5.2. Samun

Son derece kurnaz, zalim, hırslı ve acımasız İspanyol bir devlet adamı olarak çizilir. Culyan'ın siyasî gerekçelerle sevmediği Nurâ ile evlendirmesinde büyük rol oynar. Halka zulmetmekten çekinmeyen sinsi bir devlet adamıdır.

Birçok konuda kralın yanılmasına neden olur. Ona karşı çıkanları öldürtür. Birçok kişinin ölümüne sebep olur. Ülkede çıkan büyük isyanlardan dolayı saraydan uzaklaştırılır. Gayteşe'nin ölümünden sonra tahta çıkan eski düşmanı Rodrik tarafından öldürülür.

4.1.1.2.4.5.3. Gaytaşe (Witiza)

İspanya veliahdıdır ve daha sonra İspanya kralı olur. Onurlu, terbiyeli ve son derece iyi niyetli bir insan olarak çizilir. İşret meclislerinden ve eğlencelerden hoşlanmaz. Babası tarafından çok sevilen bir çocuktur. Fakat zayıf bir iradeye sahiptir.

Gaytaşe, babasının ölümünden sonra kral olunca devlet işlerini Rodrik'e bırakır. Evlendiği Merbisâ ile güvendiği Rodrik tarafından öldürülür. Gaytaşe, hayatı tarihî bilgilerle sabit olan bir hükümdardır.

Tarihî kaynaklardaki Witiza, 700 yılında tahta çıkar. Nefsine düşkün ve ahlaksız bir yönetici olduğu için ülkede kötü ahlak ve zulmün yayılmasına sebep olur. Halk ondan soğuyup on yıl sonra onu tahttan indirir. Bazı nakillere göre Witiza, ahlaklı, yumuşak ve adil bir yöneticidir. Babası tarafından hapsedilenlerin hepsini serbest bırakıp Yahudilere adaletli bir şekilde davranmıştır. Fakat din adamları ve asilzadelerin nüfuzlarını sınırlamaya çalıştığı için ona karşı bir isyan çıkarıp onu tahttan indirmeye çalışmışlardır. Witiza, Rodrik tarafından öldürülmüştür.[261]

4.1.1.2.4.5.4. Lindel

Rodrik'in kız kardeşi ve Culyan'nın sevgilisidir. Son derece iyi kalpli, iffetli fedakâr ve dindar bir genç kız olarak çizilir. Soylu ve çok güzel bir kızdır. Culyan'ı çok sever ve onunla kiliseden izin almadan gizlice evlenir.

Sevgilisi Culyan Septe'ye gittiğinde Lindel, bir manastıra girerek inzivaya çekilir. Daha sonra sevgilisinin gittiği Septe'ye gider. Orada hayatının büyük kısmını manastırda ibadetle geçirerek bir azize olur. Doğru ve görüldüğü gibi çıkan rüyalar görür. Culyan'a sürekli nasihat ve vaaz verir.

[261] İnan, *a.g.e.* C. 1, s. 32-33; el-Emin, *a.g.e.*, s. 181-182; İbnü'l-Esir, *a.g.e.,* C. 4, s. 503

4.1.1.2.4.5.5. Merbisâ

Büyük bir toprak sahibinin kızı Merbisâ, son derece kindar, sinsi ve murdar bir kadın olarak çizilir. Merbisâ, Culyan tarafından reddedildikten sonra Gayteşe'yle evlenir. Culyan'ı çok sevmesine rağmen Culyan ondan nefret eder.

Merbisâ, aşkını reddeden Culyan'dan intikamını almak ister. Bunun için kadınlığını kullanarak bütün ahlak kurallarını, iffetini hiçe sayarak, emeline ulaşmaya çalışır. Eşine ihanet eder, daha sonra da Rodrik'le birlikte onu öldürür. Rodrik'le evlenir.

Merbisâ, Rodrik'le evlendikten sonra çocuklarını bile saraydan kovan acımasız bir annedir. Sonunda Rodrik tarafından öldürülür.

4.1.1.2.4.5.6. Yulyan

Romanın kahramanı, Gaytaşe'nin oğlu olan Yulyan'dır. Yulyan, doğduğunda amcası Culyan tarafından kaçırılarak Birli adında bir tüccarın evinde iyi bir şekilde yetişmiştir. Kendine güvenen güçlü bir şahsiyete sahiptir. On sekiz yaşına geldiğinde halka karşı yapılan zulme başkaldırır. Hapse atıldıktan sonra Kuzey Afrika'ya sürülür.

Kuzey Afrika'da Birli'in ölümünden sonra bulanıma girerek hayatı sorgulamaya başlar. İnsanlardan çöle kaçar. Fakat çölde karşılaştığı Mu'az'dan derin bir şekilde etkilenerek yeniden topluma döner. Müslümanlar arasında bir müddet yaşar ve onların adil yönetimine hayran olur. Yulyan, ülkesindeki zulme karşı savaşmak üzere İspanya'ya gider. Orada eski İspanya kralının oğlu olduğunu öğrenir.

Akıllı ve zeki Yulyan, amcasının kızıyla evlendikten sonra Septe'nin işlerini yürütmeye başlar. Kız kardeşinin gönderdiği mektuptan etkilenir. Rodrik'i hileyle kandırarak kız kardeşini Rodrik'in sarayından alır. Kuzey Afrika'da tanıştığı ve güvendiği Târık'ı İspanya'ya çağırarak Rodrik'in hükümdarlığını bitirir.

Yazarın Yulyan'ı tarihî kaynaklardaki şahsiyetinden farklı bir şekilde romanında canlandırdığı görülür. Yulyan'ın Gaytaşe'nin oğlu olması, Yulyan'ın küçük yaşta kaçırılması, Kuzey Afrika'ya sürülmesi, Kuzey Afrika'da Müslümanlarla bir müddet

yaşaması ve vali olmadan önce Târık b. Ziyad'la dost olması gibi Yulyan'a dair hadiseler, yararın muhayyilesinin ürünüdür.

4.1.1.2.4.5.7. Rodrik

Zeki ve hırslı bir gençtir. Vezir Samun'un düşmanıdır. Ülkede isyan çıktıktan sonra kral tarafından saraya getirilir. Dahi ve çalışkan Rodrik, ülkesi için samimi bir şekilde çalışır. Rodrik, Gaytaşe'nin tahta çıkmasına kadar olumlu bir şahsiyettir. Fakat Gaytaşe'nin tahta çıkmasıyla değişir.

Rodrik, zayıf şahsiyetiyle bilinen Gaytaşe'nin yerine ülkenin işlerini yürütmeye başlar. Merbisâ'nın etkisi altında kalarak katil ve zalim bir kişi olur. Gaytaşe'yi öldürüp yerine tahta çıkar. Güçlü bir şahsiyete sahip olan Rodrik, ona karşı çıkanları bertaraf eder. Kendi eşini öldürdükten sonra Gaytaşe'nin kızına tecavüz etmekten çekinmez. Lekke (Guadalate) savaşında Târık'la çarpışarak ölür.

el-Hulvânî'nin *Yulyan fi'l-Endelüs* adlı romanında ikinci ve üçüncü derece karakterler de bulunur. Romanda Yulyan'ı yetiştiren Birli ve Silvâ, onun maneviyatlarını güçlendiren Mu'az, ona yardım eden Târık gibi karakterler yer alır.

4.1.1.3. Karşılaştırma

4.1.1.3.1. Vaka Zamanı

İncelediğimiz eserlerin vaka zamanı, Târık b. Ziyad'ın Rodrik'le (Roderic) Vâdî Lekke (Guadalate)'de savaştığı 711 yılında kesişmektedir. Vâdî Lekke (Guadalate)'de meydana gelen savaş, fetih sırasında yapılan en önemli savaştır. Bu savaştan sonra Müslüman ordusunun İspanya'da ilerlemesini engelleyen büyük bir güç kalmamıştır. Bunun için savaşın meydana geldiği 711 yılında İspanya'nın büyük kısmı Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.

İncelediğimiz eserlerin hepsinde vaka zamanı, Lekke savaşından önce başlamaktadır. Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî'nin *Yulyan fi'l-Endelüs* adlı romanının vaka zamanı, Lekke savaşından uzun yıllar önce başlarken incelediğimiz diğer eserlerin vaka zamanı savaştan birkaç ay önce başlar. Bu zaman dilimi, fethi hazırlayan şartlar ve sebeplerin ortaya çıktığı dönemdir. Yazarların fetihten önce İspanya'nın durumunu ve bu fethin sebeplerini ortaya koymak için bu zaman dilimini tercih ettikleri görülür. Zira eserlerde fetihten önce farklı açılardan İspanya'nın durumundan ve Müslümanların İspanya'ya girme sebeplerinden sık sık söz edilir.

Eserlerde vaka zamanının farklı tarihte bittiği görülmektedir. Corci Zeydân'ın, Fuad el-Hatîb'in ve Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî'nin eserlerinde vaka zamanı, Lekke savaşından hemen sonra (711) biterken, Mustafa Kâmil'in ve Abdülhak Hâmid'in eserlerinde bu zaman 713 yılına kadar uzanır. İncelediğimiz eserlerde en uzun vaka zamanı Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî'nin eserinde karşımıza çıkmaktadır. Vaka zamanının uzunluğuyla ikinci sırayı Abdülhak Hâmid'in eseri almaktadır. Abdülhak Hâmid'in eserinde zaman, Tuleytula'dakı Târık'ın Musa'yla buluşmasından yaklaşık olarak üç ay sonra biter.

4.1.1.3.2. Tarihî Olaylar

Yazarların bir kısmı, olayları büyük ölçüde Müslümanların cephesinden diğer kısmı da İspanyolların cephesinden aktarmayı tercih etmiştir. Corci Zeydan ve Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî hariç diğer yazarların, eserlerindeki olayları Müslümanların cephesinden

aktarmayı tercih ettiklerini görürüz. Corci Zeydan ve Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî ise eserindeki olayları İspanyol cephesinden aktarırlar.

Endülüs'ün fethini işleyen yazarların hepsinin fetihten önce İspanya'da yapılan zulme dikkat çekmeleri bir başka ortak noktadır. Bu zulümden dolayı İspanyollar, vatanlarını Müslümanlara teslim etmişlerdir. Mustafa Kâmil'in *Fethü'l-Endelüs* adlı eserlerinde Rodrik'in milletine yaptığı zulümden dolayı ülkesini kaybettiği vurgulanır. Eserde İspanyol halkı Rodrik'in yaptığı zulümden çok rahatsızdır. Bu nedenle İspanyollar, ülkeyi Müslümanlara teslim etmeyi tercih ederler. Fuad el-Hatîb'in *Fethü'l-Endelüs* ile Corci Zeydân'ın *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* adlı eserlerinde Culyanus'un Rodrik'ten gördüğü zulümden dolayı Müslümanları Endülüs'e girmeye davet ettiği görülür.

Söz konusu eserlerde Yahudilerin zulme maruz kalarak dinlerini gizlemek zorunda kalmaları üzerinde de durulmuştur. Yahudiler yaşadıkları zulümden kurtulmak amacıyla hileler yaparak Müslümanların Endülüs'e girmelerini sağlayan önemli bir faktör olmuşlardır.

Abdülhak Hâmid'in eserinde de zalim hükümdar Rodrik'in siyasî düşmanlık yüzünden Culyanus'un annesini ve dayısını zehirlediği belirtilir.

Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî'nin *Yulyan fi'l-Endelüs* adlı romanında toprak sahiplerinin halka zulmettiği ve neticede zulme isyan işlenmiştir. Romanda Yahudilerin de kilise ve İspanyol yöneticileri tarafından haksızlığa uğradıkları vurgulanır. Böylece eserlerde fetihten önceki dönemde İspanya'nın kötü durumu, adalet anlayışından uzak yönetim, Hristiyan veya Musevi ayrımı yapılmadan inancı ya da siyasî düşüncesi nedeniyle insana yapılan ağır eziyetler, İspanya'nın fethi için bir gerekçe olarak gösterilmiştir.

İncelediğimiz eserlerin hepsinde Endülüs'ün fethini kolaylaştıran Culyanus-Rodrik anlaşmazlığı yer alır. Arap edebiyatında incelediğimiz eserlerde Culyanus-Rodrik anlaşmazlığı, Endülüs'ün fethine sebep olur. Bu anlaşmazlığın sebebi, Rodrik'ın kendi sarayında bulunan Culyanus'un kızına tecavüz etmesidir.

Mustafa Kâmil'in *Fethü'l-Endelüs* ile Fuad el-Hatîb'in *Fethü'l-Endelüs* adlı eserlerinde Rodrik'in Culyanus'un kızına tecavüz ettiği dile getirilir. Corci Zeydân'ın *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* adlı eserinde ise Rodrik, Florinda'ya tecavüz etmeye

çalışır. Fakat Florinda son anda kurtulur. Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî'nin *Yulyan fi'l-Endelüs* adlı romanında Rodrik, Yulyan'ın babası olan Gaytaşe'yi öldürüp yerine tahta çıkar. Daha sonra annesiyle bir süre evli kaldıktan sonra onu da öldürür ve kız kardeşine tecavüz eder. Neticede Arap edebiyatına ait eserlerde kadına tecavüz eden bir ahlaksız olarak yansıtılmıştır.

Arap edebiyatındaki eserlerde mazlum Culyanus'un zalim Rodrik'ten intikamını almak üzere Müslümanların Endülüs'e girmesi için çağrı yapar, fethi kolaylaştırır. Arap edebiyatında Rodrik'in Yulyan'ın namusuna dokunması ve daha sonra Müslümanlardan yardım talep etmesi, Endülüs'ün fethinin en önemli sebebi olarak gösterilmiştir.

Türk edebiyatında Abdülhak Hâmid, Culyanus-Rodrik anlaşmazlığına yer verir. Fakat bu anlaşmazlığın sebebi, Rodrik'in Culyanus'un annesini ve kraliçenin babasını öldürtmesidir. Bu anlaşmazlık da Endülüs'ün fethi konusunda çok etkili değildir. Bu konuda Musa'nın kendine hizmetlerini sunmaya gelen Culyanus'a söylediği sözler önemlidir:

"Musa- Tarîf'in ihbarı sizin rivayetinizin büsbütün aksi de olsa biz Endülüs'e geçeceğiz. Septe ile Tanca limanlarında gemilerimiz yapılıyor, elbette görmüşsünüzdür. O deniz kalelerine tam kırk bin bâdiye aslanı doldurulacak, Rodrik isterse askerini ejderhalara bindirsin de göndersin…" (*Târık,* s.33)

Corci Zeydân'ın *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* adlı eseri hariç incelediğimiz eserlerin hepsinde Culyanus, tarihî kaynaklarda zikredildiği gibi Kuzey Afrika'ya geçerek Müslüman komutanlarından Rodrik'e karşı yardım ister. Corci Zeydân'ın eserinde ise bu görevi Yahudiler üstlenir.

Fetih sırasında Târık'ın Lekke'de savaştan önce askerlerini cesaretlendirmek için yaptığı konuşma, incelediğimiz tüm eserlerde yer alır. Arap edebiyatında Mustafa Kâmil, bu konuşmanın ilk cümlelerine yer verirken Corci Zeydan ve Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî, bu konuşmayı tarih kitaplarında geçtiği şekilde aktarırlar. Fuad el-Hatîb de eserinde bu konuşmayı şiir şeklinde dile getirir. Türk edebiyatında Abdülhak Hâmid'in *Târık yahut Endülüs Fethi* adlı eserinde Târık'ın konuşması yer alır. Fakat eserde Târık'ın Rodrik'le Lekke'de savaştıktan sonra konuşma yaptığını görürüz.

"Târık b. Ziyad- (...) Ümera-yı Arap gaziler gaziyeler! Biz öyle bir mevkideyiz ki önümüz düşman arkamız deryadır! İleri gitmekten çekinmeyin; çünkü ilerde nusrete, ganimete ihtimal var. Fakat geri dönmekten korkunuz. Zira geride denize dökülmekten, kumda boğulmaktan başka semere yok. Garîk-i adem veya müstagrak-ı ni'am olmak sizin elinizdedir! Harp arkadaşlarım, mücahitler, mücahideler, Arap padişahı adalet tavsiye ediyor. Hazret-i şeriatın ferman-ı celilini söylüyor. Mazlûm kanı dökmeyin, masum canı yakmayın. Mahafatullahı unutmayın. Gasb û garetten, icrâ-yı zulm ile ilkâ-yı hasardan sakının. Elinde silâh olup da size mukabeleye hazırlanan düşmandan başka da kimi öldürürseniz, katil, katile sayılırsınız. Hakkınızda kısas icra ederim…"(*Târık,* s.81-82)

Yazarların bir kısmı, gemilerin Târık tarafından yakılmasını dile getirir. Arap edebiyatında Mustafa Kâmil'in ve Corci Zeydan'ın eserlerinde bu olaydan söz edilmezken Fuad el-Hatib ve Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî eserlerinde bu olaya temas ederler. Türk edebiyatında da Abdülhak Hâmid'in *Târık yahut Endülüs Fethi* adlı eserinde gemilerin yakılma olayı anlatılmasa da Musa'nın gemilerin yakmasından rahatsız olduğundan şöyle söz edilir:

"Târık- (...) Bizim geldiğimiz gemileri yaktığımıza, hatta emirsiz buralara kadar ilerlememize, öyle anlarım, canı sıkılmış." (*Târık,* s. 66)

Türk edebiyatında Abdülhak Hâmid'in eseri, Musa'nın yaptığı fetihler ve Târık ile Musa arasındaki anlaşmazlığı işler. Arap edebiyatında ise yazarlar, bu iki hadiseye yer vermemeyi tercih etmişlerdir.

Fuad el-Hatîb, Corci Zeydân ve Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî, eserlerini savaşın bitmesiyle sonlandırdıkları halde, Musa'nın İspanya'daki fetihlerine ve Târık'la anlaşmazlığına yer vermezler. Mustafa Kâmil, *Fethü'l-Endelüs* adlı eserinde Târık'ın Musa'yla Tuleytula'daki buluşmasını aktarmasına rağmen ne iki komutan arasındaki anlaşmazlıktan ne de Musa'nın İspanya'daki fetihlerinden söz etmiştir. Aksine Mustafa Kamil'in eserinde Musa, Târık'la buluştuğunda Târık'a yaptığı fetihlerden dolayı teşekkür eder. Böylece Arap edebiyatında Endülüs'ün fethi ile ilgili kaleme alınan dört eserde de Musa ile Târık'ın arasındaki anlaşmazlığa yer verilmemesi dikkat çekicidir.

Abdülhak Hâmid, *Târık yahut Endülüs Fethi* adlı eserinde Musa ile Târık arasındaki anlaşmazlığı tarihî bilgilere sadık kalarak ayrıntılı bir şekilde işler. İspanya'yı fethetme düşüncesi Musa'ya aittir. Bu düşünceyi gerçekleştiren ise Târık'tır. Fakat talihin İspanya'nın fethinin Musa'ya değil, Târık'a nispet etmesi, Musa'nın kıskançlığına sebep olur. Bundan başka Târık'ın izin almadan Tuleytula'ya ilerlemesi ve Hz. Süleyman'a ait olan "Mâide-i Süleyman" (Süleyman Sofrası) isimli kutsal eşyanın bir ayağını eksik olarak teslim etmesi Musa'nın kendisine kızmasına sebep olur. Bu nedenlerden dolayı Musa onu hapse atar. Kendi vicdanının muhasebesi ve halifenin gönderdiği mektup sonunda Musa, hatasını kabul ederek Târık'ı hapisten çıkarır.[262]

Arap edebiyatında fetih sırasında Yahudilerin rolünden söz edilirken Türk edebiyatında *Târık yahut Endülüs Fethi* adlı eserde Yahudilerin fetih sırasındaki rollerinden bahsedilmez. Corci Zeydan, *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* adlı eserlerinde fetih sırasında Yahudilerin büyük bir rol oynadıklarına dikkat çeker. Romanda Yahudi olan Yakup ve Süleyman, bir taraftan İspanyolların Araplardan Rodrik'e karşı yardım istemesi konusunda İspanyolları teşvik eder. Diğer taraftan İspanya'ya girmeleri konusunda Arapları teşvik eder. Corci Zeydan'ın Endülüs'ün fethinde Yahudilerin rolünü çok abarttığını belirtmek gerekir.[263]

Fuad el-Hatîb'in *Fethü'l-Endelüs* adlı eserinde Yahudiler, Arapların İspanya'ya geleceklerini duyunca sevinirler ve onları desteklemeye çalışırlar.

Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî'nin *Yulyan fi'l-Endelüs* romanında Yahudilerin İspanya'da zulme ve ihanete maruz kaldıkları dile getirilir. Fakat fetih konusunda oynadıkları rolden söz edilmez.

4.1.1.3.3. Karakterler

İncelediğimiz eserlerde yazarların şahıs kadrolarında yer verdikleri kişileri iyiler ve kötüler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Eserlerin hepsinde Arapların tamamı istisnasız iyidirler. Eserlerde bütün insanî zaaflardan arınmış Arap karakterler, insanlığı

[262] Uğurcan, *a.g.e.*. s. 86.
[263] el-Ka'ud, *a.g.e.*. s. 30

zulümden ve zalimden kurtarıp hak yola getirmek için mücadele verirler. Onlar, birer adalet timsalidir. İspanya'ya ve halkına adaleti getirmek için yola çıkar, İspanyolları zalim bir hükümdardan kurtarmaya çalışırlar. Müslümanlar, başka bir millete adaleti getirip zulümden kurtarmak için mücadele ederler ve bu mücadelenin kurbanı olurlar. Başka bir ifadeyle eserlerde Müslümanlar, fedakâr bir kurtarıcı olarak sunulur.

İspanyolların bir kısmı vatanperverdir. Onlar, Rodrik'in düşmanı oldukları hâlde Araplara karşı Rodrik'le birlikte savaşa katılırlar. İspanyol vatanperver tipi Türk ve Arap edebiyatında karşımıza çıkar. Corci Zeydân'ın *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* adlı eserinin kahramanı Metropolit Opas, Fuad el-Hatîb'in *Fethü'l-Endelüs* adlı eserinde Martin; Abdülhak Hâmid'in *Târık yahut Endülüs Fethi* adlı eserinde Merkado bu vatanperver tiplere örnektir. Onlar Araplar tarafından saygıyla karşılanmış ve vatanlarını savunurken ölenlerin defnedilmelerine izin verilmiştir.

İspanyolların diğer kısmı ise zulme ve zalim hükümdara karşı çıkar ve ülkelerini Araplara teslim ederler. Corci Zeydân'ın *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* adlı eserinde Culyan ve Alfons; Fuad el-Hatîb'in *Fethü'l-Endelüs* adlı eserinde Yulyan; Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî'nin *Yulyan fi'l-Endelüs* adlı eserinde Yulyan ve Culyan; Abdülhak Hâmid'in *Târık yahut Endülüs Fethi* adlı eserinde Culyanus onlardandır.

İspanyolların üçüncü kısmı ise Rodrik ve etrafındaki adamlardır. Onlar, ahlaksız ve kötü insanlardır. Savaş sırasında Rodrik'i yalnız bırakarak kaçarlar.

İncelediğimiz eserlerin bir kısmında Hristiyan din adamlarına yer verilir. Türk edebiyatında Abdülhak Hâmid, *Târık yahut Endülüs Fethi* adlı eserinde olumsuz bir papaz karakterini çizer. Bu papaz alçak ve katil olarak yansıtılır. Merkado'nun karısı ve kızını ihtirasla takip edip ele geçirmek ister. *"Her sevdiği ve arzu ettiği kadının intiharını görmeye mahkûm olan Siyahpuş Rahip,(...) hakikatten insan kıyafetine girmiş ifrittir."*[264]

[264] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 507

Abdülhak Hâmid'in çok iğrenç bir şekilde çizdiği papazın tablosunun "*arkasında Victor Hugo'nun Notre Dame'ın Kamburu adlı eserindeki papaz bulunmaktadır.*"[265]

Arap edebiyatında Corci Zeydan, *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* adlı eserinde Hristiyan din adamlarına önemli bir yer verir. Martin hariç eserde tüm Hristiyan din adamları sevimli, saygın, vakur, erdemli, kibar ve son derece takvalıdırlar. Hristiyan din adamları, mütevazıdırlar, paraya önem vermezler. İnsanlarla ilişkileri son derece temiz ve güzeldir. İnsanlar, onlardan çekinir, ellerini öper, onlara saygı gösterirler. Hristiyan din adamlarının başında Opas gelir. İlkelerine sahip çıkan Opas, romanın en güçlü karakteridir. Heybetlidir, felaketlere musibetlere boyun eğmez. Tabiat bile onu kahredemez. Bir manastırın başrahibi olan Rahip Sergius da Opas gibi heybetlidir.[266] Manastırında Florinda'yı konuk eden Sergius, mütevazı, hoş ve kibardır. Sergius, "*görünüşü güzel, vücudu sağlam, basiretli, çok okur ve araştırır. Açık sözlüdür.*" (*Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad,* s. 138)

Corci Zeydân, Hristiyan din adamlarının yaşadıkları manastır ve kiliseleri güven ve saygının merkezleri olarak gösterir. Corci Zeydan'ın romanında Hristiyanlık ve Hristiyan din adamlarını yüceltmesi, kendisinin Hristiyan olmasından kaynaklanır.

İncelediğimiz eserlerin şahıs kadrolarında yer alan tarihî kişilerin en önemlileri şunlardır: Târık, Musa, Rodrik, Culyanus (Culyan/Yulyan)'dır. Söz konusu şahsiyetler hakkında tarih kitaplarında olumlu ve olumsuz yorumlar bulunur. İncelediğimiz eserlerde Târık ve Musa olumlu yönleriyle ele alınırken, Rodrik olumsuz yönüyle ele alınmıştır. Culyanus ise hem olumlu hem olumsuz yönleriyle ele alınmıştır.

Eserlerdeki başkarakterlere bakıldığında Mustafa Kâmil'in *Fethü'l-Endelüs* adlı eseri, Fuad el-Hatîb'in *Fethü'l-Endelüs* adlı eseri ile Abdülhak Hâmid'in *Târık yahut Endülüs Fethi* adlı eserinin başkişileri Arap olurken Corci Zeydân'ın *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* adlı eseri Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî'nin *Yulyan fi'l-Endelüs* adlı eserinin başkarakteri İspanyollardır.

[265] Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 5,* s.14-15
[266] Muhammed, a, g, m. s.276- 277

Arap edebiyatında Corci Zeydân ve Fuad el-Hatîb, söz konusu eserlerinde Yahudi karakterlere yer vermişlerdir. Yahudi karakterler, dahi ve zeki kimselerdir. Abdülhak Hâmid ise Yahudilere yer vermemiştir.

4.1.1.3.4. Eserlerdeki Çatışma

İncelediğimiz eserlerin Endülüs'ün fethini işlemelerine rağmen eserlerde farklı çatışmaların yer aldığı görülür.

Mustafa Kâmil'in *Fethü'l-Endelüs* adlı eserindeki çatışma, Müslüman toplumu içinde meydana gelir. Çatışma, Müslüman toplumunda Araplar ile Rumların arasında çıkar. Rum asıllı Abbâd, Müslüman toplumunda yaşadığı halde kendisinin Rum olduğunu unutmamış ve Konstantina'dan gelen soydaşlarının kendisinden yardım istemeleri üzere Müslümanlara hile yaparak atalarının vatanını ve milletini himaye etmek için harekete geçmiştir. Müslümanların Endülüs'e girmesini engellemeye çalışır.

Corci Zeydan, Endülüs'ün fethini anlatırken Müslüman-Hristiyan çatışmasından ziyade Hristiyan-Hristiyan çatışması üzerinde durur. Corci Zeydan, eski kralın taraftarları ile Rodrik arasındaki çatışmada yoğunlaşır. Yazar, bu iktidar mücadelesinin dinî ve ırkî sebeplerden dolayı ortaya çıktığını gösterir. Romalılar, İspanya'yı ele geçirmek için mezheplerini Gotların arasında yaymaya çalışırlar ve sonunda devlette söz sahibi olurlar. Rodrik, Roma kilisesine bağlı olan din adamlarının desteğiyle tahta çıkmıştır. Eski kralın taraftarlarının büyük kısmı Gotlardan oluşur. Onlar, Roma kilisesine bağlı olan din adamlarının nüfuzundan kurtulmak ister ve milli kimliklerini kurmaya çalışırlar.

Böylece Corci Zeydan, savaşta kazanılan zaferi, Müslümanların Hristiyanlara karşı kazandıkları bir zafer olmaktan çıkarıp kötü Hristiyanlara karşı iyi Hristiyanların gerçekleştirdiği bir zafer olarak sunar. [267]

[267] Muhammed, a.g.m., s.276

Fuad el-Hatîb'in *Fethü'l-Endelüs* adlı eserindeki çatışma, Araplar ve İspanyollar arasında olur. Araplar, kendilerine sığınan her mazluma yardım ederler. Culyanus, kendilerinden yardım istediğinde ona da yardım etmek üzere İspanya'ya girerler.

Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî'nin *Yulyan fi'l-Endelüs* adlı romanında meydana gelen çatışmalar genellikle İspanyollar arasındadır. Eserde İspanyollar arasında birçok çatışma meydana gelir. Onların en önemlisi krallık ailesinin Rodrik'le çatışmasıdır. Rodrik vezir olduktan sonra Kral Gaytaşe'yi öldürüp İspanya kralı olur. Daha sonra Gaytaşe'nin kardeşi Culyan, Rodrik'i İspanya tahtından indirmek için savaşır. Gaytaşe'nin oğlu Yulyan, Arapların yardımıyla Rodrik'i tahttan indirir.

Abdülhak Hâmid'in eserinde ise Müslüman-Hristiyan çatışması ön plana çıkar:

"Eser İslâm dünyası ile Hıristiyan dünyasının karşılaştırılması üzerine kurgulanmıştır. Bunun için başta Târık, Musa ve diğer kumandanlarla mücahidler, kişisel sorunlarının üstüne çıkmalarıyla ve temsil ettikleri kahramanlık, adalet, din ve nizama bağlılık, dürüstlük ve fedakârlıklarıyla kusursuz birer tip olarak canlandırılmıştır. Bu sebeple oyundaki çatışma, uzak bir ülkeye İslâmiyet'i götürmek amacıyla savaşan Müslüman Araplar'la kötü idare edilen Hıristiyan İspanyollar arasında geçmektedir."[268]

Eserde Müslümanlar, dini önce Orta Doğuya ve Kuzey Afrika'ya kabul ettirirler, daha sonra özelliklerini birkaç kişiden duydukları İspanya'ya girme kararı alırlar. Hâmid, Müslümanların anayurtlarından uzak bir ülkeye çıkmalarını ve orada başarı kazanmalarını iman gücünün semeresi olarak gösterir. Eserde Ukbe'nin Atlas Okyanus'una ulaştığında *"İlâhî! şahidimsin, pîş-i azmime Bahr-ı Muhit çıkmasaydı, ism-i celâlini daha ilerilere götürürdüm"* (*Târık,* s. 12) demesi, eserin dinî, ideolojik yönünü gösterir.[269]

*Târık yahut Endülüs Fethi'*nde meydana gelen çatışmalar, iyiler ile kötüler arasındadır. Müslümanlar, her zaman iyiliği temsil ederken İspanyolların bir kısmı iyiliği,

[268] Uğurcan, "Târık Yahut Endülüs Fethi", s. 23-24
[269] Uğurcan, *a.g.e., s.* 83.

değer kısmı da kötülüğü temsil eder. Bu çatışma sonunda Müslümanlar ve onların benimsedikleri değerler kazanır.

4.1.1.3.5. Mekân

Endülüs'ün fethi sırasında meydana gelen olayların geçtiği coğrafya, incelediğimiz eserlerde mekân olarak karşımıza çıkar. Eserlerin büyük kısmı piyes olduğu için mekâna dair ayrıntılı bilgilendirmelere nadiren rastlanır. Ayrıca yazarların hepsi İspanya'yı görmeden eserlerini kaleme almışlardır. Bunun için mekâna ait bilgilerin kitabî kaldığı, yer ismi saymaktan öteye geçemediği görülür. Corci Zeydân hariç yazarlar, mekân tasvirine pek önem vermemişlerdir.

Mustafa Kâmil'in *Fethü'l-Endelüs* adlı eserinde olayların büyük kısmı, Musa b. Nusayr'ın karargâhı olan Kayravan şehrinde geçerken eserin sadece son perdesi İspanya'nın başşehri Tuleytula'da geçer. Corci Zeydân'ın *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad* adlı eserindeki olayların çoğu İspanya'da geçer. Tuleytula'nın Bükük kilisesi, Rodrik'in sarayı, Tuleytula'nın yakınlardın bulunan büyük manastır, Septe ve savaş meydanı olan Şiriş romanın en önemli mekânlarıdır. Fuad el-Hatîb'in *Fethü'l-Endelüs* adlı eserindeki olayların büyük kısmı, Yulyan'nın bulunduğu Septe ile Târık'ın karargâhı Tanca'da geçerken bir kısmı da Tuleytula'da geçer. Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî'nin *Yulyan fi'l-Endelüs* adlı romanındaki olayların büyük kısmı, Tuleytula ve Septe'de geçer. Abdülhak Hâmid'in *Târık yahut Endülüs Fethi* adlı eserindeki olayların geçtiği mekânların en önemlileri Septe, Tuleytula, Şiriş, Merida ve Talabîre'dir.

Corci Zeydan ve Abdülhak Hâmid, söz konusu eserlerinde diğer yazarlara göre daha fazla sayıda ve farklı mekânlara yer vermişlerdir. Abdülhak Hâmid, yer ismi saymaktan öteye geçemezken Corci Zeydan, ara sıra olayların geçtiği mekânları tasvir eder.

İncelediğimiz eserlerde Tuleytula ve savaş meydanı olan Şiriş (Jerez) ortak bir mekân olarak karşımıza çıkar.

4.1.1.3.6. Endülüs'ün Fethine Bakış ve Fethin Yorumlanması

Türk ve Arap yazarların Endülüs'ün fethine olumlu bir şekilde baktıkları görülür. Hiçbir yazarın Endülüs'ün fethine karşı bir tavır aldığı söylenemez. Eserlerde Endülüs'ün fethi, yapılması gereken bir eylem olarak sunulmuştur. Fetih sırasında yapılan savaş ise zulme karşı bir savaştır. Savaşta hak ve adalet kazanırken zalimler hezimete uğrarlar. Tüm eserlerde Rodrik veya onun hükümeti zalim olarak karşımıza çıkarken Müslümanlar, hakkı ve mazlumları savunarak zulmü ortadan kaldırmaya çalışırlar.

Genellikle yazarlar, eserlerinde Müslümanları ahlâk ve adalet timsali olarak çizer. Aynı zamanda İspanya yöneticilerinin zalim ve nefislerine düşkün olduğunu sergilerler. Yazarlar, bunu yaparken Müslümanların İspanya'yı istila etme konusunda haklı olduklarını belirtmek ister gibidirler.

Yazarların Endülüs tarihini ele aldıkları bu beş eserde, Endülüs'ün fethini kendi bakış açılarına ve ideolojik yaklaşımlarına göre farklı bir şekilde yorumladıklarını söylemek mümkündür.

Mustafa Kâmil Paşa ve Fuad el-Hatib, eserlerinde Endülüs'ün fethini adalet, kahramanlık, zulmün olduğu yerde mazlumdan yana tavır almak gibi Arapların benimsedikleri yüksek değerlerin bir semeresi olarak yansıtırlarken, Corci Zeydan, romanında bu fethin İspanya'daki mazlumlar, özellikle Yahudiler sayesinde meydana geldiğini gösterir. Corci Zeydan'ın Endülüs'ün fethedilmesinde en büyük rolü İspanya'daki ezilmiş Yahudilere verdiği görülür. Romanda Arapların İspanya'ya davet edilmesi ve Alfons'un Arapların safına geçmesi dolayısıyla Müslümanların savaşta kazanması Yahudilerin sayesinde gerçekleşir. Ahmed Abdülmun'im el-Hulvânî'nin *Yulyan fi'l-Endelüs* adlı romanında Endülüs'ün fethi eski kralın oğlu olan Yulyan'ın çabasıyla gerçekleşir. Yulyan, asıl kimliğini bilmeden önce İspanya'daki halka yapılan zulme karşı çıkar ve Kuzey Afrika'ya sürülür. Orada gördüğü adaleti İspanya'ya taşımak niyetiyle İspanya'ya döner. Yulyan, kendisinin eski İspanya kralının oğlu olduğunu öğrendikten sonra Rodrik'e karış nefreti artar. Kuzey Afrika'dayken gördüğü adaleti İspanya'ya taşmak isteyen Yulyan, Müslümanları İspanya'nın fethi için davet eder.

Hâmid'in *Târık yahut Endülüs Fethi* adlı eserinde iman gücü ve İslamî prensipler ile Endülüs'ün fethini yorumladığı söylenebilir. Abdülhak Hâmid, dine bağlılığın Müslümanlarda cesaret ve tesanüt yarattığını gösterir. Eserde İslamiyet'in prensiplerini en üstün değer olarak sunar, Endülüs'ün fethini İslamiyet'in zaferi ve İslam'ın kahramanlığı olarak gösterir.[270] Abdülhak Hâmid, tarih konulu eserlerinden içinde İslamiyet'ten en fazla bahsettiği eseri *Târık yahut Endülüs Fethi*'dir.

"Târık'ın kahramanlarının, mensup oldukları dine göre dünya yüzünde bir varlıkları, yerleri ve vazifeleri vardı. Bu bağlılık onlarda kitlesellik ve anonimlik yaratır. Vatan-millet-insan sevgisi, adalet, dayanışma, kahramanlık gibi bütün yüce değerlerin temelinde Îslâmî prensipler yaratmaktadır. Kahramanlar İslamiyet'in dinî ve dünyevi terbiyesiyle belli bir normda birleşirler. O normla başarı kazanırlar."[271]

İspanya'ya fethetmeye karar vermiş olan Musa, eserin ilk sayfalarında Müslümanların önceki fetihlerini özetledikten sonra fethin gerekliliğini anlatır. Musa'nın konuşmasından anlaşılır ki *"fethin amacı, İspanya'nın zenginliklerini ele geçirmek değil; Allah'ın lütuf ve kereminin sonsuzluğunu(n), İslâm dininin ve Müslümanların cömert ve yardımseverliğinin, insanın kulluk bilincinin gereklerinin anlatılmasıdır."*[272]

[270] Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 5,* s.11-12
[271] Uğurcan, *a.g.e., s.* 82.
[272] Sarıçiçek, a.g.m. s.78

4.1.2. Valilik Dönemi

Bu dönem Musa oğlu Abdülaziz'in Endülüs'e vali olmasıyla başlar. Dönemle ilgili Türk edebiyatında *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adı ile bir piyes, Arap edebiyatında *Şarl ve Abdurrahman* isminde bir roman yazılmıştır.

4.1.2.1. Türk Edebiyatı

4.1.2.1.1. İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal

Abdülhak Hâmid, *Târık yahut Endülüs Fethi*'nin devamı olan *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal,* (1880 Tefrika, 1917 Yayım) adlı eserinde Endülüs'ün fetih hikâyesini önceki piyeste bıraktığı yerden anlatmaya devam eder.[273] 48 manzaradan oluşan eser, Müslümanların Endülüs'te yerleşmesini işleyerek valilik dönemini canlandırılır. Tarihî olaylara entrika ve aşk hikâyeleri ekleyerek eserini karmaşık bir hale getirir.[274]

4.1.2.1.1.1. Özet

İbn Musa, Târık'ın bittiği yerden devam eder. Endülüs'te Aziz, Kraliçe Eyla'la evlenir. Adalina başta olmak üzere diğer soylu İspanyol kadınlar ise İspanya'nın Araplardan geri alınacağına dair ant içerler. Araplara karşı mücadele etmek isteyenlerin aralarında en çok Araplara karşı kin besleyen kadın, Merkado'nun kızı Adalina'dır.

Şam'da tahta yeni çıkan Halife Süleyman, İspanya'yı fetheden Târık ve Musa'yı Şam'a çağırarak onları azleder. Musa'yı Hicaz'a sürer. Târık, eşi ve çocuğu ile birlikte Musa'yı takip ederek Hicaz'a gider.

Halife Süleyman, Aziz ve Mervan'ın kendisinden babalarının intikamını alacaklarından korkar ve onları ortadan kaldırmak ister. Halife Süleyman, Musa'nın oğulları Aziz ve Mervan'ı öldürtmek için iki adamını görevlendirir. Halife'nin görevlendirdiği Ukbe, bu görevden çekilirken Velid, Mervan'ı öldürdükten sonra Aziz'in sarayına gider. Fakat

[273] Abdülhak Hâmid, *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1335/1917. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)
[274] Gürsoy, a.g.m., s.14

yakalanıp hapse atılır. Merkado'nun kızı Adalina'nın yardımıyla hapisten çıkıp Aziz'i ve beşikteki çocuğunu öldürür. Eşini ve çocuğunu kaybeden Kraliçe Eyla acıya dayanamayıp üzüntüsünden ölür. Hicaz'da yaşayan Musa, çocuklarının ölüm haberini aldığında bu acıya dayanamayıp ölür. Adalina ise, hapisten çıkardığı Velid tarafından tecavüze uğrar ve kısa bir müddet sonra ölür.

Azra, bu olayların arkasında Halife Süleyman'ın olduğunu çözer ve intikam almak için Şam'a gider. Velid'in sevgilisi olan Zatü'l-Cemal'i kullanarak Halife'yi öldürtür.

4.1.2.1.1.2. Vaka Zamanı

İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal'de vaka zamanını belirten herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Fakat eserde yer alan tarihî olaylar ve şahıslardan hareketle vaka zamanını tespit etmek mümkündür. Tarihî bilgilere göre Târık, Musa'yla buluşmasından, yani 713 yılında yeni bölgeler fethettikten sonra 714 yılında Şam'a gitmiştir. Halife Süleyman, 715 yılında halife olmuş ve iki yıl beş ay kadar halifelik yaptıktan sonra 717 yılında vefat etmiştir.

İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal'in vaka zamanı, Târık ve Musa'nın, yeni bölgeler fethetmek üzere harekete geçmesiyle başlar ve Halife Süleyman'ın *Zatü'l-Cemal* tarafından öldürülmesiyle biter. Böylece eserin vaka zamanının Halife Velid'in son dönemi ile Halife Süleyman'ın iki yıl beş aylık süren halifelik dönemini kapsar. Bu malumat ışığında piyesin vaka zamanının yaklaşık olarak dört yıl olduğunu söylemek mümkündür.

Abdülhak Hâmid'in piyesinde bu dönem dışına, özellikle fetihten önceki döneme kahramanların konuşmasıyla geri dönüşler yaptığını görürüz. Eserdeki geri dönüşler, kahramanların geçmişini aydınlatır ve olayların açıklanmasını sağlar.

4.1.2.1.1.3. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Abdülhak Hâmid, *İbn Musa'*da valilik döneminin ilk yıllarını canlandırır. Eser çok karmaşık ve pek çok olay içerir. Piyeste Müslümanlar, Endülüs'ün fethini tamamlamaya çalışırken bir taraftan aralarında fitne ve nifak çıkmaya başlar. Diğer taraftan da İspanyollar, İspanya'yı Müslümanlardan geri almak için mücadele ederler. Müslümanlar arasında fitne

çıkaran Halife Velid'in ölümünden sonra tahta çıkan Halife Süleyman'dır. İspanya'da Araplara karşı mücadele eden İspanyolların başında Adalina Merkado gelir. Bu iki güç birleşerek Endülüs valisi Aziz'i öldürür.

Müslümanların ele geçirdiği Tuleytula'da Târık, Zehra ile evlendikten sonra Endülüs'ün fethini tamamlamak üzere Taca'nın membaına gider. Musa da bir orduyla başka bölgeleri fethederek yaklaşır, Sarakosta'yı Târık'la birlikte kuşattıktan sonra fetheder. Fakat Târık, Ebre nehrini geçerken büyük zayiat verir. Musa, İspanya'nın batısında ilerlerken Târık doğusunda ilerler.

Şam'da Halife Velid, Endülüs'te olup bitenden, özellikle de Târık'ın Zehra'yla evliliğinden haberdar olunca sevinir. İspanyol halkı, Arap ordusunun intizamına hayranlık duyar. Müslümanların sağladığı din hürriyetinden hoşnut kalırlar. İslamî idare, Hristiyanların inançlarına ve ibadetlerine karışmaz. Mazlum olanları korumaya çalışır. İspanyollar, haksızlığa uğradığında Müslüman emirlerine müracaat ederek haklarına kavuşurlar. Eserde bir İspanyol, İspanyolların durumunu şöyle dile getirir

"Bir ve ikinci İspanyol- Gizli, aşikâr, istediğimiz gibi konuşmaya mezun değil miyiz? Mağlup olduksa da kendimize malikiz. Bilmem nasıl diyeyim? Hürriyetli esirleriz. Malum ya, şimdi eski hafiyeler filan kalmadı." (*İbn Musa*, s. 82)

Merkado'nun kızı Adalina, İspanyol milliyetçisidir. İspanya'yı yeniden Araplardan almak ister. Aziz'le evlenen Kraliçe Eyla'nın Araplara olan yakınlığını kınar ve Araplarla iyi geçindiği için onu düşman sayar. Adalina, Kraliçe ve eski Septe muhafızı Müslim'i vatan hainleri olarak görür. Adalina, Aziz'den nefret eder, aynı zamanda da Aziz'e âşık olur. Fakat aşkını itiraf edemez ve iki duygu arasında bocalar:

"*Adalina Merkado – Bir daha görmemeği Allah'tan niyaz ettimse de gece rüyama girdi. Bu sabahtan beri de hayali karşımda, hâtırası kalbimde, büyüklüğü de hatırımda bulunuyor. O büyüklük, o hatıra, o hayal müdrik ve hassas bir kızı pâmâl edecek bir darbe-i kemal ü cemal!.. Bununla beraber o hayal, o hatıra, o büyüklük benim nazarımda matmah-ı tahkîr ü nefrettir, hedef-i teşnî ü lanettir! Ona hürmet, hıyanet ve muhabbet, cinayettir! Bu hayal dünyada ne kadar hakikat varsa hepsini câmi! Bu hayal o mahlûk-ı ulvînin cenah-ı*

semâvisidir!(...) Fakat ben bu mukaddes hayali, bu muallâ ve mübarek hatırayı tahkîr ve tenkîl ediyorum." (*İbn Musa*, s. 85-86)

Mervan b. Musa, Septe'de iken bir gün yalnız ve çaresiz iki kadının sırrını öğrenir ve onlara yardım etmeye çalışır. O kadınlar Müslim'in kızı Florinda ve eski İspanya kraliçesi Sabina'dır. Rodrik ile eski İspanyol kralı arasında meydana gelen savaş sırasında kaçıp Septe'ye gelmişler, fakat orada kayıplara karışmışlardır. Mervan, onları yanına alır. Daha sonra Kraliçe Sabina ölür. Yalnız kalan Müslim'in kızı Florinda ise Zeyd b. Kesadî'yle evlendirilir.

Aziz, Tedmir'le Lorka'da savaşır. Tedmir, orada mağlup olduktan sonra Oritva'ya sığınır. Bir müddet sonra teslim olmak zorunda kalır. Aziz, aylarca savaştığı Tedmir teslim olduktan sonra kendisini Mursiye'de vali olarak tayin eder.

Tedmir'in Arap idaresine bağlı bir vali olarak tayin edilmesiyle Arap ve İspanyollar arasında bir barış anlaşması imzalanır. Aziz, herkese eşit ve adil bir şekilde davranır. Milliyetçi duyguları ile öne çıkan Tedmir, kendisine karşı gösterilen itibardan dolayı İspanya'yı Araplardan kurtarmak noktasında bir müddet tereddüt eder:

"Ben Aziz b. Musa'dan gördüğüm bahşayişlarin şükranesi olarak Arap hükûmetine sadık mı kalacağım? Yoksa bu dediğim ihtimalata binaen Mursiye'de bir ihtilâl mı çıkaracağım? Ya Arap olmak, yahut İspanyol kalmak!.. İnsana düşmandan gördüğü iyilik pek fena tesir ediyor. Ağlatmıyor ama, pek acı acı güldürüyor. Yok, ben elbette İspanyol kalacağım, ahdim olsun, eğer İspanyol kalmazsam Arap olayım!.. (Düşündükten sonra) Keşke olabilsem, keşke Arap doğmuş olsaydım. Elbette İspanya'yı Arabistan ederdim. " (*İbn Musa*, s. 190)

Aziz, Endülüs'ün yeni hükümdarı olarak ülkesine huzur ve barış getirmek ister. Bunun için milliyet ve din ayrımı gözetmeksizin halka eşit bir şekilde muamele etme çalışır:

"Aziz b. Musa – (...)Müslim, Mesihî, Musevî benim nazarımda herkes müstehak-ı adalettir. Hukukça hepiniz müsâvât-ı kâmileye mazharsınız." (*İbn Musa*, s. 187)

Eşitlik ve adalet ilkeleri üzerine yeni kurulan idare İspanyolların beğenini kazanır. Endülüs'ün yeni hükümdarı Aziz ve Endülüs'te kurulan Müslüman idaresi Tedmir ve bir rahip tarafından şöyle övülür:

"Kont Tedmir- (...)Bu zât (Aziz) hakikaten âdil ve musâvâtperverdir. Kavl-i sadık ve kalb-i müşfik sahibidir.

Rahiplerden birisi – Biz teessüs etmekte olan hükûmet-i İslâmiyye zamanında hürriyet-i mezhebiyyemize daha ziyade sahip olduk." (*İbn Musa*, s. 187)

İki millet arasında barış yaymak isteyen Aziz, Endülüs'te yaşayan İspanyolları Müslümanlarla birleştirmek için eski kraliçe ile evlenir. Aziz'in eski İspanyol kraliçesiyle evlenmesi Müslüman-Hıristiyan tüm Endülüs halkını sevindirir. Aziz'in kraliçe Eyla'yla evliliğini açıkladığında meydanda bulunan halk, sevincini şöyle dile getirir:

"Abdülaziz, ey ferzend-i Musa!

Pîşinde lâyık olsak cebîn-sâ!

Hep zîr-i destan, âsûde vicdan;

Müslim, Mesihî, şâdân u handan!

Her fitne oldu sâyende nâim;

Kal devletinle âlemde daim!" (*İbn Musa*, s. 205)

Adalina, Tedmir'in Aziz'le barışmasından ve Aziz'in kraliçe Eyla'yla evlenmesinden rahatsız olur. Bu anlaşma üzerine bir zeytinlikte vatan mersiyesini[275] söyleyerek mücadelesini ölünceye kadar sürdürmeye karar verir. Adalina, Mursiye valiliğine tayin edilen İspanyol vatanperveri olan Tedmir'le birlikte oraya gider. Adalina ve Tedmir, orada Müslümanlara karşı yerli halkı gizlice silahlandırır. İsyan hazırlıklarını yaparlar. Fakat Tedmir ölünce bu teşebbüsler akamete uğrar.

[275] Bu mersiye Namık Kemal'in "Vaveyla" isimli şiirine bir nazire gibidir. (bkz. Karaburgu, *a.g.e.*. s.39)

Halife Velid, sevilen bir hükümdar olarak karşımıza çıkar. Halife Velid'in ölümünden sonra Süleyman'ın tahta çıkmasıyla Müslümanlar arasına fitine girer. İktidar hırsıyla dolu olan Süleyman, Halife Velid'i öldürtür. Süleyman, halife olunca önce Endülüs'ü fetheden ve Musa ve Târık'ın başarılarını kıskanır. Onları Şam'a çağırır. Halife Süleyman, Endülüs'ü fetheden bu iki komutanın İspanya'da bağımsız bir devlet kuracaklarını ve daha sonra halifelik makamını da ele geçireceğinden korkar. Halife Süleyman'ın adamları bu düşünceyi şöyle dile getirir:

"İkinci Hâdim – (...) Biz pekâlâ biliriz ki Musa ile Târık'ı buraya celbetmesi memalik-i meftuhada kalırlarsa bir Endülüs devleti tesis edebilecekleri vâhimesinden neş'et ediyor. Ondan sonra nevbet-i celb yahut suret-i selb Musa'nın oğulları Abdülaziz ile Mervan hakkında tecelli edeceğini de bilmez değiliz. Bunlar hep vilâyet-i ahd eyyamında tahsil edilmiş malûmattır." (*İbn Musa*, s. 143)

Halife Süleyman, çağırdığı Târık ve Musa'nın farklı ifade vermelerini bahane ederek onları azleder. Musa, Hicaz'a sürülür. Orada münzevi bir hayat yaşamaya başlar. Târık da peşinden gider. Böylece her iki komutan siyaset dünyasından çekilirler.

Halife Süleyman, Aziz ve Mervan ailelerinin intikam almak isteyebileceklerini düşünür. Bunun için onları ortadan kaldırmak üzere entrikalar düzenler. Sözde mültefit davranan Halife Süleyman, Aziz ve Mervan'a hediyeler gönderirken sadık adamlarından Velid ve Ukbe'yi Endülüs'e yollar ve onlara Musa'nın oğullarını öldürmelerini ve halkın gözünden düşürmek için "Aziz'in Kraliçe'nin elinde bir alet olarak İspanya hükümetini yeniden ihya etmeye çalışıyor" şeklinde dedikodu yaymalarını emreder.

Velid ve Ukbe arasında anlaşmazlık çıkar. Ukbe, bu işten çekilir. Hatta Halife Süleyman'ın planlarını bozmak için Musa oğullarını haberdar etmek ister. Velid, onu bıçaklayıp denize atar. Fakat Ukbe ölmez. Bir Berberî tarafından bulunup tedavi edilir.

Mervan, daha önce Tanca'ya yerleşir. Onunla birlikte soylu İspanyol kadını Düşes de Döluzitanya Tanca'ya gider. Düşes de Döluzitanya, ikiyüzlü bir kadındır. Bir yandan Araplarla evlenen İspanyol kadınları kınar. Diğer yandan da Arap emiriyle evlenmek ister. Mervan'ın peşine düşer. Köylü bir aileden gelen Düşes soylu bir gençle evlenmiştir.

Kocasının ölümünden sonra kayınpederinin bütün servetini elinden almıştır. İhtiyar, hakkını isteyince onu zincire vurarak ölümüne sebep olur. Mervan, durumdan haberdar olunca Düşes'i sorgular. O, Mervan'ı kandırarak yatak odasına götürmeye çalışırken Velid eve girer. Mervan'ı öldürür. Mervan'ın yanında bulunan Düşes de Döluzitanya, Mervan'ın katili sanılır ve cezalandırılır.

Halife Süleyman'ın adamları, Aziz'i gözden düşürmeye ve Müslüman-Hristiyan fitnesi çıkarmaya çalışırlar. Hristiyanları ve Müslümanları Aziz aleyhinde kışkırtmak için, eski kraliçenin elinde bir alet olan Aziz'in, İspanyol hükümetini iade etmeye çalıştığına dair şayialar çıkarırlar.

Velid, Ukbe hüviyetine bürünerek Aziz'in bulunduğu İşbiliyye'ye gider. Aziz'in sarayına girer. Aziz'e, Halife Süleyman'ın niyetini anlatır. Aziz, bu duruma karşı pasif kalır. Fakat Eyüp b. Habîb, Velid'den şüphe duyarak onu hapse atar. Diğer yandan Halife Süleyman'ın gönderdiği adamların halk arasında yaydıkları şayialar Aziz'in halkın gözünden düşmesine sebep olur. Aziz, bu durumdan çok etkilenir ve babasının ziyaretine gitmek için Endülüs'ü Eyüb b. Habîb'e emanet edip Hicaz'a gitmeye karar verir.

Tedmir'in ölümünden sonra İşbiliyye'ye giden Adalina Merkado, kraliçe kılığında zindana girerek Velid'i kurtarır. Velid'in kaçırılma olayı farklı şekilde halka yansıtılır. Velid'i hapishaneden eski kraliçenin kaçırdığı söylentisi yayılınca insanlar arasında kraliçenin itibarı sarsılır. Kraliçe bu durumdan çok etkilenir.

Hapisten kaçırılan Velid, Adalina Merkado ile işbirliği yaparak Aziz'i namaz kılarken öldürür. Üstelik Aziz'in çocuğunu da öldürür. Bunun üzerine Kraliçe Elya delirir ve intihar eder. Velid, Adalina'ya göz koyarak tecavüz eder. Adalina bir mağarada can çekişirken Azra tarafından görülür.

Musa, Hicaz'da fakirane bir hayat yaşarken torununu büyük adam olarak yetiştirmeye çalışır. Bu sıralarda Velid, kendisine çocuklarının ölüm haberine ulaştırır. Musa, hala büyük olduğunu gösteren bir şiir söyledikten sonra ölür. Velid, yaptıklarından pişmanlık duyarak iyileşir. Halife Süleyman, adil hükümdar vasfını kurtarmak için Musa oğullarının katillerini cezalandırır. Aziz'in katillerinden Abdun'u astırır.

Tüm olayların arkasında Halife Süleyman ve Adalina'nın bulunduğunu anlayan Azra, intikam almak için arkadaşı Ukbe ile Şam'a gelir. Şam'da Halife Süleyman'ın cariyesi Zatü'l-Cemal ile temas kurarak ona Halife'nin Endülüs'e gönderdiği adamların cinayetlerini anlatır. Zatü'l-Cemal, Halife Süleyman'a cinayetlerini birer birer anlatarak ölümüne sebep olur. Fakat Halife Süleyman'dan ölümcül bir darbe alır. Bir müddet sonra ölür.

İbn Musa'da din ve milliyet bakımından farklı topluluklar, biri diğerini yok etmeden bir arada yaşarlar. Farklı din ve milletlere mensup insanlar arasında evlilikler olur. Culyanus ile Azrâ'nın, Eski İspanyol kraliçesi ile Aziz'in ve Florinda ile Zeyd'in evlilikleri bu bağlamda dikkat çekicidir. İspanya'daki adil İslâmî idare, beraber yaşamalarını sağlar. İspanyollar, Müslümanlarca Endülüs'te yeni kurulan devletin idaresinden memnundurlar. Onlar, eski yönetimle kıyas yaptıkları zaman Müslümanların idaresinin daha iyi olduğunu dile getirirler. Adalina Merkado, Rodrik ile Halife Velid'i karşılaştırırken Rodrik'in kötü idaresi ile Müslümanların başarılı idaresi arasındaki farkı şöyle dile getirir.

"Adalina Merkado- (...) Rodrik memlekette caddeler, cedveller açmadı; mahbesler mezarlar açtı! Medrese veya kütüphane yapmadı, makteller, sefalethaneler yaptı! Halife Velid Suriye'de kadınlardan mücahideler çıkarıyorken Kral Rodrik İspanya'da askerden cellât ve caniler çıkarıyordu! Memlekette, o kadar hastalık davet edip dururken, bir hastane ve o kadar düşman celbettiği hâlde bir istihkâm yaptırmadı! Halife Velid belde-i baîdesinden bu mülkün imarını düşünüyorsa Kral Rodrik bu mülkün içinde tahribât ile uğraşıyordu! Mahkeme yok, kanun yok, sefine yok, kale yok, hayvan yok, insan yok! Yalnız sallanır bir taht ile titrer bir taç, bir de müdahinler, müstefreşeler, rakkaseler, mahbubeler kalmıştı!(...)" (*İbn Musa*, s. 48)

Abdülhak Hâmid, eserinde fırsat buldukça Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında karşılaştırma yapar. Bu karşılaştırmada Müslümanları üstün tutar.

Abdülhak Hâmid'in eserinde Ziya Paşa'nın yazdığı *Endülüs Tarihi*'nden faydalandığı görülür. *Endülüs Tarihi* adlı eserde yer alan pek çok olayın Abdülhak Hâmid'in eserinde yer aldığını görürüz. Abdülhak Hâmid, Kont Tedmir'in kuşatma altındayken Müslümanları kandırmak için kaledeki kadınlara askerî kıyafet giydirmesi, Tedmir'in

Aziz'in yanına gelmesi ve teslim anlaşmasını imzalaması, Aziz'in ortaya çıkan fitne yüzünden mescitte namaz kılarken öldürülmesi ve Musa b. Nusayr'ın Hicaz'a gitmesi gibi birçok olayı *Endülüs Tarihi*'nden alır.[276]

Abdülhak Hâmid, genellikle eserinde tarihî gerçekliğe sadık kalır. Eser*, "doğrudan doğuya vak'anın tarihçe mazbut şeklini az çok muhafaza eder."*[277] Târık ve Musa'nın Şam'a çağrılarak uzaklaştırılmaları; Musa'nın Hicaz'a sürülmesi ve çocukları öldükten sonra ölmesi; Abdülaziz'in eski İspanyol kraliçesiyle evlenmesi; kraliçenin dinini ve ismini değiştirmesi; Endülüs'te Abdülaziz hakkında fitne çıkması ve onun mescitte öldürülmesi gibi olaylar tarihî kaynaklarda yer alır.

4.1.2.1.1.4. Mekân

Piyesin vakası Endülüs, Kuzey Afrika, Hicaz ve Şam'da geçer. Vaka, ağırlıklı olarak İspanya'nın eski başkenti Tuleytule, Emevîlerin başkenti Şam ve Endülüs'ün başkenti İşbiliyye şehirlerinde geçer. Ayrıca eserde Oryota, Tanca, Hicaz ve Septe mekân olarak karşımıza çıkar.

Yazar, eserinde fasıl başlarında bazen olayların geçtiği mekânlara ilişkin bilgilendirme yapar. Verilen bilgiler ayrıntılı değildir. Tanca'da Mervan'ın hanesi şöyle tasvir edilir:

"Tanca. Mervan'ın hanesinde iki oda. (...) odaların birisinde bir yatak. Duvarda bir kadın geceliği. Bir ocak. Üstünde mücellâ taştan mamul ayna, bir kum saati. Bir kandil. Kenarda bir sedir. Diğer oda: sedirlerle mefruş. Büyük bir meşale yanar. Kapılarla pencerelerin kapalı ve perdelerle mestur." (*İbn Musa*, s. 230)

Abdülhak Hâmid, Musa b. Nusayr'ın Hicaz'da oturduğu evi şöyle tasvir eder:

"Hicaz. Musa b. Nusayr'ın meskeni, bir harap hücre. Ortada bir sımât. Zeytin, hurma, ekmek. Her şey fakirâne sımâtın etrafında." (*İbn Musa*, s. 343)

Halife Velid'in cenaze namazı kılındığı yere dair şu bilgileri verir:

[276] Karaburgu, *a.g.e.*. s.164-166
[277] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 509

"Şam birkaç yol. Bir meydan. Etrafta evler. Meydanda bir cesîm mescid. Bir türbe. Mescidin kapısı önünde iki musalla ki birisinin üstünde muhteşem bir cenaze görünür." (*İbn Musa*, s. 136)

Abdülhak Hâmid, *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı piyesinde kapalı ve açık olmak üzere birçok farklı mekâna yer verir. Piyeste ev, gar(in), harabe, hapis, çadır, saray ve mescit kapalı mekânlar olarak; meydan, orman, deniz kenarı, zeytinlik, nehir kenarı ve saray bahçeleri açık mekânlar olarak karşımıza çıkar. Yazarın piyesinde kapalı mekânlara daha fazla yer verdiği görülür.

4.1.2.1.1.5. Şahıs Kadrosu

Piyesin çok geniş bir şahıs kadrosu vardır. Eserde adları verilen otuz sekiz kişi ile isimsiz ve gruplar halinde insanlar vardır. Bu şahıs kadrosunun büyük bir kısmının kadın olması dikkat çekicidir. Abdülhak Hâmid, eserinde İspanyol ve Arap çok sayıda şahısa yer verir. Eserde şahıs kadrosunu dört gruba ayırmak mümkündür:

1. Endülüs devletini kuran Müslümanlar: Aziz, Mervan ve Azra.
2. Onlara yardım eden İspanyollar: Kraliçe ve Müslim.
3. Bu devleti yıkmak isteyen İspanyol milliyetçileri: Adalina, Tedmir.
4. Endülüs'ü fethedenlerin Arap düşmanları: Halife Süleyman, Velid ve Ukbe.

4.1.2.1.1.5.1. Aziz

Endülüs'ü fethedenlerden Aziz, Endülüs'ün ilk valisidir. Eserde ön planda yer alan Aziz, kahraman bir komutan olduğu kadar zarif ve nazik bir erkektir. Aziz, eski kraliçeye âşık bir şairdir. Endülüs'te vali olmadan önce fetih sırasında aktiftir. Fakat Endülüs'ün yöneticisi olduktan sonra pasif ve mütevekkil olur. Haksızlığa uğradığında kaderine boyun eğer.[278] Ona göre Endülüs'ün fethi kolay fakat idaresi zordur.

[278] Enginün, a.g.m., s. 36

Aziz, adaletli, mütevekkil ve dindar bir hükümdardır. Din ve milliyet ayrımı gözetmeksizin farklı dinlere mensup olan halka eşit muamele eder. Bu bağlamda düşmanı Tedmir'i vali olarak tayin etmesi anlamlıdır. Halkın dinî ibadetlerini yerine getirmesine izin verir. Halk tarafından sevilen bir emirdir. Halk ondan hoşnuttur. Halkın sözlerini dinler. Mütevazı bir hükümdardır.

Aziz, iyi bir insandır fakat beceriksiz bir devlet adamıdır. Düşmanı Tedmir'e güvenmesi ve Adalina Merkado'nın Tedmir'le birlikte gitmesine izin vermesi, onun tecrübesiz bir idareci olduğunu gösterir. [279] Aziz, öldürüleceğini hissedince direnmek ve tedbir almak yerine kendini kadere teslim edip kaçmayı tercih eder. Endülüs'ü Eyüp b. Habîb'e emanet ederek Hicaz'a gitmeye karar verir. Aziz, sabah namazını kılarken Velid tarafından öldürülür. Ölürken de namazının bozulduğuna hayıflanır. Aziz'in "*şikâyete yer vermeyen dindar katlanışı esere bir nevi büyüklük verir*."[280] Aziz, hayatı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir.

Tarih kitaplarında Aziz, Endülüs'ü fetheden komutanlardan biridir. Babasının emriyle İşbiliyye'de çıkan isyanı bastırır. Tedmir'le savaşır. Onunla anlaşma yaparak vali olarak tayin eder. İspanya'nın önemli bir kısmı Abdülaziz tarafından fethedilir. Babası, Şam'a gittiğinde onu Endülüs valisi olarak tayin eder. Valiliği iki yıl devam eder. Endülüs'teki idarenin merkezini Tuletula'dan İşbîliye'ye taşır. Orada Kral Rodrik'in eşiyle evlenir. Müslümanların Hristiyanlarla evlenmesini teşvik eder. Abdülaziz'in karısının sözüne kapılarak Hristiyanları tuttuğu ve onların geleneklerine uyduğu, Endülüs'te bağımsız bir devlet kurmaya çalıştığı ve saltanata nail olmayı düşündüğüne dair dedikodular çıkar. Muhafazakâr askerleri, saray mescidinde sabah namazını kılarken onu öldürürler. Abdülaziz'in öldürülmesinin Halife Süleyman'ın emriyle yapıldığına dair nakiller vardır.[281]

[279] Uğurcan, *a.g.e., s.* 100-101
[280] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 515
[281] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C. 1, s. 37-38; İnan, *a.g.e.* c.I, s. 71-73; Hattab *a.g.e.* C. 1, s. 23-53

4.1.2.1.1.5.2. Azra

Azra, idealist bir genç kızdır. Vatanı ve dini için her türlü fedakârlığı yapan Azra, kahraman bir mücahide olarak çizilir. *"Azra'nın dinî, millî ve insanî duyguları en üstün noktasındadır."*[282]

Annesini kaybetmiş, babası şehit düşmüş Azra, din değiştiren Culyanus (Müslim) ile evlenir. Onunla her konuda anlaşmazlık yaşar. Evlenmesinden yarım saat sonra savaşa katılmak için sabırsızlanır. Zeki, güçlü ve mücadeleci bir kişiliğe sahiptir. Beliğ konuşmalar yapar, diğer Arap mücahideleri gibi şiir söyler, konuşmasında manzum ifadeler kullanır. Cesur ve kararlı bir kadındır.

Güçlü sezgisi sayesinde kötü olayların arkasında Halife Süleyman ve Adalina'nın olduğunu çözer. Öldürülen Müslümanların intikamını almak için peşinden koştuğu Adalina'nın zavallılığı karşısında ona acır.

"Başkalarının sevinciyle sevinen, derdiyle dertlenen Azra, dünyanın düzeninden, insanların olgunluğa erişmemiş olmasından şikâyetçidir."[283] Katileri cezalandırmak üzere Şam'a giden Azra, Zatü'l-Cemal'i kullanarak Halife Süleyman'ın öldürülmesini sağlar.

4.1.2.1.1.5.3. Kraliçe Eyla (Ümmü'l-A'sâm)

İspanya'nın eski kraliçesi ve Aziz'in eşidir. Eyla, eşi Aziz'e âşıktır. Araplara olan yakınlığından dolayı Adalina tarafından tenkit edilir. Araplara boyun eğdiği için ondan nefret eder. Adalina, yıkılmış İspanya'nın timsali olarak görülür.

Kraliçe Eyla, adeta kaderin tokatları altında ezilmiştir. Rodrik, babasını öldürür ve annesinin ölümüne sebep olur. Daha sonra fetihle birlikte Rodrik'i ve unvanını da kaybeder. Aziz'le evlendikten sonra Aziz'e atılan şayialar ona ilişkin olduğu için çok etkilenir. En son

[282] Gürsoy, *a.g.e.*. s. 23
[283] Gürsoy, *a.g.e.*. s. 23

çocuğu ve eşi Aziz'in öldürülmesinden çıldırır. İntihar eder. Eşiyle birlikte ölüm yolcuğuna çıkar.

Kraliçe Eyla, varlığı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir. Tarihî kaynaklara göre Kraliçe Eyla, Rodrik'in eşidir. Eşi öldükten sonra rehin olarak alınır. Daha sonra Müslüman olup Abdülaziz b. Musa ile evlenir. Kendisine Ümmü Âsım ismi verilir. Bazı nakillere göre Kraliçe Eyla'nın ısrarı üzerinde Abdülaziz, bazı Hristiyan geleneklerini uygulamaya razı olur. Böylece Kraliçe Eyla, eşinin öldürmesine sebep olur.[284]

4.1.2.1.1.5.4. Zatü'l-Cemal

Halife Velid'in cariyesidir. Süleyman ona göz koyar ve halife olunca onu alır. Aynı zamanda Zatü'l-Cemal, katil Velid'in eski sevgilisi ve "*bir hükümdarın aşkını küçümseyecek derecede eski aşkına bağlıdır.*"[285]

Eserin sonlarında ortaya çıkan Zatü'l-Cemal, hafifmeşrep bir kadın olmasına rağmen piyesin en mühim görevi ona yüklenir. *"41. manzaradan itibaren vak'anın bütün yükünü o taşır"*.[286] Halife Süleyman'ın yaptıklarından haberdar olunca bir intikam aletine dönüşür. Zatü'l-Cemal, Halife Süleyman'ı ustalıkla korkutur. Cinayetlerini birer birer anlatarak ölmesine sebep olur. Halife Süleyman'dan aldığı ölümcül yaradan ölür. *"Zatü'l-Cemal'in şahsında mert, karekterli bir kandın tipiyle karşılaşırız."*[287]

4.1.2.1.1.5.5. Adalina Merkado

Tanpınar'a göre eserin asıl kahramanıdır. Bütün eseri *"bir kin ve intikam meleği gibi"* dolaşır.[288] Fetih savaşında ölen kahraman Merkado'nın kızıdır. Babası gibi İspanyol milliyetçisidir. Babası, savaş meydanında vatanı için kahramanca çarpışıp ölmüştür. Babasının cesaretini ve vatan sevgisini alan Adalina, Arapları düşman olarak görür. Onlarla

[284] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C. 1, s. 37-38; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*. C. 5, s.26-27; İnan, *a.g.e.* C.1, s. 71-73.
[285] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 506
[286] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 515
[287] Gürsoy, *a.g.e.*. s. 96
[288] Tanpınar, *a.g.e.,* s. 515

işbirliği yapan İspanyolları ise ihanetle suçlar. Ateşli nutuklar atar. Adalina, kendisine İspanya'nın intikamını almak görevini yüklemiştir. Adalina, "*Irkının intikamını almak hırsında bir azap meleğinden farksız*"dır.[289]

İradesi ve duyguları arasında bocalayan Adalina, en son vatanını tercih eder. Aziz'e karşı duyduğu hayranlığı unutmaya çalışır. Düşmanını sevdiği için de kendisine lanet eder. Aziz'i öldürmek için katillerle işbirliği yapar. Katil Velid'i zindandan kurtarır. İradeli ve vazifesi uğruna aşkını, canını feda eden Adalina Merkado, *"Corneille'in eserlerinden mülhemdir.*"[290]

Eserde Adalina Merkado'nun konuşmasıyla karşı tarafın millî ve dinî duyguları ifade edilir. Adalina, Velid tarafından tecavüze uğradıktan sonra ölür.

4.1.2.1.1.5.6. Tedmir

Tedmir İspanyol milliyetçisidir. Cesur bir komutandır. Bir müddet Araplara karşı başarılı bir şekilde karşı koymuştur. Fakat kuşatılınca teslim olmak zorunda kalır. Aziz tarafından iyi muamele görür. Aziz onu vali olarak tayin eder. *"Tedmir, sadakatine güvenilir biri olarak dinî ve millî kimliğini değiştirmeden yeni devlete hizmet edebilecek kişi konumundadır."*[291]

Tedmir, Müslümanlardan gördüğü muameleden *"(...) eğer İspanyol kalmazsam Arap olayım!.. (...) Keşke olabilsem, keşke Arap doğmuş olsaydım."* (*İbn Musa*, s. 190) diyecek kadar etkilenir. Tayin olduğu Mursiye şehrine giderken Adalina'yı alır. Mursiye şehrinde Araplara karşı ihtilal yapmak için Adalina'yla birlikte hazırlıklar yapar. Fakat ölünce teşebbüsü akamete uğrar.

Tedmir, hayatı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir zattır. Tarih kitaplarında Tedmir, fetih zamanında İspanya güneyinde bir validir. Tedmir, tedbir sahibi ve kararlı bir liderdir. Müslümanlara karşı bir müddet direnir ve hezimete uğradıktan sonra Orihuela

[289] Tanpınar, *a.g.e.*, s. 506
[290] Karaburgu, *a.g.e.*. s. 40
[291] Uğurcan, *a.g.e.,* s. 110

şehrine sığınır. Orihuela şehrinde kuşatılınca Müslümanlarla bir anlaşma yaparak teslim olur. Daha sonra da yedi şehirden oluşan bir bölgenin valiliğini üstlenir.[292]

4.1.2.1.1.5.7. Halife Süleyman

Eserde meydana gelen bütün kötü olayların müsebbibidir. "*Hepsinin huzurunu kaçırır. Kurulan düzeni tepeden tırnağa sarsar araya tefrika sokar."*[293] Halife Süleyman müstebit, hırslı, evhamlı ve nefsine düşkün bir hükümdar olarak karşımıza çıkar. Halife Süleyman, ağabeyini öldürttükten sonra tahta çıkar. Yaratılış olarak kötülüğe mütemayil olan Halife Süleyman, İslam dünyasında fitnenin doğmasına sebep olur. Şahsî zehap ve menfaati uğruna savaş meydanlarında kazanılmış zaferleri feda eder. Tüm kötülükleri yaptıktan sonra kendini temize çıkartmak için kötü planlarını uygulayan katilerin bazılarını astırır.

Abdülhak Hâmid, Halife Süleyman'ı eserde meydana gelen tüm kötülüklerin kaynağı olarak gösterir. Onun idaresi istibdada ve fesada dayalıdır. Payitahtını yetimden, esirden, hasta ve sakattan geçilmez hale getirir. Hayatı fitne ve entrikalarla dolu olan Halife Süleyman, aynı zamanda korkaktır. Azra'nın sözleri, titremesine sebep olur. Azra'nın sayesinde cariyesi Zatü'l-Cemal tarafından öldürülür. Halife Süleyman'ın hayatı tarihî bilgilerle sabittir.

İki yıl sekiz ay hüküm sürren Süleyman b. Abdülmelik, kardeşi Velîd b. Abdülmelik ile mücadele ederek tahta çıkar. Velîd, Süleyman'ı veliahtlıktan azledip oğlunun veliaht olmasını ister. Bu konuda Kuteybe b. Müslim, Haccâc b. Yusuf ve Musa b. Nusayr gibi meşhur ve nüfuzlu valilerinden destek alır. Fakat bu amacını gerçekleştiremez. Süleyman, halife olduğunda ona karşı kardeşini destekleyen valilerden intikam alır. Öte yandan Süleyman, Endülüs'ün ganimet mallarına sahip olabilmek ister ve Endülüs'ten gelen Musa'ya mektup yazarak bir süre oyalanmasını ve hasta ve son günlerini yaşayan Velîd öldükten sonra Şam'a gelmesini ister. Süleyman, kendi emrini dinlemeyen ve ganimetleri Velid'e ulaştıran Musa'ya kızar. Süleyman, Târık ve Musa'ya karşı sert bir politika izleyerek

[292] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C. 1, s.22; Hattab, *a.g.e.*. C.2, s. 31-32
[293] Enginün, a.g.m., s. 36

onları azleder. Daha sonra da Endülüs valisi Abdülazîz b. Musa'nın öldürülmesinde onun önemli bir rol oynadığına dair rivayetler vardır. Halife Süleyman hakkında, tarih kitaplarında farklı değerlendirmeler mevcuttur. Tarihçilerin bir kısmı tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilirken, başka bir kısmı tarafından çok övülür. Halife Süleyman'ı eleştiren tarihçiler özellikle Musa b. Nusayr ve Abdülazîz b. Musa bağlamında onu şiddetli bir şekilde tenkit eder. Halife Süleyman'ı öven tarihçiler ise mütedeyyin ve haksızlığı sevmeyen biri olarak sunar.[294]

Tarihte Halife Süleyman'ın şahsiyetine dair olumlu ve olumsuz bilgiler yer alırken yazar, eserinde onu olumsuz bir hükümdar olarak sunar.

4.1.2.1.1.5.8. Velid

Eserde Halife Süleyman'ın planlarını gerçekleştiren usta bir katildir. Eserde en çok suç işleyen Velid, korkunç ve acımasız bir katil olarak sunulur. Velid, Halife Süleyman'ın henüz dile getirmediği kötü düşüncelerini anlar. Velid, para ve makam için Halife Süleyman'ın kötü planlarını uygular.

Velid, iki yaşındaki çocuğunu kendi eliyle öldürmüştür. Musa oğullarını ve Aziz'in çocuğunu kendi elleriyle öldürür. Adalina Merkado'ya tecavüz ederek ölmesine sebep olur. Velid, Musa'ya kendi çocuklarının öldürüldüğünü söyleyerek ölümüne neden olur. Arkadaşı Ukbe'yi hançerleyip denize atar.

[294]İsmail Yiğit, "Süleyman b. Abdülmelik" *DIA*, C. 38, s. 81; Mücahit Yükse, "Süleyman b. Abdülmelik Dönemine İlişkin Bazı Tespitler" *Mütefekkir*, C. 3, S. 6, (Aralık 2016) s. 427-444; İsmail Hakkı Atçeken, "Endülüs Fâtihlerinden Musa b. Nusayr'ın Akibeti", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. XII, S. 1, 2015, s. 9-34.

4.1.2.2. Arap Edebiyatı

4.1.2.2.1. Şarl ve Abdurrahman

1904 yılında yayımlanan *Şarl ve Abdurrahman*[295] adlı roman, Corci Zeydan'ın Endülüs ile ilgili yazdığı ikinci romanıdır. Corci Zeydan, 79 bölümünden oluşan *Şarl ve Abdurrahman* adlı romanında valilik döneminin son yıllarını canlandırır. Romanda Endülüs'ün en ünlü valilerinden olan Abdurrahman el-Gâfikî'nin 732 yılında güney Fransa'daki fetihlerini, Şarl ile savaşmasını ve şehadetini işlemiştir.

4.1.2.2.1.1. Özet

Endülüs Valisi Abdurrahman el-Gâfikî'nin komutasındaki Müslüman ordusunun Bordo (Beaurdux) şehrini ele geçirmesinin sonucunda esir düşen Meryem ve annesi Salime, Berberî komutan Bestam ile süvari birlikler komutanı Hani arasında çıkan anlaşmazlığa sebep olurlar. Abdurrahman, kimliklerini gizleyen bu iki kadını çadırında misafir olarak ağırlar. Salime, İspanya eski kraliçesi ve Abdülaziz İbn Musa'nın eşidir. Meryem ise Salime'nin Abdülaziz'le evliliğinden doğan kızıdır. Dük Udu'nun (Eudo) kızı Lembace, kimliğini gizleyerek Abdurrahman'ın çadırında cariye olarak yaşar ve babasına gizlice Müslüman ordusu hakkında bilgi verir.

Salime, Abdurrahman'a fetih konusunda yardım eder. Fethi kolaylaştırmak için kilisenin rahibine gidip Araplara karşı çıkmamak hususunda onları ikna etmeye çalışır. Fakat Dük Udu'nun adamları tarafından yakalanıp hapse atılır.

Dük Udu'nun ordusu, Müslümanlara saldırır. Meryem ise ani bir taarruza maruz kalan Arap ordusuna katılarak büyük kahramanlık gösterir.

Dük Udu, Lembace'nin gönderdiği mektuba uyarak Austrasia hükümdarı Şarl (Charles Martel)'dan Araplara karşı yardım ister. Şarl ve Dük Udu Araplara karşı bileşirler.

[295] Corci Zeydân, *Şarl ve Abdurrahman,* 2.b, (Mısır), Dâru'l Hilâl, 1910. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

Savaştan önce Şarl ve Abdürrahman arasında yapılan mektuplaşma ile anlaşma sağlanamaz. Savaş kararı alınır.

Meryem'in sevgilisi Hani'yle katıldığı savaşta Müslümanların zafer belirtileri ortaya çıkarken Lembace'nin tavsiyesiyle Udu'nun askerleri, Berberîlerin arkalarında bıraktıkları ganimete ulaşmayı başarır. Berberîler, ganimetlerini korumak için çekilirler. Müslümanlar büyük kayıp verirler. Abdurrahman'ın şehit düştüğünü öğrenen Müslüman ordusu çekilirken Hani ve Meryem, nehre girerek intihar ederler.

4.1.2.2.1.2. Vaka Zamanı

Corci Zeydan *Şarl ve Abdurrahman* adlı romanında vaka zamanını tarih olarak verir. Romanda olayların başladığı tarih şu ifade ile verilir:

"(...) H.114/ M. 732 yılın sonbaharının ilk günlerindeydiler" (*Şarl ve Abdurrahman,* s. 5)

Vaka zamanı Abdurrahman ile Şarl arasında meydana gelen savaşın sona ermesiyle biter. Eserde savaşın meydana geldiği tarih ise Ekim 732 tarihi olarak verilir. Böylece romanın vaka zamanının bir-iki ayı kapsadığını söylemek mümkündür.

Yazar, eserin ilk sayfalarında 732 yılına kadar Endülüs tarihini özetle anlatır. Târık'ın Endülüs'e geçmesi ve Rodrik'le savaşması, daha sonra Musa'nın Endülüs'e girmesi, Musa ve Târık'ın Şam'a çağırılmaları, Abdülaziz İbn Musa'nın öldürülmesi, ondan sonra kötü valilerin gelmesiyle Endülüs'te fitne çıkması, Abdurrahman'ın vali olması ve yeni topraklar fethetmek için harekete geçmesi gibi olaylardan özel bir şekilde söz edilmiştir.

Romanda Hicri 97 yılına geri dönüş yapılarak Abdülaziz dönemi ve ölümüne dair bilgiler verilir. Ayrıca Halife Süleyman'ın döneminde Kostantine'yi fethetmek üzere gönderdiği ordunun macerası kısaca anlatılır.

4.1.2.2.1.3. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Corci Zeydan, *Şarl ve Abdurrahman* adlı romanında Abdurrahman el-Gâfikî'nin vali olmasına kadar Endülüs tarihini özetle verdikten sonra Abdurrahman el-Gâfikî'nin fetih hareketine başlamadan önce yaptığı ıslahatlardan söz eder:

730 yılında Abdurrahman el-Gâfikî, Endülüs valisi olduğunda Endülüs'ün durumunu düzeltmeye çalışır. Takvasıyla, cesaretiyle bilinen Abdurrahman el-Gâfikî, Müslümanlar arasında çıkan fitneleri söndürür. Tebaaların dinlerine, ırklarına bakmaksızın onlara eşit bir şekilde muamele eder. Fetih hareketine başlamadan evvel Endülüs'ün farklı bölgelerini gezerek reform yapmaya başlar. Kötü devlet adamlarını azlederek onların yerine liyakat sahibi kimseleri tayin eder. Eski valilerden kötü muamele gören Berberî ve Hristiyanlara adil davranır. Hristiyanlara emlak ve kiliselerini geri verir. Herkese eşit bir şekilde davranır. Musa bin Nusayr'ın fetih hareketini sürdürür.

"*Abdurrahman temkinliydi. Selefleri gibi başarısızlığa uğramaktan korkuyordu. Abdurrahman, başarısızlığın sebebini biliyor ve o sebebi ortadan kaldırmak istiyordu. Bizzat kendisi İspanya'yı gezdi. Devlet adamlarını denetleyerek arasında yetersiz ve tamahkâr olanları azledip dirayetli ve halim kişiler atadı.(...) Zimmilere karşı insaflı oldu. Seleflerinin kiliselerinden ve mülklerinden gasp etmiş olduklarını kendilerine iade etti."* (*Şarl ve Abdurrahman,* s. 2)

İspanya'yı dolaşırken yeni fetihler yapmak üzere Müslümanları cihada çağırır. Farklı milletlere mensup olan Müslümanlar Abdurrahman'ın ordusuna katılmak üzere Şam'dan, Kuzey Afrika'dan, Yemen'den ve Hicaz bölgesinden Endülüs'e gelirler. Avrupa'yı fethederek İstanbul yoluyla Şam'a gitmek, Müslümanların ve özellikle Musa'nın hayalidir. Abdurrahman el-Gâfikî bu hayali gerçekleşmek için güney Fransa'yı fethetmeye başlar.

Bu sırada Berberî komutan Müneyzir, Abdurrahman'dan izin almadan Müslümanların düşmanı Dük Udu ile anlaşma yapıp Udu'nun kızı Lembace ile evlenir. Abdurrahman, Müneyzir'in vali olduğu bölgeye saldırıp izinsiz düşmanlarla anlaşma yapan Müneyzir'i öldürür ve Lembace sandığı kadını halifeye gönderir. Hâlbuki Abdurrahman'ın

halifeye gönderdiği kadın Lembace'nin cariyesidir. Gerçek Lembace, Meymune isimli bir cariye olarak Abdurrahman'ın çadırına girer.

Abdurrahman el-Gâfikî'nin fetih sırasında karşılaştığı en büyük sorun, ordunun farklı millet ve kabilelerden oluşmasıdır. Ayrıca ordunun önemli bir kısmı cihat konusunda samimi değildir. Berberîler, Yahudiler ve paganlar sadece ganimet için savaşa katılırlar:

"*Berberiler, İslâm'ın zaferinden ziyade ganimetlere duydukları istekten ötürü savaşlarda Araplara eşlik ediyorlardı. Bazı kabileleri, Araplarla cihada katılsalar da aslında İslâm'la hiçbir ilgileri yoktu. Bunlar Müslüman gibi gözüken Yahudi ve paganlardı."* (*Şarl ve Abdurrahman,* s. 6)

Sadece ganimet için savaşa katılan ve Müslümanlığı bile şüpheli olan Berberî komutan Bestam, Abdurrahman'ın ve süvari birlikler komutanı Hani'nin uyarısına rağmen savaş sırasında Bordo kilisesini yağmalar. Abdurrahman el-Gâfikî, Berberîlerin cihat konusunda samimi olmadıklarını bilir. Fakat onların güçlerinden cihatta faydalanmak ister:

"*Bestam, Berberî kabilelerin arasında en büyüğünün reisi idi. Abdurrahman'ın Frenklere yönelik seferinden haber alınca – ki Bestam Frenk ülkelerinin serveti ve zenginliğinin de farkındaydı – Müslüman gibi görünerek din uğruna sefere çıkmak istediğini öne sürdü. Tabii Bestam ve benzerlerinin bu durumu Abdurrahman'ın gözünden kaçmadı. Yine de Abdurrahman güç kazanmak uğruna bu duruma göz yumdu. Zira bu Berberî kabileleri savaşlarda gerçekten iyi iş çıkarmışlardı."* (*Şarl ve Abdurrahman,* s. 9)

Asıl kimliğini gizleyen Lembace, Abdurrahman'ın çadırında casusluk yapar. Meryem'in gelmesiyle Müslüman ordusu komutanları arasında fitne çıkarmaya çalışır. Berberî Adlân'ın yardımıyla Hani ile Bestam arasında anlaşmazlıktan faydalanarak iki komutan arasında fitne çıkarır. Diğer yandan Abdurrahman ile Hani arasında fitne çıkarmaya çalışır.

Lembace, Meryem'i kandırarak ıssız bir yere götürür. Berberî Adlân'ın yardımıyla Bestam'ın da oraya gelmesini sağlar. Daha önce Meryem'i kendisine almak isteyen Bestam, Meryem'e saldırır. Fakat Meryem onu öldürür. Hani, kayıp olan Meryem'i aramak için ordudan ayrılmak zorunda kalır. Bu sıralarda Dük Udu'nun ordusu, Müslümanlara saldırır.

Saldırı sırasında Bestam ve Hani savaşa katılmadığı için Müslüman ordusu zor bir durumda kalır. Meryem, Bestam'ı öldürdükten sonra tebdili kıyafet yaparak savaşa katılır. Müslümanlar, Meryem'i Hani sanarak yeniden kendilerini toparlar ve Dük Udu'nun askerlerini hezimete uğratırlar.

Müslümanların Frenklerden ve Dük Udu'dan daha merhametli ve adil olduğuna inanan Salime, yerli halklarla iyi davranmak şartıyla fetih konusunda Abdurrahman'a yardım etmeye çalışır. Abdurrahman, Salime'nin işini kolaylaştırmak için Berberîlerin Bordo kilisesinden yağmaladığı eşyaları kiliseye iade eder. Fidye karşılığı esirleri de serbest bırakır.

Salime, her halükarda Müslümanların bölgeyi alacaklarını düşünür ve kan akmasın diye Bordo kilisesinin başrahibine gider. Puvatya bölgesindeki Hristiyanların Müslümanlara karşı koymamaları hususunda Puvatya başrahibine bir mektup götürür. Fakat oraya giderken Berberî Adlân'ın yardımıyla Udu'nun askerleri tarafından tutuklanır.

Müslümanların karargâhında bulunan Lembace, Müslümanlar arasında fitne çıkarmak konusunda başarısız kalır. Lembace, babasının tek başına Müslümanları durduramayacağını bilir. Bunun için babasına gönderdiği mektupta Araplara karşı Şarl'dan yardım alması gerektiğini tavsiye eder. Dük Udu, kızını dinler ve Austrasia hükümdarı olan Şarl'ı sevmediği halde Araplara karşı ondan yardım ister. Şarl, Müslümanların Dük Udu'nu hezimete uğratması durumunda kendisini de hezimete uğratacağını bilir. Bunun için Dük Udu'na yardım etmek üzere harekete geçer.

Salime, hapisteyken hizmetçisi Hassan'ın torunu olan Rodrik ile tanışır. Çocukken Abdülaziz'in sarayında yaşamış olan Rodrik, Abdülaziz'in ölümünden sonra ailesiyle birlikte Şam'a gider. Ailesi, Şam'dayken oradan Kostantiniye'yi fethetmek üzere yola çıkan askerlere katılır. Kostantiniye'de Bulgarlara esir düşer. Birkaç defa satıldıktan sonra Udu'nun eline geçer. Rodrik, Müslümanlara katılmak ister ve Salime'ye yardım etmeye çalışır. Fakat başka bir yerde görevlendirildiği için bir müddet Salime ile görüşemez.

Müslümanlarla savaşmak üzere Dük Udu'nun askerleriyle Tours şehrine yakın bir yere gider. Salime'yi de yanına alır. Salime, hizmetçisi Hassan'ın yardımıyla Dük Udu'nun karargâhından kaçıp Martin Manastırı'na gider. Başrahip, din adamlarını küçümseyen ve

kilise servetine göz diken Şarl'ın Akitanya'ya gelmesinden rahatsızdır. O, Şarl'ın kilise için tehlikeli olduğuna inanır. Salime, başrahibi, Müslümanların Şarl'dan daha iyi oldukları konusunda ikna etmeye çalışır:

"Ben Araplarla yıllarca bir arada yaşadım. Anladım ki onlar da bizler gibi bir dine sahiptirler. Onlar da bizler gibi Allah'a kulluk ediyorlar. Merhametli ve adaletli insanlardır. Sözlerini tutarlar ve anlaşmalarına bağlı kalırlar. İspanya'yı ve Akitanya'nın çoğunu fethetmişler ve kendilerinde adalet ve merhamet dışında hiçbir şey görülmemiştir. İspanya'da, Bordo'da, Boethia'da ve diğer fethettikleri bölgelerde insanlar dini özgürlüklere sonuna kadar sahipler. Mal mülkleri ve kiliseleri adına bir korkuları yoktur." (*Şarl ve Abdurrahman,* s. 148)

Salime, manastırda kızıyla buluştuğunda ona sırrını açıklar. Abdülaziz'in kızı olduğunu söyler. Salime, kızı eşi Abdülaziz'in vasiyetine göre yetiştirir. Abdülaziz, Salime'den Meryem'i Arap usulüyle yetiştirip Levare nehrini geçecek olan komutana vermesini ister. Manastıra gönderilen askerlerle birlikte Udu'nun karargâhına dönmek zorunda kalan Salime, Rodrik vasıtasıyla Araplara mektup göndererek düşman askerleri hakkında bilgi verir.

Abdurrahman, Dük Udu'nun Şarl'dan yardım istediğini öğrenince komutanlarını acil toplantıya davet eder. Toplantıda Şarl'ın Udu'yla birleştiğini öğrenen Berberîler çekingen bir tavır alırlar. Ganimetlere düşkün olan Berberîler, önceki savaşlarda kazandıkları ganimetleri yanınlarında taşırlar. Ganimetlerin taşınması, Berberîlerin hareketlerini ağırlaştırır. Abdurrahman, ganimetlerin nehrin ötesinde bırakılmasını istediğinde Berberîlerden itiraz gelir. Berberîler, ganimetlerini bırakmak istemez. Sonunda savaş meydanına yakın bir yerde bırakma kararı alınır.

Savaş başlamadan önce Şarl Abdurrahman'a bir mektup gönderir. Mektupta bölgeden aldığı ganimetlerle çekilmesini ister. Abdurrahman, Avrupa'yı fethetmek için yola çıktığını ve Kostantiniye'yi fethedeceğini dile getirerek hedefinden vazgeçmeyeceğine dair bir cevap gönderir.

Abdülaziz'in kızı olduğunu öğrenen Meryem, sevgilisi Hani ile savaşa katılarak büyük kahramanlık gösterir. Müslümanların zafer belirtileri ortaya çıkarken babasının yanına kaçan Lembace, Berberîlerle savaşın seyrini değiştirir. Berberîlerin ganimetlere çok önem verdiklerini ve cihat konusunda samimi olmadıklarını bilen Lembace, babasından Berberîlerin arkalarında bıraktığı ganimete saldırmak için bir bölük asker görevlendirmesini ister. Lembace, Müslüman ordusuna sızıp ganimetlerin düşman ordusu tarafından alındığını söylemek ve Hami'nin atını öldürmek için Berberî Adlan'ı görevlendirir. Bu hileden haberdar olan Salime, Abdurrahman'ı uyarmak için Rodrik'le mektup gönderir. Fakat Rodrik, mektubu Abdürrahman'a ulaştırmadan önce öldürülür.

Müslümanların önemli bir kısmını teşkil eden Berberîler, sorumsuz davranışları ve samimiyetsizlikleriyle Müslümanlara zarar verirler. Berberîler, ganimetlerini korumak için savaştan çekilirler. Araplar, karanlık çökünceye kadar savaşmayı sürdürür ve büyük kayıplar verirler. Hani, savaş meydanında büyük kahramanlık gösterirken Meryem, savaş meydanına kalan askerleri teşvik etmeye çalışır. Karanlık çöktüğünde savaş durur. İki ordu meydandan çekilir. Abdurrahman'ın şehit düştüğünü öğrenen Müslümanlar geceleyin kamptan çıkarak küçük bir nehrin ötesine çekilir.

Meryem, bir yandan babasının vasiyetine göre ancak Müslümanlar Levare nehrini geçtikten sonra Hani'yle evlenebileceğini, diğer yandan da savaş meydanında ölen Rodrik'in elinde bulduğu mektuptan annesinin Arapların Levare nehrini geçmediği halde onunla buluşamayacağını öğrenir.

Abdurrahman'ın ölümünden sonra farklı kabile ve milletlerden oluşan Müslüman ordusunun çekilip savaşa yeniden dönmeyeceğine kanaat getiren Hani, Abdurrahman'ın cesedini defnedip Meryem'le Levare nehrine girerek intihar ederler.

Romanda Abdülaziz dönemindeki Endülüs'ten de bahsedilir. Endülüs'ün ilk valisi olan Abdülaziz, babası olan Musa'nın Şam'a gitmesinden sonra vali olur. Salime'ye göre Abdülaziz Endülüs'ün en iyi valisidir. Farklı din ve milletlere mensup olan halka eşit gözle bakmıştır. Öldürülmeseydi Abdülaziz'in Fransa'yı kolay bir şekilde fethedeceğine inanır. İnsaf sahibi olan Abdülaziz, Rodrik'in dul kalmış eşini görünce sever. Rodrik'in eşi de dinini

değiştirmeden onunla evlenir ve onu halka adaletli bir şekilde davranmasına teşvik eder. Fakat Abdülaziz halifeye şikâyet edilir ve Halife Süleyman'ın emriyle namaz kılarken öldürülür. Abdülaziz'den sonra Endülüs valiliğinin koltuğuna oturan kişiler ise hafifmeşrep ve tamahkârlardır. Arap olmayan Müslümanlara ve Hristiyanlara kötü bir şekilde davranmışlardır. Valilerin yaptıkları kötülük, fetih hareketini zorlaştırmıştır.

Diğer yandan o dönemde de Müslümanlar arasında özellikle Berberî ve Araplar arasında çıkan fitnelere temas edilir. Bu fitnelerin sebebi ise adaletsizlik ve kıskançlıktır.

Corci Zeydan, romanın birkaç yerinde Müslümanların Hristiyanlara karşı yaptıkları kötü muameleleri dile getirir. Müslümanların Bordo şehrini ele geçirdikten sonra *"şehri yağmaladı*"klarını şehrin halkına zincir vurarak onları ordugâhın ortasında geniş bir alana "*koyun gibi sürdü*"klerini, esir kadınların yalvarışına kulak asmadıklarını belirtir.

Corcî Zeydân, romanında kısmen tarihî bilgilere sadık kalır. Romanda kullandığı kaynakları dipnotta gösterir. Dipnotta gösterdiği kaynakları şöyle sıralayabiliriz.

- *Historia De España*. Carlos Romey.
- *Spanish Islam; A History Of The Moslems İn Spain*. Reinhart Pieter Anne Dozy
- *The History Of The Decline And Fall Of The Roman Empire*. Edward Gibbon.
- Joseph-Toussaint Reinaud
- *Tarihi Muhtasarü'd-düvel*. Ebü'l-Ferec Barhebraeus Yuhanna İbnü'l-İbri
- *Nefhü't-Tib*, Makkarî
- *El-Kamil fi't-Tarih*. İbnü'l-Esir
- *Nihâyetü'l-ereb fî Ma'rifeti Ensâbi (kabâili)'l-Arab*, Ebü'l-Abbâs Kalkaşendî
- *el-Beyân ve't-tebyin*. Ebû Osman Amr b. Bahr el-Cahiz
- *Tarihü't-Temeddüni'l-İslâmî*. Corci b. Habib Zeydan
- Ebü'l-Fida (İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir)

Yazar, romanında en çok yabancı kaynaklara özellikle de Romey ve Reinaud'ın eserlerine atıf yapar.[296]

[296] Ebû Halil, *a.g.e.*. s.128- 129.

Corci Zeydan, *Şarl ve Abdurrahman* adlı romanında kısmen tarihî bilgilere sadık kalmakla birlikte kurguladığı birçok olaya yer vermiştir. Corci Zeydan, Lembace'nin hayalî hikâyesine önemli bir yer verir. Dük Udu'nun kızı Lembace, Berberî bir komutanla evlenir. Lembace'nin eşi Munuza, Lembace'nin etkisi altında kalır ve gizlice eşinin babasıyla anlaşma yapar. Abdurrahman haberdar olunca Munuza'nın bulunduğu bölgeye bir ordu gönderir. Savaşta Munuza ölür. Eşi Lembace ise esir düşer. Daha sonra Şam'daki halifenin sarayına gönderilir. Lembace, orada Müslüman bir emirle evlenir. Corci Zeydan'ın Lembace'nin hikâyesine sadık kalmadığını görürüz.[297]

Romanın kahramanlarından Hani, Bestam ve Meryem yazarın kurguladığı şahsiyetlerdir. Dolayısıyla o kişilerle ilgili olayların hepsi yazar tarafından kurgulanmıştır.

Corci Zeydan, romanında Rodrik'in eşi (Salime) ve Udu'nun kızı Lembace gibi bazı tarihî şahsiyetleri tarihteki konumlarından farklı bir şekilde işler. Salim ve Lembace'yle ilgili olayların bir kısmının yazar tarafından kurgulandığı görülür. Rodrik'in eşinin Abdülaziz'den bir kızı olması, onunla birlikte güney Fransa'da yaşamaları, Müslümanların eline esir olarak düşmeleri ve Şarl ve Udu'ya karşı Müslümanlara yardım etmeleri, Lembace'nin Abdurrahman'ın çadırında yaşaması, orada Berberîlerin yardımıyla casusluk yapması, Müslüman komutanlar arasında fitne çıkarması gibi olayların tarihte yer almadığı bilinmektedir. Ayrıca Corci Zeydan, romanında Abdülaziz'in vasiyeti, vasiyetinin 20 yıldan çok saklanması, Rodrik'in hayat macerası gibi masalsı olaylara yer verir.

4.1.2.2.1.4. Mekân

Corci Zeydân'ın *Şarl ve Abdurrahman* adlı eserindeki vaka, güney Fransa'da yer alan Bordo (Beaurdux), Puvatya, Dardon ve Tours şehirlerinde geçer. Yazar, yer yer olayların geçtiği mekânlar ile ilgili bilgi verir. Romanın ilk sayfalarında Bordo şehrinden şöyle söz eder:

"O zamanlarda ismi Burdigala idi. Garun (la Garonne) nehrinin sol yakasında yer alır. Dikdörtgen şeklinde yüksek kuleli bir sur ile çevrilmiş müstahkem şehirlerindendir.

[297] İnan, *a.g.e.,* c.I, s. 87-88; Ebû Halil, *a.g.e.*, s. 130-131

Romalılar, Galya'nın ilim ve edebiyat açısından en iyi şehirlerinden sayarlar. İçinde görkemli bir Romalı Amfitiyatro vardı ki onu Amfitiyatro Galis (Gallic) diye adlandırıyorlardı. Orada büyük bir kilise de vardır. Kilisenin adı haç kilisesidir. Bu iki binanın kalıntıları günümüzde vardır." (*Şarl ve Abdurrahman,* s. 4)

Corcî Zeydan, romanında kapalı ve açık olmak üzere birçok mekâna yer verir. Romanda ev, saray, otağ, çadır, kilise ve manastır kapalı mekânlar; üzüm bahçeleri, nehir kenarı, vadi, ordugâh ve savaş meydanı ise açık mekânlar olarak karşımıza çıkar.

Yazar, romanında çok önemli bir yer tutan kilise ve manastırların tasvirini de ihmal etmez. Salime'nin gittiği Puvatya manastırı şöyle tasvir edilir:

" (Manastır) yıl boyunca suları akan bir ırmağın üstündeki dağın eteklerinde duruyor. Manastırın etrafında üzüm bahçeleri, zeytinlik ile elma ve limon ağaçları var." (*Şarl ve Abdurrahman,* s. 90)

Romanda Endülüs, İspanya, Afrika, Şam, Bulgaristan, Fransa, Tuleytula, Austrasia, Kostantiniye gibi birçok yerleşim yerinin adı zikredilir.

4.1.2.2.1.5. Şahıs Kadrosu

Eserde şahıs kadrosunu dört gruba ayırmak mümkündür:

1. Fetih hareketini sürdüren Müslümanlar: Abdurrahman ve Hani.
2. Onlara yardım eden İspanyollar: Salime ve Meryem.
3. Fetih hareketini durdurmak isteyen Hristiyanlar: Lembace ve Dük Udu
4. Müslümanlar arasında yer alıp Hristiyanlarla işbirliği yapan Berberîler: Adlân ve Bestâm.

Eserde Arapların hepsi iyiyken Berberîlerin de hepsinin kötü olarak çizilmesi dikkat çekicidir. Kadın şahsiyetler eserde önemli bir yer tutar.

4.1.2.2.1.5.1. Abdurrahman el-Gâfikî

Güney Fransa fatihi olan Abdurrahman, cesur, dindar, tecrübeli ve adil bir vali olarak çizilir. Endülüs valisi olduğunda Endülüs'ün kötü durumunu düzeltir. Yemenli Araplardan Abdurrahman, yardımcısı Hani'yi Yemenlilerin rakibi olan Kaysîlerden seçer. Dine, kabileye, ırka bakmaksızın tebaasına eşit bir şekilde muamele eder.

Bilgece konuşmalar yapan Abdurrahman vakur ve saygıdeğerdir. Halkla yakından ilgilenir. İstişareye açık, fedakâr ve mütevazı bir liderdir. Onun gayesi Avrupa'yı fethetmektir.

Abdurrahman'ın en büyük hatası, güçlerinden faydalanmak için Berberîlerin hatalarına göz yumması ve onlara güvenmesidir. Savaş meydanında şehit düşen Abdurrahman el-Gâfikî'nin varlığı tarihî belge ve bilgilerle sabittir.

Tarihî kaynaklara göre Abdurrahman el-Gâfikî, Musa b. Nusayr ile birlikte Endülüs'e geçmiş ve fetih sırasında yapılan savaşlara katılmıştır. Endülüs'te birçok bölge fethetmiştir. Ordunun komutanı Abdurrahman el-Gâfikî, 721 yılında iki ay kadar valilik yapmıştır. 730'da Endülüs valiliğine tayin edilene kadar kuzey İspanya'da bir komutan olarak fetih hareketini sürdürmüştür. Abdurrahman, dindar ve adil bir validir. Daha önce kabileler arasında çıkan kavgalara son vermiştir. Ülkeyi bizzat gezerek teftiş edip herkesin şikâyetlerini dinlenmiştir. Yahudiler ve Hristiyanlara iyi bir şekilde davranmıştır. Herkesin hoşnutluğunu kazanmıştır. Aynı zamanda cesur bir komutandır. Güney Fransa'ya girerek Avrupa'yı fethetmek niyetinde olan Abdurrahman, 732 yılında güney Fransa'da Frank ordusuyla savaşırken şehit düşmüştür.[298]

4.1.2.2.1.5.2. Lembace

Safına Berberîleri çekmek isteyen Dük Udu, kızı Lembace'yi Müneyzir'le evlendirir. Lembace, güzel, zeki ve kurnaz bir casus olarak çizilir. Eşi Abdurrahman tarafından öldürülünce tebdili kıyafet yaparak kendisini Lembace'nin cariyesi Meymune olarak tanıtır

[298] İbnü'l-Esir, *a.g.e.*. C. 5, s. 146; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C. 1, s. 41-42; İnan, *a.g.e.,* C. 1, s. 84-85

ve Abdurrahman'ın haremine girer. Lembace, Abdurrahman'ı seviyormuş gibi davranır. Dük Udu'nun ordusuna dair önemsiz bilgiler aktarır. Aynı zamanda Müslüman ordusunda olup biteni babasına mektup yazarak anlatır.

Lembace, Müslüman komutanların arasını bozup birbirlerine düşürmek ister. Önce Abdurrahman ile Hani'nin arasını bozmaya çalışır. Başaramayınca Bestam ile Hani arasındaki anlaşmazlığı büyütmeye çalışır. Salime'yi tanır ve bütün çabalarını boşa çıkarır. Lembace, güçlü bir kişiliğe sahiptir. Babasının isteğine göre hareket eder. Lembace, varlığı tarihî bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir.

Tarihî kaynaklarda Lembace'nin varlığından söz edilirken onunla ilgili verilen malûmatın büyük kısmının hayalî olduğu dile getirilir. Aktarılan bilgilere göre Dük Udu'nun kızı Lembace, çağının en güzel kadınıdır. Berberî bir komutanla evlenir. Lembace'nin evlendiği Munuza, eşinin etkisi altında kalarak Endülüs'ün genel valisinden izin almadan eşinin babasıyla anlaşma yapar. Lembace, eşinin Abdurrahman'ın ordusu tarafından öldürülmesinden sonra esir düşer. Daha sonra Şam'a gönderilen Lembace, orada Müslüman bir emirle evlenir.[299]

4.1.2.2.1.5.3. Hani

Hani, kurgu bir şahsiyettir. Kays kabilesindendir. Genç olmasına rağmen Müslüman ordusunun süvari birliklerinin komutanı ve Abdurrahman'ın sağ koludur. Abdurrahman tarafından sevilen ve saygı gören Hani, yakışıklı ve cesur bir komutandır. Abdurrahman ona önemli görevler verir. Bordo savaşından sonra ganimetleri dağıtırken Meryem'le tanışır ve ona âşık olur. Hani, bu aşktan dolayı görevlerini ihmal eder. Meryem için diğer komutanlarla çatışır.

Hani, çok zengin bir komutandır. Bindiği at altın ve mücevherlerle süslenmiştir. Hani, savaşlarda büyük kahramanlık gösterir. Başlangıçta yer almadığı bir savaşta Müslümanlar az

[299] İnan, *a.g.e.,* C. 1, s. 87-88.

kalsın savaşı kaybedeceklerken Hani'nin savaşa katılmasıyla savaşın seyri değişir. Hani, savaştan sonra sevgilisiyle nehre girerek intihar eder.

4.1.2.2.1.5.4. Salime

Kral Rodrik'in ölümünden sonra Abdülaziz bin Musa ile evlenmiştir. Abdülaziz öldürüldükten sonra kızı Meryem'le birlikte Bordo şehrinde hayatını sürdürürken Müslümanlara esir düşmüştür. Cesur, vakur, zeki ve güçlü bir şahsiyete sahiptir. Abdülaziz'in vasiyetini uygulayarak kızına binicilik ve Arapçayı öğretir. Selime dindardır. Hristiyan din adamları ona güvenir ve saygı gösterirler.

Salime, Hristiyan olmasına rağmen Arapları sever ve onlara yardım eder. Yazara göre Salime Arap ordusunun yarısına tekabül eder. Salime, Bestam'ın yağmaladığı kilisenin eşyalarının geri verilmesini sağlar. Hristiyan din adamlarının Dük Udu ve Şarl'a destek vermemesi için büyük fedakârlık yapar. Salime, eşini öldürten Halife Süleyman'dan son derece nefret eder. Salime, eserde Arapları övmek için kullanılır.

Corci Zeydan, tarihî kaynaklardaki eski İspanya Kraliçesini farklı bir şekilde çizmiştir.

4.1.2.2.1.5.5. Meryem

Abdülaziz bin Musa'nın kızıdır. Yirmi yaşında cesur ve güzel bir kızdır. Babasının kim olduğunu bilmeyen Meryem, annesiyle birlikte Müslümanların eline esir düşer ve Hani'ye âşık olur.

Meryem, saf ve temiz kalpli bir genç kızdır. Lembace tarafından kolayca kandırılır.

Arap kızı gibi yetiştiren ve Arapçayı bilen Meryem, ata biner ve savaşlara katılır. Berberî komutanı Bestam'ı kendini savunurken öldürür. Meryem, katıldığı savaşlarda erkek gibi savaşır, büyük kahramanlıklar gösterir. Berberî Adlân'ı savaşta öldürür. Meryem, savaştan sonra Hani ile nehre atlayarak intihar eder. Yazar, Meryem'in hangi dine mensup olduğuna dair bilgi vermez.

4.1.2.2.1.5.6. Bestam

Büyük bir Berberî aşiretin lideridir. Samimi bir Müslüman değildir. Avrupa'ya gidecek orduya sırf ganimet için katılır. Bestam, cesur bir komutan olmakla birlikte paraya ve nefsine düşkündür. Savaş sırasında içki içer ve kaba bir şekilde davranır. Araplara karşı kini vardır. Özellikle Hani'den çok nefret eder. Fakat Abdurrahman'a saygı gösterir.

Bestam, Bordo'nun fethinde büyük kahramanlık gösterir. Meryem ve Salime'yi esir olarak alır. Fakat İslam'a aykırı bir şekilde davranır. Abdurrahman'ın uyarmasına rağmen şehrin kilisesini yağmalar.

Bestam, açgözlü ve zalim bir komutandır. Hizmetçisini soğuk kanlılıkla öldürür. Kendisine emanet edilen ganimetlerden çalar. Bestam, Meryem'e göz diker, onu elde etmek ister. Bu konuda Lembace onu kızıştırır. Fakat sonunda saldırdığı Meryem tarafından öldürülür.

4.1.2.2.1.5.7. Adlân

Berberî bir askerdir. Sinsi ve casus olarak çizilen Adlân, Lembace'ye âşıktır. Bunun için Lembace'nin tüm emirlerini uygular. Lembace, Adlân'ı istediği gibi kullanır. Adlân, Lembace'nin mektuplarını babasına ulaştırır. Lembace'nin emriyle Müslümanlar arasında fitne çıkarmaya çalışır.

Adlân, Salime'nin Dük Udu'nun adamları tarafından yakalanmasını sağlar. Adlân, Salime'nin hizmetçisi Hassan'ı öldürür. Savaş sırasında önemli bir rol üstlenir ve Hani'nin atını hançerler. Adlân, Meryem tarafından savaşta öldürülür.

4.1.2.2.1.5.8. Rodrik

Salime'nin hizmetçisi ve Hassan'ın torunudur. Dedesiyle birlikte Abdülaziz'in sarayında yaşayan Rodrik, beş yaşındayken Abdülaziz'in ölümüne şahit olmuştur. Abdülaziz'in ölümünden sonra ailesiyle Şam'a gider. Şam'dan Kostantiniye'yi fethetmek üzere çıkan orduya katılan ailesiyle birlikte oraya gider. Fakat Kostantiniye'de kampın

etrafında oynarken Bulgarlar tarafından kaçırılır. Köle çarşısında Yahudi bir tüccar tarafından satılır. Daha sonra Dük Udu'ya varır. Araplar bölgeye geldiğinde ailesini aramak için kaçıp onlarla gitmek ister.

Rodrik, Salime'ye ve Araplara yardım etmeye çalışır. Salime'nin mektuplarını Abdurrahman'a ulaştırır. Rodrik, Salime'den Araplara bir mektup ulaştırırken öldürülür.

4.1.2.2.1.5.9. Dük Udu

Akitanya'nın hükümdarıdır. Dük Udu, debdebeli, zalim ve halk tarafından sevilmeyen bir hükümdar olarak çizilir. Berberîleri Araplara karşı kullanmak amacıyla kızı Lembace'yi Berberî bir komutanla evlendirir ve onunla anlaşma yapar.

Dük Udu, Araplarla yaptığı tüm savaşları kaybeder. Sonunda hiç sevmediği Şarl'dan Araplara karşı yardım istemek zorunda kalır. Din adamları, Şarl'dan yardım istediği için ona kızarlar. Dük Udu, Şarl'dan yardım talep ettikten sonra pişmanlık duyar.

İspanya'nın eski kraliçesine âşık olan Dük Udu'nun kraliçeye karşı beslediği sevgi bir süre sonra kine dönüşür. Dük Udu'nun hayatı tarihî belge ve bilgilerle sabittir. Yazar, Dük Udu'nun şahsiyetini çizerken tarihî kaynaklara sadık kalmakla birlikte Dük Udu'nun İspanyol Kraliçesine âşık olmasının tarihî kaynaklarda yer almadığı, bu durumun yazar tarafından kurgulandığı görülür.

Rodrik, Salime'nin zindancısı olur. Salime'ye yardım etmeye çalışır. Salime'nin mektuplarını Abdurrahman'a ulaştırır. Savaş sırasında öldürülür.

Romanda ikinci ve üçüncü derecede şahsiyetler de bulunur. Onlar; kilise rahipleri, Salime'nin hizmetçisi Hassan ve Şarl'dır.

4.1.2.3. Karşılaştırma

4.1.2.3.1. Vaka Zamanı

İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal ve *Şarl ve Abdurrahman* adlı eserlerde vaka, valilik döneminde meydana gelir. Bununla birlikte bu iki eserin vaka zamanı farklıdır. Abdülhak Hâmid, *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı eserinde valilik döneminin ilk yıllarını ele almayı tercih ederken Corci Zeydan, *Şarl ve Abdurrahman* adlı eserinde ayni dönemin son yıllarını anlatmayı tercih eder.

İki yazar, eserlerinde Lekke savaşından sonra farklı zamanlarda fetih hareketini işlerler. Bunun yanı sıra valilik döneminde meydan gelen iç ve dış çatışmalara temas ederler.

Abdülhak Hâmid, *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı eserinde Endülüs'ün ilk valisi olan Abdülaziz bin Musa'nın hüküm sürdüğü döneme ışık tutar. Abdülaziz dönemi Endülüs tarihinde önemli bir dönemdir. Bu dönemde Abdülaziz'in eski İspanyol kraliçesiyle evlenmesi ve öldürülmesi dönemin en önemli hadiselerdendir.

Corci Zeydan, *Şarl ve Abdurrahman* adlı eserinde ise Abdülaziz'in öldürülmesinden yirmi yıl sonra vali Abdurrahman el-Gâfikî'nin yaptığı fetihleri ele alır. Abdurrahman el-Gâfikî dönemi Endülüs tarihinde çok önemli bir dönemdir. Bu dönemde Müslümanlar Fransa topraklarına girmiş ve dünyanın en önemli savaşlardan biri olan Puvatya Muharebesi meydana gelmiştir.

4.1.2.3.2. Tarihî Olaylar

Abdülhak Hâmid, *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı eserinde fetihten hemen sonra meydana gelen olaylardan büyük ölçüde tarihî kaynaklara sadık kalarak söz eder. Corci Zeydan, *Şarl ve Abdurrahman* adlı eserinde ise Endülüs'ün fethinden yıllar sonra meydan gelen olaylarla ilgili tarihî bilgilere ana hatlarıyla sadık kalmakla birlikte romanında

Lembace'nin hayalî hikâyesini esas alır. Bunun için bazı tenkitçiler bu romanı tarihî bir roman saymayarak hayal ürünü bir roman olarak değerlendirirler.[300]

İki yazarın eserlerinde fetihten sonra ortaya çıkan sorunlar ele alınır. Her iki eserde de Endülüs fatihleri Musa ve Târık'ın Endülüs'ten uzaklaştırılması ve daha sonra vali Abdülaziz bin Musa'nın Rodrik'in eşiyle evlenmesi ve öldürülmesinden söz edilir.

Abdülhak Hâmid, *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı eserinde Halife Süleyman, tahta çıkınca Musa ve Târık'ı Şam'a çağırıp sorguladıktan sonra azleder. Musa, Hicaz'a sürülür. Târık da ailesiyle birlikte Musa'nın peşinden gider. Musa, çocuklarının ölüm haberini alınca dayanamaz ve ölür.

Corci Zeydan, *Şarl ve Abdurrahman* adlı eserinde ise söz konusu olayları özet bir şekilde sunar. Halife Velid, Musa ve Târık'ı Şam'a çağırır. Fakat onları muhakeme etmeden önce ölür. Yerine tahta çıkan Halife Süleyman, onları hapseder. Daha sonra Abdülaziz'i öldürtür. Aziz'in kafasını hapiste tutuklu bulunan Musa'ya gösterir. Musa, bu olaydan sonra ölür.

Abdülhak Hâmid'in *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı eserinde Aziz, İspanya eski kraliçesi Müslüman olduktan sonra onunla evlenir. Fakat Halife Süleyman, Aziz'in babasının intikamını almasından korkar ve Aziz'in Kraliçe'nin elinde bir alet olarak Endülüs'te Hristiyan idare kurmak istediğine dair şayia çıkarır. Aziz, bu şayialara karşı pasif kalır. Aziz, öldürüleceğini bildiği halde mücadele etmeksizin ölüme teslim olur. Sabah namaz kılarken öldürülür. Aziz'in eşi ise eşi ve çocuğu öldükten sonra intihar eder.

Corci Zeydan'ın *Şarl ve Abdurrahman* adlı eserinde ise eski İspanyol Kraliçesi, Hristiyan kalmak şartıyla Aziz'le evlenmeyi kabul eder. Aziz, vali olduktan sonra onu sevmeyen bazı insanlar, hakkındaki olumsuz bazı söylentileri halifeye ulaştırmışlar. Aziz'in eski kraliçenin elinde bir alet olup Rodrik gibi kral olmak istediğine dair söylentiler Halife'ye ulaştırılır. Halife Süleyman, Aziz'i muhakeme etmeden namaz kıldığı esnada kendi adamlarına öldürtür. Romanda Hâmid'in eserindeki gibi Aziz, pasif bir tavır alır ve

[300] Ebû Halil, *a.g.e.*. s. 126-131

öldürüleceğini bildiği halde mücadele etmeksizin ölüme teslim olur. Aziz, öldüğü gün mescide gitmeden önce eşini yanına çağırarak vasiyetini söyler. Aziz öldükten sonra eşi ve kızı Puvatya şehrine gider orada hayatını sürdürürler. Fakat Abdurrahman Puvatya şehrini fethederken esir düşerler. Daha sonra Müslümanlara yardım ederler. Abdurrahman, Şarl ile savaştığı Puvatya muharebesinde şehit düşer. Müslüman ordusu hezimete uğradıktan sonra geriye çekilir.

4.1.2.3.3. Karakterler

İncelediğimiz eserlerde yazarların şahıs kadrolarında yer verdikleri şahısları dört gruba ayırmak mümkündür.

Birinci grup Müslüman fatihlerden oluşur. Onlar, bazı zafiyetleri olmasına rağmen insanlığı zalimden kurtarmak için çalışırlar. Halka adaleti getirmek üzere yola çıkar, korkuyu bilmeyen iç ve dış düşmanlara karşı mücadele ederler. Büyük kısmı bu yolda kendilerini feda ederek şehit olurlar. Abdülhak Hâmid'in *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı eserinde Musa, Târık, Aziz, Azra ve Mervan fatihlerdendir. Corci Zeydan'ın *Şarl ve Abdurrahman* adlı eserinde ise bu gruptan Abdurrahman ve Hani karşımıza çıkar.

İkinci grup, fatihlere yardım eden İspanyol ve Hristiyanlardan oluşur. Onlar, Müslümanların adaletini görüp onlara yardım etmeye çalışırlar. Onlar halka adaleti getirmek için Müslümanlarla kendi milletine karşı mücadele ederler. Abdülhak Hâmid'in *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı eserinde Kraliçe Eyla ve Müslim onlardandır. Corci Zeydan'ın *Şarl ve Abdurrahman* adlı eserinde ise Salime (kraliçe) ve kızı Meryem fatihlere yardım edenlerdendir.

Üçüncü grup ise yerli Hristiyan düşmanlardan oluşur. Onlar, vatanını savunmak ve Müslümanlardan kurtarmak için mücadele ederler. Abdülhak Hâmid'in *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı eserinde Tedmir ve Adalina Müslümanlar tarafından iyi muamele görmelerine rağmen mücadelelerini sürdürürler. Corci Zeydan'ın *Şarl ve Abdurrahman* adlı eserinde ise Lembâce ve babası Dük Udu Müslümanlara karşı koyarlar.

Dördüncü grup Müslüman olup veya görünürde Müslüman olup düşmanlarla işbirliği yaparak fatihlere karşı mücadele edenlerdir. Onlar, nefislerine ve paraya düşkünlerdir. Düşmanlarla işbirliği yapmaktan çekinmez ve düşmanlara karşı Müslümanları zayıf duruma düşürürler. Abdülhak Hâmid'in *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı eserinde Halife Süleyman ve Velid Adalina işbirliği yapar. Corci Zeydan'ın *Şarl ve Abdurrahman* adlı eserinde ise Berberî Bestam ve Adlân düşmanlarla işbirliği yapıp fatihlerle sürekli çatışırlar.

Her iki eserde de kadın karakterler önemli bir yer alır. Abdülhak Hâmid'in eserinde Azra, Adalina ve Zat'ül Cemâl önemli görevler üstlenirlerdir. Corci Zeydan'ın eserinde de Salime (kraliçe) ve kızı Meryem birer kahraman olarak karşımıza çıkarlar.

İncelediğimiz eserlerin şahıs kadrolarında yer alan tarihî kişilerin en önemlileri şunlardır: Musa, Aziz, Halife Süleyman, Abdurrahman el-Gâfikî, Kraliçe Eyla, Dük Udu ve kızı Lembâce. Söz konusu tarihî şahsiyetler hakkinde tarih kitaplarında olumlu ve olumsuz yorumlar bulunur. İncelediğimiz iki eserde Aziz ve Kraliçe Eyla olumlu yönüyle ele alınırken Halife Süleyman, Dük Udu ve kızı Lembâce olumsuz yönüyle ele alınmıştır.

Her iki yazar, eserlerinde Araplarla birlikte Endülüs'e giren Berberîlerden söz eder. Abdülhak Hâmid, *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı eserinde iyi ve kötü Berberilere yer verir. Tarif b. Malik Berberî bir komutandır. Kaştale valisi olur ve savaşta şehit düşer. Ukbe'yi denizde bulan Berberî, onu evine alıp tedavi eder. Kötü Berberîler ise Döluzitanya'nın yaşlı kayınpederini zincire vurup ölmesine sebep olurlar.

Corci Zeydan, *Şarl ve Abdurrahman* adlı eserinin farklı yerlerinde Berberîlerden olumsuz bir şekilde söz eder. Romanda Berberîlerin olumsuz davranışları sergilenir ve savaşta yenilginin sebebi olarak Berberiler gösterilir. Onlar, "*savaştan yağmalamaktan başka bir şey anlamaz,*" (*Şarl ve Abdurrahman,* s. 195) Araplarla birleşmeyi reddeder ve Arap emirlere hasetle bakarlar. Yazarın canlandırdığı iki Berberî karakter kötü huylu kişilerdir. Berberî olan Bestam ve Adlân, nefislerine ve paraya düşkündürler. Cihat konusunda samimi değillerdir. Düşmanlarla işbirliği yapan hainlerdir.

4.1.2.3.4. Eserlerdeki Çatışma

Eserlerin her birinde Müslüman toplumunun içindeki çatışma ve Müslümanların Hristiyanlarla yaptığı dış çatışma olmak üzere iki çatışma yer alır.

Abdülhak Hâmid'in *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı eserinde, Halife Süleyman ile Musa'nın ailesi arasında meydana gelen çatışmaya yer verilir. Halife Süleyman, Musa'nın Endülüs'te elde ettiği zaferlerden sonra halifelik makamını ele geçirebileceğinden korkar. Musa'yı Şam'a çağırır ve işten el çektirir. Daha sonra Aziz ve Mervan'ın babasının intikamını almak isteyebilecekleri endişesine kapılır ve onları öldürmek için Endülüs'e iki kiralık katil yollar.

Eserde dış çatışma, Tedmir ve Adalina ile yapılan mücadelelerden ibarettir. Tedmir, uzun bir mücadele sonra mağlup olur ve Aziz tarafından vali olarak tayin edilmesine rağmen Mirkado'nun kızı Adalina ile birlikte isyan için hazırlık yapar. Tedmir öldükten sonra yalnız kalan Adalina, Müslümanlardan intikam almak için Velid'i hapishaneden kaçırır. Katil Velid, Adalina'nın yardımıyla Aziz'i öldürür.

Corci Zeydan'ın *Şarl ve Abdurrahman* adlı eserinde Abdurrahman el-Gâfikî, Endülüs'ün genel valisi olunca iç ve dış düşmanlarla mücadele etmeye başlar. Müslüman toplumu içinde meydana gelen çatışma, Araplar ile Berberîler arasında olur. Berberîlerden Müneyzir, Dük Udu ile anlaşma yaparak Lembâce ile evlenir. Abdurrahman, haberi olmadan anlaşma yapan Müneyzir'i öldürtür. Hani de Müslüman ordusunda birçok soruna sebep olan Berberî Bestam'la çatışır. Meryem, Dük Udu'na Müslümanlara dair bilgiler aktaran ve annesini takip ederek tutuklanmasına sebep olan Berberî Adlân'ı öldürür.

Dış çatışma ise Lembace, Dük Udu ve Şarl ile yapılan mücadeleden ibarettir. Dük Udu, kızını Müneyzir'e evlendirerek Berberîleri safına çekmek ister. Kızı Lembace, eşi öldükten sonra kimliğini gizleyerek Abdurrahman'ın çadırında yaşamaya başlar. Müslümanlar arasında fitne çıkarır ve casusluk yapar. İç düşman olan Berberî Adlan ile dış düşman olan Dük Udu ve Limbace birleşince Müslümanlar hezimete uğrarlar.

İki yazarın valilik döneminde yaşanan iç ve dış çatışmaları bir araya getirerek anlatmayı tercih ettikleri görülür.

4.1.2.3.5. Mekân

İncelediğimiz eserlerde olayların geçtiği mekânlar farklıdır. Fakat her iki eserde de Endülüs ortak mekân olarak karşımıza çıkar. Abdülhak Hâmid'in *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı eserinde olaylar, İspanya, Şam, Hicaz, Kuzey Afrika gibi geniş bir coğrafyada geçerken Corci Zeydan'ın *Şarl ve Abdurrahman* adlı romanındaki mekân, güney Fransa'da yer alan Bordo (Beaurdux), Puvatya ve Tours şehirleridir.

Abdülhak Hâmid'in *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı eserinde olayların büyük kısmı saraylarda geçerken Corci Zeydan'ın *Şarl ve Abdurrahman* adlı romanında olayların çoğu savaş meydanı ve ordugâhta geçer. Ayrıca Corci Zeydan'ın romanında kilise ve manastır mekân olarak önemli işleve sahiptir.

Böylece Abdülhak Hâmid, valilik dönemini saraylarda yapılan entrikalarla ele almayı tercih ederken Corci Zeydan, aynı dönemi savaş meydanlarında yapılan muharebelerle yansıtmayı tercih eder.

4.1.2.3.6. Endülüs'te Yeni Kurulan Müslümanların İdaresine Bakış

İki yazarın Endülüs'ün yeni yönetimine olumlu bir şekilde bakmasıyla birlikte bu iki eserde Müslümanlara karşı çıkanların sesi, önceki bölümde incelediğimiz eserlere nazaran gürdür. Bu iki eserde fetih sırasında Müslümanlar tarafından yapılan kötü muameleye de temas edilir.

Abdülhak Hâmid'in *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal* adlı eserinde Müslümanlar, fethettikleri her yere adalet, hürriyet ve müsamaha götürür. Hristiyan din adamları bile onlardan hoşnutturlar. Yazar, bu düşünceyi sadece Müslümanlara değil, İspanyollara da söylettirir. Kraliçenin nedimesi Sulla, Müslümanların fetihten amacını şöyle açıklar.

"Sulla –(...) Araplar akvam beyninde de müsâvâtı vücuda getirmek için harp ediyorlar.

Prenses İzabella – (Dıhk-ı umumî ile) Bütün akvam-ı âlem onların esiri mi olsun demek istiyorsun, Sulla?

Sulla – Maksad-ı İslâm ebnâ-yı Âdem'in uhuvvetidir. Araplar bir asırdan beri o maksada hizmet ediyor demek istiyorum. (...)

Düşes Döluzitanya – İttihad-ı insaniyetin mehd-i yegânesi milâd-ı İsa idi. Onu tedvir edecek yerde tagyîr ettiler.

Sulla - Hayır, bilakis tamir etmek istediler.

Markiz- (...) Diyelim ki Arapların maksadı cihana bahş-ı umran etmektir. O umran evvelâ bizim memleketimizi viran etmekle mi başlayacak?

Sulla- Yıkıp da yapmak bir hendese-i hikmettir (...)" (*İbn Musa*, s. 11-13)

Sulla, Arap Müslümanların milletler arasında müsavatı ve uhuvveti inşa etmeyi istihdaf ettiklerini söyleyerek "*fethin bir yıkım değil yeniden ihya ve inşa hareketi*"[301] ve Hristiyanlığı tamir etmeye yönelik olduğunu diğer esir İspanyol kadınlarına anlatır. Hristiyan din adamları bile "*Mağlup olduksa da kendimize malikiz"* (*İbn Musa*, s. 82) diyerek Endülüs'ün fethinden memnuniyetlerini dile getirirler.

Eserin sadece bir yerinde Araplar İspanyollara karşı sert muamelede bulunurlar. Sarkosta şehri fethedildikten sonra istenilen tazminat yüksek olduğu için Sarkostalılar'ın kiliselerini yağmalarlar. Bu davranış, "*İspanya'da bir yamyam ordusu"* bulunduğunu düşündürür. (*İbn Musa*, s. 98)

Bununla birlikte eserde Müslümanlara karşı çıkanlara önemli bir yer verilir. Onların en önemlisi Adalina Mikado'dur. Adalina, konuşmasıyla Müslümanlara karşı çıkanların sesi olur. Ona göre, Müslümanlar, İspanya'yı işgal etmişlerdir. Onlarla barışmak İspanya'yı huzur iklimi haline dönüştürmeyecektir. Bu nedenle ölünceye kadar savaşma kararı alır.

Corci Zeydan'ın *Şarl ve Abdurrahman* adlı romanında Araplar, gittikleri yere adalet ve hürriyet götürürler. Romanın birçok yerinde Arapların İspanyol ve Frenklere tercih edildiği

[301] Sarıçiçek, a.g.m., s. 79

görülür. Bununla birlikte romanın birkaç yerinde Müslüman komutanların sert muamelesinden söz edilir. Yazar, Müslüman ordusunun Bordo şehrini fethederken şehri yağmalaması, kilisenin eşyalarını ganimet olarak alması, halktan aldıkları esirleri düşmanları olan Yahudilere satması gibi olumsuz davranış ve muamelelerden bahseder. Hatta Hristiyanlardan Datus'un inandırıcı olmayan hikâyesi, fetih sırasında yapılan kötü muameleleri dile getirmek için esere yerleştirilmiştir. Datus, Hristiyan bir savaşçıdır. Esir düşen annesini Müslümanlardan istediğinde Müslümanlar, annesini serbest bırakmak için ondan atını ister. Atını vermeyince de annesinin başını kesip ona atarlar.[302]

Corci Zeydan, Puvatya muharebesinin gereksiz olduğunu ve büyük bir kısmının ganimet ve para için savaşa katıldığını açık bir şekilde dile getirir. Yazara göre savaşın en önemli sebebi hırs ve tamahkârlıktır.

[302] Şevkî Ebû Halil, Corci Zeydan'ın uydurduğu bu hikâyeyi sekiz madde şeklinde tenkit ederek hikâyenin inandırıcı olmadığını söyler. (bkz. Ebû Halil, *a.g.e.*. s. 139-140.)

4.2. MÜSLÜMANLARIN ENDÜLÜS'TEKİ EGEMENLİK DÖNEMİ

4.2.1. Türk Edebiyatı

4.2.1.1. Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's- Sâlis

Abdülhak Hamid'in *Tezer* (1880) adlı eseri, üç perdelik manzum bir piyestir. Tragedya taklidi olan eserin başlığı altında şu ifadeye yer verilir:

"Manzum ve kavafi-i mukayyedeyi hâvi bir fâcia-i tarihiyedir."[303]

Abdülhak Hamid,

"Ve biz ki sahip-i Eşber ve sahib-i Tezer'iz,

Münekkidini hatâmızla çiğneriz, ezeriz!"[304]diyerek *Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's-Sâlis* adlı piyesin sahibi olmakla iftihar eder. Piyesin hayalî olayları, III. Abdurrahman'ın hüküm sürdüğü dönemde, Endülüs'ün başkenti olan Kurtuba'da geçer.

4.2.1.1.1. Özet

Piyesin kahramanı olan İspanyol kızı Tezer, nişanlısı Rişar'la Kurtuba şehrinde fakirâne bir hayat yaşar ve bu hayattan bıkmış durumdadır. Tezer, Melik Abdurrahman'a gidip yardım talep etmek ister. Rişar'dan izin alıp Melik Abdurrahman'dan yardım istemek maksadıyla sarayına gider. Melik Abdurrahman'dan altın alır ve daha sonra ona âşık olur. Melik Abdurrahman'dan aldığı bir kese altını nişanlısına verip saraya döner.

Sevdiği iki erkek arasında bocalayan Tezer, sarayda rahat bir hayata kavuştuktan sonra ihtida eder. Rişar onu çok kıskanır. Melik Abdurrahman ve Tezer'den intikam almak

[303] Abdülhak Hâmid, *Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's Sâlis*, Manzum ve kavafi-i mukayyedeyi hâvi bir fâcia-ı tarihiyedir, İstanbul, Mehran Matbaası, 1297. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)
[304] İsmail Hami Danişmend, "Abdülhak Hâmid'e Ait Hatıralar", *Türklük*, C. 3, S. 13, Nisan 1940, s. 375-384.

üzere Hristiyan ile Müslüman halk arasında fitne çıkarır. Ayaklanan halk, Tezer'in öldürülmesini ister.

Halkın isteği doğrultusunda Melik Abdurrahman, sevdiği Tezer'i öldürür. Rişar, Tezer ölürken suçunu itiraf ettikten sonra intihar eder. Melik Abdurrahman da intihar etmeye kalkar. Fakat halk ve devlet ricali engel olur. Halk ve devlet ricali de suçsuz bir kızın ölmesine sebep oldukları için pişman olurlar. Bu olaylardan sonra Melik Abdurrahman, "ademe" gitmek üzere devletin yönetiminden vazgeçer.

4.2.1.1.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Birbirini seven iki İspanyol Tezer ve Rişar Endülüs'ün en güçlü hükümdarı olan III. Abdurrahman'ın döneminde fakirâne bir hayat yaşarlar. Tezer, bu hayatı yaşamaktan bıkmış durumdadır.

Üstelik de Endülüs hükümdarının fakirlere epeyce yardım ettiğini bilir; bu yüzden herkese cömert elini uzatan bu hükümdara bizzat gidip yardım talep etmek ister. İlk başlarda nişanlısı olan Rişar, gitmesini uygun bulmaz fakat Tezer, Rişar'ı ikna edip saraya gider.

Tezer'in bir İspanyol olması, Müslüman hükümdara karşı önyargılı davranmasına sebep olur. Tezer, Abdurrahman'dan para sızdırmak amacıyla kendi milletini reddeder. Melik Abdurrahman'a yaranmak için İspanya ve İspanyollar aleyhinde konuşan Tezer, beklemediği bir cevap alır. Melik Abdurrahman, Tezer'in para almak için kendi toplumuna dair kayıtsız konuştuğunu anlar. Tezer'in konuşması Melik Abdurrahman'ın öfkelenmesine sebep olur. Melik Abdurrahman, milliyet ve vatan sevgisi olmayan kimselerin bu vaziyetten utanmaları gerektiğini düşünür:

"Tezer – (Evzâ-ı sahte ile)

Size terk etti de bizi vükelâ

Battı İspanya milleti; hâlâ

Ağlıyor mâtemiyle mağluplar;

İşte kaydımda olmuyor bunlar!

Melik – (Mütehevvir)

Kalbine girmemişse hiss-i vatan,

Onu sen kale alma bari utan!

Kız köpekler bile vatanperver!

Vatanı sevmeyen acep ne sever?" (Tezer, s. 11-12)

Tezer, söylediği sözlerden Melik Abdurrahman'ın hoşlanmadığını görünce konuyu değiştirerek onun adaletini övmeye başlar ve ardından talebini dile getirir.

Kimsesiz olduğunu söyleyen Tezer, sarayda isteğiyle kalıp fakirlikten kurtulmak ister. Tezer'i seven Melik Abdurrahman, onu karanlığı aydınlatan bir nur gibi görür. Ve böylece Tezer, Melik Abdurrahman'ın gönlünde halkın yerini almaya başlar. Tezer, Melik Abdurrahman'a nişanlısından hiç bahsetmez:

"Melik-

Bildiğin kimse yok mu Kurtuba'da?

Tezer-

(…….)

Bildiğim varsa sizsiniz, meliğim"(Tezer, s. 23-24)

Ona Rişar'dan bahsetmiş olursa onu nişanlısına iade edecektir.[305] Zira Melik Abdurrahman, adildir ve kimseyi incitmek istemez. Melik Abdurrahman, halkın aleyhinde

[305]Mahgoob, *a.g.e.,* s. 82

konuşabileceğinden çekinerek Tezer'i sarayında alıkoymayı pek istemez. Halkın Tezer'i cebren sarayına aldığını düşünmesinden endişelenir. Zira Tezer, çok güzel bir genç kızdır:

"Melik- (Tezer'in yine pâ-busunu red ve duşuna vaz'-ı yed ile)

Kal ve lâkin şunu unutma ki biz

Ne müşevvik sana ne mürtekibiz" (Tezer, s. 31)

Tezer, Melik Abdurrahman'ın sarayda kalmasına izin verdiği zaman sevinir. Melik Abdurrahman'ı iğfal eylediğini düşünür. Tezer, bir iki ay sarayda kaldıktan sonra Melik Abdurrahman'dan alacağı parayla kaçıp Rişar ile evlenmeyi planlar. Fakat Tezer, Rişar'ı sevmiş olmakla beraber ihtiyar hükümdara âşık olur ve iki erkek arasında kararsız kalır. Tezer'in hükümdara âşık olmasının sebebi ise onun"merdane tavrı", "şahane tabı" ve güzel ahlakıdır. Ayrıca Melik Abdurrahman'ın zenginlik ve ihtişamı Tezer'e cazip gelir. Tezer, Melik Abdurrahman'a âşık olunca yaptığı hileye pişmanlık duyarak ihtida eder:

"Tezer –

Ettiğim hileye nedametten,

Eyledim dinimi yolunda feda!" (Tezer, s. 55)

Tezer, hem Rişar'ı sevmektedir hem de Melik Abdurrahman'a âşıktır. Her iki erkeği idareye çalışan Tezer, içerisinde bulunduğu durumun çok tehlikeli olduğunu hisseder. Tezer, kimi feda etse bedbaht olacaktır. Bu durum karşısında ızdırap çeken Tezer, Tanrıya yalvararak cismini ikiye bölmesini diler. Tezer, iki erkek arasında tercih yapamayıp kendini kadere bırakır.

Rişar, gerçekten Tezer'i sever. Fakat kendilerine yardım eden Melik Abdurrahman'dan nefret eder ve Tezer'in Melik Abdurrahman'ı övmesine öfkelenir. Tezer'in yeniden hükümdarın sarayına dönmesiyle Rişar'ın öfkesi daha da artar. Bu yüzden Tezer'den intikam almak için bir plan hazırlar. Rişar, halk arasında bir fitne çıkarmak suretiyle intikamını almayı düşünür:

"Rişar –

(……..)

Bir melektir hayali; var olsun.

Kendi şeytan demek; fena bulsun!..

Bulamazsın sarayda, fitne, bekâ!

Seni ben şehre eylerim ilkâ!

Toplayım cümle râhibânı hele;

Bana hem-râh olur bütün cehele!

Katarım, dek edip ekâbirine,

Müslim ü İsevîyi birbirine!"(Tezer, s. 53)

Tezer, saraydan sokağa çıktığında öfkeli Müslüman ve Hristiyan halk yolunu keser. Müslümanlar, Tezer'in hükümdarı büyüleyerek uzlete çekilmesine sebep olduğunu düşünür. Bunun için Tezer'in öldürülmesini talep ederler. Ruhbanlar ise dinini değiştirdiği için kendisine gücenirler. Böylece Müslüman ve Hristiyanlar Tezer'in öldürülmesini isterler. Adeta Tezer'in yok edilmesi konusunda ittifak ederler. Devlet erkânı, Tezer yüzünden çıkan fitne dolayısıyla Melik Abdurrahman'la konuşur. Devlet erkânı, kendilerinin halkın temsilcisi olduklarını belirterek Tezer'in öldürülmesini talep ederler.

Melik Abdurrahman, devletin ricalinin isteğine boyun eğerek ferdî saadetini milleti uğruna feda eder. Tezer de Melik Abdurrahman'ın kendisine âşık olduğunu ama onun eliyle öldürüleceğini öğrenince emrine boyun eğer:

"Hançerin gönlüme gıdâ olsun

Sana yüz bin Tezer feda olsun" (Tezer, s. 89)

Tezer, ölümden çekinmez. Zira ahirette Melik Abdurrahman'la beraber olacağından emindir. Bunun için Melik Abdurrahman'a kendisini öldürmeye teşvik edecek sözler söyler.

Tezer, idam edileceği meydana süslenmiş bir şekilde gelir. Halk, Tezer'in bu güzelliğinden dolayı onu takdir eder, fakat Rişar, onu bir aşüfte olarak görür. Melik Abdurrahman ise Tezer'i bir melek gibi görür.

Tezer, Melik Abdurrahman'ı yakından tanımaya başladıktan sonra tavırları değişir ve halka değer vermeye başlar. Milletin selameti ve Melik Abdurrahman'ın huzuru için ölmeye razı olur.

Melik Abdurrahman, gülerek ölüme giden Tezer'i öldüreceği anda tereddüt eder. Tezer, bu işi tamamlaması için ona yalvarır. Melik Abdurrahman, uzun bir konuşma yaparak elli yıldır halka hizmet ettiğini ve bu uzun yıllarda sadece on beş gün rahat yaşadığını dile getirir. İslam için canını feda etmiş olan Endülüs fatihleri gibi Melik Abdurrahman da cananını feda eder. Melik Abdurrahman halkın isteğine boyun eğer, sevdiği kadını kendi elleri ile öldürür:

"Melik – (Şitâb ve umum huzzara hitab ile)

Abdurrahman seninçün ey ümmet,

Elli beş yıldır eyliyor hizmet,

(……)

Bin Nusayr olmasaydı sâhib-eser,

Onu inkâr ederdi halk ekser.

Her taşı bir sada verir bu yerin:

Endülüs yâdikgârıdır o erin.

Vasf-ı Musa, duâ-yı İbn ziyad

Olunur her nazarda fahr ile yâd.

Onlar İslâm'a can feda etmiş;

Boynunun borcunu eda etmiş.

Ben de cananımı feda ederim:

Halk için ta cehenneme giderim.

İşte rehber!...” (*Tezer,* s. 111-113)

Rişar, Tezer’in öldürülmesine ilk önce sevinir. Fakat kısa bir müddet sonra yaptığı kötülüğü itiraf edip intihar eder. Melik Abdurrahman, Tezer’i öldürdükten sonra kendisini hançerlemeye kalkışır**.** Devlet erkânı, hançeri Melik Abdurrahman’ın elinden alır. Daha sonra Melik Abdurrahman, devletin idaresini terk etmeye karar verir. Elli yıl boyunca hizmet ettiği halktan uzaklaşır ve halktan yeni bir hükümdarı seçmelerini talep eder.

Abdülhak Hâmid, *Tezer’*i Endülüs’ün en büyük hükümdarı olan III. Abdurrahman’a ilişkin bir hikâyeden hareketle kaleme almıştır. Klasik tarih kitaplarında yer alan bu hikâyede, Melik Abdurrahman’ın hüküm sürdüğü elli yıllın sadece on dört gününü mutlu olarak geçirdiği belirtilir. Ziya Paşa da *Endülüs Tarihi* adlı eserinde bu hikâyeyi şöyle dile getirir.

“Melik Abdurrahmânü'n-Nasır’ın vefatından sonra kendi hatt-ı desti ile bir varakpare bulunup mealinde elli sene müddet-i saltanatta kemâl-i adalet ve hakkaniyet ile idare-i umûr-ı mülk ü millete sa’y ü ihtimâm ederek bi’l-cümle tebaama kendimi babaları gibi sevdirmiş ve daire-i ittifakıma dehâlet eden düşmanlarımdan ve gerek sâir eâzım-ı mülûk-i muasıram caniplerinden riayet ve ihtiram görerek, elhâsıl şu âlemde hiçbir şey arzusuna mahall kalmamak üzere insanın me’mûlünden ziyâde servetsâmân ü saltanat ile ömür sürmüş iken güzerân eden müddet-iömrümde gamsız geçen günlerimi ta’dâd ettiğimde on dört güne resîde olmuştur diye murakkam idi.”.[306]

Abdülhak Hâmid, Melik Abdurrahman’ın mutlu günlerini sevdiği bir İspanyol kızla geçirdiğini tahayyül ederek eserini kaleme almıştır. Eserde III. Abdurrahman’a isnat edilen aşk hikâyesi yazar tarafından kurgulanmıştır.

[306] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, C.1, s. 146-147

Abdülhak Hâmid, Endülüs hükümdarı III. Abdurrahman ile Tezer arasında aşk hikâyesini anlatan eserinde ideal hükümdarın nasıl olması gerektiğini gösterir. III. Abdurrahman, Endülüs'ün en büyük hükümdarıdır. Yönetiminde Endülüs'e en parlak dönemini yaşatır. Memleketi güzide bir belde yapan III. Abdurrahman, halkın isteğine uyarak sevdiği Tezer'i kendi elleriyle öldürmekten çekinmez.

Abdülhak Hâmid'in *Tezer* adlı eserinde Endülüs'ün en parlak döneminde bile Hristiyanların Müslümanlara karşı kin ve nefret besledikleri görülür. Rişar, kendisine yardım eden Melik Abdurrahman'a karşı nefret duyar. Rişar'ın duyduğu bu nefret, Melik Abdurrahman'ın farklı dinden olmasından kaynaklanır.

" Borcumuz şaha nefret olsun hep

Ki değildir bizimle hem mezhep"(Tezer, s.34)

Rişar, hem kendisine hem de milletine yapılan ihanetin intikamını alır. Tezer'i kaybedeceğini anlayan Rişar, *"Müslümanlara nefretine artık ferdî kini karışmış fanatik İspanyol'dur."*[307]

Hem Müslümanlar da hem Hristiyanlarda dinî bir taassup vardır. Müslümanlar, hükümdarlarının yabancı bir kız tarafından büyülendiğine inanarak Tezer'e saldırırlar. Bedeviler de Tezer'i düşman olarak görürler. Tezer, ona saldıran Müslümanlar hakkında düşüncelerini şöyle dil getirir:

"Tezer-

Ediyormuşsunuz da siz isrâf,

Bir de gûya benim yüzümden imiş!

(……)

[307] Uğurcan*, a.g.e.*. s. 120

Bizmişiz bâis i'tizâlinize!

Çünkü düşmanmışız biz âlinize!" (Tezer, s. 83)

Hristiyanlar da kendilerinden bir kızın ihtida ettiği için rahatsızdırlar. Halide Edip, piyesi değerlendirirken bu noktaya şöyle temas eder.

"*Taassubun şu psikolojik tecellisi müellif tarafından her halde iyi tedkik edilmiş; din ile hiç münasebeti olmayan bu taassuba sülük eden rüesâ-yı ruhaniyenin ne kadar muhtelif mezhepte olurlarsa olsunlar maksatları uğrunda ittihad etmeleri iâyân-ı dikkat bir hâlet-i ruhiye*"[308]

4.2.1.1.3. Vaka Zamanı

Eserde vaka zamanı tarih olarak hiç bir bilgiye yer verilmemiştir. Fakat eserin kahramanı Melik Abdurrahman, (M.892-961) yılları arasında yaşamış ve Endülüs'te yaklaşık elli yıl hükümdarlık yapmıştır. Eserde III. Abdurrahman, Tezer'i öldürdüğünde Tezer'le geçirdiği zamanın sadece on beş gün olduğunu ifade eder.

"Abdurrahman seninçün ey ümmet,

Elli beş yıldır eyliyor hizmet,

Elli beş yıl umuma hizmet eden,

Bu kadar zapt u rapta hizmet eden,

Çok mu on beş gün eyleyip rahat," (Tezer, s. 111)

Eserde III. Abdurrahman'ın hayatından sadece on beş gün anlatılmıştır. Bu on beş gün, büyük ihtimalle III. Abdurrahman'ın son günleridir. Zira Tezer'i öldürdükten sonra devlet idaresini bırakıp "ademe" gitmeye karar verir. Böylece piyeste III. Abdurrahman'ın hüküm

[308] Halide Salih, "Tezer yahut Melik Abdurrahman" *Tanîn,* nu. 216. 23 Şubat 1324; Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 5,* s. 26

sürdüğü son yılı olan M. 961 yılının on beş gününün vaka zamanı olduğunu söylemek mümkündür.

4.2.1.1.4. Mekân

*Tezer'*in vakası Endülüs'ün payitahtı olan Kurtuba şehrinde geçer. Mekâna dair yeterince ayrıntılı olmayan bazı bilgiler fasıl başlarında verilir.

Eserde kapalı ve açık mekânlar vardır. Sarayın odaları, kulübe, etrafı açık divan ve harabe kapalı mekânlar iken ağaçlık, eserde yer alan açık mekândır.

Olayların büyük kısmı Melik Abdurrahman'ın sarayında geçer. Rişar'ın kaldığı kulübe ise Kurtuba dışında bir ağaçlıkta yer alır. Rişar, Tezer'den intikamını almak için planını bir harabede yapar. Ruhban ve Araplar, Kurtuba'nın Mescid-i Ekber'in etrafında Tezer'e saldırırlar.

4.2.1.1.5. Şahıs Kadrosu

Abdülhak Hâmid'in *Tezer* adlı eserinde İspanyollara ve Araplara yer verir. Eserde Melik Abdurrahman'dan başka bütün şahıslar hayalîdir.

4.2.1.1.5.1. Melik Abdurrahman

Melik Abdurrahman, eserin başkahramanıdır. Halkın sevgi ve saygısını kazanan, müşfik, adil, ahlâklı, halkın mutluluğu için kendi mutluluğunu feda eden bir hükümdar olarak çizilir. Piyeste Abdurrahman'ın "*aşk ve ferâgat duygularıyla yüceltildiği*" görülür.[309]

Kendisini vatanının idaresine adamış olan Melik Abdurrahman, halkı kendisinden üstün tutar ve halkın istekleri doğrultusunda hareket eder. Teba'asının dinine ve milletine bakmaksızın onlara yardım eder. Yönettiği halkı tek millet kabul eder. Hiç kimseyi üzmek istemez. Halka dayalı bir politika izler ve halkın isteklerine boyun eğerek sevdiği Tezer'i

[309] Gürsoy, a.g.m., s. 14

öldürür. Melik Abdurrahman, halkın istekleri uğruna ferdî saâdetini feda eden hükümdarı temsil eder.

Abdurrahman, iyi bir hükümdar olmakla birlikte pasif bir âşık ve mutsuz bir insandır. Tezer'le tanıştıktan sonra değişir ve uzlete çekilir. Âşık olduğu kız ile sorumlu olduğu halkı arasında kaldığında ilk önce sevgilisinin öldürülmesine karşı çıksa da en son halk için öldürülmesine razı olur ve halkın isteklerine Tezer'i kurban eder. Kendisi de halkın kurbanı olur.

III. Abdurrahman, varlığı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir hükümdardır. Endülüs'e bir altın dönem yaşatan kudretli bir halifedir. III. Abdurrahman 912 yılında tahta çıktığında Endülüs'ün içinde bulunduğu siyasî durum kötüdür. Merkezî devlet zayıftır. III. Abdurrahman, yirmi yıl boyunca ülkede farklı bölgelerinde çıkan isyanları bastırıp memleketin birliğini ve bütünlüğünü sağlar. Bu isyanların arasında en tehlikelisi, Ömer b. Hafsûn'un isyanıdır. III. Abdurrahman'ın zamanında Endülüs sükûnete kavuşur. III. Abdurrahman, 929 yılında Endülüs Emevî Devleti tarihinde ilk defa "halife" unvanını alarak Endülüs'ün gücünü Avrupa'da hissettirir. Endülüs Emevî Devleti'nin farklı alanlardaki üstünlüğünü sağlar. Zamanında Avrupa elçileri diplomatik ilişki kurmak amacıyla Endülüs'e gelir. III. Abdurrahman devri, siyasî, askerî, iktisadî, kültürel ve imar faaliyetleri bakımından Endülüs'ün en parlak devri sayılır.

Elli yıl boyunca hüküm süren III. Abdurrahman adil, zeki, kabiliyetli, hırslı ve azimli bir devlet adamıdır**.** Edebiyatçılara ve âlimlere çok değer verir. Ulema ve edebiyatçıların sohbetlerini sever. Cömert ve güçlü bir iradeye sahiptir. Kendisine karşı bir darbe yapmaya çalışan oğlu Abdullah'ı ölümle cezalandırmaktan çekinmez. III. Abdurrahman, yetmiş bir yaşındayken (M. 961) yılında Kurtuba'da vefat eder.[310]

Eserdeki Melik Abdurrahman ile tarihî şahsiyeti arasında pek çok benzerlik bulunmakla birlikte Tezer'le yaşadığı aşk hikâyesi yazarın kurgusudur.

[310] İnan, *a.g.e.,* C.2, s.373-363; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdurrahman III" *DIA*, C.1, 1988, s. 152-155

4.2.1.1.5.2. Tezer

Güzel, fakir ve kimsesiz bir İspanyol kızıdır. Tezer, dirayetli, işveli, cesur ve fedakâr bir kız olarak çizilir. Tezer, *"önce kötülüğü sonra iyiliği temsil işlevi bakımından değerin temsili fonksiyonu yüklenmiş bir kurbandır.*"[311] Tezer, III. Abdurrahman'a âşık olmadan önce millî duygudan yoksun ve yalancıdır. Kendi milletini tahkir ederek III. Abdurrahman'dan para sızdırmak ister. Ona çok sevdiği nişanlısı Rişar'dan hiç söz etmez. Nişanlısıyla güzel bir hayat yaşayabilmek adına saraya gider ve III. Abdurrahman'ı teshir etmek için orada bir iki ay kalmayı düşünür. Fakat ona âşık olunca büyük bir değişime uğrar. Tezer, din değiştirerek Müslüman olur ve "*sevdiği uğrunda ölüme razı olur*". [312]

Tanpınar, Tezer'i ölümün bahçesinde açmış çiçeğe benzetir.[313] Tezer, Rişar'ın ile Melik Abdurrahman arasında kararsız kalır. Abdurrahman'ın ahlakını ve Rişar'in yakışıklılığını sever. Sevdiği iki erkeğin elleriyle öldürülür.

4.2.1.1.5.3. Rişar

Rişar, Tezer'in fakir nişanlısıdır. Kıskanç, mutaassıp, hırslı ve ön yargılı bir İspanyol olarak karşımıza çıkar. Tanpınar, onu "*insan kıyafetine girmiş bir ifrit*" sayar.[314] Rişar, *"kişisel çıkarları uğruna sevdiği kadını harcayan, kötülüğün temsilcisi"*dir.[315] Melik Abdurrahman'ı düşman olarak görür ve ondan nefret eder. Bu nefretin sebebi ise Melik Abdurrahman'ın Müslüman olmasından kaynaklanır. Fanatik olan Rişar, kendisini doğrudan bir İspanyol sayar.

Gerçekten Tezer'e âşık olan Rişar, sevgilisinin yanında kalmasını ister. Fakat Tezer'in saraya dönmesiyle ona öfkelenir ve intikam almaya karar verir. Gözü intikamdan başka bir şey göremeyen Rişar, farklı kılıklara girerek halk arasında fitne çıkarır. İntikam

[311] Sarıçiçek, a.g.m., s. 77
[312] Tanpınar, *a.g.e*, s. 506
[313] Tanpınar, *a.g.e*, s. 506
[314] Tanpınar, *a.g.e*, s. 507
[315]Sarıçiçek, a.g.m., s. 77

almak için halkı alet ederek suçsuz Tezer'in ölmesine sebep olur. Rişar, suçunu itiraf ettikten sonra intihar ederek ölür.

Eserde Ruhban, bedeviler, Erkan, cariyeler ve umum gibi ikinci derece şahıslar vardır. Fakir bir genç tarafından galeyana gelen halk ve Ruhban cahil ve mutaassıptırlar.

4.2.1.2. Dârürrâhat Müslümanları

İsmail Bey Gaspıralı'nın *Tercüman* gazetesinde 1887 yılında yayımlanan *Dârürrâhat Müslümanları* adlı romanı,[316] Türk edebiyatında Endülüs hakkında yazılmış ilk roman sayılır. *Dârürrâhat Müslümanları,* Taşkentli Molla Abbâs'ın Avrupa maceralarını anlatan *Frengistan Mektupları*'nın devamıdır. *Dârürrâhat Müslümanları,* Müslümanların Endülüs'te kurduğu medeniyetine dair ütopya mahiyetinde bir romandır.[317]

Bu eserde mekân olarak Endülüs'ün seçilmesi yazarın daha önce ideale yakın bir İslâm Medeniyetinin Endülüs'te kurulduğunu bilmesi ve inanmasından kaynaklanır. Bu eser, yazarın Endülüs medeniyetine verdiği önemin bir göstergesidir.[318]Eserde Endülüs hakkında bir hayli geniş bilgiye yer verilir ve Molla Abbâs gözlemleriyle İspanya'da gizli bir yerde yaşayan ve Avrupa'dan ileri bir medeniyete sahip olan Arap Müslümanlarının hayatı ve medeniyeti anlatılır.[319]

---

[316] İsmail Gaspıralı, *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri Roman ve Hikâyeleri,* haz. Yavuz Akpınar, Bayram Orak, Nazım Muradov. İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

[317] İrwing'in 1832'de kaleme aldığı *Elhamra* ile *Dârürrâhat Müslümanları*'nın anlatımlarında benzerlikler bulunmaktadır. (Bkz. Nizamettin Parlak, "İsmail Gaspıralı'nın *Dârürrahat Müslümanları* Adlı Eserindeki Endülüs Algısı Üzerine" *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* İlahiyat Özel Sayı 1, 2015, s.141-160,

[318] Bilge Kağan Şakacı, "Darürrahat (Rahat Ülke) Müslümanları: Kent Ütopyası mı?" *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 6, S. 6, 2013, s. 1399-1420.

[319] Yavuz Akpınar, "Gaspıralı'nın Edebi Eserlerine Genel Bir Bakış ve *Darürrahat Müslümanları* Romanı" *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları; Bildiriler* (2001: Ankara-Diyarbakır) haz. H. Dündar Akarca. Ankara, Türksoy Yayınları, 2003, s. 181-197.

4.2.1.2.1. Özet

Roman kahramanı Taşkentli Molla Abbâs, Frengistan'daki gezisini bitirdikten sonra Fransa'dan demiryolu ile kutsal toprak diye adlandırdığı Endülüs'e gelir ve Endülüs medeniyetinin tarihî kalıntılarını gezmeye başlar. Gırnata'daki Elhamra Sarayı'nı çok beğenir ve haftalar boyunca sarayın tüm ayrıntılarını incelemek için orda kalır.

Molla Abbâs, sarayda kaldığı bir gece Müslüman Arap oldukları her hâllerinden anlaşılan on iki kız görür. Kızlar, Darürrahat adını taşıyan saklı ülkedendir. Kızların yanında Molla Abbâs'ın Paris'teyken tanıştığı Şeyh Celal vardır. Molla Abbâs, Şeyh Celal ve kızlarla birlikte Darürrahat adını taşıyan ütopik ülkeye gider.

Müslümanların yaşadığı Darürrahat, küçük bir ülke olmakla birlikte çok gelişmiş bir medeniyete sahiptir. Darürrahat'ın her tarafı yenilikle doludur. Darürrahat'ın gelişimine karşı hayrette kalan Molla Abbâs, orada birkaç gün kaldıktan sonra Hacca gitmek için bu ülkeden ayrılır.

4.2.1.2.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Molla Abbâs, Fransa'da gezisini tamamladıktan sonra Endülüs Müslüman devletinden kalma eserleri görmek amacıyla demir yolu ile İspanya'ya gider. İspanya'ya vardığında Molla Abbâs'ın Taşkent'ten geldiğini öğrenen sınır görevlisi, ziyaret sebebini merak eder. Bunun üzerine Molla Abbâs: büyük bir medeniyet tesis eden Endülüs'ü kutsal bir yer olarak gördüğünü ve bunun için ziyaret etmek istediğini dile getirir.

Endülüs'te Müslümanların inşa ettiği Kurtuba Camisi'ni gezdikten sonra Molla Abbâs, Elhamra Sarayı'nı ziyaret eder. Endülüs medeniyetinin büyüklüğünü gösteren bu iki eserin ziyaretinden zevk alan Molla Abbâs, söz konusu iki mimarî eserin özelliklerinden hayranlıkla söz eder. Molla Abbâs, Kurtuba'daki Cami-i Kebiri Arapların akıl ve ferasetinin bir ifadesi olarak görür. Yazar, bu eserin İspanyolların eline geçtiğinde tahribata maruz kaldığına dikkat çeker. Molla Abbâs, bir hafta kadar Kurtuba'da kalır ve Kurtuba Camisi'nin ziyaretiyle vakit geçirir.

Molla Abbâs, Elhamra Sarayı'nı ziyaret etmek için Gırnata'ya gider ve orada bir ay kadar kalır. Sarayın bekçisinden para karşılığında yiyecek ve içecek aldığı için istediği vakitte sarayı gezme imkânı bulur ve bir günün akşamı şehre dönmek istemeyip geceyi sarayda geçirmeye karar verir.

Molla Abbâs, Arslanlar Meydanı adı verilen avluda namaz kıldıktan sonra avluyu seyrederken ayak sesleri duyar. Biraz sonra Müslüman ve Arap olduklarını her halinden belli on iki genç kız ortaya çıkar. Avluda kuruyan çeşmeden su akmaya başlar. Kızlar, havuzdan abdest alıp namaz kıldılar. Namazdan sonra geldikleri tarafa doğru geri dönerler. Gördüklerine şaşıran Molla Abbâs, Avluyu dolaşıp Harem Köşkü'ne giden kızları takip eder. Kızlar, Molla Abbâs'ı görünce korkarlar. Bu sırada yerin altından ak sakallı bir adam çıkar. Yaşlı adam, Molla Abbâs'ın *Frengistan Mektupları* adlı eserde Paris'te tanıştığı Şeyh Celal'dir.

Molla Abbâs, Şeyh Celal ve kızlarla birlikte aşağı iner ve karanlık bir geçitte bir müddet yürüdükten sonra yeryüzüne çıkar. Burada bir karanlık yolda birkaç dakika yol aldıktan sonra Darürrahat adında bir ülkeye varır. Şeyh Celal, Molla Abbâs'ı kızlarla tanıştırır. Molla Abbâs, kızların her biri kendi alanında birincilikle Darürrahat'ın üniversitesi olan Darü'l-Ulûm'den mezun olduklarını ve ecdatlarının diyarı olan Gırnata'nın ziyareti ile ödüllendirildiklerini öğrenir. Molla Abbâs, Türkistan ve Avrupa'da eğitim görmelerine rağmen kızlar karşısında kendini cahil hisseder.

Feride Banu, Molla Abbâs'a Darürrahat'ın tarihine dair malumat verir. Feride Banu, Endülüs tarihini özet şeklinde anlatırken Darürrahat'a geçiş hikâyesini dile getirir. Endülüs'te 1484 yılında Ferdinand ve İspanyollara karşı tedbirler almak için bir meclis toplanır. Toplantıda ihtiyaç hâlinde olan halkı, şehirden çıkarmak için Sierra Nevada dağlarının dibinden gizli bir tünel kazılmasına karar verilir. Bu tünel kadınlar ve çocukların şehirden gizlice çıkarılmalarını sağlayacaktır. Tüneli kazmak için Sudan'dan kırk kule getirilir.

Kulelerin geçit yerlerini kazdıktan sonra halk, azat edilerek ülkelerine gönderilir. Bu geçitten meclis üyelerinden başka kimsenin haberi yoktur.

Yaklaşık yirmi otuz yıl geçtikten sonra Gırnata'nın teslim edilmesine karar verilir. Teslim edilmesine karşı çıkan Serdar Musa, düşmanla savaşmaya giderken bir bahçıvana**,** bu gizli geçite dair bilgiler verir. Serdar Musa, savaşta şehit düşer. Ve Gırnata da düşmanlara teslim edilir.

Bahçıvan, bir gece eşya, alet edevat ve çok sayıda kitaplarla yüz kırk kişiyi tünelden gizlice Darürrahat'a çıkarıp ve peşinden onlarca koyun ve büyük sayıda tavuğu da tünelden geçirir.

Gırnata yakınlarında yer alan Darürrahat, dört tarafı sarıp kayalık dağlarla çevrilidir. Darürrahat, cennet gibi her yeri ormanla kaplı bir ülkedir. Her yeri çok temiz ve bakımlıdır. Ecdatları, Darürrahat'a vardığında burası bataklık, sazlık ve kötü kokulu bir yer olduğu için ilk zamanlarda hastalıklara yakalanmışlar. Fakat âlimler, sorunların kaynağını tespit edip ülkede kanallar açmışlar. Bataklıklar kurutulmuş, halk sağlığına kavuşmuştur.

Darürrahat'ı gezen ve dönemin önde gelen kişileri ile görüşme fırsatı bulan Molla Abbâs, ülkede duyduklarına ve gördüklerine hayran kalır. Darürrahat, ne doğup yetiştiği Türkistan'a ne de gezip gördüğü Avrupa'ya benzer. Tüm dünya bu ülkenin varlığından habersizken Darürrahat Müslümanları, dünyada olup biten her şeyden haberdardırlar.

Darürrahat bölgesinin başkenti Darü's-Saadet'tir. Ülkenin emiri Serdar Musa'nın (Musa b. Ebi'l Gassân) soyundandır. Ülkede yaşlılardan ve ulemadan oluşan altı kişilik bir meclis vardır. Ülkenin idaresi şeriat, akl-ı selim ve ortak alınan kararlara dayalıdır. Ülkenin her köyünde imam, müezzin, kadı erkek, kadı kadın, eczacı ve doktor gibi memurlar görev yaparlar. Darürrahat'ta ne hapishane ne de kamçıyla cezalandırma vardır. Suçlu kişi ceza olarak toplum tarafından dışlanır. Halk ona selam dahi vermez. Ülkenin uzak bir yerinde kalarak ibadet ve hizmet eder. Ahlakını düzelttikten sonra topluma geri döner.

Ebû Musa Gassân'ın akraba ve arkadaşlarından oluşan Darürrahat halkı, mesut insanlardır. Onlar, Müslüman olmakla birlikte Türkistan, Mısır ve İran halkına benzemez, benzememektedir. Onlar eğitimli, mahir, çalışkan, medenî ve takva sahibidirler. Kibir, haset, zulüm ve fesat nedir bilmezler.

Darürrahat kadınları, ne Türkistan kadınlarına ne de Frengistan kadınlarına benzer. Bu ülkede doğu saraylarının odalıkları ya da Avrupa'daki ahlaksız kadınlar gibi olumsuz kadınlar örnekleri bulunmaz. Darürrahat kadınları, pedagoji, tıp, hukuk gibi farklı ilimleri tahsil eder ve bu alanlarda çalışırlar. Evlilik konusunda ülkenin genç kızlarının yaşlı erkeklerle evlendirmesi yasaktır. Genç kızlar eğitim görürler.

Darürrahat her bakımdan gelişmiş bir ülkedir. Ülkede elektrikli demir yolları çok gelişmiş olmakla beraber posta ve haberleşme gibi sistemlerde de gelişmiş teknolojileri vardır. Endülüslülerin bilimlerini geliştirerek bu seviyeye ulaştırmışlardır.

Köyün imamı ile tanışma imkânı bulan Molla Abbâs, imamın çok bilgili ve bilime karşı olumlu tavır içerisinde olduğunu görür.

Molla Abbâs, hacca gitmek için ülkeden çıkma izni ister. Herkesle vedalaştıktan sonra uykuya dalar. Bir müddet sonra kendini Gırnata'da bir hastanede bulur. Birileri, onu Elhamra bölgesi çevresinde bir dağda bulup hastaneye getirmiştir. Hastanede altı gün baygın yattıktan sonra uyanır. Daha sonra başından geçeni doktora anlatır. Söylediklerine inanmakta güçlük çeken doktorla birlikte Elhamra Sarayı'na giderek geçidin bulunduğu yeri gösterir. Kazmaya başlarlar fakat topraktan başka bir şey çıkmaz.

Molla Abbâs, iyice şaşırır ve Paris'e dönerek Şeyh Celal'i aramaya başlar. Fakat Şeyh Celal'i bulamaz. Pazardakilere onu sorar. Şeyh Celal'in mal almak için İspanya'ya gittiğini öğrenir. Böylece Molla Abbâs Dârürrahat'ı gerçekten gördüğüne inanır.

İsmail Bey Gaspıralı, *Dârürrahat Müslümanları* adlı romanında gizli ülkede yaşayan Endülüs Müslümanlarının bakış açısıyla hem Avrupa hem de Doğu âlemini açık ve sert bir şekilde eleştirir. Bu eserde *"'ideal İslam' karşısında Müslümanların, Türk âleminin ne kadar yanlış ve ne kadar zavallı bir hayatı bulunduğunu ifşa etme imkânı bulur."*[320]

İsmail Bey Gaspıralı, Türkistanlıların hayatını ve din anlayışını ağır bir şekilde eleştirir. Dârürrahat'ta yaşayanların tenkitleri ve dile getirdiği düşünceler, Türkistanlıların din anlayışının şeklî olduğunu gösterir. Onların sarıldıkları birçok değerin aslında İslam'ın

[320] Akpınar, a.g.m., s. 188

değerleri olmadığını ortaya koyar. Müslüman kızların yüzleri açık bir biçimde dolaşmalarına ve erkeklerle rahat bir şekilde konuşmalarına dikkat çeker.[321] Onunla beraber yazarın eğitim meselesi, ilmin önemi, kadın hakları, kızların eğitimi, ahlak gibi önemli konulara temas eder. İsmail Bey Gaspıralı'nın *Dârürrâhat Müslümanları* adlı romanında hayal ettiği İslam toplumunu müessesleriyle anlattığı görülür.[322]

Endülüs'ün tarihine dair bilgileri *Dârürrahat Müslümanları* adlı romanının değişik yerlerine serpiştiren İsmail Bey Gaspıralı, kutsal bir diyar olarak nitelediği Endülüs'ü her yönüyle tanıtır. Endülüs'ün tarihine ve medeniyetine dair geniş bilgiler verir. İspanya, Müslümanlar gelmeden önce harap bir ülkedir. İspanya'daki halk Müslümanlara gelip ülkeyi fethetmesini ister. Kuzey Afrika valisi Musa bin Nusayr, Endülüs'ü fethetmek için halifeden izin aldıktan sonra Tarık, ilk seferini yapar, Tarık'tan bir müddet sonra Musa, İspanya'ya geçer ve fetihler iki koldan hızlı bir şekilde devam eder. Fakat bu iki komutan arasında anlaşmazlık yaşanır. Anlaşmazlığın sebebi ise Musa'nın Tarık'ı kıskanmasıdır. Musa, Şam'daki halifeye Tarık'ı suçlayıcı bir mektup gönderir. Halife, iki komutanı Şam'a çağırır. Şam'da yapılan muhakemede Musa'nın yaptığı hilebazlık neticesinde haklı çıkar. Tarık ise görevinden azledilir ve perişan bir hâlde vefat eder.

Müslümanların İspanya ve Avrupa'dan geçerek İstanbul'u fethetme düşünceleri vardır ve bu hedefe ulaşmak için fetihlerini sürdürürler. Fakat M.732 yılındaki Puvatya Savaşında hezimete uğratılırlar. Pirene dağlarını aşan Müslümanlar, Frank Kralı (Charles Martel ö. 741) ile Puvatya'da savaşır. Endülüs'ten uzak kalmaları için gerekli yardımı alamayan Müslümanlar, zayıf düşüp savaşı kaybederler. Roman kahramanı Molla Abbâs, savaşta şehit düşenlerin defnedildiği Puvatya yakınlarında Kırk Aziz Ziyareti'ni ziyaret etmek ister. Fakat söz konusu ziyaretgâhın izlerini bulamaz.

Romanda Müslümanların Endülüs'te oluşturdukları medeniyetten söz edilir. Endülüs medeniyeti, romanın en önemli konularındandır. İsmail Bey Gaspıralı, bu konu üzerinde ısrarla durur. Yazar, daha önce kaleme aldığı *Frengistan Mektupları* adlı romanında Endülüs

[321] Nazmi Eroğlu, *Ütopyalar Işığında Gaspıralı'nın Darürrahat Müslümanları*. İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2013, s. 88
[322] Akpınar, a.g.m., s. 188

medeniyetinden ve bu medeniyetin Batı medeniyetinde bıraktığı etkiden bahseder. Romanın kahramanı Molla Abbâs, Endülüs İslam medeniyetinin Avrupa'nın medeniyetinin ilerlemesinde büyük bir payı olduğuna inanır. Fars dili bölümünde öğrenim gören tüccar Şalon da Batı medeniyetinin Kurtuba, Sevilla ve Gırnata medresesinden çok istifade ettiğini dile getirir. Mösyö Şalon'a göre Molla Abbâs'ın beğendiği Paris'in güzelliği, temizliği ve bazı adetleri Müslümanlardan alındığını dile getirir. Molla Abbâs ile Mösyö Şalon yaptığı muhavere şöyledir.

"- Parij'i nasıl gördünüz? Hoş şehir mi? Deyü Mösyö Şalon söz açtı

- *Evet evendim nasıl hoş olmasın ki… her bir binası padişahlara layık. Pazar ve çarşıları akıldan hariç (akıl almayacak dercede), ahalisinde bunca terbiye ve nızam var. Parij cihan dilberi (dünyanın güzeli) olduğuna şüphe etmem, barekallah (maşallah)!(…)*
- *Vakıan (gerçekten) cihanın birinci beldesidir: lakın Mösyö Abbâs, Parij'de olan letafet ve temizlik ve bazı usuller İslâmlardan alınmış ibret ve hisse semeresidir(sonucudur). Pazarlarda çarşılarda geceleri fenerler yakmak, yolları taş ile töşep (döşeyip) çamur ve balçıktan kurtulmak, şehir içinde gül bahçeler yetiştirmek, çeşmeler bina etmek gibi âdetler Endülüs hilâfet-i İslâmiyesi (İslâm halifeliği) zamanında kurulmuştur. Kurtuba, Sebily (Seville) ve Gırnata medresesinden ve üstatlarından çok hisse aldık, çok fikir öğrendik.*
- *Evet Mösyö, Endülüs medeniyeti-i İslâmiyesi Avrupa'nın terakkisine (ilerlemesine) büyük sebep olduğu malumdur, barekallah (maşallah)!" (İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri,* s. 117-118)

Gaspıralı, *Dârürrahat Müslümanları* adlı romanında da yukardaki düşüncelerini yeniden dile getirir. Endülüs kıtası güzel bir iklime ve verimli topraklara sahiptir. Fakat Müslümanlar oraya girmeden önce harap bir haldedir. Bunun sebebi ise halkının beceriksizliği ve medeniyetsizliğidir. Müslümanlar, İspanya'ya girdikten sonra onu kısa bir zaman içinde değiştirirler. Müslümanların gayretleri ve adil idareleri sayesinde kısa zaman zarfında bu ülkeyi cennete dönüştürülürler. Müslümanlar su çıkararak, kanal açarak harap ve

çorak İspanya'yı bağ bahçeliğine dönüştürürler. Ülkenin her tarafında yollar yapmaya başlarlar.

Şehirlerde köprüler, çeşmeler, kırlarda da kuyular ve kanallar yaparlar. Binlerce değirmen, fabrika köy ve şehir inşa edilerek Endülüs'ü mamur bir ülke haline getirirler. Endülüs'te ticaret ve sanayi gelişir, devlet ve millet zenginleşmeye başlar. Müslümanlar arasında ilim ve te'alim yaygınlaşması ve bilim ve teknikte ilerlemesi, ülkenin zenginliğine yol açar. Böylece Endülüs, dünyanın en gelişmiş ülkelerinden biri haline gelir:

"Ehl-i İslâm eline düşmüş Endülüs kıt'ası, her ne kadar bereketli, hoş hava ülke ise de ahalisi bîhüner, medeniyetsiz olduğundan, harabât ve taptakır idi. Amma evlâd-ı Arab'ın sa'y (çaba) ve gayret ve hüsn-i idaresi (güzel yönetimi) sayesinde, az vakitte barça (bütün) ülke uluğ (büyük) bir bağ ve bahçe şekline girip meyve ve insan ile doldu. Asar-ı medeniyet (medeniyet eserleri) ve zekâ olarak her tarafa yollar ve köprüler yasaldı (yapıldı). Yollarda çeşmeler, kırlarda harıklar (arklar) ve kuyular yaşanıp (yapılıp), su boylarında binler ile (binlerce) değirmenler, fabrikler (imalathaneler), pek çok karyeler. (köyler) ve uluğ belde ve şehirler inşa olundu…."(İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri, s.176)

İsmail Bey Gaspıralı, Arap tarihçilere dayanarak Endülüs'ün gelişmesine işaret eden bazı bilgiler aktarır. Aktarılan bilgiler, I. Yusuf (ö. 1354) zamanında üç yüz bin minberde onun adına hutbe okunduğunu Endülüs başkenti Kurtuba'da iki yüz bin hane, altı yüz cami, sekiz yüz medrese, beş yüz hastane ve dokuz yüz hamam bulunduğunu belirtir. Yazar, bu bilgilere dayanarak Endülüslülerin parlak ve mutlu bir yaşama sahip olduklarını çıkarmanın mümkün olduğunu söyler.

Endülüs'ün dünyaya dershane olduğunu inanan İsmail Bey Gaspıralı, Endülüs İslam Devleti'nin İlim ve güzel idare sayesinde dünyanın en ileri ülkelerinden birisi olup o zamanın iktisadî, ilmî ve askerî alanlarda bütün devletlerinden üstün olduğunu dile getirir. Frenk tarihçilerine istinaden Endülüs Devleti'nin akılcı ve âdil idaresinin sayesinde halifenin hazinesinin tüm Avrupa devletlerinin hazinelerinden daha fazla olduğunu aktarır. Endülüs'te yetiştiren çok sayıda âlimlerinin binden fazla eser bıraktıklarını ve tıp, eczacılık, fizik, kimya, matematik, geometri, mantık gibi alanlarda da çok ilerlediklerini dile getirir.

Dârrürahat Müslümanları adlı romanda halifelerin ilmî faaliyetleri desteklemelerinden söz edilir. Yazar, halifelerin diğer ülkelerinden âlimler ve kitapları Endülüs'e getirmek için büyük para harcayarak özel elçiler gönderdiklerini, sarayların âlim ve müelliflerin meclisine ve umumî encümen-i dâniş dairesine dönüştürdüklerini ve ülkede binlerce cilt içeren ve halka ve öğrencilere açık onlarca kütüphane oluşturduklarını aktarır:

"*Halifeler bir kitap için büyük akçalar, bir âlim için hazineler sarf edip mahsus elçiler ile ülke ülkeden bilincler, üstatlar ve hünerkârlar celb ediyorlar imiş. (...) ilim ve kitaba olan rağbet, melik Abdurrahman-ı Salis hazretlerinin Kurtuba'da tertip ettikleri kütüphanede 600.000 cilt kitap bulunduğundan zahir oluyor (görülüyor). Ülke içinde 70 adet uluğ (büyük) kütüphane mevcut idi. Bu kütüphanelerden cümle nas ve şagirdler istifade ediyorlar (bütün halk ve öğrenciler yararlanıyor) idi*." *(İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri,* s. 178)

Endülüs Medeniyetinin Avrupa milletlerine örnek teşkil ettiğini vurgulayan İsmail Bey Gaspıralı, Batı medeniyetinin Endülüs'ün kütüphane ve medreselerinden yararlandığını, Avrupa'da yayılan bilimler ve fenlerin Endülüs'te öğrenildiğini şöyle dile getirir:

"Endülüs memalik-i İslâmiyesinin (Endülüs İslâm yurdunun) yetiştirdiği medeniyet ve hüsn-i maişet (güzel yaşama biçimi) akvam-ı Efrenciyeye emsal (Avrupalı halklarına örnek) ve ibret olup, Avrupa'da meydan almış (yayılmış) ekseri ulum ve fünun (bilimler ve teknik) ibtida-yı hâlde (başlangıçta) Endülüs medreselerinde tahsil olunmuştur(öğrenilmiştir)."(İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri, s. 175-176)

Yazar, Avrupa'nın yeni ortaya çıkan medeniyetinin teşekkülünde Endülüslülerin önemli bir rol oynadıklarını düşünür ve Frenkleri gaflet uykusundan uyandıran Endülüs'ü Avrupa'nın hocası saymak mümkün olduğunu ifade eder:

"Avrupa ülkelerinden Endülüs'e Frenkler gelip, İslam mekteplerinde ilim ve hüner (sanat) tahsil ederler idi ve bundan için (bundan dolayı) Endülüs İslamları Avrupa'nın medeniyet-i cedidesine (yeni medeniyetine; rönesansına) büyük sebep olmuşlardır. Avrupa'nın hocaları, üstatları hesap olunsalar caizdir (uygundur);..." *(İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri,* s. 178)

Romanın başka bir yerinde de Aurupa'daki mimarların Elhmrâ Sarayı'ndan ders almak için Endülüs'e gittiklerine temas edilir.

"Elhamra Sarayı'nda olan örnek ve nakış emsalsiz üstatlık semeresi (eşsiz bir ustalık eseri) olduğundan, Frenk üstatları gelip bunlara bakıp ders ve talim alıyorlar."(İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri, s. 181)

Zamanındaki İspanya'nın Endülüs'te kurulan İslam medeniyetine yetişemediğinden söz eden İsmail Bey Gaspıralı, İspanyolların, kendisinden beş yüz sene önce kurulan Endülüs, medeniyete hâlâ ulaşamadıklarını ve bu medeniyete sahip çıkmadıklarını dile getirir.

Endülüs medeniyetinin yıkılmasından ıstırap duyan roman kahramanı ve yazarın gözcüsü Molla Abbâs, bu medeniyetin kendisinin yaşadığı dönemdeki Avrupa medeniyetinden daha yüksek ve insanlar için saadet ve huzur veren bir medeniyet olacağını düşünür. Endülüs medeniyetinin yıkılmasının insanlar için büyük bir kayıp olduğundan şöyle söz eder:

" Endülüs inkıraz bulmayıp (yıkılmayıp) medeniyet-i İslâmiye devam etmiş ise (etse idi) hazırda(şimdi) Avrupa medeniyetinden âlâ (daha yüksek) ve İnsanlar için saadetli ve rahatlı medeniyet yetişir idi (gelişmiş olurdu)" (İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri, S. 179)

Fetih sırasında Hristiyanlar arasındaki anlaşmazlıklar Müslümanların kazanmalarına sebep olduğu gibi sekiz yüz yıl sonra Hıristiyanlar arasında zuhur edilen birlik ve gayret ve Müslümanlar arasında meydana gelen fesat, Endülüs Devleti'nin yıkılmasına neden olur.

İsmail Bey Gaspıralı, Gırnata'nın son günlerinden söz eder. 1492'de Gırnata'yı Hristiyanlara teslim eden Abdullahü's-Sağîr, cesaretsiz, basiretsiz bir devlet adamıdır. Abdullahü's-Sağîr, kendi ailesinin can ve mal güvenliğini sağlamak için İspanyollarla görüşmeler yapar. Gırnata meclisinde şehrin teslim edilmesine karşı çıkan tek kişi Musa Bin Ebi'l-Gâzân'dır. Musa Bin Ebi'l-Gâzân, cesur ve hamiyetkâr bir komutandır. Son nefesine kadar vatan, millet, din ve namus uğruna savaşmanın düşmana teslim olmaktan daha şerefli olduğuna inanır. Meclis, şehri teslim etme kararı aldıktan sonra Musa, tek başına şehri kuşatan düşmanlara saldırır ve ölünceye kadar savaşır. Abdullahü's-Sağîr ise şehri teslim

ettikten sonra kendisine verilen yere giderken arkasına dönerek Gırnata'ya bakıp ağlamaya başlar.

İspanyolların Gırnata'yı aldıktan kısa bir müddet sonra Endülüslülerle yaptıkları anlaşmadaki bütün sözlerini unuttuklarından söz edilir. İspanyollar Müslümanlara karşı zorbalık yapar, camilerde ezan ve namazı yasaklamakla beraber mektep ve medreselerde de ilim tahsiline son verir. Endülüs'teki bütün İslam izlerini silmeye çalışırlar. Müslümanlar, bu zulümden kurtulmak için mal ve mülklerini terk ederek Yahudilerle birlikte aç ve çıplak bir şekilde başka ülkelere göç etmek zorunda kalırlar. Endülüs, kısa bir müddet içerisinde bir harabe haline gelir. Ülkede adalet ve güzel yaşam şartlarına son verilir. Yoksulluk ve adaletsizlik yayılmaya başlar.

Romanda Gırnata meclisinin Osmanlı padişahından yardım istediğinden söz edilir. Ne yazık ki o zamanda padişahın savaş halinde olup yeterince kuvveti olmadığından Endülüs'e bir türlü yardım edemediği ifade edilir.

Romanın değişik yerlerine serpiştirilen tarihî bilgilerin çoğu tarihî gerçeklere uygun olmakla beraber bazı bilgilerin tarihî gerçeklere ters düştüğü görülür. I. Abdurrahman'ın Endülüs'e kaçıp (H. 64) yılında halk tarafından halife olarak seçilmesi, Kurtuba Cami-i Kebir'in inşa tarihi (H. 770) olarak belirtmesi tarihî gerçeklere ters düşen bilgilerindendir.[323]

4.2.1.2.3. Vaka Zamanı

İsmail Bey Gaspıralı'nın *Dârürrahat Müslümanları* adlı romanında vaka zamanı ile ilgili bilgilere rastlanmaz. Fakat romanın son sayfalarında Mehdî Muhammed Ahmed'in İngilizlere karşı savaşmasından söz edilir. Sudan'da Mehdî devrimi 1881 yılında meydan gelmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak romanın vaka zamanının 1880'li yıllarda olduğunu söylemek mümkündür.

[323] I. Abdurrahman'ın Endülüs valisiyle savaşarak (H. 138) Kurtuba'ya girdiği ve Kurtuba Cami-i Kebir'in H.168 yılında inşa edilmesine başlandığı bilinmektedir. (Bkz. Nizamettin Parlak, "İsmail Gaspıralı'nın *Dârürrahat Müslümanları* Adlı Eserindeki Endülüs Algısı Üzerine" s. 151-152; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları,* C.1, s. 60-61, 68.)

Vaka zamanı Molla Abbâs'ın İspanya'ya girmesiyle başlar. Molla Abbâs önce üç dört gün Madrid'de kalır. Daha sonra Kurtuba'ya gider. Kurtuba'da bir hafta kaldıktan sonra Gırnata'ya geçer. On beş Temmuzda Dârürrahat'a gider ve yirmi iki Ağustos'ta hastaneye getirilir. Yirmi sekiz Ağustosta ise uyanır. Böylece vaka zamanının yaklaşık iki ayı kapsadığını söylemek mümkündür.

4.2.1.2.4. Mekân

İsmail Bey Gaspıralı, *Dârürrahat Müslümanları* adlı romanındaki vaka Gırnata, Kurtuba, Madrit, Paris gibi İspanya ve Fransa'nın şehirlerinde geçer. Yazar, yer yer olayların geçtiği mekânlara ilişkin bilgi verir. Romanın ilk sayfalarında İspanya'dan şöyle bahseder:

"İspanya Avrupa kıtasının cenub-i garbîsinde vaki (güney batısında bulunan) yarımadadır. Garben (batıdan) Atlantik denizi ve cenuben (güneyden) Akdeniz ile çevirilmiştir. Ab havası (iklimi) gayrt hoş ülkedir. Şöyle ki üzüm, incir, nar, limon ve portakal bahçeleri çoktur. Bazı vilâyetleri susuzca (kurak) ve sahralı (çorak) ise de ekser yerleri gayet bereketli ve meyvadardır." *(İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri,* S. 173)

Yazar, Müslümanların Endülüs'te inşa ettikleri eserlerden hayranlıkla söz eder. Bu eserlere dair ayrıntılı bilgilere yer verir. Yazar, Kurtuba'da ziyaret ettiği Cami-i Kebir'den şöyle söz eder:

"Kurtuba Cami-i Kebir'i Hicret'in 770 senesinde (Milâdî 1368/69) helife Abdurrahman gayreti ile yasala başlamıştır (yapılmaya başlamıştır). Baha ve kıymetli (pahalı ve değerli) mermer taşından inşa olunmuş işbu mescid-i şerifin kubbesi 80 mermer direk üstündedir. Cami'in zorluk (büyüklük) ve cesameti (görkemi) yakışık ve güzelliği İstanbul'un Ayasofya'sına, Kahire'nin Cami-i Kebir'ine ve gayri bu misilli (gibi) inşaatın cümlesine faikdir (hepsinden üstündür)! Kurtuba Camiinin emsali (bir eşi) olmasa gerek." *(İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri,* S. 179)

Yazar, Gırnata'da ziyaret ettiği Elhamra Sarayı'ndan şöyle söz eder:

" *Elhamra kat kat azbarlardan (avlulardan) ve pek çok bina ve bölmelerden ibarettir; ama cümlesi (hepsi) bir üstad-ı kâmil (eşsiz bir usta) eseri olmuş gibi hisse hisse (parça parça), hoşnazar (güzel görünüşlü) ve güzel olduğu gibi umumen dahi (bütün olarak da) bir derya-yı letafet, hüner ve nakıştır (nakış, beceri ve güzellik denizidir)…"(İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri,* s.180)

İsmail Bey Gaspıralı, Molla Abbâs'ın ziyaret ettiği gizli ülkeyi ayrıntılı bir şekilde tasvir eder. Sierra Nevada dağları arasında yer alan gizli ülkede Molla Abbâs'ın gittiği bir köyün manzarasını çizer. Köyün merkezinde büyük bir meydan, meydan ortasında büyük bir cami, caminin etrafında medrese divanhane ve taştan yapılmış binalar bulunur. Caminin ve evlerin etrafında ise gül bahçeleri ve hurma bağları yer alır.

Romanda kapalı ve açık olmak üzere farklı mekânlar vardır. Hastane, misafirhane, ev, cami ve saray kapalı mekânlar olarak karşımıza çıkarken; pazar, bahçe, köy meydanı ve dağlar açık mekânlar olarak karşımıza çıkar.

Romanda pek çok yerleşim yerinin adı zikredilir. Endülüs, İspanya, Türkistan, Tuleytula, Sevilla, Fas, Cebelitarık, Sebte, Buhara, Taşkent, Fransa, Filistin, Zengibar, Mısır, Yemen, Frengistan, Hindistan, Mağrip, Şam, Bağdat, Kahire, İstanbul, Paris, Rusya, Harzem ve Sudan romanda adı anılan mekânlardır.

4.2.1.2.5. Şahıs Kadrosu

İsmail Bey Gaspıralı, *Dârürrahat Müslümanları* adlı romanında yer alan şahısların hepsi hayalîdir.

4.2.1.2.5.1. Molla Abbâs

Molla Abbâs, romanın kahramanı ve anlatıcısıdır. Taşkentli Molla Abbâs, yirmi yedi yaşında dindar bir gençtir. Taşkent'te medrese eğitimini tamamladıktan sonra Rusya'yı ve Avrupa'yı gezerek hacca gitmeye niyeti vardır. İki yıl kaldığı Paris'te eğitimini sürdürür. Paris'te Şeyh Celal'le tanışması düşüncelerinde önemli bir dönüm noktası olur. Onunla yaptığı sohbetler neticesinde Endülüs medeniyetinin izlerini aramak sevdasına düşer.

Molla Abbâs, Endülüs'ü ziyaret eder. Bu ziyaret sırasında Dârrürahat adlı gizli ve çok gelişmiş bir ülkeye gider. Dârrürahat Müslümanları arasındayken eğitimli olmasına rağmen kendini cahil gibi hisseder. Molla Abbâs, İdeal Müslümanların karşısında ne kadar geri kaldığını fark eder. Romanda Türkistan'ın vahim durumunu anlatan şahıstır.

4.2.1.2.5.2. Şeyh Celal

Seksen doksan yaşında Arap bir ihtiyardır. Şeyh Celal, pazarda tezgâh açarak kokulu krem, sular ve bazı yemişler satar. Şeyh Celal, yalnız ticaretle uğraşan bir adam değil aynı zamanda on beş yıldan beri Avrupa'yı gezen bir ihtiyar bilgedir. Hem Batı hem de Doğu düşüncesine hâkim bir filozoftur. Her iki medeniyeti araştırmıştır ve onlar hakkında derin bilgiye sahiptir.

Şeyh Celal, Molla Abbâs'la Elhamra Sarayı'nda buluşur. Molla Abbâs'ı Dârrürahat'a götürür. Bu yolculuk sırasında Molla Abbâs'a rehberlik yaparak sorularına cevap verir ve merak ettiği konularda onu bilgilendirir. Aynı zamanda Molla Abbâs'ı insanlara anlatır.

Şeyh Celal, İsmail Bey Gaspıralı düşüncelerini dile getiren şahsiyettir. Şeyh Celal, konuşmasında hem Batı hem de Doğu Medeniyetlerini eleştirir.

4.2.1.2.5.3. Feride Banu

Feride Banu, ideal bir genç kız olarak çizilir. Yazar, bilgi ve marifet ile donattığı Feride Banu'yu güzellikle de süsler.

Feride Banu, Dârrürahat adlı ülkenin üniversitesi olan Darü'l-Ulûm mezunu bir doktordur. Molla Abbâs'a ülkenin tarihini ve hikâyesini anlatır. Feride Banu'nun mahareti, geniş bilgileri ve güzelliğiyle Molla Abbâs'ın dikkatini çeker.

Feride Banu, haklarını elde etmeyi başaran bir genç kızdır. Molla Abbâs'a mektup yazarak babasının evine davet eder. Müzik ve sanatla da yakından ilgilenen Feride Banu, saza benzer bir müzik aleti çalar ve Endülüs şarkılarını güzel bir şekilde söyler. Molla Abbâs, Feride Banu'ya hayran kalır ve meclisine katılmak için can atar.

Dârürrahat Müslümanları adlı romanda Feride Banu'nun babası Şeyh Abdullah, ülkenin emiri, ülkenin kadısı ve Endülüslü yaşlı köy imamı gibi ikinci ve üçüncü derece şahıslar yer alır.

4.2.1.3. Endülüs Masalı

Ahmet Cevat (Emre)'ın, 1916 yılında kaleme aldığı *Endülüs Masalı*[324]adlı roman konusunu Endülüs tarihinden alır. Romanda masal havası hâkim olup; doğaüstü olaylara ve tılsımla define bulmak gibi masal unsurlarına yer verilmiştir.

Yazarın bu eseri öğrenciler ve gençler için yazdığı söylenilebilir. Roman İslam hâkimiyeti altındaki Gırnata şehrinde geçer.

4.2.1.3.1. Özet

Romanın kahramanı olan Muhammed, fakir bir sakadır. Bir gün Elhamra kuyusundan su getirirken son derece halsiz bir durumda olan yabancı bir Mağribî görür. Muhammed Mağribî'nin haline acır ve onu evine götürür. Talihsiz Mağribî, saka Muhammed'e içi dolu bir çekmece verdikten sonra ölür. Muhammed, Mağribî'nin cenazesini incelerken vücudunda bıçak izleri ile kan lekelerini görür. Korkuya kapılır ve cenazeyi gece yarısı gizlice evinden çıkarmayı düşünür. Cenazeyi çıkarırken komşusu İspanyol Pedrigo, onu görür ve bu durumu hemen kadıya haber verir. Muhammed, kadıya gerçeği anlatır. Fakat kadı ilk başta Muhammed'in suçsuz olduğuna ikna olmaz. Muhammed'i bir hafta hapishanede tuttuktan sonra masumiyetine inanarak serbest bırakır.

Mağribînin Muhammed'e verdiği çekmecede bir kitap mevcuttur. Bu kitap sayesinde Muhammed, başka bir Mağribî Müneccimin yardımıyla Gırnata'nın etrafında saklanmış büyük bir hazineye ulaşır. Muhammed, halkın durumu fark etmemesi için bir yandan işini devam ettirmeye çalışır diğer yandan da bulduğu defineden bazı mücevherleri satarak kendisine ve ailesine yeni elbiseler alır. Muhammed'in eşi, bir gün evde mücevherleri takıp gezerken Pedrigo tarafından görülür.

Pedrigo, Muhammed'e bu mücevherleri nereden bulduğunu sorar. Muhammed, mağribî müneccimle İspanyol komşusunu definenin bulunduğu mağaraya götürür. Fakat açgözlü İspanyol Pedrigo, aldığı mücevherlerle yetinmeyerek çıkardığı mücevherleri

[324]Ahmet Cevat (Emre), *Endülüs Masalı*, İstanbul, Sadâ-yı Millet Matbaası, Talebe Defteri Kitaphanesi: 2, Talebe Defteri Mecmuası Neşriyâtından, 1332/1916. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

mağaranın kapısında bırakıp yeniden mağaraya girer. O sırada mağribî müneccim mağaranın kapısını kapatır. Pedrigo, içerde mahsur kalır.

4.2.1.3.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Endülüs Masalı adlı romanın kahramanı Muhammed, Gırnata şehrinde fakirane bir hayat sürdüren bir sakadır. Her gün şehrin etrafındaki Elhamra kuyusundan getirdiği berrak ve buz gibi soğuk suyu Gırnata şehrinde türkü söyleyerek satar. Son derece merhametli ve namuslu olan Muhammed, huysuz, müsrif ve merhametsiz bir kadınla evlidir. Muhammed, bu işten kazandığı parayla eşi ve dört çocuğunun geçimini sağlamaya çalışır.

Muhammed, bir akşam kuyunun başında gördüğü Mağribî bir hastaya acır ve onun yardımına koşar. Evinde çocuklarına yetecek ekmek bile yokken hasta bir misafiri ağırlar. Huysuz eşi bu durumdan çok rahatsız olur ve misafiri görür görmez bağırmaya başlar. Muhammed'i hiç sevmeyen komşusu İspanyol Pedrigo, pencereden baktığında Mağribî adamı görür.

Muhammed, bağırmaya başlayan eşini susturduktan sonra hasta misafirini evine alır. Onunla ilgilenir ve sıcak çorba içirir. Fakat durumu çok kötü olan mağribî bir kitap ile bir mum ihtiva eden bir çekmeceyi Muhammed'e hediye olarak verdikten sonra ölür.

Yaptıklarına pişmanlık duymaya başlayan Muhammed, Mağribî adamın cenazesini incelediğinde pişmanlığı daha da artar. Cenazede kan lekeleri ve bıçak izlerini görünce korkuya kapılır. Durumu hükümete anlatırsa inanmayacaklarını ve kendisini katil sanacaklarını düşünür. Bunun için cenazeyi evden gizlice kaldırıp şehrin dışına defnetmeye karar verir. Fakat cenazeyi kaldırırken çıkan gürültü komşusu Pedrigo'nun dikkatini çeker. Pedrigo, ölen adamı görür.

Pedrigo, sinsi ve kurnaz bir berberdir. Müslümanlardan ve komşusu Muhammed'den son derece nefret etmektedir. Müslümanlara fenalık etmek onun için büyük bir zevktir. Pedrigo, sabah erkenden kadının evine gidip Muhammed'in bir cinayet işlediğini söyler. Kadı, önce Muhammed'in namuslu bir adamın olduğunu ve onu bütün Gırnata ahalisinin

tanıdığını söyleyerek Pedrigo'nun sözlerine inanmaz. Kadı ile Pedrigo'nun arasında geçen şu diyalogtan sonra kadı ikna olmaya başlamıştır:

"- (...) Bu akşam şehrimizde bir biçare Mağribî'yi öldürdüler na'şını kabirlere götürüp gömdüler. Hem anladığıma göre birçok parasını da çaldılar.

- *Lakin bu fena havadisi nereden, kimden öğrendin? Benim hiçbir malumatım yoktur.*
- *Yâ seyyidî, katil benim mukabil komşum saka Muhammed'dir.*
- *Saka Muhammed mi? Amma da yaptın ha! Muhammed namuslu bir adamdır. Onu bütün Gırnata ahalisi tanıyor.*
- *Yâ seyyidî, fakir bir insan namusluluğu daima şüphelidir. Ekmek parası kazanmazken birden bire ele büyük bir servet geçmek ihtimali de gelince…"* (*Endülüs Masalı*, s.15-16)

Kadı, Muhammed'i mahkemeye çağırıp onu sorgulamaya başlar. Muhammed, dürüst bir insandır. Başından geçenleri kadıya anlatır. Kadı, bir hafta boyunca yaptığı incelemelerden sonra Muhammed'in masumiyetine inanarak onu serbest bırakır.

Muhammed'in durumu bu olaydan sonra daha da kötüye gider. Ailesiyle sefalet içinde yaşamaya başlarlar. Bir yabancıya yaptığı iyilik yüzünden bu kadar büyük bir musibete uğradığına akıl erdiremeyen Muhammed, bir hafta gözaltında kaldıktan sonra kasvetli ve işkenceli hayatını sürdürmeye devam etmeye çalışır. Bir gün ölen yabancının çekmecesindeki kitabı alıp Mağribî bir müneccimin dükkânına gider. Mağribî müneccime kitabı gösterir. Mağribî müneccim, kitabı inceledikten sonra kitabın büyük bir hazinenin nerede olduğunu ve nasıl oraya gidilebileceğini tarif ettiğini söyler.

Gece yarısı Muhammed, müneccimle birlikte kitabın tarif ettiği yere gider. Yer Gırnata şehrinin dışındadır. Mağribî müneccim, kitapta tarif edilen yere varınca mumu yakıp tarif edilen duaları okumaya başlar.

Büyük bir gürültüyle beraber kayanın içinde bir mağara açılır. Mağribi müneccim ve Muhammed mağaradan içeri girip tam yüz altmış basamak indikten sonra karşılarında

dünyanın en büyük hazinesini görürler. Hemen bunun üzerine ceplerini mücevherlerle doldurup mağaradan çıkarlar.

Mağribî müneccim geleceği parlak görmemekle beraber bu konuda endişelenmektedir. Defineden mümkün olduğu kadar çok altın çıkardıktan sonra başka bir memlekete gitmeyi düşünür. Fakat şehirden çıkmak için bir yol bulmak çok zordur. Çünkü *"o devirde deniz korsanlar, kara haydutlarla dolu idi.*" (*Endülüs Masalı*, s.30) Düşüncelerini saf Muhammed'e anlattıktan sonra hazinenin sırrını saklamasını tavsiye eder.

Muhammed'in kaldığı ev küçük ve içinde bir zembil ve bir hasırdan başka bir şey olmadığından dolayı ister istemez eşi bu durumdan haberdar olur. Hanımı Muhammed'in tüm tembihlerine rağmen her gün mücevherleri takarak evin içinde dolaşır.

Muhammed, kimseye bir şey belli etmemek için eskisi gibi işine gider. Hazineden çıkardığı mücevherlerden bir inciyi bir Yahudi'ye satar ve aldığı parayla yeni elbise ve eşyalar alır. Muhammed'in değişen durumunu fark eden Pedrigo, evini gözetlemeye başlar. Bir gün altın ve mücevherlerle süslenmiş olan eşini görür. Pedrigo önce kadıya haber vermeyi düşünür. Fakat kadıya haber verirse bu hazineden eline bir şey geçmeyeceğini düşündüğü için kadıya gitmekten vazgeçerek Muhammed ile konuşmaya karar verir.

İyi niyetli ve saf Muhammed, Pedrigo'ya definenin bulunduğu mağaraya götürmeyi teklif eder. Muhammed, kendisi gibi fakir Pedrigo'ya büyük hazinenden bir payı vermek isterken sinsi Pedrigo, Muhammed ve Mağribî müneccimin bütün mallarını alıp onları nasıl astıracağını düşünür.

Çok hırslı olan İspanyol Pedrigo, hazineyi görünce taşıyabildiği kadar altın ve mücevher alır. Fakat mağaranın kapısına ulaşınca götürdüğü mücevherleri bırakıp yeni mücevherler getirmek için aşağıya iner. Mağribî müneccim bu fırsatı yakalayıp elindeki yanan mumu söndürerek mağaranın girişini kapatır. Pedrigo ise mağara içinde mahsur kalır.

Endülüs Masalı masalımsı bir roman olmakla birlikte Endülüs'e dair bazı bilgiler içerir. Endülüs'te Müslümanlar tarafından inşa edilmiş olan eserlere temas edilir. Elhamra kalesinden ve sarayından hayranlıkla şöyle söz edilir:

"*Elhamra Sarayı ihtişam ve nefasette, mehabet ve zarafette bütün dünyada emsalsiz bir abide-i sanat ve medeniyettir*." (*Endülüs Masalı*, s.4)

Yazar, Gırnata şehrinde Müslümanların yaptıkları kuyular ve sarnıçlardan bahseder:

" ...hâlâ Gırnata şehrine su vermekte olan, Endülüs Arapları zamanından kalma bir kuyu vardır ki suyu buz gibi soğuk, billur gibi berraktır. Bu kuyu kayanın içi kırk kulaç derinliğinde delinerek açılmış imiş. Esasen Arapların âsar-ı bergüzarlardan olarak Gırnata civarında müteaddit derin kuyular mevcuttur. O yüzler seneler mukaddem çalışan o Müslümanlar sayesinde bugünde Gırnata ahalisi dünyanın en saf, en berrak, en serin sularını içebilmektedir." (*Endülüs Masalı*, s.4)

Ahmet Cevat'ın *Endülüs Masalı* adlı romanında *"hilal-salip çatışması içinde, Müslüman Araplar ile Hıristiyan İspanyolların ilişkilerine yer verilir."*[325]Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki düşmanlığın İspanyollardan kaynaklandığı görülür. Tarihin her döneminde ve her yerde Müslümanların Hristiyan tebaadan kötü muamele gördüklerine inanan yazar, Müslümanların egemenliği altında yaşayan İspanyollardan şöyle söz eder:

"O zaman İspanyollar Müslümanların tebaası idi. Arapları hiç sevmezlerdi. Eşkıyalıkla dağlarda yaşayamayanlar, şehirde, Araplara karşı zahiri bir itaat ve sadakat taslarlardı, fakat kalpleri daima Müslümanlara garaz, kin, husumet beslemekten hâlî kalmazdı. Esasen Müslümanların her yerde, tarihin her devresinde Hristiyan tebaa tarafından gördükleri muamele bundan ibaret olmuş." (*Endülüs Masalı*, s.13-14)

Romanın başka bir yerinde de Müslümanların İspanyollara düşman olarak baktıkları görülür. İspanyollar, Müslümanların "*düşman tabiileri*" olarak nitelenir. (*Endülüs Masalı*, s.43)

Ahmet Cevat, romanında Endülüs'ün bazı adet ve geleneklerine temas eder. Romanda Müslümanların berberlik gibi bazı süfli meslekleri icra etmediklerinden söz edilir. Bu gibi mesleklerin İspanyollar tarafından yapıldığı şöyle ifade edilir:

---

[325] Osman Gündüz. *İkinci Meşrutiyet Romanı 1908-1918: Yapısal ve Tematik İnceleme*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013 s.164

"Berberlik süfli bir sanat sayıldığından bunu hâkim Müslümanlar, re'ayâ kısmına bırakmışlardı." (*Endülüs Masalı*, s.15)

4.2.1.3.3. Vaka Zaman

Romanda vaka zamanı tarih olarak rastlanmaz. Fakat eserde yer alan bazı ifadelerden yola çıkarak eserin vaka zamanını tespit etmek mümkündür.

"*O zaman İspanyollar Müslümanların tebaası idi"* (*Endülüs Masalı*, s.13) ifadesi, olayların Endülüs'te Müslümanların egemenliği sırasında meydana geldiğini gösterir. Ayrıca eserde olayların bir kısmı Elhamra Sarayı'nın yakınlarında geçmektedir. Elhamra Sarayı Endülüs'te son Müslüman devleti olan Benî el-Ahmer döneminde (1238-1492) inşa edildiğine göre eserin vaka zamanının bu dönemde meydana geldiğini söylemek mümkündür. Romandaki olayların büyük kısmı gece vakti yaşanmaktadır.

4.2.1.3.4. Mekân

Romanın olayları Gırnata şehrinde meydana gelir. Romanda bazen mekân tasvirine yer verilir. Muhammed'in evinden şöyle söz edilir:

" Evleri dar bir sokakta, bir berberin dükkânın karşısında, karanlık bir hücreden ibaret idi." (*Endülüs Masalı*, s.9)

Muhammed ile Mağribî müneccimin girdikleri mağarayı ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir. Mağarada üç divanhane vardır. Yazar ilk divanhaneyi şöyle tasvir eder:

"Kırk basamak indikten sonra vâsi' bir divanhanede bulundular. Burası tamamıyla damarlı mermer üstüne en nefis bir sanatla işlenmiş direkler ve kemerler üzerine oturtulmuş cesim bir kubbe ile mücehhez idi. Her tarafında ayetler, hadisler son derece mahirane bir hatt-ı kûfî ile yazılmış idi." (*Endülüs Masalı*, s.25-26)

Romanda kapalı ve açık mekânlara yer verildiği görülür. Ev, kadı meclisi, müneccimin dükkânı ve mağara gibi yerler kapalı mekânlar olup sokak, kuyu başı ve ağaçlık yerler ise açık mekânlardır.

4.2.1.3.5. Şahıs Kadrosu

Ahmet Cevat, *Endülüs Masalı* adlı eserinde Arap ve İspanyol şahsiyetlere yer verir. Eserdeki tüm şahısların hayalî olduğu görülmektedir.

4.2.1.3.5.1. Muhammed

Gırnata şehrinde fakirâne bir hayat sürdüren bir Müslümandır. Muhammed; dürüst, samimi, iyi niyetli, son derece merhametli ve namuslu bir insan figürü olarak çizilmiştir. Gırnata ahalisi onu namuslu bir adam olarak tanırlar. Muhammed, dört çocuğa sahip olan bir babadır. Çocuklarını sever ve onları sevindirmeye çalışır. Fakat eşi huysuz bir kadın olduğu için ona hep sorun çıkartır ve onu rahatsız eder.

Muhammed, yardımsever bir kişidir. Evinde çocukları için yetecek ekmek yokken bile hasta bir misafiri ağırlar. Muhammed, misafirine yardım etmeye çalışırken başına büyük bir felaket gelir. Bir hafta gözaltında kalır. Elde ettiği hazine onu hiç değiştirmez.

Muhammed romanda Müslümanları temsil eder.[326] İspanyol Pedrigo'dan kötü muamele görmesine rağmen ona karşı kin ve nefret beslemez. Aksine "*onun da kısmeti varmış! Varsın o da alsın*" diye düşünerek onu definenin bulunduğu mağaraya götürür.(*Endülüs Masalı*, s.37)

4.2.1.3.5.2. Pedrigo

İspanyol bir berberdir. Pedrigo Muhammed'in komşusudur. Muhammed gibi fakirâne bir hayat yaşar. Pedrigo; açgözlü, hırslı, paraya düşkün, son derece sinsi, kurnaz ve mutaassıp bir İspanyol krakteri olarak çizilmiştir.

Pedrigo, romanda Hristiyanları temsil eder.[327] Pedrigo, Arap düşmanı bir İspanyol'dur. Müslümanlardan çok nefret eder. Müslümanlara zarar verebilmek için can atar. Komşusu Muhammed'e iftira atarak tutuklanmasına sebep olur. Pedrigo, *"nasıl yapsam da*

[326] Gündüz. *a.g.e.,* s. 164.
[327] Gündüz. *a.g.e.,* s. 164.

şu Müslümanların bütün mallarını alsam, hem de her ikisini astırırsam" diye düşünür. Kendisine iyilik yapan Müslümanlara zarar vermek ister. (*Endülüs Masalı*, s.40)

Pedrigo, açgözlülüğünden dolayı mücevherleri götürmek için tekrar mağaraya girer fakat mağarada bu sefer mahsur kalır.

4.2.1.3.5.3. Mağribî Müneccim

Gayet veli bir remmâldir. Mağribî müneccimin Gırnata şehrinde küçük bir dükkânı vardır. Fal, remil gibi işlerle uğraşır. Müneccim, çok zeki ve temkinlidir. İncelediği el yazma kitabından definenin yerini öğrenir. Muhammed'in hazineden hiç kimseye bahsetmemesini ister. Mağaradan çıkardığı mücevherlerle şehirden çıkmayı planlamaya başlar.

Müneccim, İspanyollardan hoşlanmaz. Onları düşman olarak görür. Pedrigo'nun Muhammet'le definenin bulunduğu mağaraya gelmesinden son derece rahatsız olur. Pedrigo'nun hilesinden *"her an sakınmak mecburiyetinde kaldığını hisseder."* (*Endülüs Masalı*, s.37) Bunun için ona bir hile düşünür. Pedrigo'nun yeniden mağaraya girmesinden faydalanarak elindeki mumu söndürerek mağaranın kapısını kapatır.

Eserde huysuz Muhammed'in eşi ve Muhammed'i sorgulayan Müslüman kadı gibi ikinci derece karakterler de yer alır.

4.2.2. Arap Edebiyatı

4.2.2.1. Rivâyetü'l-Vezir Ebi'l-Velid İbn Zeydûn ma' Vellâde Bintü'l-Müstekfî

İbrahim el-Ahdeb'in 1876 yılında temsil edilen *Rivâyetü'l-Vezir Ebi'l-Velid İbn Zeydûn ma' Vellâde Bintü'l-Müstekfî* adlı piyesi 1899 yılında basılmıştır.[328]

Yazar, piyesinde Mülûkü't-Tavâ'if döneminde meydana gelen İbn Zeydun'un Vellade'yle meşhur aşk hikâyesini konu alır. Beş fasıldan oluşan piyes, Kurtuba'da Endülüs'ün en ünlü şairlerinden İbn Zeydun ve onun sevgilisi Vellâde'nin etrafında cereyan eder. Piyesin mukaddimesinde yazar, Vellade ve İbn Zeydun'a dair tarihî bilgiler verdikten sonra piyesi özetler.

4.2.2.1.1. Özet

Endülüs'ün son Emevî Halifesi olan el-Müstekfî'nin kızı Vellâde, dönemin en ünlü şairi olan İbn Zeydûn'a âşıktır. İbn Zeydûn'un güzel şiirlerine ve ahlakına hayran kalan Vellâde, aşkından cariyelerine ve arkadaşı Mühce'ye söz ederek onunla görüşmek istediğini dile getirir. Bu sırada Vezir Ebu Âmir de Vellâde'ye aşkını açıklar. Fakat Vellâde, yaşlı olan Ebu Âmir'in aşkını reddeder.

İbn Zeydûn da Vellâde'ye âşıktır ve onunla görüşmek istediğini nedimi Abu'l-Mahasin'e açıklar. Abu'l-Mahasin, İbn Zeydun'un isteğini Vellade'ye iletir. Fakat atılan iftiralardan dolayı hükümdar, İbn Zeydûn'un Kurtuba'dan uzaklaşmasına karar verir. İbn Zeydûn, Kurtuba'dan gitmeden önce Vellâde'yle görüşür. Görüşmeden sonra tutuklanıp hapishaneye atılır.

Vellâde'nin aşkını reddettiği halde Ebu Âmir, ona bir görücü gönderir. Vellâde, Ebu Âmir'in gönderdiği bu yaşlı görücü kadını azarlayarak teklifini reddeder. Ebu Âmir Vellade'nin olumsuz cevabını alınca üzülür ve ondan tüm ümidini keser.

[328] İbrahim el-Ahdeb, *Mesrahiyyatu'ş-Şeyh İbrahim el-Ahdeb,* thk. Muhammed Yusuf Necm, Beyrut, Dâr Sâdır 1985, s. 20; (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

İbn Zeydûn, arkadaşı Abu'l-Mahasin'in yardımıyla hapishaneden kaçıp İşbiliyye'ye gider. Orada İbn Abbâd'ın veziri olur. Daha sonra da Kurtuba'ya dönerek sevgilisi Vellâde ile görüşür.

4.2.2.1.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Endülüs'ün son Emevî Halifesi olan el-Müstekfî'nin kızı Vellâde, arkadaşı Mühce'ye İbn Zeydun'a karşı duyduğu aşkı anlatır. Vellade, İbn Zeydun'un şiirine ve güzel ahlakına hayrandır. İbn Zeydun'un şiirini dilinden düşürmez**.** Özellikle kendisine dair şiirlerini sürekli okur. Aralarındaki aşkın başlangıcı tesadüfî bir görüşme ile başlar. Vellade, sarayda dolaşırken duygularını anlatan bir şiiri okur. O sırada İbn Zeydun, onu görür ve yanına yaklaşır. Fakat birbirlerine hiçbir şey söylemeden Vellade, utanıp uzaklaşır.

Ebu Amir, Vellade'nin şiirini duyar ve sesin geldiği yere gider. Vellade'nin şiirinden ve daha çok güzelliğinden etkilenen Ebu Amir, ona âşık olur. Fakat Vellade, aşkını açıklayan Ebu Amir'in bulunduğu yerden cariyeleriyle birlikte uzaklaşır. Ebu Amir, gördüğü kızın kim olduğunu öğrenmek için can atar. Arkadaşı Hassan'dan kız hakkında bilgi talep eder. Fakat Ebu Amir, bilgi toplamaya giden Hassan'ın geri dönmesini beklemez. Vellade'yi takip eder. Vellade, Ebu Amir'i kendisini tanımadığı için ağır bir şekilde azarlar ve ona karşı hiçbir sevgi hissetmediğini dile getirir:

"Vellade: Ey ihtiyar! Kalpler yüce Allah'ın elindedir. İstediği gibi evirip çevirir. O her şeyin sahibidir. O senin sevgine kalbimde yer vermemiştir. (Mesrahiyyatu'ş-Şeyh İbrahim, s.113)

Divaneye dönen Ebu Amir, çok sevdiği Vellade'ye yalvarır. Fakat Vellade'den ağır cevap alır:

"Vellade: (...) bir daha seninle aynı mekânda olmam. Sen geveze ve hayâsızsın."(Mesrahiyyatu'ş-Şeyh İbrahim, s.114)

Hassan, Ebu Amir'in âşık olduğu kızın İbn Zeydun'un sevgilisi Vellade olduğunu öğrenir. Ebu Amir'e edindiği bilgileri aktaran Hassan, İbn Zeydun'un güçlü bir şair olduğunu

söyleyerek Vellade'yi unutmasını tavsiye eder. Fakat Ebu Amir, Vellade'yi unutmak istemez ve yaşlı komşusu olan Üm Rahme'yi Vellade'ye gönderir.

İbn Zeydun, her şeyden haberdar olur. Vellade'nin Ebu Amir'e gönül veremesinden endişelenir. Arkadaşı Abu'l-Mahasin'e Vellade'ye karşı beslediği aşktan bahsederek Vellade'yle görüşmek için ondan yardım ister. Abu'l-Mahasin, İbn Zeydun'u Vellade'yle görüştürmek için harekete geçer.

Abu'l-Mahasin, İbn Zeydun'un gizlice görüşme teklifini Vellade'ye iletir. Vellade, olumlu bir cevap verir. Fakat beklenmedik bir durum olur. İbn Zeydun'un düşmanları, İbn Zeydun'a iftira atarlar. Hükümdar iddiaların doğru olup olmadığını tetkik etmeden İbn Zeydun'a kızıp hemen Kurtuba şehrinden uzaklaşmasını emir eder. Zor bir durumda kalan İbn Zeydun, şehirden çıkmadan önce sevgilisi Vellade'yle görüşür. İki âşık görüşmede aşklarına sadık kalacaklarına dair ant içerler:

"İbn Zeydun: Ey güzel yüzlü! Ayrılık zamanı geldi. Bana sadık kalacağına söz ver. (...)

Vellade: (...) Ey değerli sevgili ve yüce dost! Sana sadık kalacağıma yemin ederim"(Mesrahiyyatu'ş-Şeyh İbrahim, S.135)

Polis, İbn Zeydun'u her yerde aramaya başlar. En son İbn Zeydun'u yakalayıp hapishaneye atarlar. Vellade bu duruma çok üzülür. İbn Zeydun hapishanedeyken üzüntüsünü şiir yoluyla dile getirir ve Vellade'nin aşkına sadık kalmasını temenni eder.

İbn Zeydun'un ziyaretine gelen Abu'l-Mahasin, Vellade'nin aşkına sadık kaldığını anlattıktan sonra hapishaneden kaçması gerektiğini söyler. Abu'l-Mahasin, zindancıları uyutarak İbn Zeydun'un hapishaneden kaçırmasını sağlar. İbn Zeydun, hapishaneden kaçtıktan sonra İşbiliyye şehrine gider. Orada büyük saygı görür. İşbiliyye hükümdarı İbn Abbâd, onu vezir tayin eder.

Ebu Amir'in Vellade'ye gönderdiği Üm Rahme, Ebu Amir'in iyi huylarını dile getirerek evlenme teklifini aktarır:

"Üm Rahme: Erdemli birisi tarafından nişanlanmanız için gönderildim. Nice makama sahipleri huzurunda muntazırlardır. O soylu ve asildir. Yüce makam sahibidir. Güzel yüzlü ve şereflidir."(Mesrahiyyatu'ş-Şeyh İbrahim, S.158)

Ebu Amir'den iyice bıkmış olan Vellade, bu sözlere inanmaz ve Üm Rahme'yi azarlayarak evinden kovar.

İbn Zeydun, Ebu Amir'in teşebbüslerinden haberdar olunca kızar ve bir mektup kaleme alır. Mektupta Ebu Amir'i ağır bir şekilde hicveder. Daha sonra da Vellade'yi görmek için Kurtuba'ya gelir. Görüşme sırasında Mühce ve Abu'l-Mahasin, İbn Zeydun ve Vellade'yi baş başa bırakmak için müsaade istese de İbn Zeydun ve Vellade, dedikodu çıkmasın diye onların da kalmalarını isterler:

" Nedim (Abu'l-Mahasin): burada bulunmam tümüyle gereksizdir. Titiz insanın buluşan sevgililerin yanında fazla durması yakışmaz. İzninizle gideyim (...)

Mühce: benim de burada kalmama gerek yok. Burada bulunmam yapmak istediklerinden alıkoyabilir.

İbn Zeydun: buradan gitmeyin. (...) bulunmanız insanların hakkımızda kötü düşünmelerini engeller."(Mesrahiyyatu'ş-Şeyh İbrahim, s.172)

İbrahim el-Ahdeb'in piyeslerini hazırlayan Muhammed Yusuf Necm'e göre İbrahim el-Ahdeb, tarihin iffetsizlikle suçladığı Vellâde'yi piyesinde savunarak onu iffetli ve vefakâr bir âşık olarak takdim eder.(*Mesrahiyyatu'ş-Şeyh İbrahim,* s. 25) Din adamı İbrahim el-Ahdeb, Vellâde'nin İbn Zeydûn'la görüşmelerinde yalnız bırakmaz. Arkadaşını şahit olarak bulundururlar.

İbrahim el-Ahdeb, *Rivâyetü'l-Vezir Ebi'l-Velid İbn Zeydûn ma' Vellâde Bintü'l-Müstekfî* adlı piyesinde *Nefhü't-Tib* adlı eserinde istifade etmiş ve genellikle tarihî gerçekliklere sadık kalmıştır.[329] İbn Zeydun ve Vellade'nin birbirlerine âşık olması, Ebu Amir'in Vellade'ye âşık olması, İbn Zeydun'un Kurtuba Hükümdarı tarafından hapse

[329] Muhammed Tac, *Tavzifü'l- hadesi't-Tarihî fi'l-mesrahiyeti'l-Arabiyeti'l-hadise İbrahim el-Ahdeb ünmuzecen (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ebi Bekir Belkayid üniversitesi, Tilimsân, 2003, s. 176; el-Ahdeb, *a.g.e.,* s. 19, 25.

atılması, hapisten kaçması, İşbiliyye'ye gitmesi ve orada İbn Abbâd'ın veziri olarak tayin edilmesi tarihî kaynaklarda sabittir. Bununla beraber yazar, Vellade'nin İbn Zeydun'u terk etmesi ve Ebu Amir'e gönül vermesi gibi tarihî belgelerle sabit olan olaylardan söz etmemeyi tercih ettiği görülür. [330]

İbrahim el-Ahdeb, Vellâde ve İbn Zeydûn'un şiirlerine piyesinde önemli yer vermiştir. Örneğin Vellade'nin çok meşhur şu mısralarını zikretmiştir:

"Bana yüksek makamlar yakışır. Yürürken mağrur yürürüm

Maşukumun beni öpmesine izin veririm. Başka isteyenlere de öpücük veririm" (Mesrahiyyatu'ş-Şeyh İbrahim, s.99)

Piyes, teknik açıdan zayıftır. Yazar, ara sıra konu ile ilgili olmayan bilgilere yer verir. Örneğin aşkın tanımı ve mertebelerinden sayfalarca söz edilir:

"Aşk isimleri ve mertebeleri çoktur. Âşıklar arasında bilinir ve meşhurdur. İlk mertebesi arzudur. Denildiğine göre arzu, nefsin meyletmesidir. ..."(Mesrahiyyatu'ş-Şeyh İbrahim, s.120)

4.2.2.1.3. Vaka Zamanı

Rivâyetü'l-Vezir Ebi'l-Velid İbn Zeydûn ma' Vellâde Bintü'l-Müstekfî adlı piyesindeki vaka zamanına dair hiçbir bilgiye rastlanmaz. Eserin vaka zamanını, eserde yer alan tarihî şahıs ve olaylardan hareketle tespit etmek mümkündür.

Piyesin vaka zamanı İbn Zeydun'un sevgilisiyle yaptığı ilk görüşmeyle başlar. Aralarında çok geçmeden ikinci görüşme meydana gelir. Bu görüşmeden sonra İbn Zeydun hapse atılır. Hapishanede bir müddet kaldıktan sonra İşbiliyye şehrine kaçar. Orada vezir olur. Daha sonra Vellade'yi ziyaret etmek için Kurtuba'ya gelir ve Vellade'yle görüşür. Bu görüşmeyle piyes sona erir.

[330] eş-Şenterinî, *a.g.e.*, s. 432

Tarihî bilgilere göre (M.1031) yılından sonra İbn Zeydun vezir olmuş, (M.1049) yılında da İşbiliyye'de İbn Abbâd tarafından kabul edilmiştir. Buna göre olayların on birinci asrın ikinci çeyreğinde meydana geldiğini söylemek mümkündür.[331] Piyesteki olayların büyük kısmı gece vaktinde geçer.

4.2.2.1.4. Mekân

İbrahim el-Ahde'ın *Rivâyetü'l-Vezir Ebi'l-Velid İbn Zeydûn ma' Vellâde Bintü'l-Müstekfî* adlı piyesindeki olaylar Kurtuba şehrinde geçer. Yazar, mekân ile ilgili hiçbir bilgiye yer vermemiştir.

Piyeste kapalı ve açık olmak üzere farklı mekânlar vardır. Bunlar arasında saraylar önemli bir yer tutar. Ev ve saray odaları ile hapishane kapalı mekânlar iken; eserde saray bahçesi, açık mekândır.

Piyeste Endülüs, İşbiliyye, Kurtuba, Irak, Şam, Hicaz gibi birkaç yerleşim yerinin adı zikredilir.

4.2.2.1.5. Şahıs Kadrosu

Piyesin şahıs kadrosu hayalî ve tarihî şahsiyetlerden oluşur. Eserde sadece Arap şahsiyetlere yer verilmiştir. Tarihî şahsiyetler Arap edebiyatının bilinen şairlerinden ibarettir.

4.2.2.1.5.1. İbn Zeydun

Vellade'nin sevgilisi olan İbn Zeydun, piyesin kahramanıdır. İbn Zeydun, hem âşık ve hem iyi bir şair olarak karşımıza çıkar. Duygularını şiir yoluyla açığa çıkaran İbn Zeydun, şiirlerinde sevgilisinin güzelliklerini dile getirir. İffetli bir âşıktır. Güzel huyları ve şiirleriyle Vellade'nin dikkatini çeker.

Kendisine atılan iftiralardan dolayı hapishanede yatan İbn Zeydun, bir arkadaşı yardımıyla kaçıp İşbiliyye'ye gider. Orada İbn Abbâd'ın veziri olarak tayin edilir.

[331] Rahmi Er, "İbn Zeydûn" *DIA*, C. 20, 1999, s.464-466

Sevgilisinden uzak kalan İbn Zeydun, Ebu Amir'den nefret eder ve onun hakkında ağır hiciv içeren bir mektup yazar. Ve sonunda sevgilisine kavuşur.

Vezir İbn Zeydûn da varlığı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir şairdir. Tarihî kaynaklardaki İbn Zeydun, Endülüs'te Mülûku't-Tavâ'if dönemindeki en meşhur şairlerindendir. Vellade'yle ilgili şiirleri meşhurdur. İbn Zeydûn, 422/1031 yılında Kurtuba'da meydana gelen bir isyanda önemli bir rol oynar ve daha sonra kurulan yeni yönetimde vezirlik makamına getirilir.

Vellâde'nin edebiyat meclisine katılan İbn Zeydûn, Vellade'ye âşık olur. Vellâde'nin meclisine katılması Emevîlerin tekrar işbaşına gelmeleri için uğraştığına dair dedikodular çıkmasına yol açar. Bu dedikodular ve başka diğer sebeplerden dolayı hapse mahkûm edilir.

İbn Zeydûn hapishaneden hükümdara hitaben şiir ve risâleler yazarak af diler. Ancak hükümdarın affına mazhar olamayınca hapishaneden kaçar. Gittiği İşbîliye'de İbn Abbâd tarafından iyi karşılanır, elçilik ve vezirlik gibi yüksek makamlarda görev yapar.

Vellâde ile aralarında cereyan eden gönül ilişkisi İbn Zeydûn'un hayatında önemli bir rol oynamıştır. Vellâde, İbn Zeydun'u sevmiş fakat bir müddet sonra bir takım sebeplerden dolayı onu terk ederek rakibi olan vezir Ebu Amir'e gönül vermiştir. İbn Zeydun, İbn Amir'i ağır bir şekilde hicvetmiştir.[332]

İbrahim el-Ahdeb'in İbn Zeydun'u âşık bir şair olarak sunarken onun siyasî hayatı ve faaliyetlerine temas etmemeyi tercih ettiği görülür.

4.2.2.1.5.2. Vellade

Piyesin kadın kahramanıdır. Vellade soylu, kültürlü, âşık, son derece güzel ve mağrur bir kadın figürü olarak çizilir. Vellade, güçlü bir şahsiyete sahiptir. Güzelliğiyle mağrurdur. Kendinden söz ederken kendini güneş, dolunay ve ceylana benzetir. Ebu Amir kendini tanımadığı için kızıp onu cehaletle suçlar.

[332] İbn Bessam, *a.g.e.,* s. 336-339; Rahmi Er, a.g.m., s.464-466.

İbn Zeydun'a âşık olan Vellade, İbn Zeydun'un şiirini, güzel yüzünü ve ahlakını sever. Vellade, duygularını ve düşüncelerini şiir olarak dile getiren bir şairdir. Sarayında yaptığı edebî meclislerine meşhur şair ve edebiyatçılar katılırlar. Bu meclislerde şiir okunur ve İbn Zeydun'un şiiri okunduğunda sevinir.

İbn Zeydun hapishane ve sürgündeyken bile aşkına sadık kalır. Ebu Amir'in tekliflerini reddeder. Vellade, iffetli bir kadındır. Sevgilisiyle yalnız buluşmaz. Sevgilisi İbn Zeydun'la görüştüğünde arkadaşı Mühce'yi mutlaka bulundurur. Vellade, erkek şairler ve edebiyatçıları meclisinde kabul etmesindeki amacının yalnız edebiyatı öğrenmek olduğunu ifade eder.

Vellade, hayatı tarihî bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir. Tarihî kaynaklardaki Vellâde, Emevî hanedanından olup III. Abdurrahman'ın torununun kızıdır. Vellâde, güzel şiirler yazar. Babasının ölümünden sonra (M.1025) serbestçe yaşamaya başlar. Şair ve edebiyatçıları meclisinde kabul eder. Ḳurṭuba'daki meclis Endülüs'ün ünlü şair ve yazarların toplandığı bir edebî kulüp gibidir. Şair ve yazarlar orada yapılan sohbetlere katılırlar.

İbn Zeydûn'un dikkatini çeken Vellâde, İbn Zeydûn'a âşık olur. İbn Zeydun'la uzun süre beraber kalan Vellade, İbn Zeydûn'u terk ettikten sonra Ebu Amir'e meyleder. Hayatı boyunca hiç evlenmemiş olan Vellade, seksen yaşlarında M.1092 yılında vefat eder.[333]

4.2.2.1.5.3. Ebu Amir

Ebu Amir, İbn Zeydun'un rakibidir. Ebu Amir cahil ve çirkin bir ihtiyar olarak karşımıza çıkar. Vellade'nin şiirini duyunca ve güzelliğini görünce ona âşık olur. Kalbini kazanmak için elinden geleni yapan Ebu Amir, Vellade'ye çok yalvarır. Fakat Vellade, onu hiç sevmez. Onun hakkında "cahil", "çirkin", "asalak", "geveze", "hayâsız", "hayvan" gibi ağır sözler sarf eder. Fakat Ebu Amir, her şeye rağmen Vellade'yi bırakmak istemez.

Ebu Amir, İbn Zeydun'un hicivlerine hedef olur. Vellade'ye gönderdiği kadın onu ikna edemeyince Vellade'den ümidini keserek onu unutmaya çalışır.

[333] el-Makkarî, *a.g.e.*. C.4, s. 205-211; İbn Bessam, *a.g.e.,* s. 429-432

Vezir Ebu Amir'in hayatı tarihî belge ve bilgilerle sabittir. Tarihî kaynaklardaki Ebu Amir, Kurtuba'da Mülûku't-Tavâ'if döneminde yaşayan bir devlet adamıdır. Rakibi olan İbn Zeydun'a iftira atarak hapse atılmasına neden olur. Ebu Amir, Vellade'ye âşık olur ve İbn Zeydun'un hicvine maruz kalır. Hayatı boyunca Vellade'nin aşkına sadık kalır.[334]

Eserde Vellade'nin nedimesi olan Mühce, İbn Zeydun'un arkadaşı Ebu'l-Mahasin, Ebu Amir'in arkadaşı Hassan ve Ebu Amir'in komşusu Üm Rahme gibi ikinci ve üçüncü derece şahıslar vardır. Yazar, bu şahısları kahramanların arasında iletişim kurmak ve birbirleriyle buluşmalarını kolaylaştırmak amacıyla kullanır.

[334] İbn Bessam, *a.g.e.*. s. 432

4.2.2.2. Abdurrahman en-Nâsır

Abdurrahman en-Nâsır[335] adlı roman, Corci Zeydan'ın Endülüs ile ilgili üçüncü eseridir. Corci Zeydan, 1910 yılında yayımladığı bu romanında Endülüs'ün yükseliş dönemini işler.

Romanın başlığı altında Emevî Halifesi Abdurrahman en-Nâsır'ın dönemindeki Endülüs'ün vasfı, medeniyeti, ahalisinin gelenekleri, Abdurrahman en-Nâsır'ın Avrupa'dan gelen elçileri karşılaması, oğlu Abdullah'ın veliaht Hakem'in yerine veliaht olmak istemesi gibi konuları romanda işlenmiştir.

4.2.2.2.1. Özet

Fatımî Devleti'nin adamlarından biri olan Said, kimliğini gizleyerek Kurtuba'da bir kütüphane açar. Kütüphaneye sık sık gelen fakih İbn Abdülber'in sayesinde halifenin oğlu Emir Abdullah'ın sarayına girer. Said, beraberinde saraya getirdiği Abide ile Abdullah'ın sarayında kalır.

Veliaht, küçük kardeşi olan Abdullah'tan Abide'yi ister. Emir Abdullah, bu isteği reddeder. Halife Abdurrahman, devreye girerek Emir Abdullah'tan Abide'yi kendi sarayına göndermesini talep eder.

Abide'yi babasının sarayına göndermek zorunda kalan Emir Abdullah, Said ve İbn Abdülber'in kışkırtmasıyla sadece Abide'ye değil veliahtlığa da talip olur.

Halife Abdurrahman'ın cariyesi Zehra, gizlice Emir Abdullah'la buluşup düşüncesinden vazgeçmesini tavsiye eder. Abdurrahman Zehra ve Emir Abdullah'ı görür ve Zehra'dan şüphelenmeye başlar. Bir gün Abdurrahman, Zehra ile oğlu Abdullah aralarındaki konuşmayı dinleyerek yapılacak isyandan haberdar olur. Ona karşı isyan yapmaya çalışan oğlunu, kolağasını ve Fakih Abdülber'i öldürtür.

[335] Corci Zeydan, *Abdurrahman en-Nâsır,* Mısır (Kahire), Dâru'l Hilâl, 1910. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

Abdurrahman'ın sarayına giren Said, Abide'yi kullanarak Abdurrahman'ı öldürmeye çalışır ve onun cariyesi Zehra'yı kandırarak kaçırır.

Said'i çok seven Abide, Said'in Zehra ile birlikte kaçtığını öğrenince halifenin askerlerini Said'in kaldığı yere götürür. Tutuklanan Said, Abdurrahman'ın huzuruna çıkarılınca çevirdiği dolapları birer birer anlatarak intihar eder.

4.2.2.2.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Corci Zeydan, *Abdurrahman en-Nâsır* adlı romanında kurguladığı Said'in Zehra'ya aşkından hareketle III. Abdurrahman'ın dönemindeki Endülüs medeniyetinden bahseder.

Romanın kahramanı Said, Endülüs Emevî Devleti'nde fitne çıkararak III. Abdurrahman'ı ortadan kaldırmak amacıyla Fatımîler tarafından birkaç casusla birlikte Kurtuba'ya gönderilir. Said, Kurtuba'nın kenar mahallelerinde bir kütüphane açar. Said'in açtığı kütüphaneye Kurtuba'nın ilim erbabı, gelerek orada kitaplar okurlar veya Said'den kitap satın alırlar.

Endülüs fakihlerinden İbn Abdülber, Endülüs'e gelen Bizans elçilerinin karşılama töreninde yapacağı konuşma metnini hazırlamak amacıyla Said'in kütüphanesine gider. Orada konuşma metnini hazırlamaya çalışır. Halifenin oğlu Emir Abdullah'ın himayesinde bulunan İbn Abdülber, devletin kadısı olmak için can atar. Bu nedenle konuşmasıyla halifenin dikkatini çekmeyi düşünür.

İbn Abdülber, Said'in kütüphanesinde Kuzey Afrika'dan Said'le birlikte gelen Abide'yi görür. Abide, güzel hatla istinsah ettiği bir kitap ve edebiyat alanlarındaki bilgisiyle İbn Abdülber'in dikkatini çeker ve onu Emir Abdullah'ın sarayına davet eder.

Diğer yandan Said, III. Abdurrahman'ı ortadan kaldırmak amacıyla çalışmalarını sürdürür. Muhalifleri bir araya toplamaya çalışır. Said, halkı galeyana getirmek için elinden geleni yapar. Muhaliflerin toplantısında devletin önemli görevlerinden Arapları uzaklaştırarak yerlerine köleler ve Sakalibeleri getirmesinden bahseder. III. Abdurrahman'ın israfını anlatırken halifenin dinden uzak olduğunu vurgular.

Abide de III. Abdurrahman'ın sarayların inşası, cariyeler ve köle edinmesi gibi lüzumsuz yere devletin malını israf ettiğini rakamlarla anlatır ve III. Abdurrahman'ın Arapları devletten uzaklaştırmasına dikkatleri çeker:

" Bu ülkenin hükümdarı Abdurrahman gerçekten israftan aşırıya kaçmıştır. Araplar, dinin aslını teşkil eder ve onu ayakta tutarlardı. Abdurrahman, Arapların ve diğer Müslümanların kıymetini düşürmüştür. Devletin makamlarını kölelere ve harem oğlanlarına vermiştir. O kadar çoğalttı ki halifenin sarayı onlarla dolup taşmıştır.(...) Zehra sarayını harem oğlanları, köleler ve cariyelerle doldurmuştur. Yalnızca bu sarayda tam harem oğlanı, sakalibe ve kız ve kadın bulunmaktadır. Onların devlete hiçbir faydası yoktur. Üstelik devlet bunlar için hazineden binlerce dinar harcar." (*Abdurrahman en-Nâsır,* s.14)

Said, sarayın kolağası Yaser'den izin alarak İbn Abdülber'le birlikte Bizans elçilerinin karşılama törenine katılır. Said, halifenin saraylarını ilk defa yakından görür. Saraydaki büyük bahçeleri, mermer heykelleri, havuzları görünce şaşırır. Said, halifenin yaptığı heykellerin İslamiyet'e uygun olmadığını dile getirir. Debdebeli bir hayat yaşayan halifenin yaşadığı hayatın Hz. Peygamber'in hayatından çok uzak olduğunu ifade eder. İbn Abdülber, Said'in söylediklerini tasdik eder.

İbn Abdülber, halifenin karşısında konuşma yapacakken heyecanlanır ve bayılır. Durumu kurtarmak için Münzir b. Said, konuşma yapar ve halifenin dikkatini çeker. Daha sonra kadı olarak tayin edilir.

Törenden öfkeyle çıkan İbn Abdülber, kadılık makamını kaybettiği için halifeden ve veliahttan nefret etmeye başlar. Said, İbn Abdülber'e veliaht Hakem'in felsefe kitaplarıyla ilgilendiğini söyler. İbn Abdülber, bu durumdan çok rahatsız olur. Dindar ve mütevazı Emir Abdullah'ın Hakem'in yerine veliaht olması gerektiğini düşünmeye başlar. Bu düşünceyi Emir Abdullah'a dolaylı bir şekilde söyler. Emir Abdullah, İbn Abdülber'e kızar ve bir daha bu konudan bahsetmemesini tembih eder.

Emir Abdullah, kısa bir müddet sonra İbn Abdülber'in söylediklerinden etkilenerek Hakem'i kıskanmaya başlar. Emir Abdullah, ilim ve edebiyata büyük önem verir. Sarayında kurduğu kütüphaneye yeni kitaplar almaya çalışır. Bu hususta veliaht ile yarışır. Emir

Abdullah, Bağdat'ta yayımlanacak *el-Egânî* kitabını orada yayımlamadan önce Kurtuba'ya götürmek ister. Bağdat'tan kitabı götürmek için Said'i görevlendirirken bu kitabı veliahdın Said'in getirmesini istediğini söyler. Böylece Said'in hileleriyle Emir Abdullah'ın veliahda olan kıskançlığı gittikçe artar.

Hedefine adım adım ilerleyen Said, müzik ve edebiyat alanlarında çok iyi eğitim gören Abide'nin sayesinde Emir Abdullah'in sarayına girer. Emir Abdullah, çok sayıda şiir ezberleyen ve kanun çalan Abide'yi kendi sarayına alır. Abide'nin zekâsına ve geniş bilgilerine hayran kalır. Said ise Emir Abdullah'ın saray kütüphanesinde çalışmaya başlar. Emir Abdullah'ın sarayında yaşayan Said, İbn Abdülber'i kullanarak Emir Abdullah'ı isyana teşvik etmeye çalışır.

Abide hakkında bilgi alan veliaht Hakem, onu merak edip görmek ister. Kardeşinden Abide'yi sarayına yollamasını talep eder. Emir Abdullah, Said'in teşvikiyle Hakem'in talebini reddederek ona ağır bir mektup yollar. Hakem, kardeşini halifeye şikâyet ettiğinde halife devreye girer ve Emir Abdullah'tan Abide'yi kendi sarayına göndermesini talep eder. Emir Abdullah, III. Abdurrahman'ın isteğine boyun eğmek zorunda kalır. Said, Abide'yle halifenin sarayına girer ve hedefine yaklaşır.

İlim erbabıyla ilgilenmesiyle bilinen III. Abdurrahman, âlimleri ve edebiyatçıları sever. Onlara meclislerinde yer verir. Vaaz ve nasihatlerini dinler. III. Abdurrahman, Said'i kabul etmeden önce kadıdan israf ile ilgili dinlediği nasihatten etkilenip yaptığı israftan pişmanlık duyarak ağlar. III. Abdurrahman, Abide'nin hocası sıfatıyla huzuruna çıkan Said'e saygı gösterir. Said'in tencim ile uğraştığını öğrenince sarayda kalmasına izin verir. III. Abdurrahman, merak ettiği bazı konularda Said'e danışmaya başlar. Said, bu fırsatı yakalayıp III. Abdurrahman ve onun en sevdiği cariyesi olan Zehra ile aralarına fitne sokmaya çalışır.

Emir Abdullah, Abide'yi elinden çıkardıktan sonra iyice öfkelenir ve artık veliaht olmak ister. Babasına bir mektup göndererek Abide'yi geri göndermesini rica eder. Fakat babası Abide'yi ona göndermez. III. Abdurrahman, Abide'nin derin bilgilerine hayran kalarak anlattıklarını zevk ile dinler ve hocası Said'e caize verir.

Zehra, casusları sayesinde Emir Abdullah'ın kötü niyetinden haberdar olunca saraya çağırıp gizlice onunla buluşur. III. Abdurrahman, Zehra'nın Emir Abdullah'la olan gizli görüşmesini fark eder ve Zehra'dan şüphelenmeye başlar. Zehra, Emir Abdullah'ın düşüncesinden vazgeçmesini talep eder. Emir Abdullah, babasının Abide'yi elinden aldığını, ondan köle gibi muamele gördüğünü ve artık tahammülü kalmadığını söyler. Veliahtlığa ağabeyinden çok kendisinin haklı olduğuna inanan Emir Abdullah, Zehra'nın talebini reddeder. Zehra, Abdullah'ı ikna edemeyince gözaltına alınmasını emreder.

III. Abdurrahman, Said ile istişare eder. Said, III. Abdurrahman'a sarayın Kolağası Yaser, Fakih İbn Abdülber ve Emir Abdullah'ın öldürmesi gerektiğini söyler. III. Abdurrahman, suçlularla görüşmeden Said'in söylediği gibi yapar. III. Abdurrahman, çok geçmeden pişmanlık duyar ve hastalanır.

Zehra, küçük yaştayken hırsızlar tarafından kaçırılıp İtalya'da satıldıktan sonra Sicilya adasında kardeşiyle birlikte adanın emirine satılmıştır. Emir, onu Kuzey Afrika'daki Fatımî halifesine hediye olarak göndermiştir. Said, Sicilya'da siyasî bir görev yaparken Zehra'yı görmüş ve ona âşık olmuştur. Zehra'nın bindiği gemiye binmiş ve Zehra'ya yaklaşmaya çalışmıştır. Fakat Zehra, onu hiç sevmemiş ve ondan nefret etmeye başlamıştır. Korsanlar, gemiye saldırıp Zehra'yı almış ve Endülüs'te satmışlardır. Said, Zehra'nın kardeşi olan Salim'i alıp yetiştirmiş ve Fatımî Devleti'nin hizmetine girmesini sağlamıştır. Salim, Endülüs'e siyasi bir görev yapmak için Said ve Abide ile birlikte gelmiştir.

Said'in yaptığı araştırmaların sonucunda Sicilya'da âşık olduğu kızın Abdurrahman'ın sarayına satıldığını ve halifenin gözdesi olduğunu öğrenir. Bu bilgileri Zehra'nın kardeşi olan Salim'den gizler. Böylece Salim, Zehra'nın onun kız kardeşi olduğunu bilmez.

Said, sarayda çok sevdiği Zehra'ya müzik dersi verirken kardeşinin hayatta olduğunu ve kardeşinin III. Abdurrahman'a karşı en önemli isyancılardan biri olduğunu söyleyerek onunla buluşturmayı teklif eder.

Kardeşini görmek isteyen Zehra, Said'in bu teklifini kabul eder. Said, Zehra'yı saraydan kaçırmadan önce Abide'nin III. Abdurrahman'ı zehirlemesini emreder. Abide,

Said'i çok sever ve onunla evlenmek ister. Bu nedenle Abide, Said'in tüm emirlerini yerine getirir. Said, aslında Abide'yi sevmez ve sadece hedefine ulaşmak için onu kullanır.

Said, Zehra'yı Kuzey Afrika'ya götürmeyi düşünür. Fakat Abide'nin yardımıyla III. Abdurrahman'ın gönderdiği adamlar tarafından yakalanır. Zehra, yine de Abide'nin yardımıyla kardeşi Salim'le buluşur ve onu saraya götürür. Said, III. Abdurrahman'ın huzurunda her şeyi itiraf ettikten sonra kendini zehirleyerek intihar eder. III. Abdurrahman, Salim'i affederek Abide'yle evlendirir.

Abdurrahman en-Nâsır adlı romanda o dönemde meydana gelen önemli hadiselere temas edilirken Endülüs medeniyetine dikkat çekmeye çalışılır.[336] III. Abdurrahman'ın Endülüs'te sağladığı refah ve gelişmeden bahsedilir. III. Abdurrahman tahta çıktığında Endülüs'te karışıklıklar yaşanır. III. Abdurrahman, muhaliflerini bertaraf ederek hâkimiyetini güçlendirdikten sonra kendini halife olarak ilan eder. Döneminin Avrupa hükümdarları, ona elçiler vasıtasıyla hediyeler göndererek onunla diplomatik ilişkiler kurmak isterler.

III. Abdurrahman'ın sayesinde Endülüs'ün başkenti olan Kurtuba'da büyük bir gelişme yaşanır. III. Abdurrahman, Kurtuba'da büyük cami ve görkemli saraylar inşa eder. Yazar, Kurtuba büyük camisi ve saraylarından teferruatla bahsederek III. Abdurrahman döneminde Endülüs'ün ne kadar geliştiğini gösterir. Saraylardan söz ederken III. Abdurrahman'ın müsrif bir hükümdar olduğunu vurgular. O, saraylarını gümüş ve altın ile süsler ve sarayda heykellere de yer verir. III. Abdurrahman'ın yaptıklarının İslam'a göre caiz olmadığı için muhaliflerin isyan etmesine sebep olur.[337]

Romanda Bizans elçilerinin karşılama töreninden söz edilir. Şatafatlı karşılama töreni ile elçilerin getirdikleri hediyeleri ayrıntılı bir şekilde anlatan yazar, III. Abdurrahman'ın bu törenlerle düşmanlarını korkutmak istediğini dile getirir.

[336] Zalat, *a.g.e.*, s. 57
[337] Muhammed, a.g.m., s. 270-271

Abdurrahman en-Nâsır adlı romanda III. Abdurrahman'ın döneminde ilme ve edebiyata gösterilen hassasiyete dikkatleri çeker. III. Abdurrahman'ın döneminde Kurtuba'dan şöyle söz edilir:

"Kurtuba ilmin merkezi, ulemanın toplandığı yer ve bir sahaf pazarıydı. Kurtubalılar için kitapların temini hayatî bir zaruretti. Onlar, halife ve oğullarına uyarak yapıyorlardı." (*Abdurrahman en-Nâsır,* s.2)

III. Abdurrahman ve oğulları kendi saraylarında kütüphaneler kurarlar. Halife ve devlet adamları kitaplara büyük önem verdikleri için kitap ticareti revaç görür. Kütüphane evin bir parçası haline gelir:

"O günlerde Kurtuba şanın zirve noktasındaydı. Daha önce belirttiğimiz gibi orada kitap tedarik etmek servet alametiydi. Kitaplar sanki bir ev eşyasıymışçasına mutlaka evlerde mevcuttu. Çünkü bizzat halife ilim sever ve ulemayı meclisinde toplayan biriydi. Oğulları da yetişmiştir. Özellikle de veliaht olan Hakem, keza kardeşi Abdullah. Diğer devlet adamları da onlara uymuşlardı. İnsanlar kralın dini üzeredir. Öte yandan kitap ticareti, aydınlar ve yöneticiler nezdinde en çok revaç gören ticaretti. Böylece kitapların satışı ve istinsahı ile meşgul olan sahafların sayısı arttı." (*Abdurrahman en-Nâsır,* s.3)

Yazar, devlet ricali tarafından âlim ve edebiyatçılara gösterilen saygı ve ilgiye dikkat çeker. Onların saraylarında fakih ve edebiyatçılar yaşarlar. Emir Abdullah'ın sarayında İbn Abdülber kalır. Said, halifenin sarayında müzik hocası ve müneccim sıfatıyla yaşamaya başlar. III. Abdurrahman, Kurtuba'nın büyük camisinin imamı Münzir b. Said'i sarayına davet edip vaazını dinler.

Corci Zeydan, *Abdurrahman en-Nâsır* adlı romanında kurguladığı hayalî bir hikâye esas alır. Romanın kahramanlarından Said, Abide ve Salim tarihte yer almayan şahsiyetlerdir. Kurgu olan bu şahsiyetlerle ilgili olayların hepsi yazar tarafından kurgulanır. Ayrıca Zehra, III. Abdurrahman, İbn Abdülber, Abdullah ve Hakem, tarihte yer alan kişilere dair olayların bir kısmının yazar tarafından kurgulandığı görülür. İbn Abdülber'in öldürülmesi, Zehra'nın İtalya'da ve daha sonra Sicilya'da satılması, Sicilya'nın emiri tarafından Fatımî Halifesi'ne gönderilmesi gibi olayların tarihte yer almadığı bilinmektedir.

Corci Zeydan, Endülüs'te elli yıllık hükümdarlık süren III. Abdurrahman'ın İspanyollarla yaptığı büyük mücadele ve savaşlardan söz etmemeyi tercih eder. Bununla beraber yazarın birkaç yerde tarihe sadık kaldığı görülür. Bazen de romanında kullandığı kaynakları dipnotta gösterir. Romanda en çok *Nefhü't-Tib*'e atıf yapar. Yazarın dipnotta gösterdiği kaynakları şöyle sıralayabiliriz:

- *Historia De España*. Carlos Romey.
- *Nefhü't-Tib*, Makkarî
- *Tarihü't-Temeddüni'l-İslâmî*. Corci b. Habib Zeydan
- *Târîhu İbn Haldun*. İbn Haldun
- *el-Emalî.* Ebû Ali el-Kalî
- *Tabakatü'l-etıbba.* Süleyman b. Hassan el-Endelüsî İbn Cülcül
- *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*. Ali b. Muhammed b. Habib Maverdî
- *el-İkdü'l-ferid*. İbn Abdürabbih
- *el-Kanun fi't-tıb*. İbn Sina

4.2.2.2.3. Vaka Zamanı

Corci Zeydan'ın *Abdurrahman en-Nâsır* adlı romanda zamana dair şu ifade yer almaktadır.

"(Bizans elçilerine yapılacak) Törenin ne zaman olacağını biliyor musun?

Fakih gelecek Cumartesi 11 rebiyülevvel dedi …" (*Abdurrahman en-Nâsır,* s.19)

Tarihî bilgilere göre Bizans elçileri 338/ 949 yılında Kurtuba'ya gelmişlerdir. Bu yılda Emir Abdullah öldürülür ve İbn Abdülber de hapisteyken ölür.[338]

Romanın vaka zamanı Bizans elçilerinin gelmesiyle başlar ve İbn Abdülber ve Emir Abdullah ölümünden bir iki gün sonra sona erir. Romanın vaka zamanının 338/ 949 yılındaki birkaç hafta olduğunu söylemek mümkündür.

[338] İbnü'l-Ebbar, *a.g.e.* C. 1, s. 208; İnan, *a.g.e.* C. 2, s. 450.

4.2.2.2.4. Mekân

Corci Zeydân'ın *Abdurrahman en-Nâsır* adlı eserindeki vaka, Endülüs'ün başşehri olan Kurtuba'da geçer. Yazar, yer yer olayların geçtiği mekânlar ile ilgili bilgi verir. Romanın ilk sayfasında Kurtuba şehrinden şöyle söz eder:

"Kurtuba Endülüs'teki Emevilerin başkentidir. İspanya'nın güneyinde el-Vadi'l-kebîr adıyla bilinen nehrin kuzeyinde yer alır."(*Abdurrahman en-Nâsır,* s.1)

Yazar, Kurtuba'daki Ulucami'yi, köprüyü, sarayları, Medinetüzzehrâ'yı gibi önemli mekânları tasvir eder. Yazar bu mekânların tasvirini yaparken ansiklopedik bilgilere yer verir. Yazar, olayların önemli bir kısmının geçtiği Zehra Sarayından ayrıntılı bir şekilde söz eder:

"(Zehrâ Sarayı) Zehra adlı bir cariyesinin isteği üzere inşa etmiştir. Kurtuba'dan dört mil uzaklığındadır. O büyük bir şehirden ibarettir. Uzunluğu 1700 arşın genişliği 1500 arşındır. Sütun ve direklerinin sayısı 4300 sütundur. Sütunların bazıları Roma, Afrika, Tunus'tan getirilmiştir. Bir kısmını da Bizans hükümdarı hediye olarak göndermiştir…" (*Abdurrahman en-Nâsır,* s. 2)

Yazar, Kurtuba'nın meşhur Büyük Cami'sinden şöyle bahseder:

"İslam dünyasında onun gibi görkemli ve güzel cami yoktur. Onun yerinde Hristiyanlara ait bir kilise vardır. Fetihten sonra Müslümanlar, onun yarısını almışlar (…) daha sonra onu genişletmişler. Nazir zamanında uzunluğu 225 genişliği 205 arşın olmuştur." (*Abdurrahman en-Nâsır,* s.1-2)

Yazar, Kurtuba ile kenar mahallelerini birbirine bağlayan meşhur Kurtuba köprüsünden şöyle söz eder:

"Nehir üzerinde görkemli bir köprü vardır. Kurtuba ile kenar mahallelerini bağlar. Köprünün uzunluğu 800 arşın genişliği 20 arşın yüksekliği 60 arşın kemerlerinin sayısı 18 üzerinde 19 kule vardır." (*Abdurrahman en-Nâsır,* s.21)

Corcî Zeydan, romanında kapalı ve açık olmak üzere birçok farklı mekâna yer verir. Romanda saray, ev, kütüphane ve mağara kapalı mekânlar; saray bahçeleri, nehir kenarı, köprü ve deniz açık mekânlar olarak karşımıza çıkar.

Romanda Endülüs, İspanya, Afrika, Şam, Tunus, Sicilya, İtalya, Rusya, Fransa, Bağdat, Fas, Irak, Kayravan, Tuleytula, Kostantiniye gibi pek çok yerleşim yerinin adı zikredilir.

4.2.2.2.5. Şahıs Kadrosu

Romanın şahıs kadrosu hayalî ve tarihî şahsiyetlerden oluşur. Corci Zeydan'ın romanın şahıs kadrosunda İspanyollara yer vermemesi dikkat çekicidir.

4.2.2.2.5.1. Said

Said, romanın asıl kahramanıdır.[339] Dava sahibi, acımasız, dahi, kurnaz ve bilge bir kişi olarak çizilir. Tıp, tencim, sihir, edebiyat ve müzik alanlarında geniş bilgiye sahiptir. Said, yazarın kurguladığı hayalî bir şahsiyettir.[340] Kırk yaşlarındaki Said, romanın ilk sayfalarında bilgin bir sahaf olarak karşımıza çıkar. İlerleyen sayfalarda halifeyi öldürüp devleti yıkmak isteyen bir casus olduğu anlaşılır.

Said, Fatımîlerin lideri olan Mehdi'nin yakın adamlarındandır. Görevli olarak Sicilya'da bununduğu bir sırada gördüğü Zehra'ya âşık olur. Daha sonra Endülüs'te fitne çıkarmak ve III. Abdurrahman'ı öldürmek amacıyla oraya gider. Said, Endülüs'ün hükümdarı olmak ister. Kurtuba'da bir kütüphane açar ve sahaf olarak çalışır. Aynı zamanda devletin muhaliflerini bir cemiyette toplar. Onları III. Abdurrahman'a karşı isyana teşvik eder.

---

[339] Kemâl Sa'd Halife, *eş-Şahsıyatü'l-İslamiye Fi'r-Rivayeti'l- Mısriyeti'l-hadise,* Riyad, Mektbetü'l- Ubeykan, 2007. s. 154; Muhammed, a.g.m., s. 272

[340] Mahmud Ali Mekkî, "Corci Zeydan Râ'idür-Rivâyeti et-Tarihiyye", *el-Hilal* dergisi, Rebiyülevvel, 1426 Mayıs, 2005, S. 5, s. 40-47.

Said, Abdülber'i ve Abide'yi kullanarak Emir Abdullah'ın sarayına girip III. Abdurrahman'ın ailesine fitne sokar. III. Abdurrahman'ın sarayına girdiği zaman âşık olduğu Zehra'yla görüşür. Aşk ile görev arasında bocalayan Said, Zehra'yı kaçırmayı tercih eder.

Said, Zehra'ya ulaşmak için her yola başvurur. Fakat ısrarla aşkını reddeden Zehra'yı elde edemeyince adeta yıkılır. Said, yakalandığında hem Zehra'yı hem de halife olma hayalini kaybettiği için III. Abdurrahman'dan af dilemek yerine ölmeyi tercih eder.

Said, acımasız bir katildir. Ona yardım eden hizmetçisini nehre atarak öldürür. Kendisini halifeye ifşa etmesinler diye Emir Abdullah, Yaser ve İbn Abdülber'in öldürülmesine sebep olur.

4.2.2.2.5.2. Abide

Abide, eserin kadın kahramanıdır. Said'le birlikte Endülüs'e gelen Abide çok zeki, kültürlü, becerikli, yetenekli ve güzel bir genç kız olarak çizilir. Abide, kanun çalar, şarkı söyler, çok sayıda şiiri ezberebilir. Yazar, yöneticilerin dikkatini çekmek için Abide'yi bilgi ve marifet ile donatır.[341]

Abide, Said'e âşıktır. En büyük hayali onunla evlenmektir. Bu hayali gerçekleştirmek için Said'in tüm isteklerini seve seve yerine getirir. Said için kendini tehlike atarak III. Abdurrahman'ı öldürme görevini üstlenir.

Abide, muhaliflerin gizli toplantısına katılarak halkı isyana teşvik eden bir konuşma yapar. Emir Abdullah'ın huzuruna çıktığında isyana teşvik eden hamasi şiirler okur.

Abide, edebiyat ve müzik konularında hüneri sayesinde Emir Abdullah'ın sarayına girer. Daha sonra siyaset ve edebiyat bilgisiyle halifenin dikkatini çeker. Abide, Said tarafından kandırıldığını anladığında Said'in gizlendiği yere askerleri götürüp yakalanmasını sağlar. Said, intihar ettikten sonra Zehra'nın kardeşi Salim ile evlenir.

[341] Zalat, *a.g.e.*, s. 67

Yazar, düşünceleri ile tarih ve edebiyat kitaplarından aldığı bilgileri Abide'nin konuşmalarında okuyucuya aktarır.

4.2.2.2.5.3. III. Abdurrahman

Halife III. Abdurrahman ilmi, müziği ve edebiyatı seven bir hükümdar olarak çizilir. III. Abdurrahman, saf ve zayıf bir şahsiyete sahiptir.[342] Çok sevdiği Zehra'nın etkisi altında kalır. Sözlerini dinler ve isteklerini yerine getirir.[343] Zehra için büyük bir şehir inşa eder.

III. Abdurrahman, Said'le tanıştıktan sonra onun etkisi altında kalır. Said'in tavsiyelerine göre hareket eden III. Abdurrahman, Said'in istediği gibi kendi oğlunu öldürür.

Saraylarını altından yapılan heykeller, nadir hayvanlar ile binlerce hadım ve cariyelerle dolduran III. Abdurrahman müsrif bir hükümdardır.

Endülüs tarihinde en önemli şahsiyetlerden sayılan III. Abdurrahman'ın ismi romanın adı olarak kullanıldığı halde romanda şahsiyeti, ikinci derece bir karakter olarak karşımıza çıkar.[344] Romanda III. Abdurrahman, Said'in gölgesinde kalır. Bazı eleştirmenler, Corci Zeydan'ın romanın birçok yerinde III. Abdurrahman ile ilgili yanlış bilgiler vererek onun imajını karalamaya çalıştığını söylerler.[345]

4.2.2.2.5.4. Emir Abdullah

Emir Abdullah, mütevazı iyi niyetli, dindar ve felsefeden hoşlanmayan saf bir genç olarak karşımıza çıkar. Emir Abdullah, din adamlarına ve edebiyatçılara saygı gösterir. Kitap edinme konusunda veliaht ile yarışır.

Emir Abdullah, Abide'nin güzelliğine ve bilgisine hayran kalır. Babası Abide'yi aldığında öfkelenir. İbn Abdülber ve Said'in etkisi altında kalarak kardeşinden ve babasından nefret etmeye başlar, onlara karşı isyan çıkarmaya çalışır. Bu kötü düşüncelerden

[342] Halife, *a.g.e.*. s. 155.
[343] Muhammed, a.g.m., s. 271
[344] Mahmud Ali Mekkî, "Corci Zeydan Râ'idür-Rivâyeti et-Tarihiyye," s.47.
[345] Ebû Halil, *a.g.e.*.s. 225; Hüveyda Muhammed er-Rih el-Melik, *Corci Zeydan ve Rivayatu- Tarihi'l-İslam*, Hartum Üniversitesi, Arap Dil ve Edebiyatı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Hartum, 2010. s. 113, 169, 199.

vazgeçmesini tavsiye eden Zehra'yı dinlemeyen Emir Abdullah, isyanı çıkarmadan önce yakalanıp babasının emriyle idam edilir.

Emir Abdullah, varlığı tarihî bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir. Tarihî kaynaklardaki Emir Abdullah, ilimle ve ilim erbabıyla ilgilenen bir âlimdir. Tarih ve edebiyat ile ilgili eserleri vardır. Emir Abdullah zahit bir şairdir. Babasına karşı bir isyanın hazırlıklarını yaparken yakalanır ve öldürülür.[346]

4.2.2.2.5.5. İbn Abdülber

Emir Abdullah'ın himayesinde yetişen bir fakihtir. İbn Abdülber, kıskanç, cahil ve mutaassıp bir Müslüman din adamıdır.[347] Devletin kadısı olmak için can atar. Halifenin gözüne girmek ister. Fakat bu makamın başka bir birine verilmesini kıskanır ve Said'in teşvikiyle III. Abdurrahman'ın bazı davranışlarını tenkit eder. Felsefeden hoşlanmayan ve felsefeyi bir nevi haram olarak gören İbn Abdülber, Said'den Hakem'in felsefe kitapları edindiğini öğrenince çok öfkelenir ve onun yerine Emir Abdullah'ın veliaht olması gerektiğini düşünür. Ona göre dindar olan Emir Abdullah, felsefeye düşkün olan Hakem'den Müslümanlar için daha iyidir.

İbn Abdülber, Said'in kışkırtmasıyla Emir Abdullah'ı babasına ve kardeşine karşı isyana teşvik eder. Halife, Said'in tavsiyesiyle İbn Abdülber'i öldürtür.

İbn Abdülber'in şahsiyeti tarihî bilgilerle sabittir. Tarihî kaynaklardaki İbn Abdülber, Tarihçi ve Kurtuba'ın en ünlü fakihlerindendir. Kurtuba fakihleri ile ilgili bir eseri vardır. Emir Abdullah'ın en yakın arkadaşıdır. Kurtuba kadısı olmak isteyen İbn Abdülber, Emir Abdullah'ı isyana teşvik eder. Fakat isyanın hazırlıkları yapılırken İbn Abdülber yakalanıp hapse atılır. Hicri 338 yılında hapiste ölür.[348]

[346] İbnü'l-Ebbar, *el-Hulletü's-seyra*, thk. Hüseyin Mûnis, C.1, 2. b., Kahire, Dârü'l-Maârif, 1985. s. 206-208
[347] Muhammed, a.g.m., s. 278.
[348] Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm,* Dâru'l-'ilm, C.1, 10. b., Beyrut, 1992, s. 207.

4.2.2.2.5.6. Zehra

Zehra, iyi kalpli güzel ve zeki bir cariyedir. Zehra, küçük yaştayken kardeşiyle birlikte hırsızlar tarafından kaçırılır. İtalya'da Yahudi bir tüccar tarafından satın alınan Zehra, Sicilya emirine satılır. Emir, Zehra'yı Fatımîlerin halifesi olan Mehdi'ye hediye olarak gönderir. Fakat denizdeyken korsanlar onu kaçırıp Endülüs'te satarlar. III. Abdurrahman'ın sarayına varır. Kısa zamanda III. Abdurrahman'ın gözdesi olur.

Zehra, III. Abdurrahman'a âşıktır. Ona hep sadık kalır. Aynı zamanda da Said'den çok nefret eder. Zehra, casusları sayesinde Emir Abdullah'ın isyan çıkaracağını öğrenir. Emir Abdullah'ı saraya çağırarak kötü düşüncelerinden vazgeçmesi için ikna etmeye çalışır. Emir Abdullah'ı ikna edemeyince onun tutuklamasına emir vererek III. Abdurrahman'a ve devlete sahip çıkar.

Sicilya'dan Kuzey Afrika'ya giderken korsanlar tarafından kaçırıldığında kardeşini kaybeden Zehra, sarayda bolluk ve refah içinde yaşadığı halde mutsuzdur. Kardeşine kavuşmak için her şeyi yapmaya razıdır. Said, bu konuda zafiyetini istismar ederek onu kaçırmaya çalışır. Zehra, Said'in aşkını reddeder ve ona karşı beslediği nefret gittikçe artar. Zehra, onu hiç sevmeyeceğini, halifeye son nefesine kadar sadık kalacağını açıkça söyler.

Romanda önemli bir rol üstlenen[349] Zehra'nın şahsiyeti tarihî belgelerle sabit olmakla birlikte hakkında pek az bilgi vardır. Tarihî kaynaklardaki Zehra, III. Abdurrahman'ın gözdesidir. Adını Kurtuba civarında inşa ettiği şehre vermiştir.[350]

[349] Zalat, *a.g.e.*, s. 64
[350] Ömer Rızâ Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ fî âlemeyi'l-Arab ve'l-İslâm,* C. 2, 2. b., Dımaşk, el-Matbaatü'l-Haşimiyye, 1958/1377, s. 40-41

4.2.2.3. Abdurrahman en-Nâsır

1921 yılında Abbâs Allâm, Ezbekiyye Tiyatrosunun açılışı için beş bölümden oluşan *Abdurrahman en-Nâsır* adlı piyesini yazmıştır. Mayıs 1919 yılında yazmaya başladığı bu piyesi Eylül 1920 yılında bitirmiştir.[351]

Piyesi, Kahire'nin farklı tiyatrolarında temsil edilmiş ve halkın beğenisini kazanmıştır. Yazar piyesin ön sözünde tarihî gerçeğe sadık kaldığını ve hayalden mümkün olduğu kadar uzak durduğunu ifade eder. Piyesin olayları Abdurrahman zamanında Kurtuba şehrinde geçer.

4.2.2.3.1. Özet

Devletin Polis şefi olan İbn Haccâc, İşbiliyye'deki ailesinin hükmünü sonlandıran Abdurrahman en-Nâsır'ı ortadan kaldırmak için eşkıya Alfonso'yu bahçıvan kıyafetine büründürerek Abdurrahman'ın eşi olan Zehra'nın sarayına sokar. Zehra'nın kardeşi Alfonso, babasını öldüren Abdurrahman'dan intikamını almak ister.

İbn Haccâc, kadı olmaktan ümidini kesen Fakih İbn Abdülber vasıtasıyla dindarlığıyla bilinen Emir Abdullah'ı veliahtlık konusunda Hakem'den daha haklı olduğuna ikna etmeye çalışır. Diğer yandan da İbn Haccâc, Abdurrahman'ın, Saklebî Necde'yi ordu komutanı olarak tayin etmesi bahanesiyle Arap komutanlarını isyana teşvik eder.

Abdurrahman tarafından kardeşi öldürülen Ümeyye, İbn Haccâc'ın kışkırtısıyla İspanyollara katılarak Abdurrahman'a karşı savaşır. Ümeyye yüzünden Semmure (Zamora) kalesini kuşatan Müslüman ordu büyük kayıp verir. İbn Haccâc, ordu komutanlarını Kurtuba'ya dönmek konusunda ikna etmeye çalışırken Abdurrahman, Semmure'ye gelir. Şehrin alınmamasının sebebinin Ümeyye'den kaynaklandığını öğrenen Abdurrahman, tebdili kıyafet yaparak Ümeyye'nin çadırına girer. Yaptıklarından dolayı pişmanlık duyan Ümeyye, Abdurrahman'dan af diler ve onun safına geçer.

---

[351]Abbâs Allâm, *Abdurrahman en-Nâsır*, Kahire, Mektebetü'l-vefd, (t.y.) s. 2. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

Zehra, saraydaki bahçıvanın kardeşi Alfonso olduğunu öğrenir. Halife Abdurrahman'dan af dilemesini teklif eder. Alfonso, Zehra'nın bu teklifini reddedip Abdurrahman'ı öldürmek için ondan yardım ister. Zehra, kardeşi Alfonso'ya yardım etmez. Abdurrahman'ı korumaya çalışır.

Alfonso, İbn Haccâc ve diğer katiller Abdurrahman'ı öldürecekken yakalanırlar. Emir Abdullah, bu teşebbüsten kendini sorumlu tutup intihar eder. Abdurrahman, af dilemeyi reddeden Zehra'nın kardeşi Alfonso'yu öldürür.

4.2.2.3.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Polis şefi İbn Haccâc, sarayın kolağası Yaser, Ümeyye, İbn Abdülber, Seyfünnıkme (Alfonso) ve bazı ordu komutanları farklı sebeplerden dolayı Abdurrahman en-Nâsır'ı ortadan kaldırmak isterler.

İbn Haccâc, İşbiliyye'de bağımsızlığını bitiren Abdurrahman'a karşı kin besler ve onu yok etmek ister. Abdurrahman'a muhalefet edenleri bir araya getirmeye çalışır. Şenterin (Santarem) şehrinin valisi Ümeyye, kardeşini öldürten Abdurrahman'a çok öfkelidir. Alfonso da babasını Kurtuba'nın kapısında astıran Abdurrahman'dan intikam almak için can atar. İbn Abdülber, kendisini kadı olarak tayin etmeyen Abdurrahman'a kızgındır. Abdurrahman, Saklebî Necde'yi ordu genel komutanı olarak tayin ettiği için ordudaki bazı Arap komutanlar ona küskündürler. Sarayın kolağası Yaser, Zehra'dan gördüğü tahkirden dolayı ondan nefret eder.

İbn Haccâc, oğlu Yunus yardımıyla Abdurrahman'ın muhaliflerini etrafına toplar ve Abdurrahman'ı öldürmek için planlar yapar.

İbn Haccâc, sarayın kolağası Yaser'le anlaşma yaparak Alfonso'nun bahçıvan olarak saraya girmesini sağlar. Bu hizmete karşılık olarak onu vali tayin edeceğine söz verir. Alfonso, Cafer b. Hafsun'un oğludur. O, babası gibi Abdurrahman'ın en tehlikeli İspanyol düşmanıdır. Alfonso, aynı zamanda Abdurrahman'ın gözdesi olan Zehra'nın kardeşidir. Seyfünnıkme (intikamın kılıcı) lakabıyla bilinir. Alfonso, Abdurrahman'dan intikam almak ve tüm Müslümanları Endülüs'ten çıkarmak için çalışır. Alfonso, söylediği güzel şarkı ve

şiirlerle Zehra'nın dikkatini çeker. Zehra, onunla görüştüğünde onu tanır ve düşüncesinden vazgeçip Abdurrahman'dan af dilemesini teklif eder. Fakat Alfonso, bu teklifi reddeder.

Öte yandan Ümeyye'nin kardeşi Ahmed, zimmilerin evlerin yakıp bazılarını da öldürdüğü için hapse atılır. İbn Haccâc, Şenterin'den Ümeyye'yi çağırır. Ümeyye, kardeşini hapisten çıkarmak için Kurtuba'ya gelerek Abdurrahman'a yalvarır. Abdurrahman, Ahmed'in suçsuz zimmileri öldürdüğü için idam edildiğini söyler. Ümeyye çok üzülür ve Abdurrahman'a kızar. İbn Haccâc bu durumdan faydalanarak Ümeyye'yi intikam almaya teşvik eder.

Abdurrahman, Arap olmayan Necde'yi ordunun genel komutanı tayin edince İbn Haccâc'ın eline yeni bir fırsat geçer ve Arapları savunmak adıyla Arap komutanların bu karara isyan etmeleri gerektiğini dile getirir. Arap komutanların bir kısmı İbn Haccâc'ın haklı olduğunu düşünürken İbn Attar gibi kimseler de karşı çıkar. İbn Attar, İbn Haccâc'ın Arapların haklarını savunmaktan ziyade Abdurrahman'dan intikam almak istediğini söyler. Zor durumda kalan İbn Haccâc, durumu kurtarmak için Abdurrahman'ın emiriyle Arap komutanların samimiliğini test etmek istediğini ifade ederek İbn Attar'ın aldığı tavırdan dolayı onu tebrik eder.

Öte yandan İbn Abdülber, Emir Abdullah ile veliaht Hakem arasında bir fitne çıkarmaya çalışır. İbn Abdülber, Abdurrahman ve Hakem'in İslamiyet'e uygun bir şekilde hareket etmediklerini ve halkın dindar bir hükümdar istediğini Emir Abdullah'a söyler. Emir Abdullah, ilk önce ona kızar. Fakat kitap edinme konusunda Hakem ile arasındaki artan rekabetten dolayı Hakem'den soğur ve İbn Abdülber'in söylediklerini düşünmeye başlar:

Abdurrahman, savaşa çıkmadan önce çok sevdiği Zehra'ya çok güçlü ve zengin bir hükümdar olmasına rağmen mutsuz olduğunu itiraf eder. Mutsuzluğunun sebebi ise devletin sorumlulukları ve etrafındaki hain insanlardır.

"en-Nâsır: İnsanlar beni mutlu zannederler (...)

Zehra: hayret siz mi üzgünsünüz? Mutlu olan kim ki?

en-Nâsır: mutlu olan, saltanat meşgalelerinden uzak duran ve halk idaresinin her hangi bir sorumluluğunu taşımayan kimsedir." (*Abdurrahman en-Nâsır* s. 42-43)

Savaş meydanında Ümeyye, İbn Haccâc'ın teşvikiyle Müslümanlara karşı İspanyollarla birlikte savaşır ve Müslümanlara büyük zayiat verdirir. Bu durumdan İbn Haccâc, çok sevinir ve savaşın Abdurrahman ile Ümeyye arasındaki ferdi düşmanlıktan kaynakladığına dikkat çeker ve Saklebî Necde'yi ordunun genel komutanı olarak tayin eden Abdurrahman'ı bu hezimetten sorumlu olduğunu dile getirir. İbn Haccâc, savaşta beş bin Müslümanın ölmesine sebep olan Abdurrahman'ın tahttan indirilip yerine Emir Abdullah'ın geçmesi gerektiğini söyler:

"Bu savaşta ne çıkarımız ne de menfaatimiz vardır. Savaşın sebebi en-Nâsır'ın istibdadı ve yanlış görüşüdür. O Ahmed b. İshak'ı öldürdü.(...) ölenin kardeşinin de intikamdan başka çaresi yoktu ve intikamını aldı. Birbirini ezen ve yok eden büyük ordularadan bize ne? (...)

Kurtuba'ya orduyla dönmemiz gerekiyor. Nasihatimi dinleyin en-Nâsır'ı tahttan indirin ve Hakem'in biatini feshedin. O babası gibidir. Emir Abdullah'ı da tahta çıkarın." (*Abdurrahman en-Nâsır* s.121-22)

Komutanların bir kısmı İbn Haccâc'ın düşüncesine katılırlarken Abdurrahman'ın amcası olan Muzaffer de onlara karşı çıkar. Muzaffer, ordu komutanlarına Abdurrahman'ın kahramanlığını anlatır; Abdurrahman, daha önce Tuleytula şehrini kuşattır ve kuşatmanın uzun zaman süreceğini tahmin eder. Bunun için Tuleytula'nın karşısında bir şehir inşa etmeye başlar. İspanyollar, Abdurrahman'ın şehre girmekte ısrarlı olduğunu görünce onunla anlaşma yapmak zorunda kalırlar.

Bu sırada Abdurrahman, küçük bir grup süvariyle birlikte Kurtuba'dan çıkar ve yolda düşmanların elinde olan bir iki şehri ele geçirir. Abdurrahman, ordunun karargâhına ulaşır ulaşmaz savaşa katılır. Savaş sırasında İbn Haccâc'ın oğlu Yunus, Abdurrahman'a doğru gelen oklara karşı kalkan olurken ölümcül bir isabet alır. Yunus ölüm döşeğindeyken Ümeyye'nin yüzünden Müslümanların hezimete uğradığını Abdurrahman'a söyler. Abdurrahman, tebdili kıyafet yaparak Ümeyye'nin karargâhına gider.

İspanyollarla birlikte Müslümanlara karşı savaşan Ümeyye, İspanyolların sevincini görünce hatasını idrak eder ve pişman olur:

"İşlediğim suçun ne kadar büyük olduğunu şimdi idrak ettim. Din ve vatan kardeşlerimizi öldürdük. Kılıçlarımız ve mızraklarımızla onları yok ettik." (*Abdurrahman en-Nâsır* s. 152-53)

Abdurrahman, Ümeyye'nin karargâhına girdiğinde kılıcını kırar ve kendini Ümeyye'ye teslim eder. Bu durumdan çok etkilenen Ümeyye, hatalarını idrak eder ve Abdurrahman'dan af diler. Müslümanlarla birlikte İspanyollara karşı savaşma kararı alır.

Abdurrahman, savaştan sağ salim çıkarak Kurtuba'ya döner. Zehra çok sevinir ve kardeşi Alfonso'nun Abdurrahman'dan af dilemesi gerektiğini söyler. Alfonso, İspanya'yı Müslümanlardan kurtarma ve babasının intikamını alma konusunda son derecede kararlıdır. Alfonso, Zehra'dan bu konuda yardım ister. Ona bir uyku ilacı verip Abdurrahman'ın içeceklerine koymasını talep eder. Alfonso, gece yarısı Abdurrahman'ın odasına girip onu öldüreceğini söyler. Zehra, Emir Abdullah'la görüşüp durumu ona anlatır. Daha sonra da geceleyin Hakem'in sarayda kalmasını rica eder. Emir Abdullah, babasını savunmak için onun yatağı altında gizlenir.

İbn Haccâc, Yaser ve Alfons, Abdurrahman'ın odasına girip onu öldürmeye çalışırken yakalanırlar. Sadece Alfonso, perdeler arkasında saklanır. Emir Abdullah, İbn Abdülber'e kulak astığı için pişmanlık duyar ve intihar eder. Zehra, Abdurrahman'ın kendi oğlunu öldürdüğünü zanneder ve kardeşini saklandığı yerden çıkarır. Abdurrahman'dan af dilemeyi reddeden Alfonso, mahkemeye gönderilir daha sonra idam edilir.

Abbâs Allâm, *Abdurrahman en-Nâsır* adlı piyesinde Avrupa elçilerinin karşılanma töreninden söz eder. Avrupa elçilerinin Endülüs'e gelmeleri, Abdurrahman'ın döneminde Endülüs'ün ulaştığı yüksek mertebeyi göstermektedir.

Abdurrahman'ın döneminde ilim ve edebiyata gösterilen ilgiden söz edilir. Emir Abdullah, Kostantiniye'ye gidecek elçiye şöyle emreder:

"…Orada ilim ile ilgili ne görürsen bana getir. Denilir ki Kostantiniye'nin ahalisinde yunanlardan miras kalan kitaplar vardır. Hazinemin kapıları senin için açıktır. İstediğini al. (…) ben değerli bir kitap için tüm paramı harcamaya razıyım." (*Abdurrahman en-Nâsır,* s.87-79)

Bizans İmparatorunun gönderdiği hediyelerin arasında iki kitap vardır. Abdurrahman, bu iki kitabı İmparatorun gönderdiği hediyelerin en değerlisi olarak görür:

" Bize gönderilen hediyelerin en değerlisi bu iki kitap, çünkü bunlar ümmete faydalı olacak. Diğer hediyeler ise sadece bana faydalı olur." (*Abdurrahman en-Nâsır,* s.95)

Abdurrahman, bu iki kitabın Arapçaya tercüme edilmesini emreder. Abdurrahman, Hakem'e şöyle der:

"Bu iki kitabı al ve tercümanlarımızdan en ustalarını seç. Onları Arapçaya aktarsınlar (…) Bu iki kitabın her birinden Kurtuba'nın her bir kütüphanesine birer nüsha bırakın…" (*Abdurrahman en-Nâsır* s.96)

Veliaht Hakem, babası gibi kitaplara önem verir. Bağdat'tan kitaplar getirtir. Bağdat'ta istinsah edilmeden önce kitapları Kurtuba'da istinsah ettirir.

Kurtubalılar da kitaplara önem verirler. Piyeste Kurtuba'da kitaplara gösterilen ilgiyi dile getirmek amacıyla yazar bir meclis ayırır. Söz konusu mecliste Hakem'in sahaflardan kitap satın almaya gönderdiği adam, sahafta kitaptan tek bir nüsha bulur. Fakat kitabı satın alamaz. Çünkü başka bir kişi bu kitabı asıl fiyatından iki yüz kat daha fazla para ödeyerek satın alır. Kitabı satın alan kişi ise ilimle uğraşanlardan değildir. O *"büyük servete sahiptir. Öğrencilere faydalı olsun diye servetini kitapları toplamaya harcar. Kütüphanesinde binlerce kitap vardır."* (*Abdurrahman en-Nâsır* S.72)

Yazar, piyesin farklı yerlerinde İspanyol-Müslüman çatışmasına ve bu çatışmada III. Abdurrahman'ın gösterdiği cesarete temas eder. İspanyolların amacı Müslümanları İspanya'dan çıkarmaktır.

Bu amacın gerçekleşmesi için Abdurrahman'ı ortadan kaldırması gerekmektedir. İspanyol Tuta, bu düşünceyi şöyle dile getirir:

"O (Abdurrahman) Arapları birleştirip bir arada tutan bir etkendir. Bu etkeni kaldırırsak Araplar dağılırlar" (*Abdurrahman en-Nâsır* S.148)

Yazar, fırsat buldukça Abdurrahman'ın kahramanlığından söz eder. Abdurrahman, iradeli ve cesur bir liderdir. İspanyollara karşı yapılan savaşa katılmaya giderken çok sayıda askerle birlikte karşısına çıkan orduyu hezimete uğratır. Düşman kalelerine girer. Daha sonra da Ümeyye'yle görüşmek için tek başına düşman karargâhına girer. Ümeyye'nın otağında kılıcını kırar ve ona kendini teslim eder.

İspanyollardan Alfonso, Arapları yabancı ve işgalci bir millet olarak görür. Ülkesini işgalden kurtarmak için çalışır. Bu konuda kardeşi Zehra'dan yardım ister:

"Zehra: (deli gibi) onu öldürecek misin? Onu öldürecek misin? (diz çökerek) Alfons, onu öldürmeden önce beni öldür.(...)

Alfons: (...) Delisin kalk. Ülkemizden başka bir şey düşünme. Geleceği düşün. İşgalcilerinin izini görmeyeceğimiz günü düşün. Ülkenin kendi halkının hüküm süreceği günü düşün." (*Abdurrahman en-Nâsır,* s.174-175)

Fakat Zehra'nın Araplara bakış açısı kardeşinden çok farklıdır. Zehra, Arapların ülkeyi geliştirdiğini ve cahil halkı medenileştirdiğini şöyle dile getirir:

" *Yabancıların (Arapların) size olan iyiliğini unuttunuz mu?... Unuttunuz mu? Siz vahşi bir toplumdunuz. Araplar sizi medenileştirdi. Ülkenizin yer altı servetini çıkarıp size sundular(...) geçmişinizi şimdiki halinizle karşılaştırın"* (*Abdurrahman en-Nâsır,* s.175)

Alfonso'ya göre ülkenin bağımsızlığı ve hürriyeti, Arapların ülkeye getirdiği refahtan daha önemlidir. Alfonso, yakalandıktan sonra düşüncesinden asla vazgeçmez. Abdurrahman, Alfonso'nun tövbe etmesi şartıyla ona önemli bir makam vereceğini söylediğinde Alfonso, Abdurrahman'ın teklifini şöyle reddeder:

" Ey Abdurrahman affını istemiyorum diyorum… Teklifini reddediyorum. Hafsûn ailesinden vatanına karşı görevini yapmayan ilk kişi olmayacağım." (*Abdurrahman en-Nâsır,* s.223)

4.2.2.3.3. Vaka Zamanı

Abdurrahman en-Nâsır adlı piyesinde zamana dair hiçbir bilgiye rastlanmaz. Yazar zaman açısından tarihe sadık kalmadığı için vaka zamanını eserde yer alan tarihî olaylardan hareketle tespit etmek güçtür.

Piyesin vaka zamanı Alfonso'nun saraya girmesiyle başlar. Alfonso iki yıl sarayda kaldıktan sonra Abdurrahman'a saldırır. Bu saldırıdan sonra piyes biter. Böylece vaka zamanı iki yıl sürer. Fakat bu iki yıl içerisinde on yılda meydana gelen olaylar anlatılır. Örneğin tarihî bilgilere göre Semmure kuşatması 327/ 939 yılında olmuştur. 338/ 949 yılında Emir Abdullah öldürülmüştür. Bu iki tarih arasında on yıllık bir zaman dilimi vardır. Yazar iki olayı iki yıl içine sığdırmıştır.

4.2.2.3.4. Mekân

Abbâs Allâm'ın *Abdurrahman en-Nâsır* adlı piyesindeki vaka, Kurtuba ve Semmure şehirlerinde geçer. Vaka, ağırlıklı olarak Endülüs'ün başkenti olan Kurtuba'da geçer.

Yazar, fasıl başlarında bazen olayların geçtiği mekânlar ile ilgili bilgilendirme yapar. Birinci fasıl olaylarının geçtiği mekân olan Zehra Sarayının bahçesini şöyle tasvir eder:

" *Sahnenin ön tarafında bahçenin duvarı var. O yüksek duvar üzerinde yeşillik var. Duvardan şelale gibi su akıyor. Sahne ortasında büyük bir havuz, etrafında kırmızı altından yapılmış on iki heykel vardır. (...) heykellerin ağızlarından çıkan su havuza akıyor. (...) Bahçe farklı türlerden gül ve çiçeklerle doludur. Güzel bir şekilde düzenlenmiştir. (...) altından kafesin içinde nadir bir kuş vardır."* (*Abdurrahman en-Nâsır,* s. 6)

Piyeste kapalı ve açık olmak üzere farklı mekânlar vardır. Bunlar arasında saraylar önemli bir yer tutar. Olayların büyük bir kısmı saraylarda cereyan eder. Eserde saray odaları, çadır, otağ, saray kapalı mekânlar; bahçesi ve savaş meydanı açık mekânlar olarak karşımıza çıkar.

Piyeste Endülüs, Bağdat, Sarkusta (Saragosse), İşbiliyye, Kurtuba, Şenterin, Çin, Semmure, Kostantiniye gibi pek çok yerleşim yerinin adı zikredilir.

4.2.2.3.5. Şahıs Kadrosu

Abdurrahman en-Nâsır adlı piyesin şahıs kadrosu Arap ve İspanyol şahsiyetlerden oluşur. Yazar, eserinde tarihî ve hayalî şahsiyetlere yer verir.

4.2.2.3.5.1. Abdurrahman en-Nâsır

Abdurrahman, Endülüs'ün halifesidir. Abdurrahman cesur, adil ve hoşgörülü bir hükümdar olarak karşımıza çıkar. Abdurrahman, güçlü ve çok zengin olmasına rağmen mutsuzdur. Zamanını devlete ve halka huzur ve barış sağlamak için harcar.

Düşmanlardan korkmayan Abdurrahman, ona itaat gösterip gizlice onu yok etmeye çalışan ikiyüzlü hain devlet adamlarından endişe eder. Abdurrahman, kendini ülkesine adar. Ülkesini her alanda geliştirmeye çalışır. Hep ülkesinin geleceğini düşünür.

Abdurrahman, adil bir hükümdardır. Ümeyye'nin kardeşi Ahmed, vali olduğu vilayette zimmilere karşı kötü muamele yaptığı için onu idam ettirir. Aynı zamanda hoşgörülüdür. Ona karşı isyan bayrağı çeken İbn Haccâc'ı esir aldıktan sonra onu serbest bırakır. Daha sonra da ona önemli bir görev verir. Onu ağır bir şekilde eleştiren İmam Munzir b. Sa'id'i gerçeği korkusuzca söylediği için kadı olarak tayin eder. Böylece Abdurrahman, kendi şahsına kötülük yapanları affederken halka kötülük yapanları ağır bir şekilde cezalandırır.

Abdurrahman, savaş meydanlarında büyük kahramanlık gösterir. Düşmanların üzerine çok az sayıda askerle yürür. Düşmanların karargâhına kadar tek başına gider. Beliğ konuşmalar yapan Abdurrahman, dinleyicilerinin üzerinde derin bir etki bırakır. Yazar, Abdurrahman'ı çizerken genellikle tarihteki şahsiyetine sadık kalır.

4.2.2.3.5.2. Zehra

Abdurrahman'ın gözdesidir. Zehra, cariye olarak girdiği sarayın hanımı olur. Zehra, Abdurrahman'a âşık olur. Zehra, kardeşine karşı çıkar. İbn Haccâc'la yaptığı suikast planını akamete uğratır. Abdurrahman'ın kılık kıyafetini giyerek yatağında yatar. Onu kurtarmak

için kendini feda eder. Zehra, İspanyol olmasına rağmen Abdurrahman'ı, devleti ve Müslümanları savunur.

Eserde Zehra'yı İspanyol asıllı ve Cafer b. Hafsûn'un kızı olarak göstermek tarihî gerçeklere ters düşer. Yazar, Zehra'yı Arap Müslümanları övmek için kullanır.

4.2.2.3.5.3. Ümeyye b. İshak

Şenterin şehrinde görev yapan bir liderdir. Kardeşi Ahmed, zimmileri öldürdüğü için hapse atılır. Kardeşi için Abdurrahman'dan af dilemek üzere Kurtuba'ya gelir. Fakat Abdurrahman'la görüşmeden önce kardeşi idam edilir. Kardeşi için çok üzülen Ümeyye, İbn Haccâc'ın tahrikiyle İspanyollarla birlikte Müslümanlara karşı savaşır ve İspanyollara Müslüman ordusunun zayıf noktalarını gösterir. Ümeyye, binlerce Müslümanın ölmesine sebep olur. Ümeyye, İspanyolların sevincini görünce hatasını idrak eder ve pişman olur.

Ümeyye, Abdurrahman'ın kendi karargâhına gelmesine şaşırır ve ondan af diler. Daha sonra Müslümanlarla birlikte İspanyollara karşı savaşır.

Ümeyye, varlığı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir komutandır. Tarihî kaynaklardaki Ümeyye, Abdurrahman'ın amca oğullarından biridir. Kardeşi Ahmed ile birlikte Abdurrahman'a karşı bir isyan planlarken yakalanıp sürgün edilir. Gittiği Şenterin şehrini ele geçirir. Bir müddet sonra şehirde nüfuz sahibi biri tarafından şehirden kovulur. İspanyollara sığınır. Abdurrahman'ın ordusu hakkında önemli bilgi vererek Semmure şehrine saldıran Abdurrahman'ın ordusunun hezimete uğramasına sebep olur. Bu savaşta yaklaşık beş bin Müslüman ölür. Ümeyye, bir müddet sonra Abdurrahman'dan af dileyerek yeniden hizmetine girer.[352]

4.2.2.3.5.4. İbn Haccâc

Piyesin kahramanıdır. Dahi, acımasız, kindar, hain bir devlet adamıdır. İbn Haccâc, İşbiliyye'de başkent Kurtuba'dan bağımsız bir şekilde hüküm sürerken Abdurrahman şehri

[352] İnan, *a.g.e.* C. 2, s. 408-409, 413, 420-421.

kuşatır ve onu Kurtuba'ya esir olarak götürür. Daha sonra onu affederek devletin polis teşkilatının genel şefi olarak tayin eder. Buna rağmen İbn Haccâc, Abdurrahman'a karşı beslediği nefretten vazgeçmez. İbn Haccâc, Abdurrahman'ın düşmanlarını etrafına toplar. Ordu komutanlarını Abdurrahman'ı tahttan indirmeye teşvik eder. Abdurrahman'ın yaptığı her şeyi hata olarak görür. Hile yaparak Abdurrahman ile devlet adamları arasına fitne sokmaya çalışır.

İbn Haccâc, hayatı tarihî bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir. Tarihî kaynaklardaki İbn Haccâc İşbiliyye'de başkent Kurtuba'dan bağımsız bir şekilde hüküm sürerken Abdurrahman onu Kurtuba'ya getirir. Vezir olarak görevlendirir. Daha sonra da bu görevden alınır. [353]

4.2.2.3.5.5. Alfonso

Alfonso, Cafer b. Hafsûn'un oğlu ve Zehra'nın kardeşidir. Vatanını Araplardan kurtarmak için mücadele eden vatanperver bir İspanyol olarak karşımıza çıkar. Devlete karşı isyan bayrağı çeken Alfonso'nun amacı Arapları İspanya'dan çıkarıp bağımsız İspanyol devleti kurmaktır. Babasının ve ülkesinin intikamını almak için ant içen Alfonso, etrafına eşkıyaları toplar ve yol kesmeye başlar. İbn Haccâc'ın yardımıyla Abdurrahman'ın sarayına girer.

Abdurrahman'ı öldürmek için kardeşi Zehra'dan yardım ister. Zehra'nın nasihatlerine ve yalvarmasına rağmen düşüncesinden vazgeçmeyen Alfonso, ülkesini kurtarmak için canını feda eder.

Abdurrahman'ı öldürmeye çalıştığı zaman hançeri kırılır. Yakalandığında Abdurrahman'dan af dilemeyip ölümü tercih eder. Ona göre af dilemek ve tövbe etmek vatana ihanettir.

[353] İbn İzârî, *a.g.e.*, C. 2, s. 164.

4.2.2.3.5.6. Emir Abdullah

Abdurrahman'ın oğludur. İlme ve âlimlere önem veren Emir Abdullah, dünyanın farklı yerlerinden kitapları toplamaya çalışır. Bu konuda kardeşi Hakem'le yarışır. İbn Abdülber'in kışkırtmasıyla kardeşinden nefret etmeye başlar.

Henüz muhaliflere katılmayan Emir Abdullah, Muhaliflerin amacı sadece onu veliaht yapmak diye düşünür. Fakat Zehra'dan muhaliflerin babasını öldüreceğini öğrenince şaşırır ve babasını korumak üzere odasında saklanır. Babası için hayatını tehlikeye atar.

Emir Abdullah, İbn Haccâc tarafından kandırıldığını idrak eder ve babasına her şeyi itiraf eder. Abdurrahman ona "sen görevini bilirsin" deyince Emir Abdullah, devlet ve din için intihar eder.

4.2.2.3.5.7. Yunus

İbn Haccâc'ın oğludur. Babasının yaptığı hilelerde yardımcı olur. Babası gibi Abdurrahman'dan ailesinin intikamını almak ister. Şenterin'den Ümeyye'yi Kurtuba'ya götürür.

Yunus binlerce Müslümanın öldüğü savaş meydanında değişir. Yunus, beş bin Müslümanı öldürdüğü için sevinen babasını görünce derinden etkilenir ve ıslah olur. Yaptığı hilelere pişmanlık duyar.

Savaş alanında Abdurrahman'ın cesaretini gören Yunus, ona siper olur. Abdurrahman'ı savunurken aldığı ölümcül yaradan dolayı ölür. Yunus ölmeden önce babasına intikam almaktan vazgeçmesini ve Abdurrahman'a samimi olmasını tavsiye eder.

4.2.2.4. Emiretü'l-Endelüs

Dört yıl boyunca (1915-1918) İspanya'da sürgün hayatı yaşayan şair Ahmed Şevkî, 1932 yılında yayımladığı *Emiretü'l-Endelüs*[354] adlı piyesini sürgün yıllarında kaleme almıştır. Mısır'a döndüğünde piyesi gözden geçirip bastırmıştır.[355]

Beş fasıldan oluşan *Emiretü'l-Endelüs,* Ahmed Şevkî'nin kaleme aldığı en uzun piyesidir.[356]*Emiretü'l-Endelüs*'ün kahramanı olan el-Mu'temid b. Abbâd'ın şair olmasına rağmen yazar piyesi nesir olarak yazmıştır. Yazar, diğer piyeslerini şiir olarak kaleme almıştır.[357]

'Abbâdî meliki olan el-Mu'temid b. Abbâd'ın trajedisini anlatan bu Piyes, Ahmed Şevkî'nin kaleme aldığı piyeslerin teknik açıdan en zayıf olanıdır.[358] Temsil edilince de pek beğeni kazanmamıştır.[359]

4.2.2.4.1. Özet

el-Mu'temid b. Abbâd Kurtuba şehrini ele geçirdikten sonra kızı Buseyne, erkek kıyafetiyle dolaşırken Kurtuba'nın kitap çarşısında gördüğü Hassûn'a âşık olur. Endülüs kadısı, Murabıtların ordu komutanı Seyrî b. Ebî Bekr'in Buseyne'yle evlenme teklifini babasına aktarır. Buseyne ve babası, üç kadınla evli olan komutanın teklifini reddederler.

Hassûn'un babası olan Ebu'l-Hasan, dürüst ve zengin bir tüccardır. Gemilerini mallarıyla birlikte denizde kaybettikten sonra iflas eder. Buseyne, şehirde erkek kıyafetiyle dolaşırken Ebu'l-Hasan'la tesadüfen görüşür. Ebu'l-Hasan da onu evine davet eder. Buseyne, Ebu'l-Hasan'ın evinde Hassûn'u görünce çok sevinir.

---

[354]Ahmed Şevkî*, Emiretü'l-Endelüs,* Kahire, Matba'atü Dârü'l-Kutubi'l-Mısriyye. 1932. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)
[355] Mahmud Ali Mekkî, "el-Endelüs fî-Şiir Şevki ve Nesrih", s. 228- 229
[356] Lando, *Tarihü'l mesrahi'l Arabî*, çev. Yusuf Nur Avaz, Beyrut, Dârü'l-Kalem, (t.y.) s. 102.
[357] Muhammed Mendur, *Mesrahiyyatu Şevki*, Dâru Nehdati Mısr, Kahire, (t.y.) s. 91
[358] Ahmed Heykel, *el-Edebü'l-kısasî ve'l-mesrahi fî Mısr*, 4. b. Kahire, Dârü'l-Ma'ârif, 1983. s. 354
[359] Mahmud Ali Mekkî, "el-Endelüs fî-Şiir Şevki ve Nesrih", s. 228

İbn Hayyun, handayken mücevherlerle dolu bir eyer bulur. Kılık kıyafetini değiştirerek Ebu'l-Hasan'a handa bulduğu mücevherlerden bir gerdanlık verir.

İşbiliyye'den haraç almak için gelen İspanyolların Yahudi elçisi, sarf ettiği sözler yüzünden İbn Abbâd tarafından öldürülür. Murabıtlar, Endülüs'e girerek İbn Abbâd'la birlikte İspanyollara karşı savaşırlar. Hassûn, bu savaşa katılır ve savaş sırasında İbn Abbâd'ı korurken yaralanır. Müslümanlar, savaşı kazanırlar. Fakat savaştan bir müddet sonra fakihlerin desteğiyle Murabıtlar, İbn Abbâd'ın başşehri olan İşbiliyye'ye saldırırlar. İbn Abbâd, büyük kahramanlık göstererek şehri savunurken esir düşer. Ailesiyle birlikte Kuzey Afrika'ya sürgün edilir.

Savaşa katılan Buseyne savaş sırasında baygınlık geçirir. Murabıtlardan biri, tanımadığı Buseyne'yi evine alır. Hassûn'un babası, Buseyne'nin yerini bulur ve onu satın alır.

Buseyne, Ağmât şehrinde hapiste yaşayan babasından Hassûn'la evlenmek için izin almak üzere Hassûn, Ebu'l-Hasan ve İbn Hayyun ile Endülüs'ten kaçıp Kuzey Afrika'ya geçer. İbn Abbâd, sevinir ve kızını Hassûn'la evlendirir. İbn Hayyun'un sayesinde murabıtlar, İbn Abbâd'ı hapisten çıkarıp ona yeni bir ev tahsis ederler.

4.2.2.4.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Emiretü'l-Endelüs adlı eserin olayları, Mülûkü't-Tavâ'if'in son yıllarında meydana gelir. Olaylar, Abbâdî Emîri el-Mu'temid İbn Abbâd'ın ailesinin etrafında döner. Ahmed Şevki, İbn Abbâd'ın trajik hikâyesinden yola çıkarak Mülûkü't-Tavâ'if dönemindeki Endülüs'e ışık tutar.

Piyesin ilk faslında İbn Abbâd'ın sarayındaki adamların konuşmasından devletin durumunun iyi olmadığı ve bu durumdan dolayı İbn Abbâd'ın efkârlı olduğu anlaşılır.

İbn Abbâd Kurtuba şehrini ele geçirdikten sonra oğlu ez-Zafir, Kurtuba'yı yönetir. İbn Abbâd'ın kızı Buseyne, Kurtuba şehrini ziyareti sırasında şehrin durumunun her bakımdan iyi olmadığını görür. Kurtuba sokakları temiz değildir. Emevilerin sarayları

mehcûr ve yıkılmış durumdadır. Dahası da Buseyne, fakihlerin yoğun bir şekilde bulunduğu Kurtuba'da fitne baş göstereceğinden kaygı duyar. Fakihler, İspanyollara karşı kuzey Afrika'da yeni devlet kuran Murabıtlardan medet almak isterler.

Kuzey Afrika'dan gelen Endülüs kadısı, İbn Abbâd'a Murabıtların genel ordu komutanı Seyri b. Ebî Bekr'in Buseyne'yle evlenme teklifini aktarır. İbn Abbâd, kızıyla istişare yaparak zor bir durumda olmasına rağmen yaşlı ve üç kadınla evli olan Seyri'nin teklifini reddeder. Kadı, bu cevabın Murabıtların yardımına muhtaç olan Endülüs'ü tehlikeye atabileceğini düşünür. Buseyne ise Murabıtların Endülüs'e girmesini büyük bir tehlike olarak görür. Endülüs'ün en güçlü hükümdarı olan babasının bir fırsat bulup Endülüs'ü birleştirerek İspanyollara büyük bir darbe indirebileceğini düşünür:

"Kadı: (...) Kralın menfaatini unuttun mu? Babana yardım etmeyi düşünmedin mi? Endülüs'ün istikbalini ihmal mi ediyordun?

Emire (Buseyne): Hayır kadı hazretleri bu konular (Kralın menfaati ve Endülüs'ün istikbali) ilgilendiğim ve önem verdiğim ilk şeylerdir. Ama bakış açımız farklıdır. Sen Murabıtların sultanının yardım elini uzatmayacağı takdirde Endülüs'ün ayağa kalkmayacağını düşünüyorsun. Ben ise bu yardım elinin kuzuya uzanmış bir kurt eli olarak görüyorum. Sen Endülüs'ten ümidini kesmişsin. Ben hala ümitliyim. Endülüs'ün hamisi olan babamın bir fırsatını bulup bizleri bir araya getireceğini ve Frenklere Arapları uzun yıllar rahat ettirecek bir darbe indireceğini düşünüyorum." (Emiretü'l-Endelüs, s. 24)

Diğer taraftan haraç almaya gelen İspanyol kralı olan Alfonso'nun elçisi İbn Şâlîb, haracın eksik olduğunu iddia ederek haraç almayı reddeder ve gelecek yıl İbn Abbâd'ın gözünü almak üzere geleceğini söyler. İbn Şâlîb, İbn Abbâd'ı tahkir ettiği için yalvarmasına rağmen öldürülür:

" İbn Şâlîb: Kral hazretleri! İtidalli olun. Arkamda büyük bir kralın olduğunu unuttunuz mu? Ben size onun elçisiyim. Eğer bana kötülük yaparsanız size kızabilir.

Kral (İbn Abbâd): Elçisi küstahsa terbiyesizse?

İbn Şâlîb: Böyle tahkir fazla oldu. Tahkirlere bir sınır koyun. Yerimi de unutmayın?

Kral: Birazdan sonra mekânını bileceksin (İbn Vehb'e) İbn Vehb! Haracı bu köpeğe sunduğunda söylediklerini tekrar et.

İbn Vehb: Ölçeğin doğru olmadığı ve geçen yıla göre haracın eksik olduğu bahanesiyle parayı reddetmeye başladı ve dedi ki 'efendine söyle, ben gelecek yıl gözünü almaya geleceğim.'

İbn Şâlîb: Yalan! Uydurma bu.

Kral: Sen yalancısın,(...)

İbn Şâlîb: (...) Ey cömert kral beni affediniz. 'Affetmek Arapların huylarındandır' derler

Kral: Şeref ve haysiyete dokunanlar hariç.

(...)

İbn Şâlîb: Kral hazretleri! Beni affediniz. Ağırlığım kadar altınla canımı satın alırım sizden.

Kral: Hayır! Ağırlığınca inci ve yakut bile kabul etmem. Arkanda büyük bir kralın olduğunu biliyorum. O, paranın kölesidir. Ben ise Allah'ın kölesiyim.

Kral: (iki askere) Askerler! Bu suçluyu alın ve emrimi infaz edin" (Emiretü'l-Endelüs, s. 41-42)

Haysiyet konusunda çok hassas olan İbn Abbâd, İspanyollara karşı duracak kadar gücü olmadığı halde dilini uzatan bir İspanyol elçisini öldürmekten çekinmez. Daha sonra İbn Şâlîb'le birlikte gelen heyeti çağırır ve İbn Şâlîb'in cesedini gösterir.

İbn Abbâd'ın düşmanları sadece İspanyollar değil, diğer Endülüs hükümdarları da ona düşmanlık yaparlar. Tuleytula hükümdarı el-Kadir, Kurtuba'yı İbn Abbâd'dan ele geçirmeyi planlar. Tuleytula hükümdarı, Kurtuba'yı işgal etmek amacıyla eşkıyalarla işbirliği yapar. Fitne çıkarmak için eşkıya Hureyz ve İbn Latun'u kullanır.

Tüm bu tehlikelere rağmen İbn Abbâd, hiçbir şey yapmaz ve zor bir durumda bulunduğu halde zevk ve sefahatinden de taviz vermez. Meclisinde nedimleriyle eğlenir. İçki içer:

"K*ral: Lulu! Arkadaşlarımıza bugün şarap olarak ne var?*

Lulu: Malka şarabı ve İşbiliyye' şarabı

Kral: Meze olarak onlara ne hazırladın?

*Lulu: Talh vadisinden ceviz ve badem."(Emiretü'l-Endelüs, s.*32)

Halkın bir kısmı eğlence meclislerinde vakit geçirmeyi seven ve devleti iyi bir şekilde yönetemeyen İbn Abbâd'ın davranışlarından rahatsızdır:

"*İbn Hayyun: (...) İşbiliyye'nin durumu nasıl? Yeni gelişme var mı?*

Ebu'l-Kasım: Allah ıslah etmezse kimseyi durumu ıslah etmez.

İbn Hayyun: İbn Abbâd, sefahat hayatını sürdürür."(Emiretü'l-Endelüs, s. 56)

İspanyollar Tuleytula şehrini ele geçirdiğinde Endülüs'ün durumu kötüleşir. Endülüs kahramanlarından Hureyz, Tuleytula'nın hazinelerindeki mücevherlerle birlikte kralın kardeşi Prens Butrus'u da kaçırır. İşbiliyye'deki Temimî'nin hanına götürür. İspanyollar tarafından kuşatılan kaledeki Müslümanların çıkmalarına izin vermek şartıyla prens Butrus'u serbest bırakır. Mücevherleri ise eski bir yerde saklar.

Bu sırada Hureyz, hana giren bir helvacıdan helva satın alır ve handakilere ikram eder. Bir müddet sonra helvayı yiyenlerin hepsi uykuya dalarlar. Handa bulunan İbn Hayyun, oruçlu diye helvadan yemediği için uyanık kalır. Birden helvacı kılıfına giren hırsızlar hanı basıp yağmalar ve atları alıp kaçarlar. Bu sırada hırsızlardan biri, İbn Hayyun'un uyanık olduğunu fark eder ve onu mücevherlerle dolu eski eyerle vurur. İbn Hayyun, hırsızlar çıktıktan sonra eyerdeki mücevherleri alıp gider.

İbn Abbâd'ın kızı Buseyne, erkek kıyafetiyle Kurtuba'nın sahaf çarşısında dolaşırken tanıştığı Hassûn'a âşık olur. Bir müddet sonra erkek kıyafetiyle hizmetçileriyle İşbiliyye'de gezerken tesadüfen Hassûn'un babası Ebu'l-Hasan'la görüşür ve kendini İbn Gusayn diye

tanıtır. Ebu'l-Hasan, Kutubalı ve edebiyatla ilgilenen İbn Gusayn'ı evine davet ederek edebiyatla ilgilenen genç çocuğu olan Hassûn'la tanıştırmak ister.

Ebu'l-Hasan, dürüst ve zengin bir tüccardır. Yola çıkan gemilerini mallarıyla birlikte kaybettikten sonra zor durumda kalır. Evini ve kütüphanesini satın almak için zenginler evine gelmeye başlarlar. Bu durumdan son derece rahatsız olur. Fakat onun arkadaşı olan İbn Hayyun, kılık kıyafetini değiştirerek evine gelir ve kendini seyyah olarak tanıtır. İbn Hayyun, handa bulduğu mücevherlerden bir gerdanlığı Hassûn'un babasına verir.

Buseyne ve Hassûn, birbirlerini görür görmez tanırlar. Buseyne, sevdiği gençle tesadüfen görüştüğüne çok sevinir.

Hassûn, Endülüs'ün genç kahramanlarından biridir. Vatanını ve devletini seven bir gençtir. Kurtuba'da bir handa kaldığı sırada Hureyz'in İbn Abbâd'ın oğlu ez-Zafir'e karşı bir isyan çıkarıp onu öldürmeyi planladığını öğrenir. Hemen ez-Zafir'in sarayına gider ve onu haberdar eder. Hureyz'in komutasındaki isyancılara karşı ez-Zafir'in yanında yer alır. İki grup arasında meydana çıkan çatışma sırasında ez-Zafir şehit düşer.

Hassûn, ez-Zafir'in şehadetini İbn Gusayn'a anlatır. İbn Gusayn/Buseyne, çok etkilenip bayılır. Müdahale yapılırken bayılan İbn Gusayn'ın Buseyne olduğu öğrenilir.

İbn Abbâd, Tuleytula şehrini ele geçiren İspanyol kralı Alfonso'ya karşı Murabıtlardan yardım istemek zorunda kalır. İspanyollara karşı yapılan savaşa eşkıya Hureyz ve İbn Latûn da katılır ve savaş sırasında İspanyollara karşı büyük kahramanlık gösterdikten sonra şehit düşerler. Hassûn da savaşa katılır ve savaşta aldığı yaralardan dolayı hastalanır.

Endülüs fakihleri, İspanyollara karşı İbn Abbâd'ı desteklemek amacıyla Endülüs'e gelen Murabıtların Endülüs'te kalmasını talep ederler. Bu durum İbn Abbâd'ın üzülmesine sebep olur. İbn Abbâd, iki düşman arasında kalır ve kaldığı zor durumu şöyle ifade eder:

"*Kral Alfonso, Tuleytula'yı ele geçirdiğinden beri beni itibarsızlaştırır, beni tahkir eder. Büyük bir hırsla benden haraç ister. (...) Alfonso'ya karşı ondan (Murabıtların sultanı) yardım istedik. Şimdi ondan da korkuyoruz.(...)fakihler, ondan Endülüs'te kalmasını ve*

Endülüs'ü kendi saltanatına katmasını ister. Mülûk'üt-Tavâ'if'in bozuk olduklarına deliller getirirler. Başta da beni hedef aldılar." (Emiretü'l-Endelüs, s.105-106)

Bir taraftan İspanyollar, büyük haraçlar isterler. Diğer taraftan Murabıtlar Endülüs'e göz dikerler. Endülüs'ün diğer hükümdarları da fakihler gibi İbn Tâşfîn'in sarayına girmek için sarayın kapısında beklerler. İbn Abbâd'ın kaldığı zor durumunu kızı Buseyne şöyle anlatır:

"Zavallı kral babam belanın nereden geleceğini bilemez hale geldi: Murabıtlar sultanlarıyla birlikte denizden, İspanyollar da krallarıyla birlikte karadan geliyorlar. Kral ise iki taraftan kovalanan av gibidir. Sağa yönelse öldürülür. Sola dönse yenilir. Endülüs şu sırada çukura düşen aslan gibidir. Hareketsiz kalırsa bir fayda etmez. Hareket ederse de bir karış bile yükselemez. Birlik parçalanmış, sözler dağılmış, ümitler düşmanlara bağlanmıştır."(Emiretü'l-Endelüs, s.101-102)

İbn Hayyun, İbn Abbâd'ın sarayına gider ve Murabıtların lideri olan İbn Tâşfîn'in tutuklanması gerektiğini, aksi takdirde Endülüs'ü istila edeceğini dile getirir. Buseyne de bu meselede İbn Hayyun'la hemfikirdir. Fakat İbn Abbâd'ın annesi, bu düşünceye karşı çıkar. İbn Abbâd'ın annesi, İbn Tâşfîn'i bir misafir olarak görür ve tutuklanmasının İbn Abbâd'ın ahlakına uygun olmayacağını düşünür. İbn Abbâd da Endülüslülerin bu konuda ona destek vereceğinden emin olmadığı için İbn Hayyun'un tavsiyesini yerine getiremez.

Murabıtlar, İşbiliyye'ye doğru yürümeye başlar. İbn Abbâd, hamasî bir şiir söyleyerek birkaç gençle şehrini savunmaya çalışır. Buseyne de babasıyla birlikte savaşa katılır. İbn Abbâd, esir düşüp Kuzey Afrika'ya sürülürken bir komutan Buseyne'yi esir alıp evine götürür. Komutan, Buseyne'nin üzerindeki mücevherleri alıp çarşıya gider. Çarşıda Buseyne'nin mücevherlerini müzayede ile satmaya çalışırken Ebu'l-Hasan, mücevherleri görür. Mücevherlerin Buseyne'ye ait olduğunu bilen Ebu'l-Hasan, mücevherlerle birlikte Buseyne'yi de satın alır.

Hassûn, Buseyne'ye evlenme teklif eder. Buseyne, babasından izin almadan evlenmeyeceğini ifade eder. İbn Hayyun, Buseyne, Hasun ve Ebu'l-Hasan, İbn Abbâd'ın

sürüldüğü Ağmât şehrine gitmeye karar verirken Murabıtlar Buseyne'yi almak için Ebu'l-Hasan'ın evini basarlar. Fakat evdekiler evden kaçmayı başarırlar.

Buseyne ve arkadaşları, İbn Abbâd'ın bulunduğu Ağmât şehrine bayram gününde varırlar. İbn Abbâd, bayram gününde eski bayram günlerini hatırlar. Bulunduğu durum ile geçmişi karşılaştırır ve duygularını şiir olarak şöyle dile getirir.

"Önceki bayramlarda mutluydun. Şimdi ise bayram seni Ağmât'ta esir olarak yakalamış ve üzmüştür.

Kızlarını, eski elbiseler içinde aç bir halde görüyorsun (para kazanmak için) halka iplik eğiriyorlar. Ellerinde hiçbir para yoktur. (...)

Çıplak ayaklarla çamura basarak yürüyorlar. Sanki daha önce misk ve kâfur üzerine basıp yürümemiş gibi." (Emiretü'l-Endelüs, s. 141)

İbn Abbâd, kızı Buseyne'yi görünce sevinir ve evlenmesine izin verir. İbn Hayyun, handa bulduğu mücevherlerin bir kısmıyla İbn Abbâd'a büyük bir ev satın alır. İbn Abbâd'ın yeni eve taşınması için İbn Tâşfîn'den izin alır. İbn Hayyun, elinde kalan mücevherleri böler. İbn Abbâd, Hassûn ve Ebu'l-Hasan'a verir.

Ahmed Şevkî, piyeste İbn Abbâd'ın trajik durumunu anlatırken Murabıtları sert, vahşi, tamahkâr, cahil ve geri kalmış bir topluluk olarak sunar. Murabıtların Sultanı İbn Tâşfîn "zalim", "cimri" ve "hain" bir sultan olarak gösterilir. "Mağrib'in tekesi" diye Murabıtların genel ordu komutanı Seyrî b. Ebî Bekr'den söz edilir. Murabıtların Endülüs'ün zenginliğinden dolayı Endülüs'e geldikleri dile getirilir.

Diğer taraftan da yazar, İbn Abbâd'ı yüceltir ve ona cömertlik, yüreklilik, saygınlık, mertlik gibi birçok fazileti isnat eder. Hatta İbn Abbâd'ın imajını güzelleştirmek amacıyla tarihî gerçeğe aykırı bazı bilgiler verir. Örneğin piyeste İbn Abbâd'ın Buseyne'nin annesinden sonra hiçbir kadınla evlenmediğinden söz edilir.[360]

[360] Mahmud Ali Mekkî, "el-Endelüs fi-Şiir Şevki ve Nesrih", s. 229- 230

Ahmed Şevki, Mülûkü't-Tavâ'if dönemindeki Endülüs toplumuna ve İbn Abbâd'a dair tarihî metinlerden faydalanarak Endülüs toplumunun gelenek ve adetleri ile kültürel hayatını yansıtır. Kurtuba halkının isyankâr olması, birçok hükümdarı tahttan indirip öldürmeleri, İbn Abbâd'ın âlimlere ve edebiyatçılara ihsan etmesi gibi malumat tarih eserlerinde yer alır.[361]

Piyesin farklı yerlerinde Mülûkü't-Tavâ'if dönemindeki edebiyata ve kitaplara önem verilmesinden söz edilir. Buseyne, Kurtba'nın kitap çarşısını babasına şöyle anlatır:

"Bağdat'ta onun gibi bir çarşı kurulduğunu sanmıyorum. Ona girdim ve içindeki hareketliliği bir saatlik dikkatle takip ettim. Değerli kitaplar ve nadir eserlerin satışını izledim. İnsanlar, kitapların sayfalarını büyük bir özenle çeviriyorlar. Sanki mücevher çarşılarındaki değerli taşlar gibidir." (Emiretü'l-Endelüs, s. 29)

Kurtubalıların kitap edinme konusunda meşhur olduklarından şöyle söz edilir:

"Kurtuba, eskiden beri içeriğini bilmese bile kitaplar edinme konusunda birbiriyle yarışan insanlarıyla tanınmıştı." (Emiretü'l-Endelüs, s.30)

Eserinde *Nefhü't-Tîb* adlı kitaptan büyük çapta yararlanan Ahmed Şevki, İbn Abbâd'ın hikâyesini anlatırken genellikle tarihî kaynaklara sadık kalmıştır.[362]İbn Abbâd'ın oğlu ez-Zafir'in Kurtuba'nın valiliği sırasında öldürülmesi, İbn Abbâd'ın İspanyolların elçisi olan İbn Şâlîb'i öldürtmesi, Alfonso'nun Tuleytula şehrini istila etmesi, İbn Tâşfîn'in Endülüs'e gelmesi ve fakihlerin teşvikiyle Endülüs'ü saltanatına katması, İbn Abbâd'ın şehrini kahramanca savunması ve esir düşmesi, daha sonra da eşi ve kızlarıyla birlikte Ağmât'a sürülmesi, kızı Buseyne'nin esir düşmesi, bir tüccar tarafından satın alınması ve evlenmek için babasından izin alması gibi olaylar *Nefhü't-Tîb* adlı kitapta yer alır.[363] Bununla birlikte piyeste tarihle örtüşmeyen tamamen yazarın kurguladığı olaylara da yer verilmiştir.

[361] Mahmud Ali Mekkî, "el-Endelüs fî-Şiir Şevki ve Nesrih", s. 229- 230
[362] Mahmud Ali Mekkî, "el-Endelüs fî-Şiir Şevki ve Nesrih", s. 229; Muhammed Mendur, *a.g.e.,* s.91-92; Hüseyin Mücib Mısri. *el-Endelüs beyne Şevki ve İkbal: Dirase fi'l-edebi'l-İslâmî el-mukaren*, Haleb, Dârü'l-Va'y, 1994/1414. s.125
[363] el-Makkarî, *a.g.e.*.C. 4, s. 245-249, 284-285.

Buseyne'nin aşk hikâyesi, İbn Hayyun'un Aşk hikâyesi, Büsyne'nin Hassûn'la Ağmât'a gitmesi gibi olay ve unsurlar yazarın muhayyilesinin ürünüdür[364]

Emiretü'l-Endelüs adlı piyes teknik açıdan zayıftır. Yazar, kurguladığı aşk hikâyesinde tesadüfî ve masalımsı unsurlara daha çok yer vermiştir.[365]

4.2.2.4.3. Vaka Zamanı

Emiretü'l-Endelüs adlı piyeste zamana ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Eserin vaka zamanını, yer alan tarihî olaylar ve şahıslardan hareketle tespit etmek mümkündür.

Piyes, İbn Abbâd'ın oğlu ez-Zafir'in ölümünden birkaç hafta önce başlar ve İbn Abbâd, Ağmât'a sürülmesinden kısa bir süre sonra sona erer. Tarihî kaynaklara göre İbn Abbâd'ın oğlu ez-Zafir M.1078 yılında öldürülmüştür. İbn Abbâd, M.1097 yılında sürgün edilmiştir. Böylece vaka zamanının on birinci asrın son çeyreği olduğunu söylemek mümkündür.

Yazarın bu uzun zaman dilimini başarılı bir şekilde işlediğini söylemek güçtür. Eserde Buseyne, Hassûn'la ez-Zafir'in ölümünde birkaç hafta önce ilk defa buluşur. İkinci kez ise ilk görüşmeden iki ay sonra olur. Üçüncü kez ise İbn Abbâd'ın sürülmesinden sonra olur. Tarihî bilgilere göre ikinci ve üçüncü görüşme arasında yaklaşık on dokuz yıl geçer. Piyeste o iki görüşme arasında birkaç ay geçmiş gibi gösterilir.

Yazar, geri dönüş yaparak yirmi yıl önce meydana gelen İbn Hayyun'un aşk macerası ve İbn Abbâd'ın evlenmesini anlatır.

4.2.2.4.4. Mekân

Ahmed Şevki'nin *Emiretü'l-Endelüs* adlı eserindeki vaka, İbn Abbâd'ın hüküm sürdüğü İşbiliyye'de ve daha sonra sürgün edildiği Ağmât şehrinde cereyan eder. Yazar,

[364] Ahmed Heykel, *a.g.e.,* s.348; Mahmud Hâmid Şevket, *el-Mesrahiyyetu fi Şiiri Şevkî,* Kahire, Matbaatü'l-Muktataf ve'l-Mukattam, 1947. s. 123-124.
[365] Şevket, *a.g.e.* s. 125; Mahmud Ali Mekkî, "el-Endelüs fi-Şiir Şevki ve Nesrih", s. 229.

nadiren mekânlar ile ilgili bazı bilgilere yer verir. Piyeste Kurtuba şehri, fakihlerin ve ilmi faaliyetlerin yoğun bir şekilde bulunduğu yer olarak karşımıza çıkar.

Ahmed Şevki, eserinde kapalı ve açık olmak üzere birçok farklı mekânlara yer verir. Eserde saray, hapis ve ev kapalı mekânlar; çarşı, saray bahçeleri ve nehir kenarı ise açık mekânlar olarak karşımıza çıkar.

Ahmed Şevki'nin *Emiretü'l-Endelüs* adlı eserinde Endülüs, Afrika, Şam, Bağdat, İskenderiye, Ağmât, Mağrip, İşbiliyye, Kurtuba, Malaga, bahrü'z-Zukak gibi pek çok yerleşim yerinin adı zikredilir.

4.2.2.4.5. Şahıs Kadrosu

Emiretü'l-Endelüs adlı piyesin şahıs kadrosunda kurgu ve tarihî şahıslara yer verilir. Yazarın eserinin şahıs kadrosunda en çok Müslümanlara yer verdiği görülür.

4.2.2.4.5.1. İbn Abbâd

Abbâdîlerin son hükümdarı İbn Abbâd, romanın kahramanıdır. İbn Abbâd, cesur, cömert, mert, gururlu, onurlu ve nefsine düşkün bir hükümdar olarak karşımıza çıkar. İbn Abbâd, haysiyet ve şeref konusunda son derece hassastır. İspanyolları durduracak kadar gücü olmamasına rağmen kendisine dil uzatan İspanyol elçisini öldürür. İbn Abbâd, onuruna dokunduğunda elçinin yalvarması ve tehditlerine kulak asmaz. Kendini kurtarmaya çalışan İspanyol elçisinin büyük miktarda altın verme teklifini reddeder.

İbn Abbâd, ez-Zellaka savaşında büyük kahramanlık gösterir. Savaş sırasında dört defa at değiştirir. Murabıtlar İşbiliyye şehrine girdiğinde eline kılıcını alıp zırhsız kalkansız olarak yüz kişi ile şehrini savunmaya çalışır.

İbn Abbâd, mağrur bir liderdir. Milleti ve diniyle gurur duyar. Eserin farklı yerlerinde kendinden bahsederken "Arap Aslanı" ve "Endülüs Aslanı" diye kendini niteler.

İbn Abbâd, aynı zamanda sevecen ve merhametli bir babadır. Çocuklarını güzel bir şekilde yetiştirir. Kızının serbestçe yaşamasına izin verir. İstediği erkekle evlendirir. Eşini sever ve çok iyi bir şekilde muamele eder.

İbn Abbâd, hayatı tarihî bilgilerle sabit bir hükümdardır. Yazar, onun şahsiyetini büyük başarı ile çizer.[366] Tarihî kaynaklardaki İbn Abbâd, tahta çıktıktan sonra memleketini genişleterek birçok şehri istila eder. M.1070 yılında ele geçirdiği Kurtuba'da ez-Zafir adlı oğlunu vali olarak tayin eder. Fakat bir müddet sonra Tuleytula hükümdarının kışkırtmasıyla Hureyz İbn Ukkâşe adlı bir eşkıya, İbn Abbâd'ın oğlunu öldürüp şehri ele geçirir.

İbn Abbâd, Kral VI. Alfonso'ya yıllık vergi öder. VI. Alfonso'nun M.1085 yılında Tuleytula'yı ele geçirmesiyle İbn Abbâd, Murabıtların Sultanı Yûsuf b. Tâşfîn'den yardım alır. Murabıt-İbn Abbâd ortak ordusu İspanyolları hezimete uğratır. Yûsuf b. Tâşfîn, ülkesine döndükten sonra VI. Alfonso'nun yeni bir harekât başlatmasıyla Endülüs'e gider ve Endülüs'ün emirleri arasındaki anlaşmazlıkları görünce Endülüs şehirlerini birer birer ele geçirir. İbn Abbâd, şehrini savunurken Murabıtların eline esir düşer. Ailesiyle birlikte Ağmât'a gönderilir.

İbn Abbâd, çok cesur ve cömert olmakla birlikte başarısız bir hükümdardır. İyi bir şair olduğu için şairleri etrafına toplar ve onlara devletin önemli makamlarını verir. Eğlence meclislerine düşkündür.[367] Ahmed Şevki, İbn Abbâd'ın şahsiyetini çizerken tarihî gerçeğe sadık kalır.

4.2.2.4.5.2. Buseyne

Buseyne, İbn Abbâd'ın kızı ve eserin asıl kahramanıdır. Piyes onun ismini taşır. Buseyne, ideal bir genç kız olarak karşımıza çıkar. Asil kadının tüm özelliklerini taşıyan Buseyne ideal bir genç kızdır.[368]

---

[366] Lando, *a.g.e.* s.102.
[367] Lütfi Şeyban, "Mu'Temid-Alellah, İbn Abbâd" *DIA*, C. 31, 2006, s.388-390 ;el-Makkarî, *a.g.e.,* C. 4, s. 245-249
[368] Lando, *a.g.e.* s. 102

Buseyne eğitimli, cesur, çok zeki ve güzel bir prenses olarak karşımıza çıkar. Yirmi yaşlarında olan Buseyne, özgür bir şekilde yaşar. Sürekli erkek kıyafetiyle gezer. Kurtuba'dan İşbiliyye'ye tek başına yolculuk yapar. Sahaf çarşısındaki müzayedelere katılır. Nehirde tek başına kayık ile gezer. Saraydaki kişilere ve hizmetçilere iyi davranır. Onlarla arkadaşlık kurar.

Buseyne, babası gibi mağrurdur. Babasıyla, şehit düşen kardeşiyle ve doğduğu İşbiliyye'yle gurur duyar.

Özgürce yaşayan Buseyne, babasına ve ailesine başından geçen olayları, siyasî düşünceleri ile duygularını açıkça anlatır. *"Onu kuşatan tarihî arka planı olmasaydı onu Entelektüel modern genç bir kız sanabilirdik"*[369]

Savaşlarda da erkekler gibi çarpışır. Murabıtlar İşbiliyye'ye girdiğinde çok sevdiği şehrini ve babasını savunmak üzere kılıcını alıp atına biner. Babasının peşine düşer ve esir düşene kadar çarpışır. Buseyne, vatanını seven ve bu vatanın lideri olan babasını diliyle ve kılıcıyla savunur. Yazar, Murabıtları yermek ve İbn Abbâd'ı övmek amacıyla Buseyne'yi kullanır.

Buseyne'nin hayatı tarihî bilgi ve belgelerle sabittir. Tarihî kaynaklardaki Buseyne, annesi ve babası gibi güzel bir şairedir. Babası sürgüne gönderildiğinde o esir düşer ve İşbiliyye'nin tüccarlarından biri onu satın alır.

Tüccar onu kendi oğluyla evlendirmek istediğinde Buseyne, babasına bir mektup yazarak evlenmek için izin alır. Ağmât'a sürülen İbn Abbâd, kızının mektubunu okuyunca hayatta olmasına çok sevinir ve evlenmesine izin verir.[370]

4.2.2.4.5.3. Hassûn

Otuz yaşlarında yakışıklı bir gençtir. Zengin bir tüccarın oğlu olan Hassûn, ideal bir genç olarak karşımıza çıkar. Güzel bir şekilde yetiştirilen Hassûn, İspanyolca Arapça gibi

[369] Encil Butrus Sem'ân, "Suretü'l mer'ti fî mesrahiyyati Ahmed Şevkî," *Fusûl,* S. 1, s. 183-193.
[370] el-Makkarî, *a.g.e.*.C.4, s. 284-285.

dilleri bilir. Edebiyata ve ilme önem verir. Nadir ve değerli kitaplar ihtiva eden zengin bir kütüphanesi vardır.

Hassûn, Buseyne gibi ülkesini seven ve cesur bir savaşçıdır. İbn Abbâd'ın oğlu ez-Zafir'e karşı yapılan isyana karşı durur. Daha sonra da ez-Zellaka savaşına katılır ve büyük kahramanlık gösterir. Savaşta derin bir yara alıp hastalanır.

Vakur ve cesur olan Hassûn, terbiyesiyle ahlakıyla yakışıklığıyla Buseyne'nin dikkatini çeker. Hassûn, Buseyne'ye âşık olur ve daha sonra da onunla evlenir.

4.2.2.4.5.4. İbn Hayyun

İşbiliyye'de yaşayan bir edebiyatçıdır. İbn Hayyun genç yaşlarında fakir bir balıkçıdır. Sevdiği kadın İbn Abbâd'ı görünce onu bırakıp İbn Abbâd'a âşık olur ve onunla evlenir. Bunun için İbn Abbâd'a ve eşine karşı bir kin besler. Arkadaşı Ebü'l-Kasım sayesinde onlara karşı beslediği kin sevgiye dönüşür.

İbn Hayyun, son derece dindar, iyi kalpli ve cömerttir.[371] Temimî'nin hanında bulduğu mücevherler sayesinde Hassûn'un babasını düştüğü zor durumdan kurtarır. İbn Hayyun, İbn Abbâd'ın oğlu Zafir'in cenaze namazını kıldırır. İbn Hayyun, Buseyne gibi Murabıtların tehlikesini fark eder ve bu konuda düşüncelerini İbn Abbâd'a söyler.

İbn Hayyun, tecrübeli bir ihtiyardır. İbn Abbâd'ın kaldığı kaleye girmek için zindancıyı ikna eder. İbn Hayyun, İbn Tâşfîn'in İbn Abbâd'a karşı sert muamelesini değiştirmek için paralarını kullanır ve İbn Abbâd'ın kaldığı kaleden bahçeli güzel bir eve taşınmasını sağlar. Yazar, İbn Hayyun'u iyi insanların sorunlarını çözmek ve Hassûn'u övmek amacıyla kullanır.

[371] Şevket, *a.g.e.,* s.126.

4.2.2.4.5.5. Hureyz

Endülüs eşkıyalarındandır. Son derece zeki ve cesurdur. Hureyz, İbn Abbâd'ın oğlu Zafir'e karşı Tuleytula hükümdarıyla iş birliği yapar. Hureyz'ın yaptığı isyanın sonucunda Zafir ölür.

Tuleytula şehri düştükten sonra eski hükümdarı olan Zinnun'un mücevherlerini şehirden çıkarır. Mücevherlerle birlikte de kralın kardeşi Prens Butrus'u kaçırır. İspanyollar tarafından kuşatılan kaledeki Müslümanların serbest bırakılması şartıyla Prens Butrus'u serbest bırakır. Hureyz, handayken satın aldığı helvayı yedikten sonra uykuya dalar. Atları ve paraları soyulur.

Hureyz, vatanperverdir. Eşkıya olmasına rağmen İspanyollara karşı yapılan ez-Zellaka savaşına katılır ve İbn Abbâd'ı savaş sırasında korurken şehit düşer.

Hureyz, varlığı tarihî bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir. Tarihî kaynaklardaki Hureyz İbn Ukkâşe, cesur bir maceraperesttir. Kahramanlığından dolayı VI. Alfonso tarafından kabul edilir. Tuleytula hükümdarının adamlarından olan Hureyz, Kurtuba'ya gece vaktinde gizlice girerek İbn Abbâd'ın oğlu olan ez-Zafir'in sarayını basıp onu öldürür. Üç yıldan sonra İbn Abbâd'ın ordusu, Kurtuba'ya girdiğinde Hureyz'i öldürür.[372] Yazarın Hureyz'in şahsiyetini çizerken tarihe sadık kalmadığı görülür.

4.2.2.4.5.6. Ebu'l-Hasan (Hassûn'un Babası)

Zengin ve dürüst bir tüccardır. Ebu'l-Hasan iyi bir babadır. Tek oğlu olan Hassûn'u iyi bir şekilde yetiştirir. Üç gemisini kaybeder. el-Zehra adlı gemisi İskenderiye limanına giderken çıkan fırtına yüzünden mallarıyla birlikte denize batar. el-Cevza adlı gemisi ise Fas'a giderken deniz ortasında mallarıyla yanar. Es-Süreyya adlı gemisi de Frenklerin donanması tarafından kaçırılır.

[372] Ali Edhem, *el-Mu'tamid b. Abbad,* (Kahire) Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşadi'l Kavmî, (t.y.) s. 142-146

Ebu'l-Hasan, birbirlerini takip eden felaketlerden dolayı iflas eder. Zenginler, güzel evini satın almak için pazarlık yapmaya başlarlar. Bu durumdan Ebu'l-Hasan çok üzülür. İbn Hayyun, kılık kıyafetini değiştirerek handa bulduğu mücevherlerden bir inci bir gerdanlık ona verir.

Ebu'l-Hasan, çarşıda Buseyne'nin mücevherini satan Mağribî'den Buseyne'yi satın alarak onu kurtarır.

4.2.2.4.5.7. İbn Şâlîb

Kral Alfonso'nun İbn Abbâd'a gönderdiği Yahudi elçisidir. Harac almak için İşbiliyye'ye gelen İbn Şâlîb, para için kiyasetini kaybeder. Haracın eksik olduğunu iddia ederek haraç almayı reddetmeye kalkışır ve İbn Abbâd'ı tahkir eder.[373] İbn Abbâd, İbn Şâlîb'i tutuklar ve sarayına getirir. İlk önce suçunu inkâr eden İbn Şâlîb, suçunu itiraf eder. Kral Alfonso'nun elçisi olduğunu hatırlatarak İbn Abbâd'ı korkutmaya çalışır. İbn Abbâd'ın cezalandırmasında ısrarlı olduğunu görünce af diler ve ağırlığı kadar altın vererek canını kurtarmaya çalışır. İbn Abbâd, teklifini reddederek onu öldürtür.

İbn Şâlîb da varlığı tarihî bilgilerle sabit bir şahsiyettir. Tarihî kaynaklardaki İbn Şâlîb, İbn Abbâd'dan haraç almak için İşbiliyye'ye gelir. İşbiliyye'nin kapısı yakınlarında bir çadır kurar. İbn Abbâd'ın adamları, ona haracı teslim ettiğinde haracın eksik olduğunu iddia ederek haracı reddeder ve İbn Abbâd'ı tahkir eder. Bunun üzerine İbn Abbâd, onu yakalatır. İbn Şâlîb, af diler ve ağırlığı kadar altın vererek canını kurtarmaya çalışır. İbn Abbâd, "*bana Endülüs'le Kuzey Afrika'yı verirsen bile seni affetmem*" diyerek onu öldürtür.[374]

4.2.2.4.5.8. Mıklas

Mıklas, İbn Abbâd'ın şaklabanıdır. Korkak fakat çok zekidir. Mıklas, Buseyne'yle arkadaşlık kurar. İbn Abbâd'ı güldürmekten ziyade onunla alay ederek okuyucuyu güldürür.

---

[373] Şevket, *a.g.e., s.*126.
[374] el-Makkarî, *a.g.e.*. C. 4, s. 246; Edhem, *a.g.e.*.s. 203-204

Mıklas, Murabıtların Sultanı Yûsuf b. Tâşfîn'i eğlendirmek için gider. Fakat orada heyecanlanır. Yûsuf b. Tâşfîn'i güldürmek yerine kızmasına sebep olur. Yazar, Murabıtları eleştirmek için Mıklas'ı kullanır.

Emiretü'l-Endelüs adlı piyeste İbn Şâlîb'le gelen İspanyol heyeti ile İbn Abbâd'ın eşi, annesi ve hizmetçileri gibi ikinci ve üçüncü derece şahıslar arasında yer alır.

4.2.3. Karşılaştırma

4.2.3.1. Vaka Zamanı

Bu bölümde incelediğimiz eserler, Müslümanların egemenliği altındaki Endülüs'ün farklı dönemlerini ele almıştır. Türk edebiyatına ait üç eserde farklı dönemler ele alınırken Arap edebiyatına ait dört eserde ise iki farklı dönem ele alınır.

Türk edebiyatında Abdülhak Hâmid'in *Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's Sâlis* adlı eserinde vaka III. Abdurrahman döneminde geçer. İsmail Bey Gaspıralı, *Dârürrahat Müslümanları* adlı romanında vaka zamanı 19. Yüzyılın son yıllarında olsa da fetihten düşmesine kadar Endülüs'ün farklı dönemlerine dair bilgiler verir. Ahmet Cevat'ın *Endülüs Masalı* adlı romanında vaka Benî Ahmer Emirlik döneminde (1238-1492) geçer.

Arap edebiyatında ise Corci Zeydan'ın *Abdurrahman en-Nâsır* ile Abbâs Allam'ın *Abdurrahman en-Nâsır* adlı eserlerinde vaka III. Abdurrahman döneminde geçer. İbrahim el-Ahdeb'in *Rivâyetü'l-Vezir Ebi'l-Velid İbn Zeydûn ma' Vellâde Bintü'l-Müstekfî* ile Ahmed Şevki'nin *Emiretü'l-Endelüs* adlı piyeslerinde vaka Mülûkü't-Tavâ'if döneminde geçer.

Hem Türk hem de Arap edebiyatında III. Abdurrahman döneminin ele alındığı görülür. III. Abdurrahman dönemi Endülüs'ün en parlak dönemlerinden sayılır. Bu dönem ile ilgili Türk ve Arap edebiyatında üç eser vardır.

Edebî faaliyetleriyle ön plana çıkan Mülûkü't-Tavâ'if dönemi, Arap yazarların dikkatini çekerken Türk yazarların pek dikkatini çekmez.

4.2.3.2. Mekân

İncelediğimiz eserlerde Endülüs'ün payitahtları olan Kurtuba ve Gırnata şehirleri önemli bir yer alır. Bu iki başkentte Müslümanların inşa ettiği önemli eserlere temas edilir.

Türk edebiyatında Abdülhak Hâmid'in *Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's Sâlis* adlı eserinde olaylar Kurtuba'da geçer. İsmail Bey Gaspıralı'nın *Dârürrahat Müslümanları* adlı

romanında olayların büyük bir kısmı Gırnata'da geçer. Eserde bazı olaylar, Kurtuba'da geçer. Ahmet Cevat'ın *Endülüs Masalı* adlı romanında olaylar Gırnata'da geçer.

Arap edebiyatında ise Corci Zeydan'ın *Abdurrahman en-Nâsır* adlı romanında olaylar Kurtuba'da geçer. Abbâs Allam'ın *Abdurrahman en-Nâsır* adlı piyesinde olayların çoğu Kurtuba'da geçerken bir kısmı Semmure şehrinde geçer. İbrahim el-Ahdeb'in *Rivâyetü'l-Vezir Ebi'l-Velid İbn Zeydûn ma' Vellâde Bintü'l-Müstekfî* adlı eserinde olaylar Kurtuba'da geçer. Ahmed Şevki'nin *Emiretü'l-Endelüs* adlı piyesinde ise olaylar İşbiliyye'de geçer.

Hem Türk hem de Arap edebiyatında Endülüs'teki Emevî devletinin başkenti Kurtuba, ortak mekân olarak karşımıza çıkar. Kurtuba Arap edebiyatına üç eserde Türk edebiyatında bir eserde mekân olarak karşımıza çıkar. Gırnata'ya Arap edebiyatında rastlanmazken Türk edebiyatında iki eserde mekân olarak işlenir.

Mekân bağlamında da bazı yazarların eserlerinde tarihî mekân ve eserlerden söz ettikleri görülür. Türk edebiyatında Abdülhak Hâmid, *Tezer*'de Kurtuba Camisi'ni, Ahmet Cevat *Endülüs Masalı*'nda Elhamra Sarayı'nı zikrederken İsmail Bey Gaspıralı, *Dârürrahat Müslümanları'*nda Gırnata'daki Elhamra Sarayı ile Kurtuba Camisi'nden ayrıntılı bir şekilde söz eder.

Arap edebiyatında ise Corci Zeydan, *Abdurrahman en-Nâsır* adlı romanında Kurtuba'daki Zehra Sarayı ile Kurtuba Camisi'nden ayrıntılarıyla söz ederken Abbâs Allam, *Abdurrahman en-Nâsır*'da Zehra Sarayı ile Kurtuba Camisi'ne temas eder. Ahmed Şevki *Emiretü'l-Endelüs'*de İşbiliyyeve Kurtuba saraylarının isimlerini zikreder.

4.2.3.3. Karakterler

İncelediğimiz eserlerde yazarların şahıs kadrolarında yer verdiği kişileri Arap ve İspanyollar olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Türk edebiyatında Abdülhak Hâmid'in *Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's Sâlis* adlı eserinde Melik Abdurrahman ile Ahmet Cevat'ın *Endülüs Masalı* adlı romanında Muhammed gibi Arap Müslüman karakterler iyi karakterler olarak karşımıza çıkarlar.

Abdülhak Hâmid'in *Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's Sâlis* adlı eserinde Rişar ile Ahmet Cevat'ın *Endülüs Masalı* adlı romanında Pedrigo gibi İspanyol karakterler kötü karakterler olarak karşımıza çıkar.

Arap edebiyatında ise Arap karakterleri kötüler ve iyiler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Eserlerde iyi olanların kötü olanlardan daha fazla olduğunu görürüz. Corci Zeydan'ın *Abdurrahman en-Nâsır* adlı romanında Said ve İbn Abdülber ile Abbâs Allam'ın *Abdurrahman en-Nâsır* adlı piyesinde İbn Haccâc ve İbn Abdülber, kötü karakterler olarak karşımıza çıkarken eserlerde diğer karakterler iyi vasıflara sahiptirler.

Arap edebiyatına ait eserlerde Arap karakterlerle karşılaştırıldığında İspanyol karakterlerin daha az ve eserlerde pek etkili olmadıkları dikkat çekicidir. İbrahim el-Ahdeb'in *Rivâyetü'l-Vezir Ebi'l-Velid İbn Zeydûn ma' Vellâde Bintü'l-Müstekfî* adlı piyesinde ve Corci Zeydan'ın *Abdurrahman en-Nâsır* adlı romanında İspanyol karakterler yoktur. Abbâs Allam'ın *Abdurrahman en-Nâsır* adlı piyesinde ise Alfonso, vatanını Araplardan kurtarmak için mücadele eden vatanperver bir İspanyol'dur. Ahmed Şevki'nin *Emiretü'l-Endelüs* adlı piyesinde kral Alfonso'nun küstah elçisi olan İbn Şâlîb para için kiyasetini kaybederek İbn Abbâd'ı tehdit etmekten çekinmeyen bir İspanyol'dur.

İncelediğimiz eserlerde tarihî karakterlere baktığımızda tarihî şahısların Arap edebiyatına ait eserlerde Türk edebiyatına ait olan eserlerden daha fazla olduğu görülür. Türk Edebiyatında sadece Abdülhak Hâmid'in *Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's Sâlis* adlı eserindeki Melik Abdurrahman tarihî şahsiyet olarak karşımıza çıkarken, Arap edebiyatına ait eserlerde III. Abdurrahman, Zehra, İbn Abdülber, İbn Hacâc, Ümeyye b. İshak, Emir Abdullah, İbn Abbâd, Buseyne, Hureyz, Vellada, İbn Zeydun ve Ebu Amir gibi birçok tarihî şahsiyete yer verilir.

Endülüs'ün en büyük hükümdarlarından III. Abdurrahman, her iki edebiyatta ele alınır. Türk edebiyatında Abdülhak Hâmid'in *Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's Sâlis* adlı eserindeki Melik Abdurrahman'ın şahsiyeti müşfik, adil, ahlâklı, halk için kendi saadetini feda eden, kendisini vatanının idaresine adamış bir hükümdar olarak çizilir. Arap edebiyatında Corci Zeydan, *Abdurrahman en-Nâsır* adlı romanında onu ilim, müzik ve

edebiyatı seven, zayıf bir şahsiyetli müsrif bir hükümdar olarak çizer. Abbâs Allam, *Abdurrahman en-Nâsır* adlı piyesinde ise Abdülhak Hamid gibi, III. Abdurrahman cesur, adil, hoşgörülü ve hayatını devlete ve halka huzur ve barış sağlamak için geçiren bir hükümdar olarak karşımıza çıkar.

4.2.3.4. Eserlerdeki Çatışma

İncelediğimiz eserlerde çatışmaları, Müslüman-Hristiyan çatışması ve Müslümanların birbirleriyle çatışması olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Türk edebiyatında Müslüman-Hristiyan çatışması ön plana çıkarken Arap edebiyatında Müslümanlar arasındaki çatışma ön plana çıkar.

Türk edebiyatında Abdülhak Hâmid'in *Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's Sâlis* adlı eserinde Endülüs'ün en parlak döneminde bile Hristiyanların Müslümanlara karşı kin ve nefret beslediklerini görürüz. Tezer'in fakir nişanlısı Rişar mutaassıp bir İspanyol'dur. Düşman olarak gördüğü Melik Abdurrahman'dan nefret eder. Bu nefretin sebebi ise Melik Abdurrahman'la aynı dinden olmamasıdır. Sonunda halk arasında fitne çıkararak Tezer'in ölümüne sebep olur. Eserde Müslümanlarda ve Hristiyanlarda dinî bir taassup vardır. Müslümanlar, hükümdarlarının yabancı bir kız tarafından büyülendiğine inanırken Hristiyanlar, özellikle de Ruhbanlar kendilerinden bir kızın ihtida ettiği için öfkelidirler. Ahmet Cevat'ın *Endülüs Masalı* adlı romanında Müslüman-Hristiyan çatışması ve bu iki grubun arasındaki düşmanlıktan söz edilir. Tarihin her döneminde ve her yerde Müslümanların Hristiyan tebaadan kötü muamele gördüklerine inanan yazar, bu düşmanlığın sebebi olarak Hristiyanları gösterir. Öte yandan söz konusu eserde Müslümanların İspanyollara düşman olarak baktıkları görülür. Çatışma Muhammed ile İspanyol komşusu Pedrigo arasında meydana gelir.

Arap edebiyatında ise İbrahim el-Ahdeb'in *Rivâyetü'l-Vezir Ebi'l-Velid İbn Zeydûn ma' Vellâde Bintü'l-Müstekfî* adlı piyesinde çatışma Vellade için İbn Zeydun ile Ebu Amir arasında olur. Corci Zeydan'ın *Abdurrahman en-Nâsır* adlı romanında çatışma Müslümanlar arasında olur. Endülüs'ün hükümdarı III. Abdurrahman ile Fatımîlerin casusu olan Said

arasında olur. Fatımîler, III. Abdurrahman'ı ortadan kaldırmaya çalışır. Abbâs Allam'ın *Abdurrahman en-Nâsır* adlı piyesinde çatışma Müslümanlar arasında olur. Endülüs'ün hükümdarı III. Abdurrahman ile İspanyollarla işbirliği yapan muhalifleri arasında olur. III. Abdurrahman'ın muhalifleri İbn Hacâc ve Ümeyye b. İshak, III. Abdurrahman'ı bitirmek için İspanyollarla işbirliği yaparlar. Ahmed Şevki'nin *Emiretü'l-Endelüs* adlı piyesinde Müslüman-Hristiyan çatışması ve Müslümanlar arasında çatışma olmak üzere iki çatışmaya yer verilse de Müslümanlar arasındaki çatışma ön plandadır. Piyesteki çatışma İşbiliyye hükümdarı olan İbn Abbâd ile Kuzey Afrika'dan gelen Murabıtlar arasında meydana gelir.

Eserlerini incelediğimiz Türk yazarlar Müslüman-Hristiyan çatışmasına önem verirken Arap yazarlar, Müslümanların kendi arasındaki çatışmaya dikkat çekmeye çalışırlar.

4.2.3.5. Endülüs Medeniyetine Bakış

Yazarların çoğu, Endülüs medeniyetine dikkat çekmeye çalışır. Bu medeniyete dair bilgi verirler.

Türk edebiyatında Endülüs medeniyeti, İsmail Bey Gaspıralı'ın *Dârürrahat Müslümanları* adlı romanında önemli bir konu teşkil eder. İsmail Bey Gaspıralı, Endülüs'ün gelişmesine işaret eden bilgiler aktarır. Endülüs'te yetişen çok sayıda âlimin çok fazla eser bıraktıklarını, halifelerin ilmî faaliyetleri desteklemelerini, diğer ülkelerden âlimler ve kitapları Endülüs'e getirmek için büyük para harcayarak özel elçiler gönderdiklerini, saraylarını âlim ve müelliflerin meclisine ve umumî encümen-i dâniş dairesine dönüştürdüklerini ve ülkede binlerce cilt içeren; halka ve öğrencilere açık onlarca kütüphane oluşturduklarını ifade eder. Yazar, Endülüs Medeniyetinin Avrupa milletlerine örnek teşkil ettiğine inanır. Batı medeniyetinin Endülüs kütüphanelerinden ve medreselerinden yararlandığından Avrupa'da yayılan bilim ve fennin Endülüs'ten öğrenildiğinden söz ederek Endülüs'ü Avrupa'nın hocasını saymak mümkün olduğunu ifade eder. Romanda Endülüs medeniyetinin yıkılmayıp devam etmiş olsaydı Avrupa medeniyetinden daha yüksek ve insanlar için saadet ve huzur veren bir medeniyet olacağından bahsedilir.

Arap edebiyatında Corci Zeydan'ın *Abdurrahman en-Nâsır* adlı romanında III. Abdurrahman'ın döneminde ilme edebiyata gösterilen ilgiden, halifenin ve devlet adamlarının kitaplara büyük önem verdiklerinden, kitap ticaretinin revaç görmesinden, o dönemde kütüphanelerin yaygın olmasından söz edilir.

Abbâs Allam'ın *Abdurrahman en-Nâsır* adlı piyesinde III. Abdurrahman'ın döneminde ilim ve edebiyata gösterilen ilgiden, devlet adamlarının âlimlere önem vermesinden, onların diğer ülkelerinden kitapları getirmek için elçiler gönderdiklerinden, kitap edinme konusunda devlet adamları ve halkın yarışmalarından bahsedilir.

Ahmed Şevki'nin *Emiretü'l-Endelüs* adlı piyesinde Mülûkü't-Tavâif döneminde kütüphanelere, edebiyata ve kitaplara önem verilmesine, kitap ticaretinin revaç görmesine, kitap edinme konusunda halkın yarışmasına temas edilir.

4.3. ENDÜLÜS'ÜN YIKILIŞ DÖNEMİ

4.3.1. Türk Edebiyatı

4.3.1.1. Seydî Yahya

Şemseddin Sâmî'nin 1875 yılında kaleme aldığı *Seydî Yahya* adlı eseri, yeni Türk edebiyatında konusunu Endülüs tarihinden alan ilk edebî eserdir. *Seydî Yahya,* beş fasıldan oluşan bir faciadır.

Piyeste Endülüs Halifesi Ebu Hasan'ın amcazadesi Seydi Yahya'nın macerası işlenir. Yazar, Seydî Yahya'nın masumiyetini göstermek amacıyla bu eseri kaleme alır. "İfâde-i Merâm" başlığını taşıyan bölümde şu ifadeler yer alır:

"Şeydi Yahya'nın avâkıb-ı hâli tarihe tevâfuk etmez, diye itiraz olunmamalıdır; çünkü zaten başlıca maksadım, evvel ve âhiri beyninde münasebet aldıramadığım - öyle bir racülü - kendisine hiç yakıştıramadığım - öyle bir lekeden kurtarmaktır." [375]

4.3.1.1.1. Özet

Endülüs Halifesi Molla Ebu Hasan'ın amcazadesi kırk beş yaşındaki Seydî Yahya, İspanyol ordusu tarafından kuşatılmış Raze kalesinin muhafızıdır. Kaleyi teslim etmek istemeyen Seydî Yahya, kale halkını açlıkla karşı karşıya bırakır. Açlık yüzünden kalede çok sayıda kadın ve çocuk ölür. Yahya bu durumdan dolayı vicdan azabı çeker. Ona bir hayalet görünür. Hayalet, halkı ölüme terk etmeyip düşmana kaleyi teslim etmesi gerektiğini söyler. Seydî Yahya, hayaletin sözleri ve halkın yalvarmasından derinden etkilenerek kale halkını teslim olma istekleri doğrultusunda serbest bırakır. Halk, teslim olurken Seydî Yahya arkadaşlarıyla birlikte iç kaleye çekilip ölene kadar direnmeye karar verir.

Seydî Yahya'nın yanında çalışanlardan Zeyd, para almak vaadiyle nöbetçi olduğu bir gece uyuyan Seydî Yahya'nın cebinden kale anahtarlarını aldıktan sonra düşmanın kaleye

[375] Şemseddin Sâmî, *Seydi Yahya,* İstanbul, Tasvir-i Efkâr Matbaası, 1292/1876. s. 4. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

girmesini sağlar. Seydî Yahya İspanyolların eline esir düşer. Kaştale'de suçlu ve suçsuz insanların konduğu bir zindana atılır. Seydî Yahya, vatana ihanet suçundan hapishanede yatan Pedro ile aynı hücreye konulur. Pedro, Yahya'yı aldatarak cübbesini ve mührünü alıp kendisini Yahya diye tanıtarak İspanyol kral ve kraliçesinin hizmetine girer ve birçok bölgenin ele geçirilmesini sağlar.

Aradan on altı yıl geçer. Seydî Yahya, İspanyol kral ve kraliçesinin çıkardığı genel afla hapishaneden çıkar. Bir İspanyol ailesinin yanında köle olarak çalışan kızını tesadüfen bulur. Seydî Yahya, kral ve kraliçenin huzurunda adını kirleten hain Pedro'nun dolaplarını anlatır. Kral, Pedro'yu yeniden hapse atar. Aynı zamanda Seydî Yahya'yı takdir eder ve dilediği yere gidebileceğini belirterek serbest bırakır.

4.3.1.1.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Piyesin olayları Benî Ahmer'in son döneminde meydana gelir. Şemseddin Sâmî, o dönemde Müslümanların kaldıkları zor durumu ele alır. Endülüs Halifesi Molla Ebu Hasan'ın amcazadesi olan Seydî Yahya, Endülüs'teki Benî Ahmer Devleti'ne bağlı olan Râze şehrinin muhafızdır. İspanyollar, Râze şehrini kuşatırlar. Seydî Yahya'nın İspanyollarla yaptığı mücadelede pek çok askeri şehit düşer. Bunun için az sayıda askerle birlikte kaleyi muhafaza etmeyi çalışır. Fakat şehrin halkı açlıktan ölmeye başlar. Seydî Yahya, şehri kuşatan İspanyolları gözetirken küçük bir çocuğun ölmesine şahit olur. Yazar, eserin ilk sahnelerinde Müslümanların maruz kaldıkları kuşatmalara dikkat çeker. Kuşatma sonucunda binlerce insan açlıktan ölür:

"Kadın: (...) oğlum öldü! Artık yaşamak istemem. On gün evvel dört oğlum vardı! Bugün hiç yoktur.

İhtiyar: benim de sekiz ay evvel üç oğlum, dört torunum vardı; bugün bir tane yok!..." (*Seydî Yahya*, s. 21)

Halk zor bir durumdadır. Ona rağmen Seydî Yahya, kaleyi düşmanlara teslim etmek istemez. Esir olmaktansa ölmeyi tercih eden Seydî Yahya, halkı İspanyollara teslim

etmemesinin bir görev olduğuna inanır. Aynı zamanda bu görevi yerine getirirken binlerce insanın açlıktan ölmesini engelleyemez ve bundan dolayı kendini suçlu hissetmeye başlar. Mezarlıkta görülen bir hayalet, Seydî Yahya'ya, kaleyi teslim etmesini söyler.

Hayaletin bir esir için kendi canını feda eden bir kahramana ait olduğu söylenir. Seydî Yahya, ak sakallı hayaletten derinden etkilenir. Öte yandan da Seydî Yahya, açlıktan ölenlerin akrabalarının bu ölümlere "sebep olanlara" beddualarını işitir.

Açlıktan ölüm her aileye ulaşır. Ölüm, Seydî Yahya'nın ailesine gelir. Seydî Yahya'nın kâhyası Osman, sabah erken ona kötü haberler götürür. Açlıktan kızını kaybeden Osman, Seydî Yahya'nın karısının öldüğünü ve küçük kızının ölebileceğini söyler.

Diğer yandan Tüccar İbrahim, İspanyollardan kalenin teslim edildiği takdirde Müslümanların malına ve canına dokunulmayacağını ifade eden mektubu Seydî Yahya'ya getirir. Seydî Yahya, düşmanlara güvenmez ve gelen mektuba da inanmaz. Ölüm haberleri, hayaletin tasviyesi ve İbrahim'in ısrarıyla Seydî Yahya, kararı halka bırakmak zorunda kalır. Açlıktan dolayı halk teslim olmayı tercih eder. Halk, Seydî Yahya'ya şöyle yalvarır:

"Ahali: (Hepsi bir ağızdan)

Kemâl-i hicapla sığındık size;

Aman, vatandaşlar! Bir çare bize!

Halimiz

Pek yaman!

Kalmadı sabır ü tahammül!

Zaafımız

Derdimiz

Her gün etmede tekemmül

Zaruridir bu tenezzül

Aman! Ruhsat! Arkadaşlar!

Teslim olalım!...." (*Seydî Yahya*, s. 41-42)

Halk teslim olmayı tercih ederken kaledeki askerlerin hepsi Seydî Yahya'yla birlikte iç kaleye çekilerek savaşmayı tercih eder. Seydî Yahya, adamlarıyla iç kaleye çekilirken kızı Emine'yi Osman'a emanet eder. Seydî Yahya, Osman'a kızının ismini değiştirip ölmüş kızının ismi olan Halime ile adlandırmasını ve hiç kimseye onun Seydî Yahya'nın kızı olduğunu söylememesini tavsiye eder.

Bu sırada Zeyd, koşarak kimsesiz olduğunu ve vatan uğruna ölmek istediğini beyan ederek iç kalede kalmak için Seydî Yahya'ya yalvarmaya başlar. Seydî Yahya, Zeyd'in kalmasına izin verir. Para karşılığı Seydî Yahya'yı bir hileyle teslim etmeye dair düşmanla anlaşma yapan Zeyd, iç kalede kalır ve amacına ulaşmak için bir fırsat bekler. Bir hafta sonra kale nöbet sırası Zeyd'e gelir. Zeyd, şüphe uyandırmamak için kendisini vatanperver göstermeye çalışır:

"Seydî Yahya: Bu gece nöbetçi sensin değil mi?

Zeyd: Evet, bu geceyi ben dört gözle bekliyordum; çünkü buraya geleli hizmet görmedim! Ben buraya rahat etmeye gelmedim; vatana hizmet etmeye ve nihayet vatan uğrunda ölmeye geldim!..." (*Seydî Yahya*, s. 54)

Hâlbuki para düşkünü Zeyd, aslında vatan uğruna ölenlerin ahmak olduklarını düşünür. Onun için para vatandan daha önemlidir:

"Aman Yarabbi! Âlemde ne de ahmak adamlar vardır. (...) Vatan! Vatan dediğin nedir? Şu toprak mı? Sanki kürre-i arzın üstünde toprak kıtlığı varmış! Burası zapt olundu.

Peki! O vakit burasını beğenmezsem, istediğim yere gider yaşarım! Yeter ki fülüs olsun, fülüs! Vatan da odur. Hamiyet de o!" (*Seydî Yahya*, s. 52)

Seydî Yahya'nın tahmin ettiği gibi kral, verdiği sözü tutmayarak ahaliyi esir alır. Kralın vaadinde durmadığını ve kendi kızının esir olarak alındığını gören Seydî Yahya, ahaliyi kurtarmak için derhal düşmanlara saldırma kararı alır. Fakat Zeyd, dış kale kapısının İspanyollar tarafından kapatıldığını söylediğinde bu karardan vazgeçer. Kaleden çıkabilmek için kapının açılmasını yani sabahı beklemek zorunda kalır. Kaledekiler, ellerinde kalan son yiyeceklerini yedikten sonra uyumaya giderler. Seydî Yahya da Zeyd'e nöbet ile ilgili talimat verdikten sonra uykuya dalar.

Seydî Yahya uyuduktan sonra Zeyd, cebinden anahtarı alır, fenerle düşmana işaret verir ve İspanyollar geldiğinde onlara iç kalenin kapısını açar. Zeyd, hep ihaneti karşısında alacağı parayı düşünür.

Seydî Yahya, rüyasında düşmanların kızını öldürmeye çalıştıklarını görür. Uykudan uyandığında etrafındaki İspanyol askerlerini görür. Onlardan bir kişiyi öldürüp birkaçını yaralar. Mecali kalmayınca kılıcını düşmanlara teslim etmemek için onu kırar. Bu esnada Zeyd'i tehdit eder. Zeyd, çok korkar ve ihanetin bedelini hemen öder. Ansızın çıkan bir hayalet Zeyd'in canını alır.

Seydî Yahya, ömür boyu hapis cezası alır ve Kaştele'de bir hapishanede yatar. Seydî Yahya, müebbet hapis cezasıyla mahkûm olan vatan haini Pedro ile aynı zindana yerleştirilir. Hapishane masum mahkûmlarla doludur. Mahkûmların arasında yapılan konuşmada İspanya'da adalet sisteminin bozuk olduğu anlaşılır. Mahkûmların kimisi, canını kurtarmak için katil olur. Kimisi de iftiraya uğrayarak hapsedilir. Zindancı Karlo, hapishanedekilerin durumunu şöyle dile getirir:

"Zindancı: (kendi kendine)zavallı adamlar!... Çoğu kabahatsiz!... Kimi on sene, kimi yirmi sene, kimi ömrü oldukça bu zindanda durmaya mecbur!..." (*Seydî Yahya*, s. 96-97)

Zindanda da adalet yoktur. İspanyol mahkûmların her gün hapishanenin avlusuna çıkma hakları varken, Seydî Yahya ve iki arkadaşı bu haktan mahrumdurlar. Ayrıca Seydî Yahya'nın ayaklarını zincirlerle bağlarlar. Böylece Şemseddin Sâmî, İspanyolların Müslümanlara karşı adaletsizliğini ortaya koyar.

Pedro, Seydî Yahya'nın kimliğini öğrendiğinde hapishaneden çıkmak için ondan kıyafetlerini ister. Seydî Yahya, sormadan düşünmeden elbiselerini ve mührünü Pedro'ya verir. İyi kalpli zindancı da Pedro'ya yardım eder. Zindancı, Seydî Yahya kimliğine bürünen Pedro'nun hapishanenin müdürüyle görüşmesini sağlar. Pedro, Seydî Yahya olarak Müslümanlara karşı İspanyollarla işbirliği yapmaya hazır olduğunu söyler ve hürriyetine nail olur. Daha sonra Seydî Yahya'nın kimliğiyle Müslümanlara karşı savaşır. Böylece Müslüman halk nezdinde Seydî Yahya hain olur. Seydî Yahya'nın en yakın arkadaşlarından biri olan Osman son derece öfkelenir:

"Osman: (...) Seydî yahya zindan kapısın görür görmez hamiyeti ayak altına alarak düşmana dehâlet etmeye başladı! (...) bu son senelerde düşmanın zapt ettiği şehirlerin çoğu onun kılıcı sayesinde zapt olunmuştur!" (*Seydî Yahya*, s. 133)

Şemseddin Sâmî, Hristiyan İspanyol idaresinde yaşayan Müslümanların ezildiğini ve zulme maruz kaldıklarını göstermek üzere dördüncü faslın bazı sahnelerini düzenler.[376] Seydî Yahya'nın yakınları olan Halime, Osman ve Yusuf, Don Francesco ve Donna Arabella'nın evinde hizmetçi olarak yaşarlar. Orada İspanyolların kötü muamelelerine maruz kalır ve günlerini eziyet çekerek geçirirler. Osman, Yahya'nın hapishaneden çıktığını öğrendiğinde ona bir mektup gönderir. Mektupta Halime'yi yaşadığı zor hayattan kurtararak yanına almsını ister. Fakat mektubuna Seydî Yahya'dan (gerçekte Pedro) bu cevap alır:

"Ben gerçek dehalet etmedim; bu bir tuzaktır; düşmanı bu tarikle berbat edeceğim; sonra gelip kızımı alırım! Sakın muradıma nail olmazdan evvel yanıma gelme, mektup da yazma,..." (*Seydî Yahya*, s.134)

[376] Enginün, a.g.m. s. 39

Osman, Seydî Yahya'nın (gerçekte Pedro) İspanyollara karşı savaşmasını ve kızını esaretten kurtarmasını beklese de bir süre sonra Seydî Yahya'dan ümidini keser. Onun hain olduğuna inanmaya başlar.

On altı yıl geçer. Seydî Yahya'nın kralla birlikte Kaştale'ye geldiğini duyan Osman, zor durumda kalan Halime'yi alması için ona yeni bir mektup yazar. Bu sırada Yusuf, Halime ile kardeş olmadığını babasından öğrenir ve ona âşık olur. Halime, Yusuf'un değiştiğini fark eder. Yusuf, dayanamayıp Halime'ye aşkını açıklar. Halime, gerçeği öğrendiğinde çok etkilenir ve kısa bir müddet sonra Yusuf'a âşık olur.

Kral Ferdinando ve kraliçe Kaştele'ye geldiğinde genel af çıkar. Seydî Yahya, tahliye edilir. Seydî Yahya, Pedro'nun ihanetini gösteren takkesiyle dolaşırken tesadüfen kızının bulunduğu eve gelir. Osman'la konuşur ve Halime'nin elinden su içer. Fakat onu gören Don Francesco, takkesinde hain olduğunu gösteren bir yazının bulunduğunu söyleyerek onu kovar.

Seydî Yahya, giderken Osman'ın cebinden düşmüş bir mektup bulur. Mektubu okuduktan sonra eve dönerek Osman'a bu mektubun ne olduğunu sorar. Osman'ı tanıyan Seydî Yahya kızına kavuşur. Fakat kendisine dikkat çekmek istemeyen Seydî Yahya, evden uzaklaşır. Seydî Yahya gittikten sonra Pedro'nun gönderdiği beş asker Don Francesco'nun evine gelerek Osman ve çocuklarını alıp hapishaneye koyarlar.

Pedro, sırrının ifşa olmaması için Seydî Yahya'nın yakınlarını ortadan kaldırmaya çalışır. Karlo'dan onları hapishanede tutmasını veya öldürmesini talep ederken af kapsamında Seydî Yahya'nın serbest bırakıldığını öğrenir ve telaşa kapılır. Seydî Yahya'nın yeniden hapsedilmesi emrini verir. İyi kalpli Karlo, bu durumdan rahatsız olur ve Pedro'nun emirlerini yerine getirmez.

Yakınlarını kurtarmak isteyen Seydî Yahya gizlice Kraliçe İzabella ve Kral Ferdinando'nun tahtlarının bulunduğu salonda saklanır. Kraliçe İzabella ve Kral Ferdinando Malaga'da çıkan bir isyanı bastırmak üzere Seydî Yahya'yı (gerçekte Pedro) oraya

göndermeyi düşünürler. Kraliçe, devlete verdiği hizmetlerden dolayı Seydî Yahya'yı (gerçekte Pedro) överken Ferdinando, milletine ve vatanına ihanet ettiği için onu sevmez:

"İzabella: Doğrusu, biz Seydî Yahya'ya çok borçluyuz! Zapt ettiğimiz yerlerin çoğu onun hamiyetiyle zapt olundu!.. Bize o kadar muhabbeti, o kadar sadakati vardır ki, bizim için kendi milleti, kendi vatanı aleyhinde bulunur! (...)

Ferdinando: Evet! Bize çok hizmetler etti; etmektedir. Kendisine borçlu olduğumuzu bilirim… Lakin asıl benim kalbimi sorarsan, ben kendisine muhtacım; lakin kendisini hiç sevmiyorum." (*Seydî Yahya*, s. 179-180)

Bu sırada Seydî Yahya, onlara yaklaşarak adalet istediğini söyler. Seydî Yahya'nın (gerçekte Pedro) yakınlarını haksız yere hapsettiğini dile getirir. Kral, Seydî Yahya'nın (gerçekte Pedro) görevlendirilmediği işlere karışmasına kızarak mahkûmları ve Seydî Yahya'yı (gerçekte Pedro) huzuruna çağırtır. Gerçek ortaya çıkınca Kral, Pedro'nun nişanlarını ve kullandığı kılıcı alır. Seydî Yahya'ya kılıcı verir. Pedro'nun zindana atılmasını emreder. Kraliçe de boynundan gerdanlığını çıkarıp Halime'ye takdim eder. Ferdinando, Seydî Yahya'ya ne istediğini sorar. Seydî Yahya, dilediği yere gitmekte serbest bırakılmasını ister. Ferdinando, Seydî Yahya'nın istediği yere gitmesine izin verir.

Eserde Ferdinando adil bir hükümdar olarak gösterilir. *"İspanyol adaletini yüceltmek için değil, eserin bu sonuca doğru yürümesini sağlamak amacıyla yazarın düzenlediğini düşünmek daha doğrudur*." [377]

Piyeste sadakat, sabır ve fedakârlık kavramları öne çıkar. Osman, on altı yıldır çektiği sıkıntılara rağmen Seydî Yahya'ya sadık kalır. Halime'yi son ana kadar kendi kızı gibi sevip korur. "Sadakatin sonucu daima hayırdır" mesajını veren Piyes, "Yaşasın sadakat" ifadesiyle biter.[378]

[377] Enginün, a.g.m. s. 39
[378] Enver Töre, *Şemseddin Sâmî'nin Tiyatroları: Besa yahut Ahde Vefa, Seydi Yahya, Gave*. İstanbul, Assos Yayınları, 2008. s. 23,31.

Şemseddin Sâmî, *Seydî Yahya* adlı piyesini kimlik değiştirme, hayalet, tesadüf gibi unsurlarla doldurarak macera piyesi haline getirir:

"*Tarihî başlayan Seydî Yahya piyesi, bir noktadan sonra macera piyesi haline bürünür. Oyunda kimlik değiştirme, iyilik yaptığının ihanetine uğrama, uzun zaman hücrede kalma, birbirini kardeş sananların böyle olmadığını öğrendikten sonra aşklarının farkına varması, tesadüfün rolü, mektup, mühür gibi eşyaların gerçeği ifşadaki rolü gibi macera türü eserlerin motiflerine rastlanır."* [379]

Şemseddin Sâmî, tarihî gerçeğe sadık kalmaz. Tarihî kaynakların büyük ihanetinden söz ettiği Seydî Yahya'yı bir entrikanın kurbanı olarak gösterir. Şemseddin Sâmî'nin Seydî Yahya'ya karşı aldığı tavır, Müslümanları savunma arzusuna bağlamak mümkündür.[380]

4.3.1.1.3. Vaka Zamanı

Şemseddin Sâmî'nin *Seydî Yahya* adlı piyesindeki vaka zamanı şu ifadeler ile verilir:

"Vak'a hicretin dokuzuncu asrının nihayetiyle onuncu asrın ibtidalarında İspanya'da cereyan eder" (*Seydî Yahya*, s. 8)

Böylece eserdeki vaka, Hicrî dokuzuncu yüzyıl sonu ile onuncu yüzyılın başında geçer. Vaka zamanı on altı yıldır. Vaka zamanı, tarihî bilgilere göre 1489 yılında gerçekleşen kalenin kuşatmasıyla başlar, Gırnata Emirliğine karşı İspanyolların açtığı savaş yıllarını kapsar ve Gırnata'nın İspanyolların eline geçmesinden birkaç yıl sonra (1505) sona erer.

Birinci perde olaylar bir tek güne aittir. İkinci perde birinci perdeden bir hafta sonra başlar. Üçüncü perde de bir gün sürer. İlk üç perdedeki olaylar iki haftalık zaman dilimini kapsar. On altı yıllık bir zaman atlamasından sonra dördüncü ve beşinci perdelerin vaka zamanı bir gün sürer.

---

[379] Sema Uğurcan, "Türk Edebiyatında Endülüs İmajı: Fetih-Yükselme-Bozgun", *İslâmiyât* Dergisi, C. 7, S. 3, 2004, s.94
[380] Enginün, a.g.m. s. 39

4.3.1.1.4. Mekân

Seydî Yahya adlı piyesteki olaylar, İspanya'da geçer. İlk iki perde Gırnata Emirliğine bağlı olan Raze kalesinde, son üç perde ise Kaştale şehrinde geçer.

Piyeste mekân ile ilgili fasıl başlarında bilgiler verilir. İlk perdede olayların geçtiği Raze kalesinden şöyle söz edilir:

"Gayet metin bir kalenin, yani Raze kalesinin iç tarafını gösterir; burçlarda yerleştirilmiş birkaç top; hariçtik ovada birkaç çadır ile düşman askerlerinin ordugâhı; kalenin içinde sağda metin bir bina; solda bir cami; caminin kapısı etrafında birkaç müzeyyen mezar; …" (*Seydî Yahya*, s. 8)

Piyeste kapalı ve açık olmak üzere farklı mekânlar vardır. Eserde kale, zindan ve ev kapalı mekânlar; mezarlık ve ev bahçesi açık mekânlar olarak karşımıza çıkar.

Seydî Yahya adlı piyeste İspanya, Endülüs, Malaga, Fas, Kaştale, Raze gibi birkaç yerleşim yerinin adı zikredilir.

4.3.1.1.5. Şahıs Kadrosu

Seydî Yahya adlı piyesin şahıs kadrosu Arap ve İspanyol şahsiyetlerden oluşur. Şemseddin Sâmî, eserinde tarihî ve hayalî şahsiyetlere yer verir.

4.3.1.1.5.1. Seydî Yahya

Eserin baş kahramanıdır. Seydî Yahya, Endülüs Halifesi Ebû Hasan'ın amcasının oğludur. Raze kalesinin muhafızıdır. Kırk beş yaşında, evli ve bir kız çocuğu babasıdır. Seydî Yahya soylu, cesur, güçlü, hamiyetli, vatanperver, iyi niyetli, vicdanlı ve herkes tarafından sevilen bir lider olarak karşımıza çıkar. Seydî Yahya, vatan, millet, vatandaş ve göreve önem verirken hayata pek önem vermez ve ölümden hiç korkmaz. Şahsî menfaatlerini umum menfaatlerine feda eder. Seydî Yahya, esir yaşamaktansa ölmeyi tercih eder. Düşmanın sözlerine güvenmez.

Seydî Yahya, bir ihanetin sonucunda düşman eline esir düşer. Bir zindanda on altı yıl yatar. Zindandayken hapishaneden kurtardığı Pedro, kimliğini kullanarak Müslümanlara karşı savaşır. Seydî Yahya Müslüman halk tarafından hain olarak görülür. Seydî Yahya, zindandan çıktıktan sonra kızını kurtarmak için İspanyol krala yalvarır. Daha sonra da gitmek istediği yere gidebilmesi için serbest bırakmasına izin verilmesini talep eder.

Seydî Yahya, hayatı tarihî bilgi ve belgelerle sabit olan bir şahsiyettir. Tarihî kaynaklara göre Seydî Yahya bir haindir. Yaptığı ihanet Endülüs'ün düşmesinin en önemli sebeplerinden sayılır. Seydî Yahya eski Gırnata hükümdarı Halife Ebu Hasan'ın kardeşi Selim'in oğludur. 1489-1490 yıllarında Beyza ve Elmeriyye şehirlerinde muhafızlık yapar. İspanyollara karşı bir müddet direnir. Kalede yiyecek, içecek ve mühimmat tükendiğinde Seydî Yahya, Sultan ez-Zağal'dan yardım ister. Sultan yardım göndermeyince İspanyollarla anlaşma yaparak Beyza şehrini Ferdinando'ya teslim eder. Daha sonra ez-Zağal'ı da kandırarak elindeki şehirleri İspanyollara teslim ettirir. Kralın hizmetine giren Seydî Yahya, İspanyollara yaptığı hizmetlerden dolayı Mursiye'yi ödül olarak alır. Bazı tarihçilere göre Seydî Yahya, kraliçeye âşık olduğu için bu ihaneti işlemiştir.[381]

4.3.1.1.5.2. Zeyd

Raze kalesinin ahalilerindendir. Zeyd, kısa boylu, topal, zayıf, sefil, kimsesiz, korkak, yalancı ve para düşkünü bir haindir. Zeyd, para için vatanına ve milletine ihanet ederek Seydî Yahya'yı İspanyollara teslim eder. Hayatını dolandırıcılıkla geçirir. *"Onda vatan fikri yoktur*"[382]. Ona göre vatan uğruna ölenler ahmaktırlar. Paranın vatanından daha önemli olduğuna inanır. Para için her şeyini feda edebilir. İspanyolların kendilerine Seydî Yahya'nın teslim edilmesi için neden bu kadar büyük para ödeceklerini anlamakta güçlük çeker.

Karnını bir kez bile doyurmamış olan Zeyd, bir hırsızdır. Hırsızlık yaparken sakat kalır. Ona rağmen vatan uğruna ayağını kaybettiğini söylemekten çekinmez. Zeyd, kimsesiz olduğunu ve düşmana karşı savaşmak istediğini söyler. Bir hafta sonra nöbet sırasında Seydî

[381] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C.3, s.233-235; İnan, *a.g.e.*, .C.4. s.225-227.
[382] Töre, *a.g.e.,* s. 26

Yahya'dan anahtarları çalıp kaleyi İspanyollara teslim eder. Şemseddin Sâmî, ihaneti yapan Zeyd'i hemen ölümle cezalandırır.

4.3.1.1.5.3. Pedro

Pedro, Zeyd gibi haindir. Pedro, vatanına ihanet ettiği için zindanda yatar. Para düşkünü, hırslı, acımasız, yalancı ve vatan haini olarak karşımıza çıkar. Pedro, zindandayken son derece pişmandır. Hücresinde yalnız kalır. Vatanına ihanet ettiği için diğer mahkûmlar tarafından hor görülür. Yaptığı ihanetin iyi olmadığını diğer insanlar gibi yaşamak ve çalışmak gerektiğini düşünür. Fakat zindandan kurtulduğunda bu düşünceyi unutur. *"Huylu huyundan vazgeçmez düşüncesinde olan yazara göre; bu bir nesep meselesidir. Dürüstlük doğuştan olmalıdır, sonradan olunmuyor."*[383]

Acımasız Pedro, Seydî Yahya'yı kandırarak zindandan çıkar ve onun kimliğini kirletir. Seydî Yahya'nın yakınlarını da ortadan kaldırmaya çalışır. Şemseddin Sâmî, ihaneti yapan Pedro'yu eski zindanına hapsederek cezalandırır.

4.3.1.1.5.4. İbrahim

İbrahim, Râze'nin tüccarlarından birdir. 30-35 yaşlarındadır. Kral ve kraliçe tarafından gönderilen mektubu Seydî Yahya'ya teslim ederken şehri teslim etmek konusunda onu ikna etmeye çalışır. İbrahim, şehrin teslim edilmesinin daha iyi olduğunu düşünür. Ona göre İspanyolların katliam yapması sadece bir ihtimaldir. Fakat şehir teslim edilmezse açlığın katliamı kaçınılmazdır.

İbrahim, Seydî Yahya'ya şehri ve halkı teslim etmesini, kendisinin savaşmak isteyen arkadaşlarıyla birlikte iç kaleye çekilmesini, mantıklı bir çözüm olarak gösterir. Seydî Yahya, İbrahim'in önerisini kabul eder.

[383] Töre, *a.g.e.,* s. 28-29

Şemseddin Sâmî, İbrahim'in hainliğini ima eder. Zeyd, İspanyollardan parayı alamaması durumunda İbrahim'in bu sorunu çözeceğini düşünür. Zeyd'in şu düşüncesi, İbrahim'in zeyd gibi hain olduğunun işaretidir. Seydî Yahya da İbrahim'e şüpheyle bakar. Onun hain olduğunu düşünmeye başlar:

"Ben İbrahim'e söyledi idim: Onların vaadine itimat olunmaz! Bilmem o da aldanmış mıydı? Yoksa vatanına hıyanet mi etti? Düşmanın menafiine mi hizmet ediyordu? (Biraz teemmülden sonra) A! Yok, yok! O kadar alçaklık da olmaz!" (*Seydî Yahya*, S. 55-56)

4.3.1.1.5.5. Osman

Osman, Seydî Yahya'nın kâhyasıdır. Osman, son derece sadık, vatanperver, hamiyetli, babacan, iyi kalpli ve vefakâr bir kahraman olarak karşımıza çıkar. Seydî Yahya, kızını ona emanet eder. Osman, Seydî Yahya'yı sevdiği gibi kızı Halime'yi de çok sever ve onu kendi kızı gibi yetiştirir. Ona babalık yaparak her zaman onu teselli etmeye çalışır.

Vatanperver Osman, Seydî Yahya'nın İspanyollarla iş birliği yaptığını öğrenince derinden etkilenir ve Seydî Yahya'yı öldürmeyi düşünür. Ona rağmen Seydî Yahya'nın emanetine asla ihanet etmez. Seydî Yahya'nın kızını Yusuf'la evlendirmesi, bir nevi Osman'ın sadakatine mükâfattır.

4.3.1.1.5.6. Halime

Seydî Yahya'nın kızıdır. Halime, iyi kalpli, vatanını ve milletini seven bir genç kız olarak karşımıza çıkar. Annesini küçük yaşta kaybeder. Osman'la birlikte esarete düşer. İspanyol efendilerinden kötü muamele görür. Ağır tahkirlere maruz kalır. Halime onurlu bir kızdır. Zor işleri yapabilir, fakat hakaretlere tahammülü yoktur.

İyi kalpli Halime, yaşlı Osman'a çok acır. Halime, bir hainin kızı olduğunu kabul etmez. Seydî Yahya'nın kızı olduğunu öğrendiğinde derinden etkilenir ve şöyle cevap verir:

"Yok yok! O adamın kızı olmak istemem!... Düşmanlarına hizmet edip de vatanın aleyhinde silah tutan bir adamın kızı!... Hayır değilim! Seydî Yahya pederim değildir! Benim pederim Osman'dır!" (*Seydî Yahya*, s. 145)

Halime, kardeş olarak sevdiği Yusuf'un kardeşi olmadığını öğrenmesinden bir saat sonra ona âşık olur.

4.3.1.1.5.7. Yusuf

Osman'ın oğludur. Yusuf, yirmi yaşlarında bir gençtir. Küçükken şehrin teslim edilmesinden sonra babasıyla birlikte esir düşer. Halime ve babasıyla birlikte on altı yıl esarette kalır. Yusuf, esaretteyken çalışmada teselli bulur.

Yusuf, Halime'nin kardeşi olmadığını öğrendiğinde ona âşık olur. Halime'ye karşı beslediği aşkı açıklar. Fakat Halime ve Osman, onun aşkını saklı tutmasını isterler. Yusuf, aşkını bastıracağına dair bir söz verir. İyi kalpli Yusuf, mükâfatını alır. Seydî Yahya, kızını onunla evlendireceğini söyler.

4.3.1.1.5.8. Ferdinando

Piyesin ilk perdelerinde Kral Ferdinando, Müslümanların emniyetine dair vaatlerini yerine getirmez. Fakat son perdede iyi ve adil bir idareci olarak karşımıza çıkar.

Ferdinando, hamiyetli insanları sever, kendi vatanına ve milletine ihanet edenleri sevmez. Hizmetlerinden on altı yıldır istifade ettiği hâlde Yahya'yı (gerçekte Pedro) sevmez. Ferdinando, onu hain olarak görür.

Ferdinando, gerçek Seydî Yahya'nın şikâyetini dinler. Seydî Yahya'nın (gerçekte Pedro) suçsuz insanları hapsetmesine rıza göstermez. Ona son derece öfkelenir. Gerçek ortaya çıktığında hain Pedro'nun zindana atılmasını emrederken Seydî Yahya'ya Pedro'nun kılıcını takdim eder.

Ferdinando, varlığı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir hükümdardır. Aragon Kralı Ferdinando, 1479 yılında tahta çıktığında Kastilya Kraliçesi İsabella ile evlendikten sonra İspanya birliğini kurar. İspanya'nın en büyük krallarındandır. İyi bir yönetici olan Ferdinando, iyi bir savaşçıdır. Bunula beraber sözünü tutmaz gaddar ve acımasız bir kraldır.[384]

4.3.1.1.5.9. İzabella

İspanyol kraliçesi ve Ferdinando'nun eşidir. İzabella, İspanyollar için savaşan Seydî Yahya'ya (gerçekte Pedro) borçlu hisseder. Ona göre Seydî Yahya'nın(gerçekte Pedro) sayesinde İspanyollar, birçok bölgeyi zapt etmişler.

İzabella, vatanına ve vatandaşlarına ihanet eden Seydî Yahya'yı (gerçekte Pedro) över ve güvenir. Onun Osman, Yusuf ve Halime'yi hapsetmesinde haklı olduğunu düşünür. İzabella, krala yaklaşan Seydî Yahya'dan şüphelenir. Askerlere engellemesini emreder. Fakat gerçek ortaya çıktığında Seydî Yahya'nın kızı Halime'ye bir gerdanlık verir.

Kraliçe İzabella, hayatı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir. Kraliçe İzabella, 1474 yılında Kastilya Kraliçesi olur. Güzel ve zeki bir kadındır. Aragon Kralı Ferdinando ile evlenerek İspanya birliğini sağlar. Güçlü bir şahsiyete sahiptir. Fakat mutaassıp bir Katolik'tir. Din adamlarının etkisi altında kalır.[385]

4.3.1.1.5.10. Karlo

Karlo, Kaştale hapishanesinin zindancısıdır. Yaptığı işten memnun olmayan Karlo, mahkûmların çektiği eziyete şahit olur ve onlara acır. Hatta hain Pedro'nun zindandan çıkmasını kolaylaştırır. Pedro'ya karşılıksız verdiği bu hizmetin sonucunda hapishanelerin nazırı olur.

[384] İnan, *a.g.e.*, C. 4, s. 184
[385] İnan, *a.g.e.*, C. 4, s.182-184

Dürüst ve iyi kalpli Karlo, Pedro'nun emirlerini yerine getirmeyerek Seydî Yahya'nın yakınları olan Osman, Halime ve Yusuf'u öldürmez. Kral Ferdinando'nun Pedro'yu sorguladığı zaman Karlo, onun zindandan çıkarmasına yardımcı olduğunu itiraf eder. Karlo, Pedro'nun sayesinde aldığı nişanları söküp atarak yaptığı hatanın cezasını çekmeye hazır olduğunu söyler. Karlo, gerçeği söylediği için kral tarafından ödüllendirilir.

Eserde acımasız İspanyol çifti olan Don Francesco, Donna Arabella, onların iyi kalpli hizmetçisi Tutina ile Seydî Yahya'nın arkadaşları Süleyman ve Muhammed gibi ikinci ve üçüncü derece karakterlere yer verilir.

4.3.1.2.Nazife

Abdülhak Hamid'in1876 yılında yazdığı *Nazife* adlı piyesi Endülüs ile ilgili kaleme aldığı beş piyesin birincisidir.[386] Yazarın iki günde yazdığı *Nazife*, küçük bir piyestir. Üç meclisten oluşan *Nazife*, manzum bir eserdir. Tanpınar, *Nazife*'yi konusu *"klasik tiyatroya mahsus büyük stüasyonlar etrafında yazılmış bir perdelik eser*" olarak değerlendirir.[387]

Eserde İspanyol Kralı Ferdinando'nun Gırnata'yı ele geçirirken elinde esir düşen Nazife'nin hikâyesi anlatılır. Yazar, eserin kahramanı olan Nazife vesilesiyle Endülüs'teki son Arap devletini bitiren İspanyol kralı Ferdinando'dan intikam alır.[388]

4.3.1.2.1. Özet

Gırnata'yı ele geçirdikten sonra Elhamra Sarayı'na yerleşen İspanyol Kralı Ferdinando, Nazife'ye âşık olur ve onu sarayına alır. Nazife, Kral Ferdinando'nun aşkını reddeder ve Müslümanlara yaptığı kötülükleri sayıp döker. Kral, Nazife'yi sarayda zorla tutmak istemez, onu serbest bırakmaya kararlıdır. Fakat Nazife'nin İspanyollara dair tenkitleri, kralın kızmasına sebep olur. Ferdinando, Nazife'yi Fas'a yollamaktan vazgeçer. Nazife, hür bir Müslüman ülkesine gidemeyeceğini öğrenince zelil yaşamaktansa ölmeyi tercih eder ve kralın huzurunda intihar eder.

4.3.1.2.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Abdülhak Hamid, *Nazife* adlı piyesini tarihî bir şahsiyet olan Kral Ferdinando'ya hayalî bir hikâye izafe ederek kaleme alır.[389] Olaylar Gırnata'nın İspanyolların eline düşmesinden sonra meydana gelir. Endülüs'te Müslümanların son kalesi Gırnata İspanyolların eline geçtikten sonra Müslümanlar, Kuzey Afrika'ya göç etmeye başlar. Birçok şehri istila eden Ferdinando, kendisine kralları boyun eğdirir. Ferdinando, çok mağrur bir

[386] Abdülhak Hamid, *Külliyât-ı Âsâr; Abdullahü's-Sagîr, Nazife,* İstanbul, Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi, Matbaa-i Âmire, 1335. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)
[387] Tanpınar, *a.g.e*, s. 505
[388] Karaburgu. *a.g.e.*. s.96.
[389] Tanpınar, *a.g.e*, s.510

hükümdardır. Talihinin kendisine verdiği fırsatla ele geçirdiği toprakları ve o toprakların üzerinde yaşayanları kendi malı olarak görür. Gırnata şehrini istila eden Kral Ferdinando, yerleştiği Elhamra Sarayı'na fakir Müslüman kızı Nazife'yi götürür ve onun aşkına talip olur. Ferdinando, herkese söz geçirirken fakir bir Arap kızı olan Nazife'ye sözünü geçiremez. Ferdinando, hem kral hem de âşık olarak Nazife'ye kendisini kabul ettirmeye çalışır.

Vatanperver Nazife, milletine ihanet etmez. Ferdinando'nun Müslümanlara yaptığı kötülükleri unutmaz. Ferdinando, milletini katleder, hükümdarını sürgün eder, şehrini işgal eder. Nazife, onu yabancı bir düşman olarak görür. Ferdinando, senelerce Müslümanlarla savaşır. Binlerce Müslümanı katletmesinin yanı sıra namusa dokunur şeyler de yapar. Nazife, Ferdinando'nun önünde Müslümanlara yaptığı kötülükleri sayar:

"Zalim değil, amma ecnebisin,

Nezdimde yine adû gibisin!

Kanlar dökerek bu şehre girdin,

Canlar yakarak hevaya verdin,

Mollamıza bin hakaret ettin,

Tagrîbine de cesaret ettin!...

Binlerce yiğit civanlar öldü

Dağlar gibi pehlivanlar öldü!" (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 109- 110)

Müslümanların bir kısmı şehri terk ederken Gırnata'da kalan Nazife, kimsesiz fakir bir kızdır. Fakat korkusuzdur çünkü onda din, gayret ve hamiyeti vardır. Nazife, Ferdinando'nun ilgilenmesini istemez. Ondan yardım beklemez:

"Kimsem yok ise diyanetim var.

Mevcûd ise bende bir meziyet,

Ancak o da gayret ü hamiyet.

(……)

Senden bana istemem inayet,

Benden sana bekleme riayet!" (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 111)

Ferdinando, adil bir hükümdardır. Nazife'yi korumak ve tüm sorunlarını halletmek istese de Nazife, tekliflerini reddeder. Ferdinando, onu ihsanla memnun edeceğini zanneder. Fakat Nazife, ondan sadece öldürmesini veya serbest bırakmasını ister. Ferdinando, Nazife'nin kendisine düşman olarak bakmasından rahatsızdır. Ona rağmen önünde diz çökerek ondan aşk dilenir. Ferdinando, gerçekten Nazife'ye âşıktır:

"Düşmüş sana padişah-ı düşmen,

Pîş-i kademin penâh u me'men!…

Düştüm yoluna, elindeyim ben,

Kaldır, yetişip elinle yerden." (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 118)

Kral Ferdinando, Nazife'nin tüm isteklerini yapacağını düşünür. Kimsesiz bir kızın aşkını reddedeceği aklına gelmez. Fakat fakir bir Müslüman kız tarafından reddedilince derin bir düşünceye dalar. Ferdinando, kendini ağır bir şekilde eleştiren Nazife'ye kızmaz. Köylü bir kızın elinde zebun olur. Bulunduğu garip durumunu şöyle dile getirir:

"*Bîkes beni eyliyor da ta'zîr,*

Hiç görmüyorum sözünde tesir.

(……)

Şahsen beni eyliyor da tahkir,

Hiç görmüyorum ben anda taksir!

Yüksekte iken olup bir alçak,

Bir köy kızının zebunu olmak!

Layık değil, amma oldu, eyvah!" (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 120)

Ferdinando, güçlü bir hükümdardır. Savaş meydanında büyük zaferler kazanır. Fakat âşık olduğu fakir Müslüman kıza söz geçiremez. Her şeye rağmen Ferdinando, Nazife'nin meziyetlerini dile getirir. Nazife milletine karşı vefakârdır:

" *Gönlüm bana, ben cihana hâkim,*

Hâkim ise gönlüme o zalim!

Zalim de değil, o bir fedakâr,

Hain bana, halkı için vefadâr." (*Külliyât-ı Âsâr,* s.121)

Ferdinando, Nazife'nin kendisine değil milletine âşık olduğunu anlar. Adalete inanan Ferdinando, zalim olmaktan kaçınır. Aynı zamanda Nazife'ye âşıktır ve onu bırakmak istemez. Ferdinando, hem âşık hem adil olmak ister. Fakat bu mümkün değildir:

"Yarab, şuna bari kabil olsam

Hem âşık u hem de adil olsam

(Yeis ile kalkarak)

Heyhat!... Ana da bulunmaz imkân," (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 123)

Ferdinando, aşkı ve vazifesi arasında kalır. Derin bir tereddüt geçirdikten sonra Nazife'yi serbest bırakmaya karar verir. Hançeriyle gelen Nazife beklemediği bir davranışla karşılayınca İspanyolları kendi milletiyle kıyaslayarak onlara hakaret eder. Araplar, İspanya'yı iki yıl içerinde ele geçirip Şam'a bağlamışlar, o toprakları yaklaşık sekiz yüz yıldan sonra geri almışlardır. İspanyollar, ise hep arkada kalmıştır:

"İslam kızı hak yolundan sapmaz!

Tapmaz sana, Ferdinando, tapmaz

(……)

Vaktiyle bu kıtaya Araplar,

Ancak iki yılda oldu mazhar;

Askeri iki yılda geldi ancak,

İspanya'yı Şam'a etti mülhak.

Tarihini de bilir bu öksüz:

Oldu sene kâmilen sekiz yüz,

Bizden anı öyle aldınız siz,

Her yolda akabda kaldınız siz!

Bak farkına kavminin Arabdan,

Âsârını gör gelip akabdan." (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 125- 126)

Ferdinando, Nazife gibi milletini sever ve kendi kavminin tahkir edilmesini kabul etmez. Nazife'nin kendine hakaret etmesine tepki göstermeyen Ferdinando, milletini tahkir ettiğinde ona kızar ve serbest bırakmaktan vazgeçer:

"Çektim, bana münhasırdı tekdir.

İspanyalıyı edince tahkir

Çekmem!..." (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 127)

Bu duruma karşı Nazife, vazifesini yaparak intihar eder. Na'şını ganimet olarak Ferdinando'ya bırakır. Nazife, aslında düşmanlarına borçlu olmak istemez. *"Nazife adeta hükümdarı tahrik ederek onu zalim olmaya zorlar ve böylece esas maksadına ulaşır*."[390]

Abdülhak Hamid, *Nazife* adlı eserinde Gırnata'nın düşmesinde Abdullahü's-Sagîr'i sorumlu tutar. Kral Ferdinando, Abdullahü's-Sagîr'in hatalarını dile getirerek Abdullahü's-Sagîr'i suçlu olarak görür:

"Ettim ise es-Sagîr'i teb'id

Kılmıştı bütün ibâdı tebrîd

Ma'mûre iken bu şehrâbâd

Tahrîb ile eylemişti berbâd" (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 115)

Nazife de bunu kabul eder. Abdullahü's-Sagîr, aslında Müslümanlarca sevilmeyen bir hükümdardır. Fakat ceddinin adıyla ayakta durur. Müslümanlar Abdullahü's-Sagîr'den ümidini kesmiş durumdadır ve onun çocuklarını beklerler:

"İslam anı istemezdi; amma

[390] Mahgoob, *a.g.e*, s. 32

Ecdadina itibar ederdi,

Nâmıyla iftihar ederdi.

Yok böyle senin nasîbin olmak

Evladını bekliyor ancak" (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 115)

Nazife, Ferdinando'nun başarısını Abdullahü's-Sagîr'in zayıflığına bağlar. Ona göre Abdullahü's-Sagîr zalim, korkak, hain ve evhamlı bir hükümdardır. Abdullahü's-Sagîr böyle olmasaydı Ferdinando, Gırnata'yı alamazdı:

"Nazife-

Metbûumuz etmeseydi taksir,

Kabil mi idi bu şehri teshîr?

Hâindi, sizi o etti mansûr.

Hâifri, bizi o etti mahsur!

Molla bize etmeseydi bîdâd,

Mevlâ size eylemezdi imdâd.

(……)

Metbûumuz es-Sagîr-i vehhâm

Hiç olmayarak muîn-i ümmet,

Kıldı anı dağdar-ı nakmet.

Zalim o kadar edince bîdâd

Allah'ıma düştü dâd-ı feryad,

Bir sâikayı meded-res etti…" (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 116-117)

4.3.1.2.3. Vaka Zamanı

Nazife adlı piyeste zamanla ilgili malumata rastlanmaz. Onunla birlikte piyesin vaka zamanını, yer alan tarihî olaylar ve şahıslardan hareketle tespit etmek mümkündür. Abdülhak Hamid, *Nazife* adlı piyesinde tarihî bir şahsiyet olan İspanyol Kralı Ferdinando'nun etrafında hayalî bir vakayı ele alır.

Vaka, Ferdinando'nun Gırnata'yı ele geçirmesinden sonra meydana gelir. Ferdinando, M. 1492 yılında Gırnata'yı istila eder. Böylece eserin vaka zamanının 1492 yılına ait bir iki gün olduğunu söylemek mümkündür.

4.3.1.2.4. Mekân

Eserin girişinde bu ifade yer alır:

"Vak'a Gırnata'da Elhamra nâmıyla kalmış olan sarayın bir odasında cereyan eder." (*Külliyât-ı Âsâr,* s.106)

Bu ifadeden vakanın Gırnata'daki Elhamra Sarayı'nda geçtiği anlaşılmaktadır. Bunun dışında mekâna dair herhangi bilgiye rastlanmaz.

4.3.1.2.5. Şahıs Kadrosu

Eserde mağlup Arap kızı Nazife ile galip İspanyol Kralı Ferdinando konuşur. Şahıs kadrosu bu iki şahsiyetten ibarettir.

4.3.1.2.5.1. Nazife

İnci Enginün, Nazife'yi Abdülhak Hâmid'in Endülüs'e dair yazdığı beş eserinde yer alan kişilerden en önemlisi olarak görür. [391] Nazife, onurlu, gururlu ve güzel bir genç kızdır. Anne ve babası öldükten sonra ona kederi miras bırakır. Korkusuz ve gururlu Nazife, Müslüman Arapların temsilcisi olarak çizilir.

"*Ferdinando'ya karış çıkan Nazife, bir vatanperverlik timsalidir*."[392] Nazife, kimsesiz ve fakir bir genç kız olmakla birlikte milletine ve dinine sımsıkı bağlıdır. Güçlü millî ve dinî duygulara sahiptir. Mensup olduğu milletin tarihini bilir. Nazife, *"ırkı ve memleketi uğrunda kendisine her türlü saadet ve imkânı bahşedecek aşkı, Kral Ferdinand'ı reddeder"*[393]

Nazife, Ferdinando'nun adil olduğunu inkâr etmez. Fakat düşman olduğunu hiç unutmaz. Bunun için aşkını kabul edemez. Nazife, esir olduğu halde mağrurdur ve *"yüksek perdeden konuşur"*[394]

Nazife, azmi ve cesaretiyle savaş meydanında kazanan biri olduğu hâlde Ferdinando'yu tavrıyla kaybeden kişi hâline getirir. Onu ve mensup olduğu kavmini küçük görerek tahkir etmekten çekinmez.

4.3.1.2.5.2. Ferdinando

Gırnata'yı Müslümanların elinden alan İspanyol kraldır. Ferdinando, talihin kendisine verdiği fırsatla Gırnata'yı ele geçirir. Son derecede gururludur. Fakat iradesi âşık olduğu Nazife'ye bağlıdır. Ferdinando, hamiyetli bir düşman olarak karşımıza çıkar. O

[391] Enginün, a.g.m. s.35
[392] Gürsoy, *a,g, e,*. s. 18
[393] Tanpınar, *a.g.e*, s.507
[394] Gürsoy, a.g.m., s.12

"kahraman ve âdildir".[395] Ferdinando'nun şehre gelmesiyle gam ve mezalim biter. Aynı zamanda şehre girerken binlerce insanın ölmesine sebep olur.

Ferdinando, vazifesi ve aşkı arasında kalır. Nazife'ye aşkını kabul ettirmek için onun önünde diz çöker. Ona rağmen Nazife, tarafından reddedilir. Ferdinando, milletini seven bir hükümdardır. Nazife kendine hakaret ettiğinde tepki göstermeyen Ferdinando, kendi milletini tahkir ettiğinde ona kızar.

Ferdinando, güçlü bir hükümdardır. Savaş meydanında Müslümanlara karşı zafer kazanır. Fakat sevdiği Nazife'nin karşısında hezimete uğrar. Nazife'nin intihar etmesi Ferdinando'da müthiş bir tesir yaratır.

[395] Gürsoy, *a,g, e,*. s. 17

4.3.1.3. Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet

Muallim Naci,1882 yılında kaleme aldığı *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet* adlı manzum hikâyesinde Musa Bin Ebi'l-Gâzân'in hikâyesini esas alarak Endülüs'ün çöküş dönemini ele almıştır.[396]

226 beyitten oluşan manzume, Endülüs'ün son döneminde yaşayan Musa Bin Ebi'l-Gâzân'ın kahramanlığı ve ölümünü anlatır. Muallim Naci, bu manzum hikâyeyi destanî bir şekilde dile getirir. Bu sebeple *"eseri, kahramanlık temasını işleyen manzum bir destan olarak değerlendirebiliriz."*[397]

Muallim Naci, bu eserde bir davaya inanmış insan tipini ele alarak hayatını davası için harcayan bir insan örneğini okuyucularına sunar.[398]

4.3.1.3.1. Özet

Muallim Naci, İslam peygamberini övdükten sonra Endülüs'ün fethini ve yükseliş dönemini özetle anlatır. Giriş mahiyetinde bu bölümden sonra asıl konu olan Musa Bin Ebi'l-Gâzân'ın hikâyesini anlatmaya başlar.

Endülüs'ün şehirleri birer birer düştükten sonra Müslümanların elinde sadece Gırnata şehri kalır. Endülüs'ün son hükümdarı Abdullahü's-Sagîr, Elhamra Sarayı'nda bir toplantı yapar. Toplantıda Abdullahü's-Sagîr'in adına konuşan Hacib Ebü'l-Kâsım, himaye talep etmekten başka bir çare kalmadığını söyler. Musa Bin Ebi'l-Gâzân şehirde yeterince asker bulunduğunu ve onların şehri savunabileceklerini ifade ederek bu teklife karşı çıkar. Abdullahü's-Sagîr, Musa Bin Ebi'l-Gâzân'a karşı çıkmayıp savaşmaya karar verir.

Musa Bin Ebi'l-Gâzân, İspanyollara karşı yapılan mücadelede büyük kahramanlık gösterir. Fakat İspanyol askerleri, Gırnata'yı kuşatır, erzak yollarını keserler. Gırnata

---

[396] Muallim Naci, *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet,* İstanbul, Matba'a-i Ebuzziya, 1299/1882. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)
[397] Alaattin Karaca, "Muallim Naci'nin Musa Bin Ebi'l-Gazan yahut Hamiyyet Adlı eseri" *Türkoloji Dergisi*, C. 10, S. 1, Ankara, 1992. s. 143-164.
[398] Şemsettin Şeker, "Modern Türk Edebiyatı'nda Endülüs" *Kültür,* S. 8, 2007. s.109.

ahalisinin dayanmaya gücü kalmaz. Abdullahü's-Sagîr, yeniden emirler, reisler, şeyhler ve komutanları toplantıya çağırır. Herkes teslimi kabul ederken ölümü göze alan Musa Bin Ebi'l-Gâzân, karşı çıkar. Ateşli bir konuşma yaptıktan sonra meclisi terk eder. Şehirden tek başına çıkar ve düşmanlarla kahramanca çarpışırken şehit düşer.

4.3.1.3.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Muallim Naci, eserine İslâmiyet'in ilk günlerini anlatmakla başlar. İslâmiyet, Arapları değiştirir. Onlar, kısa bir zaman içerisinde İslâmiyet'i dünyanın farklı bölgelerine taşırlar. Yazar, İslâmiyet'i farklı yerlere saçılan nura benzetir. İslâmiyet'in yayıldığı yerlerden biri de Endülüs'tür. İslâmiyet'i Endülüs'e taşıyan Musa b. Nusayr ve gemileri yakan Târık'ı anar. Endülüs'ü fetheden o iki komutan, Endülüs'e din ve ilmi götürerek oradaki zulüm ve cehaleti yok ederler. Birlik ve beraberlik içinde olan Müslümanlar, Endülüs'te güçlü bir devlet kurarlar. Bu devletin güçlü olmasının en önemli sebebi, Müslümanların birliği ve beraberliğidir. Muallim Naci, bu düşüncesini şöyle dile getirir:

"İttihâd olsa tab'-ı millette

Hiç olur mu zevâl devlette

Mülke âfet şikkâk-ı devlettir

Rûh-ı mülk ittifâk-ı milletir" (*Musa Bin Ebi'l-Gâzân,* s. 5)

Kurulan devlette ittihadın yanı sıra adalet vardır. Müslüman yöneticiler adillerdir. Bu adalet sayesinde kısa bir zaman içerisinde İspanya fethedilir. Fetihlerden sonra gelen devlet adamları, ittifak ve ittihat içindelerdir. Onlar da fatihlerin açtıkları yoldan gider ve başarı gösterirler. Devlet adamları, âlimleri himayelerine almak suretiyle ilmin gelişmesini sağlarlar. Endülüs'te kısa bir müddet içerisinde büyük bir medeniyet kurulur. Endülüs, İslam dünyasında en önemli kültür ve ilim merkezi haline gelir. Endülüs'te kurulan devletin payitahtı Kurtuba, siyasî başkent olmanın yanı sıra maarif şehri de olur. Devlet adamlarının desteğiyle Endülüs'te büyük âlim, şair ve hâkimler yetişir. Daha sonra Avrupa, Endülüs'te

kurulan medeniyetten istifade ederek kendi medeniyetini inşa eder. Böylece Avrupa medeniyetinin kurulmasında Endülüs medeniyetinin katkısı vardır:

"Feyz-i meşhûd mekteb-i edebin

Eser-i içtihadıdır Arab'ın

Avrupa andan aldı irfân

Bize satmaktadır henüz ânı" (*Musa Bin Ebi'l-Gâzân,* s. 7-8)

İlme, adalete ve iyi idareye verilen önem ile yükselme arasında bağ kuran Muallim Naci, Endülüs'ün iyi idareciler tarafından adaletli bir şekilde yönetilmesinin yükselişine sebep olduğuna dikkat çeker. İlim erbabıyla ilgilenen III. Abdurrahman Endülüs'ü her bakımdan geliştirir. Onun döneminde Endülüs'te ilim, sanat zirveye ulaşır. Şair, III. Abdurrahman döneminden şöyle söz eder:

"*Oldu devrinde fikr ü san'at u fen*

Müterakkî kemâl-i rağbetten

Nâsır-ı dîn ü devlet olmuş idi

Bâis-i feyz-i millet olmuş idi" (*Musa Bin Ebi'l-Gâzân,* s. 9)

Muallim Naci, yükseliş dönemini anlattıktan sonra çöküş dönemini ele alır. Bu çöküşün sebeplerini dile getirir. Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik bozulur. Yöneticiler arasında çekişme ve taht kavgaları başlar. Devleti seven, dürüst devlet adamları yönetimden uzaklaştırılır. Devletin yönetimi hainlerin eline geçer. Hain devlet adamları da zevk ve sefahate dalar ve himayelerine ilim erbabı yerine dalkavuklar alırlar:

"Bahr-i zevke reîs cân atıyor

Gerçi devlet sefinesi batıyor

(……)

Ser-i kâra geçince hainler

Öyle yüz buldu kim müdâhinler

Kaldı erbâb-ı ma'rifet bî-kes

Kimsede kalmadı kemâle heves

(……..)

Bozup ahlâkı devlet erbâbı

Oldular inkırazın esbâbı" (*Musa Bin Ebi'l-Gâzân,* s. 10-11)

Devlet gücünü kaybettikten sonra valiler bağımsızlığını ilan etmeye başlarlar. Endülüs'te Emevî Devleti yıkılır. Endülüs'teki Müslümanların kötü durumundan faydalanan İspanyol kuvvetleri ilerlemeye başlarlar. Bu ilerleme devam ederken Müslüman devletçiklerinde ihtilaller ve iç kargaşalar meydana gelir. Sonunda Endülüs şehirleri birer birer İspanyolların eline geçer. Müslümanların elinde sadece Gırnata Emirliği kalır:

"*Bilemem der-kemîn iken düşmen*

İhtilâlât-ı dâhiliyye neden

Mütezelzil olunca pây-ı sebâ

Geçti elen birer birer kasabât

Kaldı Gırnata yalnız me'vâ

Oldu İslâm için mazîk belâ" (*Musa Bin Ebi'l-Gâzân,* s. 13)

Muallim Naci, bu uzun girişten sonra asıl konuyu anlatmaya başlar. İspanyol, Gırnata Emirliğini ele geçirme niyetindedir. Elhamra Sarayı'nda Emirler, reisler, şeyhler, fakihler toplanırlar. Toplantıda Hacib Ebü'l-Kâsım, Endülüs'ün son hükümdarı Abdullahü's-Sagîr'in adına konuşmaya başlar. Devletin içinde bulunduğu zor durumu anlatır. Devlet hazinesi boştur. Şehri himaye edecek az sayıda asker vardır. Bunun için İspanyollara karşı direnmek çok zordur. Hacib Ebü'l-Kâsım, Gırnata'yı kuşatan İspanyollardan himaye talep etmekten başka bir çare kalmadığını ifade ederek hazır olanların görüşünü sorar:

"Akçe yok memleket harâbe-nümûd

Düşmeni def'e makderet nâ-bûd

Cünd-i İslâm az, adû gâlib

Olalım mı himaye talib" (*Musa Bin Ebi'l-Gâzân,* s. 14)

Hamiyet sahibi Musa Bin Ebi'l-Gâzân dışındakiler başlarını öne eğip susarlar. Musa Bin Ebi'l-Gâzân, menfaatlerini düşünen Abdullahü's-Sagîr'i ve onu bu karara sevk edenleri korkaklıkla suçlayarak milletin teslime karşı olduğunu, şehirde savaşmaya hazır yirmi bin askerin bulunduğunu dile getirerek teslim teklifini reddeder. Abdullahü's-Sagîr, Musa'nın görüşünü benimseyerek şehri İspanyollara teslim etmeyi reddeder ve savaşmaya karar verir.

Musa Bin Ebi'l-Gâzân, savaşlarda büyük kahramanlık gösterir. İspanyolların Endülüs'teki Müslümanların varlığına yönelik tehdidi artıkça, Musa Bin Ebi'l-Gâzân'ın direnişi artar. Musa Bin Ebi'l-Gâzân Hz. Ali, Târık ve Musa gibi çarpışır. O Musa b. Nusayr ve Târık b. Ziyad'ın döneminde yaşamış olsaydı nice fetihler yapardı:

"Hayder'in mazhar-ı celâldetinden

Arab'ın zübde-i hamiyetisin

Hem-silâhın olaydı İbn-i Nusayr

Tiğ-i fethi olurdu âlem-gîr

Tarık'a pîşrev olaydı eğer

Şarktan feth ederdi garba kadar" (*Musa Bin Ebi'l-Gâzân,* s. 17)

Musa Bin Ebi'l-Gâzân'ın gösterdiği kahramanlıklara rağmen İspanyollar erzak yollarını keserler. Abdullahü's-Sagîr, yeniden devletin büyüklerini toplantıya davet ederek şehri teslim etmek ister. Meclistekilerin hepsi kendi selametini düşünür. Şehrin düşmanlara teslim edilmesi kabul edilirken yine de Musa Bin Ebi'l-Gâzân, şehrin teslim edilmesine karşı çıkar. Kendi mal ve can gövenliklerini korumak için teslime razı olanları ağır bir şekilde eleştirir:

"Fikriniz boştur ey gürûh-ı cebân!

Sizi te'mîn eder mi istîmân?

Mâl için mi bu terk-i gayret ediş

Ben emînim vehim bu gidiş" (*Musa Bin Ebi'l-Gâzân,* s. 20)

Musa Bin Ebi'l-Gâzân, savaşmaktan başka çare olmadığına inanır. Ona göre teslim olmak büyük bir hatadır ve sonu vahim olacaktır. İspanyolların istila ettikten sonra halka merhamet etmeyeceklerini ve camileri kiliselere çevireceklerini düşünür:

"Geçse Gırnata düşmenin yedine

Çan asar en şerefli ma'bedine" (*Musa Bin Ebi'l-Gâzân,* s. 22)

Zira İspanyollar, Gırnata'yı ele geçirmeden evvel istila ettikleri şehirlerde teslim olan Müslümanları öldürmekten çekinmemişlerdir. Musa Bin Ebi'l-Gâzân İspanyollara teslim olan şehirlerin birer "*ders-i ibret*" olduğunu ifade eder. Musa Bin Ebi'l-Gâzân, Gırnata'daki yaşayan üç milyon Müslümanın esir olarak Hristiyanlara teslim edilmesini büyük bir yanlış sayar. Bunun için Müslümanları savaşmaya davet eder. Musa Bin Ebi'l-Gâzân, Müslüman kızların sakiye haline geldiklerini görmek istemez. Ona göre esaretin zilletini çekmektense ölmek evladır:

"Niçin olsun benât-ı beste-nikâb

Bezm-i a'dâda sâkiyât-ı şerâb

Böyle hârî-i milleti çekmem

Ölürüm ben bu zilleti çekmem" (*Musa Bin Ebi'l-Gâzân,* s. 25)

Endülüslerin bu duruma gelmelerinin sebebi ise ahlakın fesadıdır. Yazar ahlak ile devlet arasında bağ kurar. Bir milletin ahlakı bozulduğu zaman devlet de bozulur:

"*İnhidâmı o ber-terîn tâkın*

Eseridir fesad-ı ahlâkın

Bozulunca kıvâm-ı milliyet

Ne memalik kalır ne hürriyet" (*Musa Bin Ebi'l-Gâzân,* s. 26)

Heyeti mala düşkünlük, hainlik ve korkaklıkla suçlayan Musa Bin Ebi'l-Gâzân, konuşmasını bitirdikten sonra meclistekiler susup hiçbir şey söylemezler. Savaşmaya niyetleri yoktur. Musa Bin Ebi'l-Gâzân, meclisi hiddetle terk ederek şehrin kapısından çıkar. Nehir kenarında Gırnata'yı kuşatan İspanyollardan iki süvari onu görüp yanına yaklaşarak kim olduğunu öğrenmek isterler. İki askerin sorularına cevap vermeyen Musa Bin Ebi'l-Gâzân, onları bir hamle ile öldürür. Yakınlarında bulunan bir grup asker ona doğru gelirler. Musa, gelen düşman askerlerin çoğunu da öldürür. Derin yaralar alan Musa Bin Ebi'l-Gâzân, dizlerine çöktüğü halde çarpışmaya devam eder. Mecali kalmayınca düşmanların elinde esir düşmemek için kendini nehre atar.

Muallim Naci'nin *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet* adlı manzum hikâyesi, Abdülhak Hamid'in *Târk* ve *İbn Musa* adlı eserlerine birçok yönden benzer. Bu eserlerde İspanyollara karşı mücadele eden Müslümanların kahramanlıkları anlatılır. Muallim Naci, manzum hikâyesinde de İspanyollara karşı savaşan Musa Bin Ebi'l-Gâzân'ın kahramanlığını anlatır. Onunla birlikte Abdülhak Hamid, söz konusu eserlere aşk hikâyeleri eklerken Muallim Naci'nin manzum hikâyesinde aşk macerası yoktur.[399]

Muallim Naci'nin *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet* adlı manzum hikâyesi Osmanlı İmparatorluğu için bir ikaz mahiyeti taşır. Eserde *"Endülüs tarihinden ders alınarak gaflet ve dalâlet içerisinde bulunulmaması gerektiğini anlatan bir ifade vardır."*[400]

Yazar, eserinde Ziya Paşa'nın *Endülüs Tarihi* adlı eserindeki Musa Bin Ebi'l-Gâzân'ın hikâyesine ayrıntılarıyla sadık kaldığı görülür. Tarihî gerçeğe sıkı sıkıya bağlı kalan Muallim Naci'nin eserinde Ziya Paşa'nın eserinde yer alan Musa Bin Ebi'l-Gâzân'ın hikâyesini genişleterek manzum bir hikâye haline getirdiğini söylemek mümkündür.[401]

[399] Karaca, a.g.m., s. 145
[400] Gürsoy, a.g.m., s. 15
[401] Gürsoy, a.g.m., s. 15; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C. 3, s. 248-251, 283-286.

4.3.1.3.3. Vaka Zamanı

*Musa Bin Ebi'l-Gâzân'*da zamana dair herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Onunla birlikte piyesin vaka zamanını, yer alan tarihî olay ve şahıslardan hareketle tespit etmek mümkündür.

Yazar, manzum hikâyesinde Benî Ahmer Devleti'nin son hükümdarı Abdullahü's-Sagîr'in maiyetindeki Musa Bin Ebi'l-Gâzân'ın kahramanlığını ele alır. Musa, M. 1492 yılında Gırnata'yı İspanyollara teslim edilirken ölür. Böylece vaka zamanının M. 1492 yılı olduğunu söylemek mümkündür.

4.3.1.3.4. Mekân

Muallim Naci'nin *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet* adlı manzum hikâyesinin vakası Endülüs'te Gırnata şehrinde geçer. Eserde mekâna ilişkin bilgilere rastlanmaz.

Eserde kapalı ve açık olmak üzere farklı mekânlar vardır. Elhamra Sarayı kapalı mekân; nehir kenarı ve savaş meydanı açık mekânlar olarak karşımıza çıkar. Eserde İspanya, Endülüs, Gırnata, Kurtuba, Kerbelâ, Avrupa gibi birkaç yerleşim yerinin adı zikredilir.

4.3.1.3.5. Şahıs Kadrosu

Muallim Naci'nin *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet* adlı manzum hikâyesinin şahıs kadrosu çok dardır. Eserin kahramanı Musa Bin Ebi'l-Gâzân'dır

4.3.1.3.5.1. Musa Bin Ebi'l-Gâzân

Musa Bin Ebi'l-Gâzân, Benî Ahmer Devleti'nin son hükümdarı Abdullahü's-Sagîr'in maiyetinde bulunan bir komutandır. Korkusuz, hamiyetli, cesur, millî ve dinî değerlere sahip bir komutan olarak karşımıza çıkar. Müslüman kahramanları olan Hz. Ali, Tarık, İbn Musa

gibi cesur ve güçlü bir şahsiyete sahiptir. Esarete düşmemek için kendini nehre atan Musa, "*Namık Kemal'in anladığı tarzda bir kahraman"* dır.[402]

Musa Bin Ebi'l-Gâzân, Gırnata hükümdarı olan Abdullahü's-Sagîr'in başta olmak üzere İspanyollara Gırnata'yı teslim etmek isteyenlere tek başına karşı çıkar. Onları ihanetle suçlar. Şehrini savunmak için kahramanca savaşır. Namusla ölmenin namussuz yaşamaktan daha iyi olduğuna inanır. Musa, tek başına İspanyollarla savaşmaktan çekinmez. Birçok İspanyol askeri öldürür. Ölümcül yaralar aldığında kendini nehre atar.

Musa Bin Ebi'l-Gâzân, varlığı tarihî bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir. Cesur, cömert ve yakışıklı bir kahramandır. Becerikli bir savaşçıdır. Gırnata'nın kapısında İspanyollarla mübareze yaparak Müslümanlara moral vermeye çalışır. Musa Bin Ebi'l-Gâzân, Abdullahü's-Sagîr'e karşı bir siyaset izler. İspanyol ordusu Gırnata şehrini kuşattığında Kral Ferdinando'nun şehrin mutedil şartlarla teslim edilmesini istemesi üzerinde Abdullahü's-Sagîr, halkın fikrini almak için toplantı yapar. Toplantıya katılanlar hiç bir şey söylemezken Musa Bin Ebi'l-Gâzân, karşı çıkar. Kral'dan emân isteyenlerin selametlerini ve paralarını korumak isterken şehrin teslim edilmesine rıza gösterdikleri için onları ihanetle suçlar. Tek başına şehirden çıkıp İspanyollarla çarpışır. Ölümcül bir yara aldığında esir düşmesin diye kendini nehre atar.[403]

Eserde Abdullahü's-Sagîr ve onun Hacibi Ebü'l-Kâsım'dan söz edilir. Onlar, devleti değil, kendi mallarını ve canlarını kurtarmaya çalışır ve Gırnata'yı İspanyollara teslim etmek isterler.

[402] İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. s. 522
[403] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi,* C. 3, s. 248-251, 283-286; Fray Antonio Agapida, *Ahbâru Sükûti Gırnata*, ed, Washington İrving, çev. Hani Yahyâ Nasrî, Beyrut/London, Müessesetü'l-İntişari'l-Arabî, 2000, s. 356- 261, 379-380, 399-401 (Orijinal kitap adı: *A chronicle of the conquest of Granada*).

4.3.1.4. Maşuka yahut Muhafaza-i Aşk

Tepedelenlizâde Hüseyin Kâmil'in 1886 yılında kaleme aldığı *Maşuka yahut Muhafaza-i Aşk* isimli eseri tek perdelik bir manzum piyestir. Yazar, bu piyesi *Nazife*'ye nazire olarak yazmıştır:

"Bundan mukaddem Maşuka nâmıyla neşrettiğim faciâ-yı manzume ile Nazife'yi taklit etmek istemiştim"[404]

Yazar, *Maşuka yahut Muhafaza-i Aşk* adlı piyesinde sevgilisini kaybeden genç bir Arap kızının ölen nişanlısına vefa gösterişini anlatır. Vaka Gırnata'da cereyan eder.[405]

4.3.1.4.1. Özet

Sevgilisini kaybeden genç bir kız olan Maşuka, geçmişte ölen sevgilisiyle geçirdiği güzel zamanları harabelerde hatırlar. Oradayken Ahmet, yanına gelir. Ahmet, Maşuka'ya aşkını açıklar. Fakat Maşuka, ölen sevgilisine sadık kalacağını dile getirerek Ahmet'in aşkını reddeder. Ahmet, bir müddet sonra yine kıza gelip yalvarmaya başlar. Maşuka, yine de aşkını reddeder. Ahmet, Maşuka'yı hançeriyle öldürür.

4.3.1.4.2. Olay örgüsü ve Muhtevası

Maşuka yahut Muhafaza-i Aşk adlı piyesin kahramanı Maşuka, güzel bir Arap kızıdır. Gırnata'da yaşar. Sevgilisini kaybettikten sonra hayattan soğur. Sevgilisiyle geçirdiği güzel günleri hep hatırlar. Maşuka eskiden mutlu bir genç kızdır:

"Yoktu yüreğimde hacr u derdim

---

[404]Tepedelenlizâde Hüseyin Kamil, "Latife", *Gülşen*, Nu:20-21-22-23 Mart, Nisan, Haziran 1302. s. 99. (Bkz. Ümran Ağca, *Tepedelenlizade Hüseyin Kamil, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2001, s. 31)

[405]Tepedelenlizâde [Hüseyin] Kamil, *Maşuka yahut Muhafaza-i Aşk*, Kostantiniyye, Matba-i Ebüzziya, 1303. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

Her nerde olursa zevk ederdim

Her yerde bulur idim sefayı

Her yerde görür idim Huda'yı"(*Maşuka,* s. 3)

Maşuka, sevgilisiyle geçirdiği güzel zamanları sık sık hatırlar ve hep sevgilisinin iltifatlarını ve sözlerini dile getirir:

"Gezdikçe ben âşıkımla her dem

Cennet kesilirdi sanki âlem

Yârim benzetir beni hûra

Gönlüm onu daldırırdı nura

Yârim derdi bana sen meleksin

Gayet zarif bir çiçeksin"(*Maşuka,* s. 4)

Maşuka dünyayı sever, sevgilisiyle birlikte kırlara gider, güzel vakit geçirir. Fakat sevgilisini kaybettikten sonra mutsuz ve meyus bir kız olur. Maşuka, hayattan soğur ve ölmeyi özlemeye başlar. Maşuka, sevgilisini kaybettikten sonra yaşadığı gamlı hayata ölmeyi tercih eder. Ahmet, Maşuka'nın bulunduğu harabeye gelir. Ona harabelerde ne işin var diye sorar. Maşuka şöyle cevap verir:

" Gönlümde yine hep gam u cefa da

Geldim burayı ziyaret ettim. (harabeyi göstererek)

(…….)

Allah'ıma eyledim ibadet

Çıktıkça semaya âh u feryad

Allah'ım eder garibeye imdad"(*Maşuka,* s. 9)

Ahmet, Maşuka'nın garip olmadığını dile getirerek aşkını açıklar. Fakat Maşuka *"Sevdim ona âşık oldum evvel /Olmaz ki muhabbetim mübeddel"*(*Maşuka,* s. 10) diyerek Ahmet'in aşkını reddeder. Sevgilisine ömrü boyunca sadık kalmak ister. Ölen sevgilisine vefasız olmak istemez. Maşuka'ya göre vefasız kimse insan değildir. Maşuka, ölen sevgilisinden başka bir adama varmayı alçaklık sayar. Ahmet, olaya Maşuka'dan farklı bir şekilde bakar. Ona göre her şey fani ve geçicidir. Bunun için bu dünyada zevk ve sefa içerisinde yaşamak gerektiğini düşünür.

"*Fikrimce derim ki her bir insan*

Faniliği eyleyip te izân

Ayrılmamalı bugün sefadan

Yarın kalmaz eser bekadan"(*Maşuka,* s. 12)

Ahmet'in sözleri Maşuka'yı etkilenmez. Maşuka, Ahmet'ten muradından vazgeçip eski sevgilisine duyduğu aşkına saygı göstermesini ister. Ahmet, muradından vazgeçmek yerine diz çökerek ona yalvarmaya başlar. Maşuka yine de Ahmet'i reddeder. Ahmet, harabeye doğru giderken Maşuka'nın pişman olacağını söyler. Yalnız kalan Maşuka, Allah'a yalvararak ölmeyi diler:

"Yetsin bu hayat belası yarab

Bu! âcizenin ricası yarab"(*Maşuka,* s. 17)

Ahmet, hançerini saklayarak Maşuka'nın bulunduğu yere döner. Ahmet, Maşuka'yı tehdit etmeye başlar. Fakat Maşuka, öfkelenerek ona şöyle cevap verir:

"Salsan beni nar-ı ıstıraba

Yaksan da cehennemî azaba

(……)

Nefret ederim! Muhabbet etmem

Lanet ederim! İtaat etmem"(*Maşuka,* s. 19)

Ahmet, Maşuka'yı hançerleyerek öldürür. Daha sonra onun acısına dayanamaz ve kendini yere çarpar.

Piyesin konusu basit bir aşk hikâyesidir. Bu piyeste vaka Gırnata şehrinde geçmesine rağmen Endülüs'ün tarihine ve medeniyetine dair hiçbir bilgiye rastlanmaz.

4.3.1.4.3. Vaka Zamanı

Maşuka yahut Muhafaza-i Aşk adlı piyesin vaka zamanına dair hiçbir bilgiye rastlanmaz. Eserde olayların Gırnata'da bir harabede geçmesi, vakanın Gırnata'nın son döneminde geçtiğine ihtimal verir. Piyesin vak'a zamanı bir iki saattir.

4.3.1.4.4. Mekân

Maşuka yahut Muhafaza-i Aşk adlı piyeste vaka Gırnata'da geçer. *"Vaka Gırnata'da cereyan eder"*(*Maşuka,* s. 3)

Olaylar, *"bir harabenin önünde bir çimenzar"*. (*Maşuka,* s. 3) Eserde olayların geçtiği mekânlar ile ilgili bilgilendirmeye rastlanmaz.

4.3.1.4.5. Şahıs Kadrosu

Eserin şahıs kadrosu iki genç Arap olan Maşuka ve Ahmet'ten ibarettir.

4.3.1.4.5.1. Maşuka

Maşuka, piyesin kahramanıdır. Sevgilisiyle birlikte güzel ve mutlu bir hayat yaşar. Sevgilisi öldükten sonra hayattan soğur. Vaktini eski günlerini hatırlatarak harabelerde yalnız geçirir. Maşuka, güzel, vefakâr ve faziletli bir genç kız olarak karşımıza çıkar. Maşuka, ömrü boyunca ölen sevgilisine sadık kalır. Maşuka, gam ve keder hayatından kurtulup sevgilisine kavuşmak ister. Maşuka, ölen sevgilisinden başka bir adama varmayı alçaklık sayar. Maşuka, Ahmet'in yalvarmalarına ve tehditlerine rağmen aşkını reddeder. Maşuka, ona âşık olan Ahmet tarafından öldürülür.

4.3.1.4.5.2. Ahmet

Ahmet, Arap bir gençtir. Ahmet, Maşuka'ya âşıktır. Ahmet'e göre her şey fani ve geçicidir. İnsanın hayatta zevk ve sefa içerisinde yaşaması gerektiğini düşünür. Maşuka'nın hayata dönmesini ister. Ahmet, Maşuka'ya aşkını kabul ettirmek için her şeyi dener. Önce yalvararak ikna etmeye çalışır. Olmayınca onu ölümle tehdit eder. Sonunda aşkını reddeden sevdiği Maşuka'yı öldürür.

4.3.1.5. Abdullahü's-Sagîr

Abdülhak Hamid, *Tezer* adlı piyeste Endülüs'ün en büyük hükümdarından bahsettiği gibi 1917 yılında Endülüs'e ilişkin kaleme aldığı son piyesi olan *Abdullahü's-Sagîr*'de Endülüs'ün son hükümdarı olan Abdullahü's-Sagîr'i de ele alır.[406]

Dört fasıldan oluşan *Abdullahü's-Sagîr,* küçük bir piyestir. Tanpınar, *Abdullahü's-Sagîr*'i konusu *"klasik tiyatroya mahsus büyük stüasyonlar etrafında yazılmış bir perdelik eser*" olarak görür.[407]

4.3.1.5.1. Özet

Endülüs'ün son hükümdarı Abdullahü's-Sagîr, Gırnata'yı İspanyollara teslim ettikten sonra Fas'a geçmek üzere beklerken karşılaştığı Karolina isimli bir İspanyol fahişeye âşık olur. Abdullahü's-Sagîr, tahtı ve ülkesi elinden gittiği halde düşmüş bir kadının gönlünü almaya çalışır.

Karolina, önce Abdullahü's-Sagîr'i ağır bir şekilde tahkir eder, sonra onu severek yol arkadaşı olur. Abdullahü's-Sagîr, annesi ve Karolina ile birlikte Fas'a gitmek üzere hareket eder. Fas'a ulaştığında halk ülkeye girmesine izin vermez. Sadece Sıdıka Hatun'a izin verilir. Abdullahü's-Sagîr, Karolina ile İspanya'ya dönmek zorunda kalır. İki âşık Karolina'ın kulübesinde geçmişlerini unutarak basit ve mutlu bir hayat yaşamaya başlarlar.

Kadınlara düşkün İspanyol hükümdarı Kral Ferdinando ile Kraliçe İzabella, Karolina'nın kulübesine gelir. Abdullahü's-Sagîr'i ve Karolina'yi saraya almak isterler. Karolina ve Abdullahü's-Sagîr, kabul etmez, münzevi bir kulübede mutlu hayatlarını sürdürmeyi tercih ederler.

---

[406] Abdülhak Hamid, *Külliyât-ı Âsâr; Abdullahü's-Sagîr,* İstanbul, Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi, Matbaa-i Âmire, 1335. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)
[407] Tanpınar, *a.g.e*, s.505

4.3.1.5.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Abdülhak Hamid, *Abdullahü's-Sagîr* adlı piyesinde tarihî bir şahsiyet olan Abdullahü's-Sagîr'e hayalî bir hikâye mal ederek Endülüs'ün yıkılış dönemini canlandırır.[408]

Abdullahü's-Sagîr, tahtını ve vatanını kaybettikten sonra denize bakan bir tepede oturup içki içerek vurdumduymaz bir tavır sergiler. Bulunduğu zor durumdan hiç rahatsız değildir. Kuzey Afrika'ya gitmek üzere vatanından ayrılırken orada tanıştığı Karolina'ya ilk görüşte âşık olur. Karolina düşmüş bir kadındır. Fakat karşısında taht ve vatanından uzaklaştırılmış Abdullahü's-Sagîr'i ilk karşılaşmasında sergilediği tavırdan dolayı onu tahkir eder. Karolina, Abdullahü's-Sagîr başarısız bir devlet adamı olarak görür. O devleti oyuncak zanneden bir çocuktur. Devletini ihmal eden kendi nefsine düşkün biridir:

" Pençende mukadderât-ı ümmet;

Hep nefsine eyledindi hizmet!.. " (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 8)

Abdullahü's-Sagîr, "*Takdir-i Hüda"* diyerek hezimetin kendi suçu olduğunu düşünmez. Abdullahü's-Sagîr, kendisinden önce gelen Tarık, İbn Musa, Musa ve Abdurrahman gibi yöneticilere benzemez. Onların sahip oldukları özellikleri taşımaz. Millî ve dinî değerlere sahip değildir. Sadece kendini düşünür. Karolina, "*melun", "hayâsız", "vatan haini", "alçak", "mübtezel", "Habeş yüzlü*", *"işret esiri"* gibi sıfatlarla ona hitap etmekten çekinmez. Abdullahü's-Sagîr, Karolina'nın sözlerinden hiç etkilenmez. Onun tek derdi Karolina'yı elde etmektir. Halkı zor bir durumdadır. Gırnata'yı ağlaya ağlaya terk ederken tahtını kaybeden Abdullahü's-Sagîr, vurdumduymaz bir tavır sergiler. Karolina, Abdullahü's-Sagîr'in bulunduğu kötü durumdan etkilenmemesine ve milletine acımamasına şaşırır:

"Kavmin ediyor figan u feryâd

[408] Tanpınar, *a.g.e*, s.510

Evlâdını etmiyor musun yâd?

Hâlâ mı bu tarz-ı hod-serâne" (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 11-12)

Karolina, düşmüş bir kadın olmasına rağmen Abdullahü's-Sagîr'i küçümseyen bir tavır sergiler. İspanyolların hezimete uğrattığı Abdullahü's-Sagîr'le ilk karşılaştığında kendisinin ondan daha üstün olduğunu hissederek aşkını reddeder:

"Maksuduna başka yerde git, er!

Avdet bile etse eski rütben,

İspanyalı bir kızım bugün ben

Senden daha yükseğim bu yerde," (*Külliyât-ı Âsâr,* s.14)

Yıllarca Arap idaresinde kalmış olan Karolina, İspanyol ordusunun zafer şenliklerini görünce de gururlanır. Bu gurur karşısında Abdullahü's-Sagîr hiç tepki göstermez. O kaybettiği ülkeyi değil, Karolina'yı düşünür.

Karolina Ferdinando'yu över. Ona tabi olduğunu söyler. Bu sözlerden etkilenen Abdullahü's-Sagîr ağlamaya başlar. Karolina'nın aşkıyla yanan Abdullahü's-Sagîr, ülkesi için değil, Karolina için çocuk gibi ağlar. Ona para verir ve evlenme teklif eder. Karolina, ona inanılmaz şekilde tesir eder. Fahişe olması onun için önemli değildir. Karolina, yaşadığı hayattan kurtulmak için evlenme teklifini kabul eder ve onunla Fas'a gitmeye razı olur. Karolina, Abdullahü's-Sagîr'i ne serveti ne de güzelliği için seçer.[409] Sırf düşmüş kadın olmaktan ve "*herkesle olan muaşeretten kurtulmak için*" onunla evlenmeyi kabul eder. (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 36)

Abdullahü's-Sagîr'in validesi Sıdıka Hatun, bu evliliğe karşı çıkar. Oğlunun iflah olmasından umudunu kesmiş olan Sıdıka Hatun, Karolina'nın müstefreşeler gibi bir

[409] Gürsoy, *a,g, e,*. s. 60.

müddet sonra bir kenara atılacağını düşünür. Fakat Karolina, eski hayatını hatırlayarak Abdullahü's-Sagîr'i bırakmak istemez. Ölümü eski hayatına dönmeye tercih ederek kendini denize atmak ister. Sıdıka Hatun, arkasından koşarak onu tutar ve İspanya lehinde bir söz söylememek şartıyla kalmasına izin verir. İspanyol oluşuna gurur duyan Karolina, aynı vatanda yaşayıp kaynaşmış İspanyol ve Arap ırklarını bir sayar. Saygı uyandıran şahsiyeti karşısında hümanist bir tavır alır ve iki ırk arasında fark olmadığını söyler:

"Varmış gibi farkımız Arap'tan

Câiz mi bu ecnebi tahassüs?" (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 45)

İspanya'dan kaçıp Fas'a sığınmak isteyen Abdullah, gemi Fas sahiline yanaşınca beklemediği bir sürprizle karşılaşır. Fas halkı, Gırnata'yı İspanyollara terk eden bir hükümdarın Fas'a girmesine izin vermez. Sıdıka Hatun, oğlunun bulunduğu zor durumu şöyle dile getirir:

"Bir yanda hakaret-i Nasârâ

Bir yanda itâb-ı ehl-i imân" (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 57)

Fas halkı, sadece vatanını savaşsız teslim eden Abdullahü's-Sagîr'i istemez. Sıdıka Hatun'a kucak açar ve ona son derece hürmet gösterir. Suçlu olduğunu hiç kabul etmeyen Abdullahü's-Sagîr, halka seslenerek kendini savunur. Halkın kanı dökülmesin diye savaşmadığını ve barışçıl bir tavır almayı tercih ettiğini söyler. Abdullahü's-Sagîr, savaşmayıp barışçıl bir tavır aldığı için yaptıklarından da hiç pişman değildir:

"Olmuş olacak, fakat kazârâ.

Olmam demek isterim peşimân!..

(…….)

(Cemm-i gafire hitap ile)

Sizlersiniz işte beyyinâtım:

Hep sulh için eyledim ben ikdâm.

Harbetsem olurdunuz perişan!...

Bâki mi kalırdı dîn ü mezheb?..

'Kan dök' mü diyor Hudâ-yı zî-şân?..

Hamdeyleyiniz ki sağsınız hep!.. (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 57)

Bî-rahim kalan Abdullahü's-Sagîr halk tarafından kabul edilmediğinde Karolina imdadına yetişir. Karolina, Gırnata'nın köylerindeki kulübesine davet ederek ona sahip çıkar. Onunla birlikte İspanya'ya geri döner. İsimlerini değiştirip Karolina'nın mütevazı kulübesinde mutlu bir hayat yaşamaya başlarlar.

Abdullahü's-Sagîr, Karolina'nın kulübesini saraya tercih eder. Böylece kulübede tam istediği hayata kavuşur ve bu hayatın devam etmesi için Tanrı'ya dua eder. Abdullahü's-Sagîr ve Karolina, eski hayatlarına dönmek istemezler. Ülkesini, tacını, tahtını ve halkını kaybeden Abdullahü's-Sagîr, âşık olduğu Karolina'yı iftihar edeceği bir ganimet olarak görür. Bu ganimet, mücadelesinde kan dökmediği için kendine verilmiş bir mükâfattır:

" Ben müftehirim ganimetimle;

Hatta seni bahş eden sukutum,

Ayyuka çıkan hezimetimle!..

Kan dökmenin zekâtıdır bu!.." (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 68)

Kral Ferdinando, siyaset ve savaş meydanlarında Abdullahü's-Sagîr'i hezimete uğratır, tacını mülkünü alır. Fakat bununla yetinmez. Abdullahü's-Sagîr'den "*pek farklı bir ahlâk yapısına sahip*" olmayan Ferdinando, çapkın bir erkektir ve "*kadınlara karşı zaafı*

vardır."[410] Ferdinando, Abdullahü's- Sagîr'den eski gözdesi Karolina'yı almak için tek başına kulübeye gelir. Karolina'yı kendi sarayına almak ister. Ferdinando'nun Gırnata'yı elinden almasına isyan etmeyen Abdullahü's- Sagîr, Karolina'yı istemesi üzerine öfkelenir. Daha önce Gırnata için ses çıkaramayan Abdullahü's-Sagîr, Karolina'nın alınması söz konusu olunca itiraz eder. Ferdinando, Karolina'nın fikrini almalarını teklif eder. Karolina, bulunduğu yeri terk etmek istemediğini söyleyerek Ferdinado'yu reddeder.

Kraliçe İzabella da kocasının peşinden kulübeye gelir. Abdullahü's-Sagîr'i tanıyınca onu saraya davet eder. Fakat saray hayatını yakından tanıyan Abdullahü's-Sagîr, bu davete ilgi göstermez. Kraliçe İzabella ve Ferdinando ahlâkî düşkünlük açısından Abdullahü's-Sagîr gibidirler.

Abdullahü's-Sagîr, Karolina'nın gönlünü kazanır. Böylece Ferdinando ile yaptığı aşk mücadelesinin galibi olur. Abdülhak Hamid, Endülüs'ün son hükümdarı olarak tarihin lanetlediği Abdullahü's-Sagîr'i bir aşk efsanesinin kahramanına dönüştürmüştür. Yazar, Abdullahü's-Sagîr'i "*bir aşk kahramanı hâline getirerek*" siyasî başarısızlığını "*telâfi etmek ister.*"[411]

Abdülhak Hamid'in *Abdullahü's-Sagîr* adlı eserinde hayalî bir hikâyeden yola çıkarak kendince Abdullahü's-Sagîr'in hayatını yorumladığı görülür. Abdülhak Hamid, eserini Abdullahü's-Sagîr'in şu ifadesiyle bitirir:

"Efsaneme girmesin o tarih

Tarih-i felâket ü musibet" (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 99)

Bu cümle ile Abdülhak *"Hamid'in efsaneyi tarihe tercih ettiğini"* gösterir.[412] Bununla beraber yazar, eserin birçok yerinde tarihî gerçeğe sadık kalarak Endülüs'ün son dönemine ışık tutar. Eserde Abdullahü's-Sagîr'in Endülüs'ün son hükümdarı olması,

[410] Karaburgu. *a.g.e.*. s. 205
[411] Uğurcan, *a.g.e.,* s.136
[412] Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 5,* s. 29

İspanyol Kralı Ferdinando ile anlaşma yaparak Gırnata şehrini İspanyollara savaşsız teslim etmesi, annesiyle birlikte İspanya'dan Fas'a göç etmesi, İspanyolların bu anlaşmayı ihlal etmeleri gibi olaylar tarihî kaynaklarda yer alır.

Abdülhak Hamid, Endülüs'ün çöküş sebebini farklı şahısların konuşmalarında dile getirir. Abdullahü's-Sagîr, bu çöküşten sorumlu olmadığını düşünür. Yaşanan bütün musibetlerin nedenini kendi dışında arayan Abdullahü's-Sagîr, bu devletin düşmesi konusunda kendini suçlu kabul etmez. Endülüs'ün çöküşünü bir kader olarak görür. Abdullahü's-Sagîr, kaderin onu son Endülüs hükümdarı kılmasında onun suçu olmadığını düşünür. Karolina ise çöküş sebebinin devletin liyakati olmayana teslim edilmesi olduğunu düşünür. Onun gözünde Abdullahü's-Sagîr, devleti yönetmesini bilmeyen ve devleti bir oyuncak haline getiren bir çocuktur. Devleti yönetmek yerine içki içerek müstefrişelerle vaktini geçir. Devletin liyakati olmayanlara teslim edilmesi düşmesine sebep olur. Karolina, Abdullahü's-Sagîr'in idaresini şöyle eleştirir:

"Karolina –

(…….)

Pençende mukadderât-ı ümmet;

Hep nefsine eyledindi hizmet!..

Abdullahü's-Sagîr – (Kadeh be-dest)

Takdîr-i Hüda…

Karolina –

(…….)

Hayrette kalıp, elinde bir cam,

Takdire ne layık öyle bühtân?" (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 8)

"*Tahtın temsil ettiği iktidar gücünü kullanmayan*"[413] Abdullahü's-Sagîr'i eleştiren Karolina, metruk ve zayıf bir devletin her halde yıkılacağını düşünür. Devlet Ferdinando tarafından yıkılmasaydı başkası tarafından yıkılacaktı. Karolina, bu düşünceyi Abdullahü's-Sagîr'in validesi olan Sıdıka Hatun ile yaptığı konuşmada şöyle ifade eder:

"Karolina –

Biz çekilsek,

Bir diğeri zabtederdi mutlak;

Metrûk idi çünkü taht-ı devlet…

(Sonraca)

Gördük karakuş yerinde laklak;

Uçmuştu hümâ-yı baht-ı devlet.

Boş bulduk o âşiyân-ı aldık." (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 46)

Sıdıka Hatun de devletin çoktan battığını düşünür. Liyakatsiz hükümdar, ahlakı bozulmuş halk ile yağmalayan devlet erkânı devletin çökmesine neden olmuştur. Sıdıka Hatun, çöküş nedenlerini Karolina ile konuşmasında dile getirir. Çöküşün sebepleri "*fezâyih ü rezâil", "kesad-ı ahlâk", "kaht-ı rical" ve "fesad-ı ahlâk*" gibi manevi hastalıklardır:

"Sıdıka Hatun – (Bir acı gülüşle)

Erkân mı?..

[413] Uğurcan, *a.g.e.,* s.127

Edip ne varsa yağma,

Onlar bütün oldular firarî.

Sirkât, batacaksa devlet amma,

Bir sirkât imiş bu ıztırârî

Karolina – Mevcud idi memlekette, mâhir

Birçok ümerâ-yı askeriye;

Onlar nice oldu?..

Sıdıka Hatun –

Oldu zâhir

Birçok üserâ-yı askeriye!.. (Bir sükûtu müteakip)

Bil, uhde-i halkadır muhavvel

Tedvîr-i umûr-ı mülk ü millet.

İspanyalı gelmeden çok evvel

Olmuş idi münhezim bu devlet!..

(Sonraca)

Bir kaht-ı rical-i zî-kiyâset,

Yektâ sebeb-i kesâd-ı ahlâk.

Olmuş idi saha-i siyaset

Bir ma'reke-i fesâd-ı ahlâk,

Bir sahn-ı fezâyih ü rezâil

Bir meşher-i manevi-i emrâz

Bir dâr-ı siyaset-i fezâil,

Bir menbâ-ı hûn-feşân-ı ağrâz!..

(……..)

Karolina –

Her neyse bu dâhilî hezimet,

Bir fâciadır umûma râci.

Erkân, ümerâ, zükûr u nisvan,

Herkes diyelim ki müttehemdir. " (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 47-50)

Abdülhak Hamid, eserinde Müslümanların Endülüs'te kurdukları devletin adil ve medeni bir devlet olduğunu ve bu devletin vatandaşların şahsî hürriyetlerine karışmadığını dile getirir. Onu ifade ederken Endülüs'teki Müslüman adil yönetimini, İspanyolların Müslümanlara karşı izledikleri siyasetle karşılaştırır. Gırnata'yı ele geçiren Kraliçe İzabella, Abdullahü's-Sagîr'in yaşadığı kulübeye gelir. Bütün İspanya'nın hâkimi olduğu için Karolina'nın kulübesinin de mülkü olduğunu dile getirir. Kraliçe İzabella, İspanya'da her şeye kendi malı gibi bakar. Bu bakış Abdullahü's-Sagîr'in şaşırmasına sebep olur. Abdullahü's-Sagîr, İspanya'yı yöneten Arapların halkın evlerine izinsiz girmediğini hatırlatır:

"Kraliçe İzabella-

Oldukça bizim fakat memalik,

Elbette bizimdir onda her yer!

Abdullahü's-Sagîr-

Bâki mi sanırsınız bu ülke?

Biz eylemedikti böyle benlik.

(sükut u hayret)

Kraliçe İzabella-

Siz kim oluyorsunuz?

Abdullahü's-Sagîr-

Bu mülke

Olmuş idik, ah!... biz de mâlik

Hiç bir eve etmedik taarruz." (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 86-87)

İspanya'yı fetheden Müslümanlar, İspanya'da yeni medeniyet kurmuştur. Orada bıraktıkları müthiş mimari eserler, inşa ettikleri medeniyetin ne kadar güçlü olduğunu gösterir. Sıdıka Hatun bu düşünceyi şöyle dile getirir:

"*Fatih, Arap oldu, hem de bânî*

Mimar-ı sınaat u diyanet;

Meşhur o meabid u mebani,

Âsar-ı metanet u resaner;

Ebkâr-ı hüner, melâik-i hûş

Efkâr-i Arap ki ihtişamı

Etmekte bütün ukulü medhûş!." (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 53)

Sıdıka Hatun'un yaptığı gibi İspanyol Kraliçesi İzabella da Müslümanların Endülüs'te bıraktıkları mirası yüceltir. İzabella, Abdullahü's-Sagîr'i sarayına davet ederken Müslümanların Endülüs'te bıraktıkları medeniyeti överek Müslümanlara şükranlarını sunar:

"Muslih bizi ettiniz siz irşâd:

Şükran sizedir bugünkü umrân" (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 88)

Abdülhak Hamid'in *Abdullahü's-Sagîr* adlı eserinde Abdullahü's-Sagîr'in Osmanlılardan yardım istemesine temas edilir. Abdullahü's-Sagîr, İspanyollar Endülüs'teki Müslümanlara saldırılınca İslam dünyasının büyük gücü olan Osmanlılardan yardım talep eder. Fakat sonuç alamaz. Sıdıka Hatun, oğlunu suçlayarak bu töhmeti reddeder. Osmanlıların sefih, müsrif ve çapkın bir hükümdara yardım etmesinin doğru olmayacağını düşünür:

"Abdullahü's-Sagîr-

(……)

İspanya'ya sâ'il oldu pençe;

Darbıyla Fransa buldu kuvvet;

Âvâzesi yükselip semaya,

Ervâhı cihada etti davet;

Ancak biz bulunmadık himaye!...

Sıdıka Hatun –

Sen hendeği eylediysen mesken

Sultan neden eylesin tenezzül?

Etmez mi idin o cenk ederken

Rakkaselerinle sen tagazzül?

İbka mı için sefâhetinde,

Bir müsrife etmeliydi imdâd? ” (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 59)

Abdülhak Hamid, Abdullahü's-Sagîr'in İspanyollarla yaptığı anlaşmaya temas eder. Abdullahü's-Sagîr, Ferdinando ile anlaşma yaparak Gırnata'yı teslim eder. Fakat Ferdinando, Abdullahü's-Sagîr'le yaptığı anlaşmayı çiğneyerek onu Endülüs'ten çıkarır:

“And içti benimle hayli and o;

Şimşirini vaz' edip gulâfa

Olmuş idi tâlib itilâfa,

Ben kalmaya etmedim cesaret;

Zira bu olurdu bir esâret.

Bundan dolayı hep o târâc,

Kılmak beni Endülüs'ten ihraç” (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 26)

4.3.1.5.3. Vaka Zamanı

Abdullahü's-Sagîr'de zamana dair herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Onunla birlikte piyesin vaka zamanını, yer alan tarihî olaylar ve şahıslardan hareketle tespit etmek mümkündür.

Abdülhak Hamid, *Abdullahü's-Sagîr* adlı piyesinde Endülüs'teki Benî Ahmer'in son hükümdarı Abdullahü's-Sagîr'in Gırnata şehrini İspanyollara terk etmesini ele alır. Abdullahü's-Sagîr, M. 1492 yılında Gırnata'yı İspanyollara teslim eder. Böylece eserin vaka zamanının M. 1492 yılına ait üç dört gün olduğunu söylemek mümkündür.

4.3.1.5.4. Mekân

Eserin vakası Endülüs'te geçer. Abdülhak Hamid, piyesinde mekâna ilişkin fasıl başlarında malumat verilir. İlk faslın başında mekân ile ilgili şu cümleler yer alır:

"Cebel-i Tarık. Denize ve karşı yakaya ve bir ovaya nâzır bir tepe. Sahilde bir sefine. Ovada iki hükümdar çadırı ve ordugâh. Tepede bir seccade, bir yastık, bir rahle, birkaç kadehle bir sürahi." (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 6)

İkinci ve üçüncü fasıldaki olaylar, "*denizde Kadırga tarzında bir yelken gemisinin güvertesi*"nde (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 40) geçerken dördüncü faslın olayları İspanya'da bir sahrada yer alan *"bir kulübe*"de geçer. (*Külliyât-ı Âsâr,* s. 67)

Piyeste İspanya, Berberistan, Endülüs, Çin, Tanca, Gırnata, Hint, Fransa, İstanbul, Fas, Babil gibi birçok yer adı zikredilir.

4.3.1.5.5. Şahıs Kadrosu

Abdülhak Hâmid, *Abdullahü's-Sagîr* adlı piyesinin şahıs kadrosunu dar tutar. Piyeste Endülüs'te yaşayan İspanyol ve Araplara yer verir. Karolina hariç eserin şahıslarının varlığı tarihî belgelerle sabittir.

4.3.1.5.5.1. Abdullahü's-Sagîr

Abdullahü's-Sagîr, kendini "matrûd" diye tanıtır. İtibarını ve ülkesini kaybetmiş Endülüs'ün son hükümdarıdır. Abdullahü's-Sagîr, olumsuz bir şahsiyet olarak çizilir. Abdullahü's-Sagîr, safa ve zevk içinde yaşayan millet, din ve vatan kaygısı taşımayan vurdumduymaz, iradesiz ve kayıtsız bir hükümdar olarak karşımıza çıkar. Kader, onu hükümdar yapar. Bununla birlikte Abdullahü's-Sagîr, samimi ve iddiasızdır. Abdullahü's-Sagîr'in hayatında temel mesele aşktır. Yazar, savaş meydanında hezimete uğrayan Abdullahü's-Sagîr'i *"aşk ikliminin galibi kılar."* [414]

Yazar, Abdullahü's-Sagîr'in çocuksuluğunun ve küçüklüğünün üzerinde durur. O, çocuk kalmaya mahkûmdur. Sultanlık hakları elinden alındıktan sonra, Karolina'nın himayesine sığınır.[415]

Halkı ve validesi tarafından sevilmeyen Abdullahü's-Sagîr, barışçıl bir tutum alarak şehrini savaşsız teslim eder ve İspanyol bir fahişenin peşine düşer. Devlet idaresindeki başarısızlığına rağmen başarılı bir âşıktır. Karolina'yı seçmekle isabet gösteren Abdullahü's-Sagîr, Karolina'nın kulübesinde tam istediği hayata kavuşur ve onunla en mutlu günlerini yaşar. Bu mutluluğun nedeni Karolina'dır. Karolina, onu özlemiş olduğu saadete götürür.

Abdullahü's-Sagîr, Karolina'yla yaşamadan önce iradesizdir. Onunla yaşamaya başladıktan sonra değişir. Ferdinando'nun Gırnata'yı elinden almasına isyan etmez. Fakat daha sonra Ferdinando'nun Karolina'yı istemesine isyan etmesi, onun büyük bir ölçüde değiştiğini gösterir.

Abdullahü's-Sagîr, varlığı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir. Tarihî kaynaklarda Ebû Abdullahü's-Sagîr ismiyle bilinir. Benî Ahmer'in son hükümdarıdır. 1433 yılında doğan Ebû Abdullahü's-Sagîr, veliahtken babası tarafından azledilip annesiyle birlikte sarayda tutuklanır. Benî Sirâc ailesi sayesinde saraydan kaçar ve babasına karşı isyan

[414] Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 5,* s. 28
[415] Uğurcan, *a.g.e.,* s.131

başlatır.1482 yılında tahta çıkar ve İspanyollara karşı yaptığı akın sırasında esir düşer. Üç yıl esir kaldıktan sonra serbest bırakılır. Gırnata hükümdarı amcası ez-Zağal'a karşı savaşır. İç savaşlar yüzünden Gırnata Devleti gücünü kaybeder. İspanyollar, Gırnata'yı kuşattıktan bir müddet sonra şehri teslim eder. Endülüs'ün güneyinde yer alan el-Büşeyrât bölgesinde ailesiyle birlikte bir müddet yaşar. Daha sonra topraklarını ve saraylarını İspanyollara satarak Fas'a göç eder. Hayatının kalan kısmını orada geçirir ve 1534 yılında vefat eder.[416]

Abdülhak Hamid'in piyesinde canlandırdığı Abdullahü's-Sagîr ile tarihteki şahsiyeti arasında benzerlik vardır.[417]

4.3.1.5.5.2. Karolina

Karolina, eserin kadın kahramanıdır. Abdullahü's-Sagîr'in tanıştığı daha sonra evlendiği İspanyol kızıdır. *"kendisinin galip bir millete mensup oluşuyla iftihar"* eder[418] ve İspanyol milliyetini savunur. Abdullahü's-Sagîr ile ilk görüştüğünde onunla alay ederek onu tahkir eder. Çok geçmeden sırf yaşadığı hayattan kurtulmak için onunla evlenmeyi kabul eder. Fakat daha sonra Abdullahü's-Sagîr'e âşık olur.

Karolina, bir kader kurbanıdır. Kendisinin istemediği bir hayat yaşar. Abdullahü's-Sagîr'le evlendikten sonra değişir ve önceki hayatını terk ederek müspet bir insan olarak yaşamaya başlar. Eşi halk tarafından kovulduğu zaman ona sahip çıkar. Kulübesine davet eder. "Muarreb" olur ve Zehra ismini alır. İlk sahnelerde saygıyla bahsettiği Ferdinando'ya yüz çevirir. Karolina, Ferdinando'ya karşı Nazife'nin duruşunu sergileyerek Abdullahü's-Sagîr'i tercih eder ve ona büyük bir aşk yaşatır. Karolina, düşmüş bir kadın olmasına rağmen asil ve yüksek duygulara sahiptir. Onu kurtaran Abdullahü's-Sagîr'e minnet borçludur. Hayatının sonuna kadar ona sadık kalacağını söyler.

---

[416] Emir Şekib Arslan, *Hulâsatü Târihi'l-Endelüs,* Beyrut, 1983, s. 290-293; Nizamettin Parlak, *Beni Ahmer'de Darbeler ve İsyanlar*, Ankara, İlahiyat, 2013, s. 197-210
[417] Karaburgu. *a.g.e.*. s.210.
[418] Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 5,* s. 28-29

Etrafındakilerin kendisine kötü gözle baktıklarını bilen Karolina, Sıdıka Hatun, Ferdinando ve Kraliçe İzabella'ya karşı dik durabilecek kadar güçlü bir şahsiyete sahiptir. Abdülhak Hamid'in düşmüş Karolina'yı anlatışı ve takdimi, okuyucu gözünde onu yüceltir ve onu aşkıyla yükseltir.[419]

4.3.1.5.5.3. Sıdıka Hatun

Abdullahü's-Sagîr'in validesidir. Sıdıka Hatun, millî ve dinî değerlere sahiptir. *"Sıdıka Hatun, vatanî duyguları yüksek mert bir kadın olarak karşımıza çıkar."*[420] Annelik duygularını bir kenara atarak işrete düşkün Abdullahü's-Sagîr'i ağır bir şekilde eleştirir. Abdullahü's-Sagîr'in iflahından umudunu keser.

Ömrünü Müslüman bir ülkede geçirmek isteyen Sıdıka Hatun, faziletli ve saygın bir kadındır. İslam'ı evladından üstün tutar. Oğluna veda ederken "Hayat-ı Müslimîn" ile meşgul olmasını söyleyerek dinini değiştirmemesini tembih eder. Fas halkı Abdullahü's-Sagîr'i kabul etmezken Sıdıka Hatun'a kucaklarını açar. Ona hürmet gösterir. Sıdıka Hatun'un Fas'ta kalması halk tarafından bir onur sayılır.

Sıdıka Hatun, varlığı tarihî bilgilerle sabit olan bir şahsiyettir. Tarihî kaynaklarda Ayşe Hatun ismiyle bilinir. Güçlü bir karaktere sahiptir. Sultan Ebu'l-Hasan üzerine İspanyol bir cariyeyle evlenir ve bu cariyenin etkisi altında kalarak Abdullahü's-Sagîr'i azleder. Yerine İspanyol cariyesin oğlu olan Sa'd veliaht ilan eder. Daha sonra Ayşe Hatun'u çocuklarıyla sarayda hapseder. Ayşe Hatun, Gırnatalılar yardımıyla saraydan kaçar ve kocasına karşı oğlu olan Abdullahü's-Sagîr'i destekler. Ayşe Hatun, Abdullahü's-Sagîr Gırnata'yı teslim ettikten sonra onunla birlikte Fas'a göç eder.

[419] Enginün, a.g.m. s. 36
[420] Gürsoy, *a,g, e*,. s. 140

Ayşe Hatun, güçlü bir şahsiyete sahiptir. Zor durumlarda büyük kahramanlıklar göstermiştir. Milletin sevgisi ve saygısını kazanmıştır.[421] Yazar, Sıdıka Hatun'un karakterini tarihteki şahsiyetine uygun olarak çizmiştir.[422]

4.3.1.5.5.4. Kral Ferdinando

İspanya hükümdarı Kral Ferdinando, mağrur ve çapkın bir kraldır. Ferdinando, Abdullahü's-Sagîr'le yaptığı anlaşmayı ihlal eder. Ferdinando Abdullahü's-Sagîr'in bir benzeri olarak çizilir. Abdullahü's-Sagîr gibi zevk, safa ve kadına düşkündür. Karolina'nın peşine düşer.

Yazar, savaş meydanlarında kazanan "*Ferdinando'yu aşkta hüsrana uğratır*."[423] Karolina, Nazife gibi Ferdinando'yu reddeder. Ferdinando, beğendiği kadınlar tarafından reddedilmeye mahkûmdur. Ferdinando, Kraliçe İzabella'ın etkisi altında kalır. Karısından çekinir. Onun peşinden geldiğini görünce saklanır.

4.3.1.5.5.5. Kraliçe İzabella

Hırslı, zalim, güçlü ve arzulu bir kadın olarak karşımıza çıkar. Abdullahü's-Sagîr'le ülfeti vardır. Kraliçe İzabella, onu arzular ve sarayına davet eder. Fakat Abdullahü's-Sagîr, bu daveti reddeder. Abdullahü's-Sagîr'e göre Kraliçe İzabella biraz ayyaştır.

Devletin idaresi Kraliçe İzabella'nın elindedir. Ferdinando ise onun etkisi altında kalır. Kraliçe İzabella, Ferdinando'nun çapkın olduğunu bilir. Müslümanlardan olumlu bir şekilde söz eder. İspanya'ya büyük eserler bahşettikleri için Abdullahü's-Sagîr'e şükranlarını sunar. Bununla beraber Kraliçe İzabella, kibirli ve zalimdir. Karolina'nın kulübesine izinsiz girmek ister.

---

[421] İnan, *a.g.e.*, C. 4, s.196-201; Parlak, *a,g, e,*. s. 197.
[422] Gürsoy, *a,g, e*,. s. 110
[423] Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 5,* s. 28

4.3.2. Arap Edebiyatı

4.3.2.1. Ebû Abdullah es-Sagîr

1916- 1917 yılları arasında tanıştığı Abdülhak Hamid'den etkilenen Maruf el-Arnavut, beş perdeden oluşan *Ebû Abdullah es-Sagîr* [424] adlı piyesini 1929 yılında yayımlamıştır. Yazar, eserinde Gırnata emirliğinin çöküşünü ve Ebû Abdullah es-Sagîr'in Kuzey Afrika'ya sürgün edilmesini ele alır.

Maruf el-Arnavut'un *Ebû Abdullah es-Sagîr* adlı piyesi, sanat açısından yazdığı piyeslerin en iyisidir.[425]

4.3.2.1.1. Özet

Benî Ahmer Devleti'nin son hükümdarı Ebû Abdullah es-Sagîr, son derece karamsar ve pasiftir. Ebû Abdullah es-Sagîr, onun şehri kaybedeceğini ve Kuzey Afrika'ya sürgün edileceğini söyleyen müneccimlere inanır ve kadere boyun eğerek Gırnata'yı İspanyollara teslim etmeye yeltenir.

Gırnata komutanlarından İbn Hamid ve Tarafe, düşmanlara karşı savaşamayan Ebû Abdullah es-Sagîr'in tahttan indirilmesini tartışır ve daha sonra da Ebû Abdullah es-Sagîr'i savaşmaya teşvik etmeye çalışırlar. Komutanların ve annesinin teşvikiyle Ebû Abdullah es-Sagîr, savaşma kararı alır. Gırnata'daki liderler de Ebû Abdullah es-Sagîr'i tahttan indirmeyi savaş sonrasına erteleme ve şehirde çıkan fitneyi söndürme konusunda anlaşırlar.

Savaşta ilk önce Araplar kazanırlar. Fakat İspanyollar, yeniden saldırıya geçerler. Musa hariç Arap komutanları şehit düşerken Ebû Abdullah es-Sagîr, annesi ve Müslüman halkla birlikte Afrika'ya gitmek üzere bir dağa çekilir. Dağda Musa ve Ziya'yla karşılaşır.

---

[424] Ma'rûf el-Arnavut, *Ebû Abdullah es-Sağîr,* Haleb, Matba'atü Feta'l-Arab, 1929. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

[425] Muhammed Mufaku, "'Avdetün ile Ma'rûf el-Arnavut" *el-Beyan el-Kuveytiyye*, S. 124, 1976. s. 22-27.

Musa, önce Ebû Abdullah es-Sagîr'i öldürmek istese de daha sonra onu Kuzey Afrika'ya yollamaya karar verir. Gırnata'dan çıkmak istemeyen Musa, sevgilisi Ziya'yı öldürüp cesedini nehre atar. Kendisi de nehre atlayarak intihar eder.

4.3.2.1.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Vaka Gıranada'nın son Müslüman hükümdarı olan Ebû Abdullah es-Sagîr'in saltanatının son döneminde geçer. Gırnata İspanyollar tarafından kuşatılmış durumdadır. Devleti yöneten Ebû Abdullah es-Sagîr, karamsardır. Bu karamsarlığın sebebi ise bir kehanettir. Ebû Abdullah es-Sagîr doğduğunda müneccimler, onun mülkünü ve memleketini kaybedeceğini ve Fas'a sürgün edileceğini babasına söylerler. Daha sonra bu kehaneti öğrenen Ebû Abdullah es-Sagîr, kehanetin etkisi altında kalır. Psikolojisi bozuk olan Ebû Abdullah es-Sagîr, gece yarısında sarayın bahçesinde dolaşırken ağaçların dallarını, yapraklarını ve çiçeklerini koparıp bağırarak ayakları altında ezer.

Gırnata âyanlarından İbn Hamid ve Tarafe, Ebû Abdullah es-Sagîr'i bu durumda görürler. Düşmanlara karşı savaşamayan Ebû Abdullah es-Sagîr'in durumunu tartışırken Tarafe, Ebû Abdullah es-Sagîr'in şehri düşmanlara teslim edeceğinden endişelidir. Bunun için tahttan indirilmesi gerektiğini düşünür. Şehri düşmanlara teslim etmek isteyen Ebû Abdullah es-Sagîr, Müslüman muhaliflerine karşı acımasızca davranır:

"İbn Hamid: Ebû Abdullah silahını bırakmak mı istiyor?

Tarafe: Evet, Benî Ahmer kahramanları ve Benî Abbâd eşrafları ayaklandığı zaman isyanı sert bir şekilde bastırdı. Onların çoğunu Gırnata'nın kule ve hapishanelerinde attı." (*Ebû Abdullah es-Sagîr,* s.8)

Ebû Abdullah es-Sagîr, İspanyollara karşı korkakça davranır. Ölümden korkar. Geleceğini ve memleketinin geleceğini merak eder. Geleceği konusunda endişe duyan Ebû Abdullah es-Sagîr, Müneccimleri sarayına çağırır. Musa da Ebû Abdullah es-Sagîr'i cesaretlendirmeye çalışır. Düşmanlara karşı dik durmasını tavsiye eder. Ebû Abdullah es-Sagîr, devletin zor bir dorumda olduğunu şöyle dile getirir:

"Göründüğü üzere Gırnata tehlikeli bir kuşatma altındadır. Şekavet denizinde boğuluyor. Yollar kapatılmış durumdadır. Yollar kesildiği için açlık her yere yayılıyor. Zor durumda kalan halk direnme acziyeti yaşıyor." (*Ebû Abdullah es-Sagîr,* s. 21)

Ebû Abdullah es-Sagîr Osmanlı Devleti, Mısır ve Fas'tan yardım ve imdat gelmediğini de ifade eder. Sultan Bayezid'e gönderdiği elçilerden haber yoktur. Mısır'dan gelen gemilerin Endülüs'e ulaşmasını İspanyollar engeller. Ebû Abdullah es-Sagîr, daha fazla direnemeyeceğini düşünür.

Ebû Abdullah es-Sagîr, aslında her şeyden önce şehrin düşmesi ve devletin yıkılması bir kader olarak gördüğü için pasiftir. Saraya çağırdığı müneccimler, devletin yıkılacağını ve kendisinin sürgün edileceğini tekrarlar. Ebû Abdullah es-Sagîr, kadere karşı çıkamaz. Gırnata'nın düşmesi kaderde yazılmış olmasaydı düşmemesi için onu savunacaktı:

"*Kaderden kaçış yoktur. Bizim başımıza, asla Allah'ın bizim için yazdığından başka bir şey gelmez. Yemin ederim ki Gırnata'nın düşmesi kaderde yazılmış olmasaydı ben onu kılıcımla savunurdum."* (*Ebû Abdullah es-Sagîr,* s. 25)

Gırnata'yı kuşattıktan sonra İspanyol Kralı Ferdinando, şehrin teslim edilmesi için Ebû Abdullah es-Sagîr'e elçi gönderir. Ebû Abdullah es-Sagîr, teslim şartlarını Musa'ya anlatır. Musa, teslim şartlarını reddederek ölmeyi tercih eder:

"Musa: Ağlamayı kadınlara çocuklara bırakın. Biz erkeğiz. Gözyaşları değil, kan akıtmak için yaratıldık (...)bağımsızlığımız uğruna ve Gırnata'nın düşmanlarından intikam almak için ölelim" (*Ebû Abdullah es-Sagîr*, s. 27)

Sadece Musa değil Tarafe ve İbn Hamid de şehrin düşmanlara teslim edilmesine karşı çıkarlar. Tarafe, düşmanların teslim anlaşmasına sadık kalmayacağını düşünür. İbn Hamid ve Musa, Ebû Abdullah es-Sagîr'in ataları gibi ordu başına geçip savaşa çıkması gerektiğini düşünürler. Ebû Abdullah es-Sagîr ise savaşmaktan korkar. Halkına da güvenmez.

Ebû Abdullah es-Sagîr'in annesi Ayşe Hatun, Gırnata âyanlarıyla birlikte fetih hikâyesini anlatarak oğlunu cesaretlendirmeye çalışır. Ayşe Hatun, fatihlerin kahramanlıklarını dile getirir. Tarık b. Ziyad'ın askerlerine hitaben yaptığı konuşmayı okur. Hikâyeden etkilenen Ebû Abdullah es-Sagîr, savaşma kararı alır.

Savaşa çıkmadan önce Musa, sevgilisi Ziya'yla sonsuza kadar birlikte kalacaklarına ant içmek üzere Arap mezarlığına giderler. Musa, mezarlıkta defnedilen Muhammed b. Ümeyye, Hişâm b. Muaviye gibi kahramanların mezarlarını sevgilisi Ziya'ya göstererek kahramanlıklarından söz eder. Daha sonra Benî Sirac'ın mezarlarına gidip babasının mezarına hitaben konuşmaya başlar. Kurtuba'da savaşırken şehit düşen babasına Gırnata'nın durumunu anlatır ve çare ister. Ziya, bu davranıştan korkar ve mezarlıktan çıkmak ister. Bu sırada da Ebû Abdullah es-Sagîr mezarlığa girer ve atalarının mezarlarına konuşmaya başlar. Abdurrahman ed-Dâhil, Abdurrahman en-Nâsır, İbn Ümeyye, babası Ebu'l-Hasan gibi Endülüs'ün büyük hükümdarlarının Gırnata'yı kurtarmak için mezarlarından çıkmalarını ister:

"Ebû Abdullah: (...) Ağlamak ve mahcubiyet neye yarar? Babam ve atalarım öyle değillerdir. Onlar, gözyaşları değil kanlarını akıtıyorlardı. Mahcubiyetten değil akıttıkları kanlardan kızarmışlardır. Ey mezarlar, atalarımızı dışarı atın. Ebü'l-Hasan'ı, el-Mansur'u, İbn Ümeyye, ed-Dahil ve en-Nâsır'ı atın ki şan ve izzeti canlandırsınlar." (*Ebû Abdullah es-Sagîr,* s. 43)

Ebû Abdullah es-Sagîr, atalarıyla kendisini karşılaştırdığında kendini hakir görür. Zayıf bir hükümdar olduğunu ve başındaki taca sahip çıkamadığını itiraf eder. Bunun için tacını başından alır ve babasının mezarının üzerine bırakıp mezarlıktan kaçar.

Gırnata komutanları toplanarak şehirde çıkan fitneyi söndürüp Ebû Abdullah es-Sagîr'in tahttan indirilmesini İspanyollarla yapılacak savaş sonrasına ertelemeye karar verirler. Fitneyi söndürme görevini Seydî Gâlip üstlenir. Ayrıca Ebû Abdullah es-Sagîr'den savaşmadan önce mahkûmları hapishaneden çıkartmasının talep etmesi kararlaştırılır.

Gırnata komutanları Ebû Abdullah es-Sagîr'den şüphelenir ve ona güvenmezler. Onlara göre Ebû Abdullah es-Sagîr, haindir ve Gırnata'da çıkan fitnenin sebebidir. Babasına karşı isyan ederek tahta çıkar. Bu isyan sırasında onlarca insanın ölümüne sebep olur.

Savaş Gırnata'nın surlarında şiddetlenir. Gırnata komutanları, mezarlıkta dolaşan Ebû Abdullah es-Sagîr'i teşvik ederek onu savaş alanına çıkartırlar. Herkesin katıldığı savaşta Müslümanlar, İspanyolları hezimete uğratırlar. Ebû Abdullah es-Sagîr, sarayına döndüğünde annesi zaferini tebrik eder. Musa'nın sevgilisi Ziya, kahramanlara sunmak için dağdan topladığı çiçeklerle saraya gelir. Halk da zaferi kutlamak üzere Ebû Abdullah es-Sagîr'in sarayına gelerek tezahürat yapar. İlk önce halkına güvenmeyen Ebû Abdullah es-Sagîr, gördüğü tezahüratı isyan zanneder. Ancak halk, zaferi tebrik ettikten sonra dağılır. Ziya da savaş meydanına gitmek ister. Ebû Abdullah es-Sagîr, Ziya'nın cesaretine ve vatanperverliğine hayran kalır ve savaş meydanına gitmeye karar alır.

Savaş meydanında Musa ve arkadaşları kahramanlık gösterirler. Fakat İspanyollar, yeniden saldırmaya başlarlar. Musa hariç Arap komutanları şehit düşerler. Savaş meydanına gelen Ebû Abdullah es-Sagîr, Gırnata komutanlarının cesetlerini yerde görür ve çok üzülür. Bir müddet sonra Ziya gelir. Ebû Abdullah es-Sagîr'e Musa'yı sorar. Ebû Abdullah es-Sagîr, ölüleri işaret ederek "onlara sor" diye cevap verir.

Ebû Abdullah es-Sagîr ve annesi Ayşe Hatun Kuzey Afrika'ya gitmek üzere bir dağa çekilirler. Ebû Abdullah es-Sagîr'in annesi, oğluna sitem eder. Ebû Abdullah es-Sagîr, üzüntü ve yorgunluktan yürüyemez hale gelir. Bir nehrin kenarına çekilip eski günlerini hatırlar ve ağlamaya başlar. Sürgün edilen halk da onun ağlamasından etkilenip ağlamaya başlar. Ebû Abdullah es-Sagîr, hezimetten sorumlu olduğunu kabul eder ve halka şöyle hitap eder:

"Benim için mi ağlıyorsunuz? Ben bu diyardan göç etmenize, çocuklarınızın ölümsine, saray, ev ve tarlalarınızın yakılmasına sebep oldum." (*Ebû Abdullah es-Sagîr,* s. 89-90)

Ebû Abdullah es-Sagîr, kendisini "vebaya" benzetir. Gittiği her yer harap olmaktadır. Hamiyetli annesi Ayşe Hatun, Ebû Abdullah es-Sagîr'in savaşta ölmediği için üzgündür:

"Keşke Tarafe ve İbn Galib gibi ölseydi; onun ölümü benim için bir teselli olurdu. Fakat zilletini ve talihsizliğini görmek için yaşadı" (*Ebû Abdullah es-Sagîr,* s. 91)

Ebû Abdullah es-Sagîr, çocuk gibi davranır; ağlayarak annesine yalvarır ve ona sığınır. Musa, Ebû Abdullah es-Sagîr'i görünce kılıcını çekerek öldürmesini ister. Fakat kısa bir müddet içinde fikrini değiştirir. Ayşe Hatun Musa'nın Kuzey Afrika'ya gitmesini isterse de Musa bu teklifi reddeder:

"Ayşe: Afrika'ya bizimle gel, bu diyarı unut.(...)

Musa: Ben Gırnatalı olarak doğdum ve Gırnatalı olarak da ölmek istiyorum." (*Ebû Abdullah es-Sagîr,* s. 96)

Ziya da sevgilisi Musa'yla birlikte Gırnata'da kalıp onunla aynı kaderi paylaşmak ister. Ülkesini kaybeden Ebû Abdullah es-Sagîr, Kuzey Afrika'ya geçmeden önce bir müddet hüküm sürdüğü Gırnata'ya şöyle veda eder:

"Ebû Abdullah: Elveda Elveda! Ey güzel Endülüs diyarı! Sakinlerin, seni savaşarak terk ettiler. Onlardan sonra efsanelerin ve hurafelerin mezarı olacaksın, şiir, sanat ve güzellik için bir mukaddes harabe olacaksın. Yarın, yarın genç neslin yaşlı neslini defnedince Dicle, Fırat ve Nil kenarlarında yaşayan Arap halkı, atalarının sekiz yüz yıl boyunca inşa ettiği medeniyetin birkaç dakika içinde nasıl yıkıldığını hatırlayacaklar. Çocuklarımız, dol medeniyetimiz için ağlayacaklar." (*Ebû Abdullah es-Sagîr,* s. 99)

Yazar, eserini trajik bir şekilde bitirir. Gırnata'da ölmeyi tercih eden Musa, Ebû Abdullah es-Sagîr'i Kuzey Afrika'ya yolladıktan sonra sevgilisi Ziya'yı öldürüp cesedini nehre atar. Kendisi de nehre atlayarak intihar eder.

Bazı eleştirmenler, *Ebû Abdullah es-Sagîr* adlı piyesin alegorik bir eser olduğunu ve Maruf el-Arnavut'un bu eserde bulunduğu çağı alegorik olarak ele aldığını düşünürler. Onlara göre yazar, Suriye kralı Faysal'ın macerasını alegorik olarak anlatmıştır. İradesiz bir yönetici olarak gördükleri Kral Faysal, Ebû Abdullah es-Sagîr gibi Fransızlara karşı direnmeyip onlara ülkeyi teslim ederek Irak'a göç etmiştir.[426]

Maruf el-Arnavut'un *Ebû Abdullah es-Sagîr* adlı piyesinde hakikati hayalle karıştırdığını ve birçok yerde tarihî gerçeğe sadık kalmadığı görülür. Onunla beraber yazar, piyesin bazı paragraflarını tarih kitaplarında geçtiği şekliyle aktarır. Örneğin Târk b. Ziyad'ın konuşması, tarih kitaplarında geçtiği şekilde piyese yerleştirilmiştir.

4.3.2.1.3. Vaka Zamanı

Ebû Abdullah es-Sagîr adlı piyeste zamana dair herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Onunla birlikte piyesin vaka zamanını, yer alan tarihî olaylar ve şahıslardan yola çıkarak tespit etmek mümkündür.

Yazar, piyesinde Gırnata'nın muhasarası ve İspanyolların eline geçmesini ele alır. Vaka, İspanyolların Gırnata'yı ele geçirmelerinden bir müddet önce başlar ve Gırnata'nın düşmesi ve Ebû Abdullah es-Sagîr'in şehirden çıkmasıyla sonra erer. İspanyollar, M. 1492 yılında Gırnata'yı istila ederler. Böylece eserin vaka zamanının 1491/1492 yıllarına ait birkaç gün olduğunu söylemek mümkündür.

4.3.2.1.4. Mekân

Ebû Abdullah es-Sagîr adlı piyesteki olaylar, Gırnata'da geçer. Piyeste mekân ile ilgili pek fazla bilgiye rastlanmaz. Bununla birlikte eserde Gırnata, insan gibi canlı bir varlık olarak karşımıza çıkar. Gırnata ağlar, muhatap olur ve yokluğa doğru yürür. Ebu Abdullah es-Sagîr, Gırnata ve Elhamra'ya şöyle seslenir:

[426] Ahmed Ziya Muhabbik, "et-Tarih ve't-Te'lîfü'l-mesrahî fî Suriye 1945-1967", *el-Mevkifü'l-Edebî*, Dımaşk, 1981, S. 126, s. 33-34.

"*Ey Elhamra! Ey Gırnata! Fırtına etrafında koptu, rüzgâr uğuldadı ve gece kapkaranlık oldu. Zaman halkın geleceğini kararttı. Fakat sen hâlâ dedelerimizin Kırtaca, Tunus ve Sicilya'nın yolunda taşıdıkları değerli eserlerin ev sahibisin."* (*Ebû Abdullah es-Sagîr,* s. 61)

Ebû Abdullah es-Sagîr adlı piyeste kapalı ve açık olmak üzere farklı mekânlar vardır. Piyeste saray ve çadır kapalı mekânlar; mezarlık, dağ, saray bahçesi, savaş meydanı ve nehir kenarı açık mekânlar olarak karşımıza çıkar.

Piyeste birçok yerleşim yerinin adı zikredilir. Gırnata, Kurtuba, Endülüs, İşbiliyye, Tuleytıla, Fas, Şam, Mısır, İstanbul, Kadis, Tunus, Arap Yarımadası, Kudüs ve Afrika, piyeste adı geçen mekânlardır.

4.3.2.1.5. Şahıs Kadrosu

Maruf el-Arnavut, *Ebû Abdullah es-Sagîr* adlı piyesinde tarihî ve hayalî şahsiyetlere yer verir. Eserde tarihî şahsiyetler önemli bir yer alır.

4.3.2.1.5.1. Ebû Abdullah es-Sagîr

Piyesin kahramanı olan Ebû Abdullah es-Sagîr, iradesiz, kararsız ve korkak bir hükümdar olarak çizilir. Ebû Abdullah es-Sagîr'in şahsiyeti, hezimetin ve teslim olmanın fikrini temsil eder.[427]

Yazar, Ebû Abdullah es-Sagîr'i psikolojik hasta olarak gösterir. Onun şahsiyetinde kader ile irade arasında şiddetli bir çatışma vardır.[428] Bir kehaneti kader olarak görür ve bu kadere boyun eğerek İspanyollara karşı şehri savunamaz. Gırnata komutanları onu direnmeye teşvik eder. Şanssız olduğunu inanan Ebû Abdullah es-Sagîr, bir müddet dirense de sonunda şehri terk eder.

[427] Nedim Mu'allâ Muhammed, *el-Edebü'l-Mesrahî fî Suriye; Neş'tühü ve Tetavvurühü,* Dımaşk, Müessesetü'l-vahde, 1982, s. 21
[428] Abdüllatif el-Arnavut, "Min Türâsi Maruf el-Arnavut" *et-Türasü'l-Edebî,* Dımaşk, S. 48, 1992, s. 146

Halk tarafından sevilmeyen Ebû Abdullah es-Sagîr, komutanlara ve halka güvenmeyen, halka şüpheyle bakan kötü bir hükümdardır. Ebû Abdullah es-Sagîr, muhaliflerini hapishaneye atar. Benî Sirac'ın kahramanlarını katleder. Babası düşmanla savaşırken o şehirde fitne çıkarır. Taç ve taht için babasıyla savaşır. Fakat zor bir duruma karşılaşınca tacını babasının mezarına bırakır ve düşmanlara karşı korkakça davranır. Ebû Abdullah es-Sagîr, "Hain" ve "korkak"tır. Şehrin düşmesine sebep olur. Şehri terk ederken suçlu olduğunu itiraf eder.

Ebû Abdullah es-Sagîr, çocuk gibi davranır. Çocuk gibi ağlar ve savaştan korkar. Annesine sığınarak, yalvararak kendisini korumasını ister. Yazar, Ebû Abdullah es-Sagîr'i evhamlı, vesveseli, iradesiz ve korkak gibi olumsuz sıfatlarla niteleyerek şehrin düşmesinden onu sorumlu tutar.[429]

4.3.2.1.5.2. Musa

Musa b. Ebi'l Gassân, Gırnata'nın komutanlarındandır. Musa cesur, vatanperver, fedakâr ve âşık bir komutan olarak çizilir. Musa, güçlü bir şahsiyete sahiptir. Gırnata tehlike altında olunca sevgilisine " *Musa'nın kalbi artık senin için atmıyor. Yeni bir aşka karşı heyecanı sönüyor, kuvveti azalıyor. Boğazlanmış vatanıma karşı samimi bir aşk hissediyorum"* diyerek vatanını tercih eder. (*Ebû Abdullah es-Sagîr,* s.11)

Milleti ve ailesiyle gurur duyan Musa, vatanını savunmayı tercih eder. Şehri düşmanlara teslim etmek isteyen Ebû Abdullah es-Sagîr'den nefret eder ve onu öldürmek ister. Musa, halk tarafından sevilen bir komutandır. Savaşta kahramanlık gösterir. Düşman komutanlarla mübareze yaparak onları hezimete uğratır.

Musa, Gırnata'da ölmek ister. Ona göre Kuzey Afrika'ya gidenler, nura değil ateşe doğru yürürler. Sevgilisi Ziya'yı hançeriyle öldüren Musa, cesedini nehre attıktan sonra kendisi de nehre atlayarak intihar eder.

[429] el-Arnavut, a.g.m., s. 140

4.3.2.1.5.3. Ayşe Hatun

Ayşe Hatun Ebû Abdullah es-Sagîr'in annesidir. Cesur, hamiyetli ve vatanperver olarak çizilir. Eski Müslümanların kahramanlıklarını anlatarak oğlunu düşmanlara karşı direnmeye teşvik eder. Ayşe Hatun, insanî duygularını bastırarak anne olmaktan ziyade mücadeleci kimliğiyle ön plana çıkar.[430]

Ayşe Hatun, yaşlı bir kadın olmasına rağmen Ebû Abdullah es-Sagîr'in direnmesinde rol oynar. Ebû Abdullah es-Sagîr'in yaptıklarından mahcubiyet duyar. Oğlunun ülkesini savunarak şehit düşmesini temenni eder. Sonunda Ayşe, oğluyla birlikte Kuzey Afrika'ya göç eder.

4.3.2.1.5.4. Tarafe

Tarafe, Gırnata'nın cesur komutanlarından biridir. Güçlü şahsiyete sahip olan Tarafe, hamiyetli, cesur ve vatanperverdir. Tarafe, Musa gibi şehrin teslim edilmesine karşı çıkar. Ebû Abdullah es-Sagîr'den nefret eder. Onu ihanet ve korkaklıkla suçlar. İspanyollara şehri teslim etmemesi konusunda onu uyarır. Tarafe, Ebû Abdullah es-Sagîr'in tahttan indirilmesi gerektiğini düşünür. Benî Sirac kabilesine mensup olan Tarafe, akrabalarını öldüren Ebû Abdullah es-Sagîr'den intikam almak ister.

Tarafe, savaşta kahramanlık gösterir. İspanyolların karargâhına ulaşır. Mızrağını kraliçenin kaldığı otağın önünde yere saplar. İspanyol askerleri onu takip eder. Tarafe, onlarla kahramanca çarpışır ve şehit düşer.

Vatanını savunarak şehit düşen Tarafe, Grınata'nın komutanları tarafından övülür. Onlara göre Tarafe, bin asker gibi savaşır ve ataları gibi ölüme meydan okur. Komutanlar, Tarafe şehit düştüğünde çok üzülür ve intikamını almaya çalışırlar.

Tarafe'nin varlığı tarihî bilgilerle sabittir. Tarihî kaynaklara göre Tarafe hamiyetli ve cesur bir Arap komutanıdır. Bir gün İspanyol karargâhına girer ve kraliçenin kaldığı otağın

[430] el-Arnavut, a.g.m., s. 146

önünde mızrağını yere saplar. Mızrağına bağlanan kâğıtta kraliçe hakkında sövgü dolu ifadeler vardır. İspanyol askerleri onu takip etmeye çalışır, fakat yetişemezler. Yazar, bu şahsiyeti tarihte olduğu gibi anlatır.[431]

4.3.2.1.5.5. Ziya

Ziya Musa'nın sevgilisidir. Ziya cesur, fedakâr, güzel ve soylu bir genç kız olarak çizilir. Musa'yı çok seven Ziya, Musa'yla aynı kaderi paylaşmak ister ve sonsuza kadar Musa'yla birlikte kalacağına ant içer.

Ziya, sevdiği halka güvenir. Her zaman halkı savunur. Savaş meydanına giderek dağdan topladığı çiçekleri Musa'ya takdim etmek ister. Ebû Abdullah es-Sagîr, Ziya'nın cesaretine ve ahlakına hayran kalır. Ziya, Musa gibi Gırnata'yı terk etmek istemez ve Gırnata'da Musa'nın hançeriyle ölmeyi tercih eder.

[431] Arslan, *a.g.e., s.* 262-265

4.3.2.2. el-Batale ev Safhatun min Tarihi'l-Endelüsi'l-ahîr (Kahraman Kadın yahut Endülüs'ün Son Tarihinden Bir Sayfa)

Habibe Şaban Yeken, *el-Batale* adlı romanını 1933 yılında kaleme almıştır. Fakat eser 1936 yılında yayımlanmıştır.[432]

Habibe Şaban, romanında Endülüs'ün son dönemini ele alır. Romanın ön sözünde yazar, Endülüs tarihini okuduğu zaman çok etkilendiğini ve Endülüs'ün son döneminde yapılan ihanet, taht kavgaları, çekişmeler ile gösterilen kahramanlık ve fedakârlığın dikkatini çektiği için bu dönemdeki tarihî olayları roman kalıbına döktüğünü dile getirir.

Romanın takdim bölümünü yazan Zeyn, romanın vatan sevgisine dair olup vatan sevgisi ve uğruna feda olma konusunda kadınların erkeklerden geri kalmadığını gösterdiğini ifade eder. (*el-Batale, s.* 2)

4.3.2.2.1. Özet

Gırnata âyanlarından Ömer, kızı Atike'yle birlikte bir taraftan İspanyollarla yapılan mücadelelere katılırlar diğer taraftan da Benî Ahmer'in hanedanında çıkan çatışmaları durdurmaya çalışırlar.

Bu sırada Atike ve Ömer'in silah arkadaşı Hamid'e âşık olur. Ömer, kızı Atike ve arkadaşı Hamid, İspanyollara karşı mücadelelerini sürdürürken Hamid, Malaga şehrinde mahsur kalır. Ömer ve kızı Atike küçük bir grupla Malaga'ya girip Hamid'le birlikte İspanyollara karşı savaşırlar. Ömer savaşta şehit düşer. Şehrin halkı açlıktan dolayı teslim olmak isterken Hamid, bir müddet dirense şehri teslim etmek zorunda kalır. Şehir teslim edilirken Hamid, İspanyollar tarafından esir alınır.

Seydî Yahya Baste şehrini İspanyollara teslim edene kadar Atike, annesiyle birlikte orada İspanyollara karşı savaştıktan sonra Gırnata'ya döner. İspanyol askerler yolunu keserek Atike'yi esir alırlar. Musa b. Ebi'l Gassân, onu kurtarıp Gırnata'ya götürür. Musa b.

[432] Habibe Şaban Yeken, *el-Batale* ev *Safhatun min tarihi'l-Endelüsi'l-ahîr*, Sayda(Lübnan), Matba'atü'l-İrfan, 1936. (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

Ebi'l Gassân, Atike'ye âşık olur. Fakat Atike, Hamid'e âşık olduğunu söyleyerek Musa'nın aşkını reddeder.

İspanyollar Gırnata'yı kuşatırlar. Ebû Abdullah es-Sagîr, âyanları Elhamra Sarayı'na çağırır. Toplantıda sadece Musa b. Ebi'l Gassân ve Atike, şehrin teslim edilmesine karşı çıkarlar. Ebû Abdullah es-Sagîr, İspanyollara karşı savaşmaya karar verir. Atike, savaşta vurulup bir müddet sonra ölür.

Ebû Abdullah es-Sagîr yeniden yaptığı toplantıda âyanlar şehrin teslim edilmesine razı olurken Musa b. Ebi'l Gassân karşı çıkar. Ateşli bir nutuk attıktan sonra meclisi terk eder. Şehirden tek başına çıkar. Bir müddet sonra düşmanlarla kahramanca çarpışırken şehit düşer.

4.3.2.2.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Romanın olayları Benî Ahmer'in son döneminde meydana gelir. Romanın baş kahramanı Atike'nin hayat macerası anlatılırken Endülüs'ün yıkılış döneminde meydana gelen birçok tarihî olaydan söz edilir.

Endülüs'ün şehirleri birer birer düşer. Sadece Gırnata Emirliği kalır. Devlet zor günler yaşar. İspanyollar'a karşı mücadele yapılırken devleti yöneten Benî Ahmer'in hanedanında taht kavgaları devem eder. Bu ortamda Gırnata âyanlarından Ömer, eşi Hatice ve kızı Atike'yle Gırnata'da güzel bir sarayda yaşar. Bu zor dönemde romanın kahramanı Atike yetişir. Erkek çocuğa sahip olmayan babası Ömer, onu vatan sevgisiyle büyütür. Ömer, Atike'yle bir taraftan İspanyollarla yapılan mücadelelere katılıp kahramanlıklar gösterirken, diğer yandan da Benî Ahmer'in hanedanında çıkan çatışmaları durdurmaya çalışırlar.

Benî Ahmer'in Sultanı Ebu'l-Hasan ile oğlu olan Ebû Abdullah es-Sagîr arasında taht kavgası çıkar. Sultan Ebu'l-Hasan, eşi Ayşe'nin üzerine Süreyya adlı bir İspanyol kızla evlenir. Sultan Ebu'l-Hasan, eşi Süreyya'nın etkisi altında kalarak eşi Ayşe'den oğlu olan Ebû Abdullah es-Sagîr'i veliahtlıktan azledip Süreyya'nın oğlunu veliaht olarak tayin eder. Ebû Abdullah es-Sagîr, bu karara karşı çıkar. Devlet ricali ve halk ikiye bölünür. Bir kısmı Ebu'l-Hasan'ı desteklerken diğer kısmı Ebû Abdullah es-Sagîr'i destekler.

Ömer, iç çatışmalara katılmaz. Fakat Sultan Ebu'l-Hasan'la birlikte İspanyollara karşı savaşır. Savaş sırasında Hamid ez-Zağbî adında bir komutan ile tanışır. Ömer, Hamid'in hamiyetine ve gösterdiği kahramanlığa hayran kalır. Kızı Atike'ye yazdığı mektupta Hamid'in kahramanlığından bahseder. Böylece Atike, henüz görmediği Hamid'i sevmeye başlar.

Gırnata Emirliğine bağlı şehirler İspanyollar tarafından birer birer istila edilirken yaşlanan ve görme kaybı yaşayan Sultan Ebu'l-Hasan, saltanatı kardeşi ez-Zağal'a bırakır. Yeni tahta çıkan Sultan ez-Zağal ile Ebû Abdullah es-Sagîr arasında çatışmalar başlar. Ömer, Atike'yle birlikte iki sultan arasında arabuluculuk yapar. Atike'nin devleti ikiye bölme teklifi iki sultan tarafından kabul edilir. Fakat İspanyollar ani bir şekilde Ebû Abdullah es-Sagîr'in bulunduğu Beluşe şehrine saldırırlar. Gırnata'nın Beyyâzîn mahallesinden Ebû Abdullah es-Sagîr'in taraftarları İspanyollara karşı savaşmak üzere Beluşe şehrine gelirler. Ebû Abdullah es-Sagîr savaş sırasında büyük kahramanlık gösterir. Savaşa Malaga muhafızı Hamid de yetişir ve savaşta büyük kahramanlık gösterir. Böylece İspanyollar durdurulur. Hamid, savaştan sonra Atike ile tanışır ve ona âşık olur.

Gırnata'da Ebû Abdullah es-Sagîr'in taraftarları olan Beyyâzîn mahallesinin sakinleri ile Gırnata halkı arsında çekişmeler olur. Beyyâzîn ahalisi, İspanyollara karşı savaşmayan Gırnatalıları ihanetle suçlar ve daha sonra da Ebû Abdullah es-Sagîr'i Beyyâzîn'e getirirler.

Gırnata Emirliği'nin son döneminde Müslümanlar arasında meydana gelen kavgalar ve çatışmalara dikkat çeken yazar, Endülüs'teki Müslüman devletinin yıkılmasında Müslümanların arasındaki kavga ve çekişmelerin önemli bir rol oynadığını düşünür. Bu çekişmelerin sebebi tamahkâr hırslı sultanlardır:

" Ülkemizde krallar ve reisler çoğaldı. Her biri, egemenliğin kendisine ait olduğunu iddia ediyorlar. Kardeşine zarar vermek amacıyla hazırlıklar yapıyorlar. Ancak aralarında ihtilaf çıktı. Fitne baş gösterdi. Allah'ın yolunda değil, haset kıskançlık ve hırslarını, tamahlarını tatmin etmek için kılıçlarını çektiler, kanlar akıttılar. Birbirleriyle savaştılar…"(*el-Batale,* s. 14)

Sultan ez-Zağal, Belş-Malaga'ya doğru ilerleyen İspanyolları durdurmak üzere Elhamra Sarayı'nda toplantı yapar. Ömer, Atike, Musa b. Ebi'l Gassân ve Hamid toplantıya katılırlar. Sultan ez-Zağal, Gırnada'dan İspanyollara karşı savaşmak üzere Belş-Malaga'ya ordusuyla yola çıkar. Ömer de, ailesini yanına alıp orduyla birlikte yola çıkar. Hamid de Malaga şehrine gitmeden önce Atike'ye aşkını açıklar. Atike ve Hamid aşklarını bastırıp vatanı kurtarmaya çalışırlar. Onlara göre "*vatan aşktan üstündür.*" (*el-Batale,* s. 61)

Sultan ez-Zağal İspanyollarla mücadele verirken Ebû Abdullah es-Sagîr Gırnata'yı ele geçirip kendisini sultan ilan eder. Sultan ez-Zağal, ordusuyla Vâdiâş'ta kalmak zorunda kalır. İspanyollar Hamid'in muhafızlık yaptığı Malaga şehrini kuşatırken iki sultan arasında taht mücadelesi devam eder. Hiçbiri Malaga'ya asker göndermek istemez. Hamid'in sevgilisi Atike, hem vatanını hem sevgilisi kurtarmak ister. Atike, Vâdiâş'ın camisine gider ve ateşli bir konuşma yaparak halkı Malaga şehrinin kuşatmasını kırmaya teşvik eder. Atike'nin konuşması halkı galeyana getirir. Sultan ez-Zağal, Malaga şehrinin kuşatmasını kırmak için bir ordu göndermek zorunda kalır. Fakat Ebû Abdullah es-Sagîr'in ordusu, Malaga şehrinin kuşatmasını kırmak üzere yola çıkan ordunun yolunu kesip onunla çatışır. Sultan ez-Zağal'ın ordusu dağılır ve Vâdiâş'a dönmek zorunda kalır.

Atike, pes etmez ve ailesiyle birlikten dört yüz kişiden oluşan küçük bir orduyla Malaga şehrine doğru gider. O ordudan aralarında Atike ve ailesininde bulunduğu yaklaşık iki yüz kişi büyük bir mücadeleden sonra Malaga'ya girer.

Hamid, Atike'nin Malaga'ya gelmesiyle daha güçlü bir şekilde mücadelesini sürdürür. Hamid, açlık ve kıtlığa rağmen şehri teslim etmez. Ferdinando, şehrin teslim edilmesi için Hamid'e elçiler göndererek büyük para karşılığında şehri teslim etmesini teklif eder. Hamid, kralın teklifini reddederek son nefesine kadar savaşma kararı alır. Hamid, birbirleriyle çatışan ve ona yardım etmeyen Sultan ez-Zağal ve Ebû Abdullah es-Sagîr'e öfkelidir.

Savaş sırasında Ömer şehit düşer. Halk açlıktan dolayı şehri teslim etmek için Hamid'e yalvarır. Hamid, bir müddet direnir. Atike, açlıktan hastalanır ve güçsüz kalır. Hastalığı gittikçe artar. Hamid, derinden etkilenir. Bu sırada askerler şehri teslim etmeye

karar verirler. Yalnız kalan Hamid, şehri teslim etmek zorunda kalır. Fakat kral, Hamid'le yaptığı anlaşmayı çiğneyerek onu esir alır.

Babasını ve sevgilisi kayıbeden Atike, annesiyle birlikte Vâdiâş'a döndükten sonra Baste şehrine gider orada Seydî Yahya birlikte İspanyollara karşı savaşırken vurulur. Uzun müddet hasta kalır. Sultan ez-Zağal'dan yardım alamayan Seydî Yahya, Baste şehrini İspanyollara teslim eder ve İspanyolların safına geçer.

Müslümanların aralarında tefrika ve fesat varken İspanyollar savaşlarda büyük kahramanlık gösterirler. Kraliçe de İspanya uğruna mücevherlerini satar. Askerlere moral vermek amacıyla İspanyol ordusunun karargâhına gelir. Bu iki grup arasındaki farkı Atike, şöyle dile getirir:

"İspanyolların birliği ne de güçlüdür. Vatan uğruna kendilerini feda etmeleri ve saldırmaları ne de büyüktür. Müslümanların arasında tefrika ve vatanı savunanları yalnız bırakmaları ne de acıdır. Bunlar, ülkelerini savunmayıp ülkeyi azar azar kaybederler. Ancak onlar, ülkelerinin şerefini yükseltirler. Ona yeni topraklar eklerler. Savaşan bu iki millet arasındaki fark ne kadar da büyüktür." (*el-Batale,* s. 74)

Atike, annesiyle birlikte Gırnata'ya dönerken yolunu kesen İspanyollarla çatışır. Ona yaklaşan İspanyol bir askeri öldürür ve koşarak kaçmaya çalışır. Fakat kısa bir mesafe koştuktan sonra yere düşer. Onu takip eden İspanyol komutanın elinde esir düşer. İspanyol komutan daha önce Gırnata üniversitesinde eğitim gördüğünü söyleyerek onunla evlenmeyi teklif eder. Atike, bu teklifi reddeder. Bu sırada Musa b. Ebi'l Gassân, İspanyollara saldırarak Atike'yi kurtarır. Tüm Gırnata halkı tarafından sevilen Musa b. Ebi'l Gassân, kurtardığı Atike'ye âşık olur. Hatice de Atike'yi onunla evlendirmek için can atar. Fakat Atike, Hamid'e âşıktır ve aşkına sadık kalır.

Ferdinando, Gırnata'yı kuşatır, şehrin etrafındaki tüm bağ ve bahçelerini yok eder. Bu sırada Musa b. Ebi'l Gassân, ara sıra İspanyolların karargâhlarına akın yapar. Bu akınlardan döner dönmez Atike'nin ziyaretine gelir. Musa ona âşıktır ve onunla evlenmek ister. Atike, Hamid'in aşkına sadık kalacağını söyleyerek Musa'nın aşkını reddeder.

Ebû Abdullah es-Sagîr, Elhamra Sarayı'na âyanları çağırır. Toplantıda Musa ve Atike hariç herkes şehrin İspanyollara teslim edilmesine rıza gösterir. Musa ve Atike, ateşli konuşmalar yaparak şehrin teslim edilmesine karşı çıkarlar:

"Bizi ümitsizliğe düşüren de nedir? Damarlarımızda bu ülkeyi fetheden Arap kahramanlarının kanı akmıyor mu? Yeterince gücümüz var. Cesaretlerinden şüphe etmediğimiz tecrübeli birkaç ordumuz da var. Evlerini ve şehirlerini savunabilecek yirmi bin gencimiz var. Yemek konusunda sıkıntımız yok. Hızlı koşan atlarımız var. Hristiyanlar tarafından ele geçirilen müdeccenlerin şehirlerine ve düşman şehirlerine akın yapıp ganimetlerle geri döneriz." (*el-Batale,* s. 97)

Ebû Abdullah es-Sagîr, İspanyollara karşı savaşmaya karar verir. Musa ve Atike savaşa katılırlar. Atike, savaşta vurulur. Musa'ya Gırnata'yı teslim etmemesini tavsiye ettikten sonra ölür.

Savaş devam ederken uzun müddet kuşatma altında kalan halk zorluk çeker. Şehirde erzak da azalır. Ebû Abdullah es-Sagîr, yeniden âyanları toplantıya çağırır. Vezir Ebü'l-Kâsım, şehrin zor bir durumda olduğunu söyler. Âyanlar, şehrin teslim edilmesine razı olurken Musa karşı çıkar. Ateşli bir konuşma yaptıktan sonra meclisi terk eder.

Vezir Ebü'l-Kâsım, İspanyolların anlaşma şartlarını halkın önünde okunur. Ancak halk öfkelenir. Buna rağmen Ebû Abdullah es-Sagîr, şartları kabul eder ve ertesi gün şehrin ileri gelenleriyle birlikte Elhamra'dan çıkar ve halka şöyle seslenir:

" Tek suçlu benim. Babama isyan ettim, düşmanı memlekete musallat ettim. Fakat Allah, beni hatam yüzünden cezalandırdı. Felaketlerin hepsini başıma geldi. Ey halkım işte ben bu anlaşmayı sizin için kabul ettim. Kanınızın akıtılmasını, çocuklarınızın açlıktan ölmesini engellemek ve malınızı, mülkünüzü, hürriyetinizi, dininizi korumak için kabul ettim…" (*el-Batale,* s.115)

Bu konuşmada Ebû Abdullah es-Sagîr, hatalarını itiraf ederek devletin düşmesinde suçlu olduğunu kabul eder. Gırnata'yı İspanyollara teslim ettikten sonra şehri terk eder.

Şehirden tek başına çıkan Musa b. Ebi'l Gassân, karşına çıkan düşmanlarla kahramanca çarpışırken şehit düşer.

Romanın sonunda ilk genç kızın konuşmasından İspanyolların Gırnata'yı ele geçirdikten sonra anlaşmayı çiğneyerek Müslümanları zorla Hristiyanlaştırdıklarını, bu uygulamaya karşı çıkanların Kuzey Afrika'ya sürgün edildikleri anlaşılır:

"- Ayşe! Size gerçekten şaşırıyorum! Nasıl dininizden dönmeye razı oldunuz?

- *İspanyollar, bize işkence yaptılar. Kraliçe İzabella, razı olmaz. Ya Hristiyanlığı kabul ya da sürgün. Ne yapabiliriz ki*
- *Niçin göç etmiyorsunuz. Allah'ın yeri geniştir.*
- *Hafsa! Babam canını feda eder fakat Gırnata'daki küçük bağı bırakmaz. Babanın Afrika'ya gideceğini duydum. Doğru mu?*
- *Evet gideceğiz. Şu an göç edeceğimiz için mal ve mülklerini ucuz fiyata satıyor…"*(*el-Batale,* s.117)

Romanın önsözünde birçok tarih kitabı okuduğunu, en doğru ve kabul gören nakilleri seçtiğini ifade eden Habibe Şaban Yeken, romanında tarihî gerçeğe sadık kaldığı görülür. Hatta romandaki kahramanların bazı konuşmalarını tarih kitaplarında geçtiği şekilde aktarır. Örneğin yukarı zikrettiğimiz Abdullahü's-Sagîr'in konuşması tarih kitaplarında geçtiği şekliyle aktarır.[433] Romanın 97, 113,114, sayfalarında yer alan Musa b. Ebi'l Gassân'ın konuşmalarını tarih kitaplarında geçtiği şekliyle aktarır.[434]

Yazarın romanına Emir Şekib Arslan'ın *Hulâsatü Târihi'l-Endelüs,* adlı tarih kitabını esas olarak aldığını söylemek mümkündür. *Hulâsatü Târihi'l-Endelüs,* adlı eserin 200- 293 sayfalarında söz edilen olayların büyük kısmının hemen hemen aynı sırayla, bazen de aynı ifadelerle romanda yer aldığını görüyoruz. Onunla beraber yazar, *Hulâsatü Târihi'l-Endelüs,* adlı eserden aldığı tarihî bilgilere kurguladığı iki aşk hikâyesini de ekler. Yazar, tarihî şahsiyet olan Musa ve Hamid'e birer aşk hikâyesi izafe eder.

[433] Arslan, *a.g.e.,* s. 281.
[434] Arslan, *a.g.e.,* s. 260, 274.

4.3.2.2.3. Vaka Zamanı

Habibe Şaban Yeken'in *el-Batale* adlı romanında zamana dair herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Onunla birlikte romanın vaka zamanını, yer alan tarihî olaylar ve şahıslardan hareketle tespit etmek mümkündür. Romanın vakası, Ronda savaşından bir müddet önce başlar, Gırnata teslim edildikten kısa bir süre sonra sona erer. Tarihî bilgilere göre Ronda savaşı 1483 yılında gerçekleşir. Gırnata'nın teslimi ise1492 yılındadır.

Bu bilgilere göre eserin vaka zamanının dokuz yılı kapsadığını söylemek mümkündür. Yazarin bu zaman diliminde meydana gelen tarihî olayların büyük bir kısmından söz ettiği görülür.

4.3.2.2.4. Mekân

Habibe Şaban Yeken'in *el-Batale* adlı romanında vaka, İspanya'nın farklı bölgelerinde geçer. Yazar, olayların geçtiği mekânlar ile ilgili bilgi verir. Benî Ahmer'in başkenti Gırnata, eserde önemli bir yer alır. Romanın ilk sayfalarında Gırnata'dan şöyle söz eder:

"Gırnata Endülüs'ün en meşhur beldesidir. Bostanlarıyla, otlaklarıyla, çeşitli meyveleriyle ve ürünleriyle canlı ve güzel bir şehirdir. Evlerine, hamamlarına ve şadırvanlarına su veren Şüneyl nehriyle meşhurdur. Endülüs'ün Şam'ı diye adlandırılır. Bunun nedeni fetih zamanı Şam askerlerinin orada ikamet etmeleri veya nehirlerin bolluğu ve bağların çokluğu bakımından iki şehrin birbirine benzemesidir. ..."(*el-Batale,* S. 4)

Gırnata'nın yanı sıra Malaga da önemli bir mekân olarak karşımıza çıkar. Hamid'in muhafızlık yaptığı Malaga'da Atike'nin babası Ömer şehit düşer. Hamid de orada esir olarak alınır. Yazar, Malaga'dan şöyle söz eder:

" Malaga, Endülüs'ün en büyük limanlarındandır. Denizin kıyısında verimli bir vadide yer alır. Deniz tarafından yüksek dalgalarını durduran surları onu korur. Bu taraftan ulaşılmasını güç hale getirir. Kara tarafından da dağlar ve büyük hisarlar korur. Böylece göz yüzünde bir kartal gibi kolay elde edilmez haldedir." (*el-Batale,* s. 47)

Habibe Şaban Yeken, romanında kapalı ve açık olmak üzere farklı mekânlara yer verir. Romanda saray ve ev kapalı mekânlar; saray bahçeleri, nehir kenarı, yol, vadi, mezarlık, ağaçlık ve savaş meydanı açık mekânlar olarak karşımıza çıkar.

Romanda pek çok mekânın adı zikredilir. İspanya, Endülüs, Afrika, Şam, Kudüs, Mısır, Fas, Ronde, Vadiâş, Kaştale, Malaga, Kurtuba, Meriyye, Basta, Kostantine, Beleş, Lûşe, Berşane romanda adı geçen mekânlardır.

4.3.2.2.5. Şahıs Kadrosu

Habibe Şaban Yeken'in *el-Batale* adlı romanında tarihî ve hayalî şahsiyetlere yer verir. Yazarın İspanyol şahsiytlere yer vermemesi dikkat çekicidir. Eserde tarihî şahsiyet önemli bir yer tutar.

4.3.2.2.5.1. Atike

Romanın asıl kahramanıdır. Atike, cesur, vatanperver, hamiyetli, fedakâr ve güzel bir genç kız olarak karşımıza çıkar. Soylu bir aileye mensuptur. Babası Gırnata'nın âyanlarındandır. Müslüman yöneticilerin aralarındaki kavgaları sonlandırmak amacıyla elinden geleni yapar. Vatanı savunmak için halkı teşvik eder. İki defa düşmanlara karşı savaşır. İlk kez Basta şehrinde savaşırken aldığı yaradan kısa bir süre sonra iyileşir. İkinci kez ise Gırnata'da katıldığı savaşta aldığı ölümcül yaradan dolayı ölür.

Atike, Hamid'e âşık olur. Fakat vatanı aşktan üstün tutarak aşkını bastırır. Hamid'in İspanyollarca esir olarak alınmasına rağmen aşkına hayatı boyunca sadık kalır. Musa b. Ebi'l Gassân'ı sevmesine rağmen Hamid için onun evlenme teklifini reddeder.

Atike, aşkına sadık kaldığı gibi vatanına da sahip çıkar. Vatanını savunmak için bölgeden bölgeye gidip savaşlarda kahramanlık gösterir. Gırnata'da katıldığı toplantıda şehrin teslim edilmesine karşı çıkar ve vatan uğruna ölür. Ölmeden önce de Musa'ya şehrin teslim edilmemesini vasiyet eder.

4.3.2.2.5.2. Hamid

Malaga şehrinin muhafızı Hamid ez-Zağbî; cesur, vatanperver, hamiyetli, tatlı sözlü, yakışıklı ve fedakâr bir komutan olarak karşımıza çıkar. Vatanı her şeyden üstün tutan Hamid, İspanyollara karşı hem Ebû Abdullah es-Sagîr'e hem de Sultan ez-Zağal'a yardım eder. Hamid, birlik ve beraberliğe davet eden ateşli nutuklar atar.

Halk tarafından çok sevilen Hamid, Ömer'in dikkatini çeker. Ömer, Hamid'in kahramanlığına ve ahlakına hayran kalır. Hamid, Atike gibi aşkını bastırıp vatanı için kendini feda etmeye ant içer.

İspanyolların para ve makam tekliflerini reddeden Hamid, Malaga şehrini düşmanlara teslim etme konusunda direnir. Şehirde aç kalan halkın yalvarmasına kulak asmaz. Şehrin savunmasında büyük kahramanlık gösterir. Esir düştüğünde Kral Ferdinando'ya tek bir asker yanımda kalsaydı size teslim olmazdım diyerek onu kızdırır.

Hamid ez-Zağbî'nin hayatı tarihî bilgilerle sabit olan bir komutandır. Yazar, bu şahsiyeti tarihte olduğu gibi anlatır. Bununla beraber yazar, Hamid'e tarihte olmayan bir aşk hikâyesi mal eder.[435]

4.3.2.2.5.3.Musa

Musa b. Ebi'l Gassân Gırnata'nın en cesur komutanıdır. Musa, Hamid gibi hamiyetli, cesur, yakışıklı, vatanperver, fedakâr ve âşık bir komutan olarak karşımıza çıkar. Musa, soylu bir aileye mensuptur. Halk tarafından çok sevilen saygı gören bir komutandır. İspanyolların elinden kurtardığı Atike'ye âşık olur ve onunla evlenmek için can atar. Ömer öldükten sonra Musa, kızını ve eşini sık sık ziyaret edip onlara yardım etmeye çalışır.

Musa, hamasi nutuk atar. İspanyollara Gırnata'yı teslim etmek isteyenlere karşı çıkar. Musa, halka ve askerlerine güvenir. Savaş konusunda deneyimlidir. Kahramanca savaşır. İspanyollardan büyük sayıda asker öldürür. Gırnata İspanyollara teslim edildikten

[435] Arslan, *a.g.e., s.* 217-224

sonra Musa, bir grup İspanyol askerlerle çarpışır. Onlardan birkaç asker öldükten sonra vurulur. Yere düşen Musa, düşmanların eline esir düşmemek için kendini nehre atar.

Yazar, varlığı tarihî belgelerle sabit olan Musa b. Ebi'l Gassân'ın şahsiyetini tarihte olduğu gibi anlatır. Bununla beraber Musa'ya tarihte olmayan bir âşk hikâyesi mal eder.[436]

4.3.2.2.5.4. Ömer

Gırnata âyanlarından Ömer, Atike'nin babasıdır. Cesur ve vatanperver bir komutandır. Erkek çocuğa sahip olmayan Ömer, çok sevdiği kızı Atike'yi vatan sevgisiyle büyütür. Ömer, vatan uğruna bir taraftan İspanyollarla yapılan mücadelelere katır. Diğer taraftan da Benî Ahmer'in hanedanındaki çatışmaları durdurmak için sultanlar arasında arabuluculuk yapar. Müslümanların aralarındaki tefrikayı ortadan kaldırmaya çalışır.

Ömer, her zaman vatanını her şeyden üstün tutar. Vatanı uğruna kendini feda eder. Malaga şehrinde savaşırken şehit düşer. Vatanına ve milletine karşı vazifesini yaptığı için ölürken vicdanı rahattır.

4.3.2.2.5.5. Ebû Abdullah es-Sagîr

Gırnata'nın son sultanı Ebû Abdullah es-Sagîr, romanda olumsuz bir hükümdar olarak karşımıza çıkar. Ebû Abdullah es-Sagîr, isyankâr, iradesiz, sorumsuz, hain ve korkak bir sultandır. Roman boyunca Ebû Abdullah es-Sagîr tenkit edilerek "şanssız", "asi", "hain", "alçak" gibi sıfatlarla vasıflandırılır.

Babasına ve amcasına karşı isyan eden Ebû Abdullah es-Sagîr, itaatsiz bir gençtir. İspanyollarla işbirliği ve anlaşmalar yapmaktan çekinmez. Düşman topraklarına sığınır ve Sultan ez-Zağal'a karşı düşmanlardan yardım ister. Bundan dolayı o halk tarafından sevilmeyen bir sultan olur. Halk ona şüpheyle bakar.

[436] Arslan, *a.g.e., s.* 251, 261-262, 271-276.

Ebû Abdullah es-Sagîr, bedbaht ve suçlu olduğunu itiraf eder. Gırnata'yı kaybetmesini babasına karşı yaptığı itaatsizliğin cezası olarak görür. Yazar, varlığı tarihî belgelerle sabit olan Ebû Abdullah es-Sagîr'in şahsiyetini tarihte olduğu gibi anlatır.

4.3.2.2.5.6. Seydî Yahya

Basta şehrinin muhafızı Seydî Yahya, cesur fakat hain ve gaddar bir komutan olarak karşımıza çıkar. Atike'nin kahramanlığını ve vatanperverliğini takdir eder. Sultan ez-Zağal'dan yardım alamayan Seydî Yahya, Basta şehrini İspanyollara teslim eder. Ferdinando'nun hizmetine girerek Müslümanlara karşı savaşmaya başlar ve birkaç şehri hile ile ele geçirir.

Seydî Yahya, ülkeyi İspanyollara teslim etme konusunda Sultan ez-Zağal'ı ikna eder. Seydî Yahya'nın kraliçeye âşık olduğuna dair dedikodu çıkar. Yazar, hayatı tarihî belge ve bilgilerle sabit olan Seydî Yahya'nın şahsiyetini tarihte olduğu gibi anlatır. [437]

[437] Arslan, *a.g.e., s.* 244

4.3.2.3. "Âhiru Abtâli Gırnata" (Gırnata Kahramanlarının Sonuncusu)

Ali Tantavi, 1939 yılında ilk baskısı yapılan *Kısas mine't-Târîh* (Tarihten Hikâyeler) adlı eserindeki "Âhiru Abtâli Gırnata" (Gırnata Kahramanlarının Sonuncusu) isimli hikâyede Gırnata'nın düşmesini ele alır. [438]

Ali Tantavi, "Âhiru Abtâli Gırnata" küçük hikâyesinde Endülüs'ün son döneminde yaşayan Musa Bin Ebi'l-Gâzân'ın kahramanlığını anlatır.

4.3.2.3.1. Özet

Endülüs'ün şehirleri birer birer düştükten sonra Müslümanların elinde sadece Gırnata şehri kalır. İspanyollar Gırnata'yı kuşatırlar. Gırnata'nın komutanı Musa b. Ebi'l Gassân, İspanyollara karşı savaşır.

Bir gün on bir saat savaştıktan sonra üzgün bir halde şehre gelir. Ahali Musa b. Ebi'l Gassân'ın şehre geldiğini duyunca sokaklara ve meydanlara dökülür. Arkadaşlarının büyük bir kısmı şehit düştükten sonra gelen Musa b. Ebi'l Gassân, ahaliye Ebû Abdullah es-Sagîr'in Gırnata'yı düşmanlara teslim ettiğini söyler.

Musa b. Ebi'l Gassân, teslim olma ile savaşma arasında kalır. Gırnata çocukları, şavaşmaya teşvik eden bir şarkı söylemeye başlar. Musa b. Ebi'l Gassân, çocukların söylediği şarkıdan etkilenir ve son kez savaşmaya gider.

4.3.2.3.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Olaylar, yirmi biri Muharremin 897 yılında Gırnada'da başlar. Yazar, o günlerde Gırnata Emirliğinin kaldığı zor durumunu anlatır. Gırnata'nın etrafındaki şehirler birer birer İspanyolların eline geçer. İspanyollar bu şehirlerde yerleşmeye başlarlar. Müslümanların

[438] Ali et-Tantâvî, *Kısas mine't-Târîh,* el-mektebu'l-İslâmî, 2. b. (t.y). S. 128-132. (Eseri, 1929-1936 yılları arasında yazdığı tarihî hikâyeler içerir.) (Alıntılar metin boyunca bu baskıdan yapılmıştır.)

elinde sadece Gırnata kalır. İspanyollar şehri her taraftan kuşatır. Şehirde yaklaşık sekiz yüz yıl önce İspanya'ya giren binlerce mücahitlerin torunlarından az sayıda savaşçı kalır:

"(Gırnata) asık suratlı şaşkın bir şehirdir. Surlarında nöbet tutan birkaç kahraman dışında kimse kalmamıştır. Bunlar, tüm İspanya'yı ele geçiren, Fransa ve İtalya'da bayrağını dalgalandıran bir ordunun kalıntısıdır." (Kısas mine't-Târîh, s.128)

Elhamra Sarayı'nda Ebû Abdullah es-Sagîr ile onun güçlü annesi vardır. Ebû Abdullah es-Sagîr güçsüz, iradesiz, korkak ve aklını kaybetmiş bir hükümdardır.

Yazar, Gırnata'nın içinde bulunduğu zor durumunu anlattıktan sonra Gırnata'nın komutanı Musa b. Ebi'l Gassân'ın halk arasındaki yerini anlatır. Halk tarafından çok sevilen Musa b. Ebi'l Gassân Gırnata halkının umududur. Musa b. Ebi'l Gassân yiğit bir kumandandır. Halkın güvendiği kişidir:

"Musa hak, kahramanlık ve şanın kitabındaki son satırdır. Müslüman Araplar bu kitabı sekiz yüz sene zarfında yazmışlardır. İspanyollar, birkaç senede bu kitabı mahvetmişlerdir. Geride ise bu satır kalmıştır" (Kısas mine't-Târîh, s.130)

Ali Tantavi, Muallim Naci gibi Musa b. Ebi'l Gassân'ın yanlış zamanda doğduğunu düşünür. İslam'ın ilk yıllarında doğmuş olsaydı nice fetihler yapardı. Musa, vatanı uğruna kendini feda ederdi.

Musa b. Ebi'l Gassân, İspanyollarla savaşmak üzere arkadaşlarıyla birlikte şehirden çıkar. Musa b. Ebi'l Gassân'ın dönüşünü bekleyen halk endişelidir. Musa halkın tek umududur. Savaşta başaramazsa helak olacaklardır. Musa b. Ebi'l Gassân, Tarık ve Abdurrahmanlar gibi Endülüs'ün kahramanlarındandır:

"Musa, Tarık'ın ilk beytini telif ettiği marşın son parçasını yazmıştır. Tarık'tan sonra Abdurrahman el-Gâfikî, Abdurrahman ed-Dâhil, Abdurrahman en-Nâsır gibi kahramanlar bu marşın devamını yazmışlardır." (Kısas mine't-Târîh, s. 130)

On bir saat sonra Musa b. Ebi'l Gassân şehre gelir. Şehre geldiğini işiten halk, meydanlara dökülür. Halk, Musa b. Ebi'l Gassân'ı bitkin ve üzgün bir halde görür. Musa,

Ebû Abdullah es-Sagîr'in Gırnata'nın anahtarlarını İspanyollara teslim ettiğini halka açıklar ve düşünmeye dalar.

Bu teslim, Endülüs'te yüzyıllarca yaşayan İslam devletinin sonu demektir. Musa, savaşmak ister. Fakat mahsur kalan halka acır ve onları tehlikeye atmak istemez. Bu sırada Gırnata'nın çocukları bir şarkı söylemeye başlarlar:

" *Ağlama ana! Biz cennete gidiyoruz.*

Gırnata Toprağı Allah yolunda şehit düşen küçük bir çocuğun mezarı ile dar olmaz.

Gırnata'nın çiçekleri, hayatın kokusundan mahrum kalanın kabrinden kokusunu esirgemez. (...)

Sen ey ikinci anamız olan Gırnata toprağı, bizi, şehit atalarımızı içeren bağrına bas!

Ey annem ağlama! Aksine gül. Oyuncaklarımızı sakla! Kardeşlerimiz gelecek onlarla oynayacaklar..." (Kısas mine't-Târîh, s.132)

Bu şarkıdan derinden etkilenen Musa b. Ebi'l Gassân, geldiği yere gider ve bir daha görünmez.

"Böylece Endülüs kahramanlarının sonuncusu gider. Geride ne yeryüzünde bir mezar, ne de tarihte açık bir biyografi bırakır. O mutlu bir rüya gibi dünyadan gelip geçmiştir" (Kısas mine't-Târîh, s.132)

Musa b. Nusayr ile başlayan Endülüs tarihinin Musa b. Ebi'l Gassân ile bittiğini belirten yazar, Musa b. Nusayr'ı anar.

4.3.2.3.3. Vaka Zamanı

Ali Tantavi'nin "Âhiru Abtâli Gırnata" adlı hikâyesinde vaka zamanı şu ifadeler ile verilir:

"Hicri yirmi bir muharremin 897 yılında güneş doğduğunda..." (Kısas mine't-Târîh, S.128)

Bu tarih Miladi olarak 25 Kasım 1491 tekabül eder. O günde Gırnata'nın teslim anlaşması yapılmıştır.[439] Bu anlaşmanın sonucunda Gırnata İspanyollara teslim edilmiştir. Vaka zamanı bu günün birkaç saatidir.

4.3.2.3.4. Mekân

Ali Tantavi'nin hikâyesinde vaka, Gırnata şehrine geçer. Yazar mekâna dair bazı bilgiler verir. Gırnata kuşatmadan önce *"hayata gülen bir şehirdi*" bolluk ve refah içindeydi. Fakat kuşatmadan sonra *"asık suratlı şaşkın bir şehir"* haline dönüşür. *(Kısas mine't-Târîh,* s. 128)

Vaka, Gırnata'da bir meydanda geçer. Hikâyede mekân olarak Gırnata ve Endülüs'ün dışına başka bir yere rastlanmaz.

4.3.2.3.5. Şahıs Kadrosu

Hikâyenin şahıs kadrosu hikâyenin kahramanı Musa Bin Ebi'l-Gassân'dan ibarettir.

4.3.2.3.5.1. Musa Bin Ebi'l-Gassân

Hikâyenin kahramanıdır. Musa, cesur, vatanperver, halkın sevgisini kazanan bir komutan olarak karşımıza çıkar. Musa, vatanı uğruna kendini feda eder. Halk tarafından çok sevilen Musa, halkın tek umududur. O, Gırnata ahalisine acır. Onları tehlikeye atmak istemez. Halk da ona güvenir.

Musa Bin Ebi'l-Gassân, iyi kalpli bir komutandır. Düşmanlara karşı savaşmak ister. Fakat savaş sebebiyle halkın zarara uğramasından çekinir. Bir müddet kararsız kalır. Çocukların söylediği şarkı, onu harekete geçirir. İspanyollarla savaşmak üzere şehirden çıkar ve bir daha geri dönmez.

[439] İnan, *a.g.e.*, .C.4. s. 244

4.3.2.4. "Muhammed es-Sagîr" (Küçük Muhammed)

Ali Tantavi, *Kısas mine't-Târîh* (Tarihten Hikâyeler) adlı eserindeki "Muhammed es-Sagîr" (Küçük Muhammed) adlı hikâyede Gırnata'nın düşmesinden sonra Müslümanların durumunu ele alır.

Ali Tantavi, "Muhammed es-Sagîr" küçük hikâyesinde Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılmasından sonra Endülüs'te doğmuş ve gençliğini orada geçirmiş olan Muhammed b. Abdurrâfî el-Endelûsî'nin Gırnata'daki macerasını anlatırken İspanyolların egemenliği altında yaşayan Müslümanların maruz kaldığı zulüm ve işkenceden bahseder.

4.3.2.4.1. Özet

Muhammed, küçükken Gırnata'daki Hristiyan mektebine gider. Fakat babası ve annesinin bu durumdan rahatsızlığını fark eder. On yaşına geldiği zaman paskalya gecesinde babası onu gizli odasına götürür ve ailenin sırrını açıklar. Muhammed, Ailesinin Arap Müslüman olduğunu öğrenince şaşırır ve dehşet içinde kalır.

Muhammed, babasından gizlice Arapça ve Kur'an'ı öğrenmeye başlar. Muhammed, babasının sırrını saklar. Bir müddet sonra babası onu Müslüman bir arkadaşına tanıştırır. Bu üç kişi beraber ibadetlerini gizlice yaparlar.

Gırnata'da Engizisyon Mahkemesinin acımasızlığı gittikçe artar. Bir gün babasının arkadaşı, Muhammed'i yanına çağırır. Onunla birlikten gizlice Gırnata'dan kaçarak Fas'a geçerler. Anne ve babası ise Engizisyon Mahkemesi tarafından öldürülür. Muhammed, Fas'ta büyük bir âlim olur.

4.3.2.4.2. Eserin Olay Örgüsü ve Muhtevası

Ali Tantavi, "Muhammed es-Sagîr" isimli hikâyesinde Muhammed b. Abdurrâfî el-Endelûsî'nin Gırnata'daki macerasını anlatır. Hikâye kahramanı Muhammed, Endülüs İslam Devleti yıkıldıktan otuz yıl sonra dünyaya gelir. Gırnata'daki Müslüman halk zor durumdadır. Engizisyon mahkemelerinin zulmüne maruz kalır. Müslümanlar, dinlerini

gizlemek zorundadırlar. Bir kısmı Müslüman olarak yaşayabilmek için şehirlerini terk ederek Kuzey Afrika'ya geçer. Endülüs'te kalmayı tercih eden Müslümanlar ise dinlerini gizleyerek Hristiyanlarmış gibi yaşar. Müslüman ve Arap kimliklerini çocuklarından gizlemek mecbur kalırlar. Hikâyenin kahramanı Muhammed bu ortamda yaşar.

Muhammed'in ailesi, canlarını kurtarmak için Müslüman olduklarını sır gibi saklar ve ibadetlerini gizlice yaparlar. Muhammed, Hıristiyan görünen bir ailede yaşar. Çocuk olduğu için gizlice çevrilen işlerden hiç bir şey anlamaz. Kendisini Hristiyan bir İspanyol sanır. Yaşıtları gibi İspanyol okuluna gider. Kutsal kitaptan ezber yapar. Fakat bir müddet sonra okuldan eve geldiğinde ailesine kutsal kitaptan ezber yaptığını söylerken anne ve babasının rahatsız olduğunu fark eder. Bir gün annesi doğum yapar. Büyük bir sevinçle koşar ve babasına haber verdiği zaman babasının sevinmediğini, üzgün bir halde kiliseye gittiğini görür. Papaz eve gelince annesinin istemeyerek ona çocuğu vaftiz etmek için teslim ettiğini fark eder.

Muhammed'in on yaşına geldiğinde babası, paskalya gecesinde elinden tutarak evde gizli bir odasına götürür. Babası, bu odaya girmesini yasakladığı için Muhammed hep bu odayı merak eder. Muhammed, odada sadece raf üstünde bir kitap, yerde serilmiş seccade ve duvara asılmış bir kılıç görünce şaşır. Babası, ona kısık sesle ailenin sırrını açıklar:

"-Ey oğlum, artık on yaşına gelip adam oldun. Senden sakladığım sırrı açacağım sana. Onu içinde saklayıp annen, ailen, arkadaşların ve tüm insanlardan saklayabilir misin? Oğlum, senden bu sır hakkında tek bir belirti olursa, Engizisyon Mahkemesi babanın bedenini işkenceye uğratacak!

"Engizisyon Mahkemesi" ismini duyunca tepemden tırnağıma kadar ürperdim, çünkü her gün okula giderken onun kurbanlarını görürdüm. Susup cevap vermedim. Babam bana dedi ki:

-Niçin cevap vermiyorsun, sana söyleyeceğimi saklayabilecek misin?

-Evet dedim.

-Annen ve sana en yakın insanlardan bile saklarsın onu, tamam mı? diye tekrarladı.

-Evet dedim.

-Bana yaklaş dedi. (…) raf üstündeki kitaba işaret ederek bana;

-Bu kitabı biliyor musun evladım? dedi.

-Hayır dedim.

-Bu Allah'ın kitabıdır.

-Allah'ın oğlu İsa'nın kitabı! Şaşırıp dedi ki; Hayır, bu kitap, Tek, eksiksiz ve Samed olan, doğurmayan ve doğurulmayan, kendisinin dengi olmayan Allah'ın, yaratılmışların en hayırlısı olan Arap peygamber Muhammed bin Abdullah'ın (s.a.v.) üzerine indirdiği Kur'an'dır.

Şaşkınlıktan gözlerimi açtım ve neredeyse hiçbir şey anlayamadım…" (Kısas mine't-Târîh, s. 135-136)

Muhammed, bu sırrı öğrenince şaşkınlık ve dehşet içinde kalır. Babası, daha sonra da ona Arapça ve Kur'an'ı gizli odada öğretmeye başlar. Muhammed, babasıyla birlikte gizli odada ibadet etmeye başlar. Fakat babası bu sırrı saklamayacağından henüz emin değildir. Bunun için Muhammed'i test eder:

"Babam, beni test etmek için annemi gizlice yollar, Baban sana ne öğretiyor? diye sordururdu, bense ona hiçbir şey diye cevap veriyordum." (Kısas mine't-Târîh, s. 138)

Muhammed'in babası, oğluna Müslümanların tarihine dair bazı bilgiler verir. Önce oğluna İslam'ın ortaya çıkmasını ve Müslümanların Endülüs'ü fethetmelerini anlatır. Müslümanlar, İspanya'ya girdiğinde İspanya'nın zalim hükümdarını öldürüp zalim İspanyol Devleti'ni yıkar. İspanya'nın her bir şehrinde iz ve muhteşem eserler bırakan Müslümanlar, ülkede yaklaşık sekiz yüz yıl kalır ve ülkeyi dünyanın en güzel ülkesi haline dönüştürürler. Kırk yıl önce Endülüs'ün son hükümdarı olan Ebû Abdullah es-Sagîr, Hristiyanlar tarafından kandırılır ve bir anlaşma ile Gırnata'yı İspanyollara teslim eder. Fakat İspanyollar, yapılan

anlaşmayı çiğneyerek Engizisyon Mahkemelerini kurup Müslümanları zorla Hristiyanlaştırır. Camilerini kiliselere çevirirler.

Muhammed, Arapçayı, din kurallarını ve Kur'an'ı öğrendikten sonra babasının bir arkadaşıyla tanışır. Bu üç kişi gizlice buluşup ibadetlerini eda ederler. Babası, arkadaşına itaat etmesini tavsiye eder. Engizisyon Mahkemesinin acımasızlığı gittikçe artar. Endülüs'te Araplardan kalanlara yapılan eziyetler artar. Muhammed, her gün onlarca kişinin asıldığını veya yakıldığını görür. Yüzlerce Müslümanın işkenceye maruz kaldıklarını da iştir:

"Gün geçmez ki yirmi otuz kişinin çarmıha girildiğini veya diri diri yakıldığını görmeyelim. Gün geçmez ki yüzlercesinin en şiddetli işkenceye maruz kaldığını duymayalım…" (Kısas mine't-Târîh, s.138)

Uzun bir müddet sonra bir gün babasının arkadaşı, onu çağırıp kendisiyle gitmesini ister. Onunla birlikte gece yarısında Gırnata'dan kaçarak Fas sahiline gider. Engizisyon Mahkemesi yaşlı anne ve babasının Müslüman olduklarını fark eder ve onları öldürür. Fas toprağına vardıktan sonra eğitimini devam ettiren Muhammed zamanla büyük bir âlim olur.

Yazar, hikâyenin sonunda, hikâyenin kahramanı ve anlatıcısı Muhammed b. Abdurrâfî' el-Endelûsi adlı âlimin hayat hikâyesi olduğunu belirtir. Onunla birlikte yazar *Ricâlun mine't-Târih* adlı eserinde bu hikâye hayali bir hikâye olduğunu ifade eder.[440]

Muhammed b. Abdurrâfî' el-Endelûsi, "*el-Envâru'n-Nebeviyye*" adlı eserinin son sayfalarında kendi hayat hikâyesini anlatmıştır. Yazar'ın bazı ayrıntılar ekleyerek Muhammed b. Abdurrâfî' el-Endelûsi'nin hayat hikâyesine sadık kaldığı görülür.[441] Yazarın bu hikâyedeki amacı, bu âlimi tanıtmak ve Endülüs'te İslam Devleti yıkıldıktan sonra Müslümanların yaşadığı zor durumu anlatmaktır.[442]

[440] Ali Tantâvi *Ricâlun mine't-Târih*. 7. b, Cidde, Darü'l-Menare, 1986. s. 323
[441] Muhammed Muhyiddin el-Meşrifî, "Ma''l- moriskiyîn fî bilâdi'l-gurbeti" *Da'vetü'l-Hak*, Vizâretu Umumü'l-Evkaf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Rabat, 1985, S. 249, s. 31-37.
[442] Bostancı, a.g.m., s. 49.

4.3.2.4.3. Vaka Zamanı

Ali Tantavi'nin "Muhammed es-Sagîr" adlı hikâyesinde vaka zamanı şu ifadeler ile verilir:

"Kırk yıl önce bu diyarda son hükümdarımız zavallı Ebû Abdullah es-Sagîr, İspanyolların sözleri ve vaatleriyle kandırılmış ve onlara Gırnata anahtarlarını teslim etmiştir." (Kısas mine't-Târîh, s. 137)

1491 yılın son günlerinde Ebû Abdullah es-Sagîr'in İspanyollarla anlaşma yaparak şehri 1492 yılın ilk günlerinde onlara teslim eder. Vaka, bu tarihten kırk yıl sonra yani 1541 yılında meydana gelir.

4.3.2.4.4. Mekân

Ali Tantavi'nin "Muhammed es-Sagîr" küçük hikâyesinde vaka, Gırnata şehrine geçer. Yazar, mekâna dair detaylı bilgiler vermez. Olayların çoğu Muhammed'in evinde geçer. Evde yer alan gizli oda hikâyede önemli bir mekân olarak karşımıza çıkar. O odada Muhammed'in babası, ibadetlerini gizlice yapar, küçük çocuğu olan Muhammed'e Arapça ve Kur'an okutur.

Hikâyede Elhamra Sarayı'na temas edilir. Muhammed, gerçeği öğrendikten sonra Elhamra Sarayı'na gidip orayı gezer ve saraya sitem eder:

"Ey Elhamra! Ey bizi terk eden sevgili! Seni inşa eden sahiplerini unuttun mu? Onlar, seni ruhlarıyla canlarıyla besledi, kanlarıyla gözyaşlarıyla da suladılar. Onlara verdiğin sözü unuttun mu? Sana olan sevgilerini inkâr mı ettin? Salonlarında dolaşan, sütunlarına yaslanan ve sana istediğin şeref, celal, cemal ve debdebe veren büyük sultanlar unuttun mu?" (Kısas mine't-Târîh, s.137-138)

Hikâyede birkaç mekânın ismi zikredilir. İspanya, Endülüs, Fas ve Gırnata, hikâyede adı anılan mekânlardır.

4.3.2.4.5. Şahıs Kadrosu

Hikâyenin kadrosu Muhammed ve onun babasından ibarettir.

4.3.2.4.5.1. Muhammed

Muhammed, hikâyenin kahramanıdır. Gırnata'ta anne ve babasıyla yaşar. Küçükken kendini İspanyol bir Hristiyan sanır. Kiliseye ve İspanyol okullarına gider. On yaşlarına gelince Arap Müslüman bir aileye mensup olduğunu öğrenir. Babasının sırrını muhafaza eder. İslam'ı ve Arapçayı evde gizlice öğrenir.

Muhammed, aslını vatanını terk etmek istemez. Fakat babasının tavsiyesiyle Gırnata'yı terk etmek zorunda kalır. Fas'a gider orada büyük bir âlim olur. Muhammed'in varlığı tarihî bilgilerle sabittir.

Tarihteki Muhammed, çocukluğunu Gırnata şehrinde geçirir. Dört yaşındayken İspanyol mektebine gider. İslam dinini babasından evde öğrendikten sonra babasının arkadaşlarıyla tanışır. Endülüs'ün farklı şehirlerini gezer. Oralardaki Müslüman âlimlerle gizlice görüşüp tahsilini devam ettirir. Daha sonra Tunus'a göç eder. Orada 1642 yılında vefat eder. [443]

4.3.2.4.5.2. Muhammed'in Babası

Gırnata'da yaşayan ve Müslümanlığını gizlemek zorunda kalan bir Arap'tır. Cesur, dindar, diniyle milletiyle gurur duyan vatanperver olarak çizilir. Görünüşte Hristiyan olarak yaşar. Müslümanlığını gizler. İbadetlerini gizlice eda eder. Oğlunun Hristiyanlık ve İspanyolca öğretilmesinden rahatsız olur.

O, uzun zamandır oğluna gizlediği sır açıklar. Oğluna dinini ve dilini öğretmek için kendini tehlikeye atar. Bu amacı gerçekleşmek için kendini feda etmeye razıdır.

[443] el-Meşrifî, a.g.m., s. 34-35; Hayreddin Zirikli, *a.g.e.,* . C. 6, s. 204.

Muhammed'in babası, oğlunu istediği gibi yetiştirdikten sonra Engizisyon Mahkemesi tarafından öldürülür.

4.3.3. Karşılaştırma

4.3.3.1. Tarihî Olaylar

Bu bölümde incelediğimiz eserlerde Türk yazarlarının, olayları Müslüman ve İspanyolların cephesinden aktardıklarını görürüz. Şemseddin Sâmî'nin *Seydî Yahya* adlı piyesindeki olayların bir kısmı Müslümanın cephesinden diğer kısmı Hristiyan cephesinden aktarılır. Abdülhak Hamid'in *Nazife* adlı piyesindeki olaylar Hristiyan cephesinden aktarır. Abdülhak Hamid'in *Abdullahü's-Sagîr* adlı eserindeki olayların bir kısmı Müslümanın cephesinden diğer kısmı Hristiyan cephesinden aktarılır. Muallim Naci ve Tepedelenlizâde Hüseyin Kâmil, eserlerinde olayları sadece Müslümanın cephesinden aktarırlar. Arap yazarlarına gelince onların olayları sadece Müslümanların cephesinden aktardıklarını görürüz.

İncelediğimiz eserlerde Endülüs'teki Müslüman devletinin yıkıldığında meydana gelen birçok tarihî olaylardan söz edilir. Musa b. Ebi'l Gassân'ın direnişi, Ebu Abdullah'ın Fas'a sürülmesi ve Seydî Yahya'nın ihaneti, her iki edebiyattı ortak konular olarak karşımıza çıkarlar.

Türk ve Arap edebiyatında yazarların Musa b. Ebi'l Gassân'ın kahramanlığına ve direnişine dikkat çekmeye çalıştıklarını görürüz. Türk edebiyatında Musa b. Ebi'l Gassân'ın direnişini ele alan Muallim Naci, *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet* adlı manzum hikâyesinde tarihî gerçeğe sımsıkı bağlı kalır. Arap edebiyatında aynı konuyu ele alan Habibe Şaban Yeken, *el-Batale* adlı romanında tarihî gerçeğe sımsıkı bağlı kalmakla birlikte Musa'ya bir aşk hikâyesi mal eder. Maruf el-Arnavut, *Ebû Abdullah es-Sagîr* adlı piyesinde tarihî gerçeklere kısmen sadık kalmakla birlikte Musa' ya bir aşk hikâyesi mal eder. Ali Tantavi'nin "Âhiru Abtâli Gırnata" adlı hikâyesinde tarihî gerçeğe sadık kalmadığını görürüz.

Maruf el-Arnavut, *Ebû Abdullah es-Sagîr* adlı piyesinde ile Abdülhak Hamid *Abdullahü's-Sagîr* adlı eserinde Ebu Abdullah'ın Fas'a sürülmesini ele alırlar. İki yazarın eserlerinde tarihî gerçeklere bağlı kalmadıklarını ve tarihî olayları değiştirdiklerini görürüz.

Türk edebiyatında *Seydî Yahya* adlı eserinde Seydî Yahya'nın ihanetini ele alan Şemseddin Sami, tarihî gerçeğe bağlı kalmazken Arap edebiyatında aynı konuyu ele alan Habibe Şaban Yeken *el-Batale* adlı romanında tarihî gerçeğe sımsıkı bağlı kalır.

Bu bölümde eserlerini incelediğimiz yazarların büyük kısmı tarihî gerçeğe sadık kalmadığını görürüz. Yazarlar, tarihî olayları kendi hayal dünyalarında yeniden işler ve değiştirirler.

4.3.3.2. Vaka Zamanı

Bu bölümde incelediğimiz eserlerin çoğu vaka zamanı, İspanyolların Gırnata'yı ele geçirdiği 1492 yılında kesişmektedir. Bu yıl Endülüs tarihinde önemli bir tarihtir. Bu yılda Endülüs'teki Müslüman devleti resmen yıkılmış ve Müslümanların büyük bir kısmı Kuzey Afrika'ya göç etmeye başlamıştır.

İncelediğimiz eserlerin bir kısmı 1492 yılından önce başlarken diğer kısmı 1492 yılında başlar. Sadece Ali Tantavi'nin "Muhammed es-Sagîr" adlı hikâyesindeki vaka, İspanyollar Gırnata'yı ele geçirdikten kırk yıl sonra yani 1541 yılında meydana gelir.

Türk edebiyatında Şemseddin Sâmî'nin *Seydî Yahya* adlı piyesinin vaka zamanı, İspanyollar Gırnata'yı ele geçirmeden üç yıl önce başlar ve bu tarihten itibaren on altı yıl kapsar. Abdülhak Hamid'in *Nazife* ve *Abdullahü's-Sagîr* adlı piyeslerindeki vaka zamanı İspanyollar Gırnata'yı ele geçirdikten hemen sonra başlar ve birkaç gün sürer. Muallim Naci'nin *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet* adlı manzum hikâyesinde İspanyollar Gırnata'yı ele geçirmeden önce başlar ve Gırnata'nın teslim anlaşmasından sonra Musa Bin Ebi'l-Gâzân'ın ölümüyle sona erer.

Arap edebiyatında ise Maruf el-Arnavut'un *Ebû Abdullah es-Sagîr* adlı piyesindeki vaka, İspanyollar Gırnata'yı ele geçirmeden bir müddet önce başlar ve Gırnata'nın düşmesi ve Ebû Abdullah'ın şehirden çıkmasıyla sonra erer. Habibe Şaban Yeken, *el-Batale* adlı romanındaki vaka İspanyollar Gırnata'yı ele geçirmeden dokuz yıl önce başlar ve Gırnata'nın

teslim edilmesinden birkaç gün sonra sona erer. Ali Tantavi'nin "Âhiru Abtâli Gırnata" adlı hikâyesinde vaka, Gırnata'nın teslim anlaşması imzalandığı günde geçer.

4.3.3.3. Mekân

Bu bölümde incelediğimiz eserlerde Endülüs'ün son payitahtı olan Gırnata önemli bir yer teşkil eder.

Türk ve Arap edebiyatına ait eserlerde Gırnata Emirliği, ortak bir yer olarak karşımıza çıkar. Türk edebiyatında *Seydî Yahya* adlı piyesindeki vaka, Gırnata Emirliğine bağlı olan Raze kalesinde ve Kaştale'de cereyan eder. *Nazife*, *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet, Maşuka yahut Muhafaza-i Aşk* adlı eserlerde vaka sadece Gırnata şehrinde geçer. Abdülhak Hamid'in *Abdullahü's-Sagîr* adlı eserindeki vaka Fas, Cebel-i Tarık ve Gırnata'ya bağlı bir köyde geçer.

Arap edebiyatında ise Maruf el-Arnavut'un *Ebû Abdullah es-Sagîr* adlı piyesindeki vaka sadece Gırnata şehrinde cereyan eder. Habibe Şaban Yeken'in *el-Batale* adlı romanındaki vaka İspanya'nın farklı bölgelerinde geçmekle birlikte Gırnata, önemli bir mekânı olarak karşımıza çıkar. Vaka, Gırnata'nın yanı sıra Malaga ve Vadiâş şehirlerinde geçer. Ali Tantavi'nin "Muhammed es-Sagîr" ve "Âhiru Abtâli Gırnata" adlı hikâyelerinde vaka sadece Gırnata şehrinde geçer.

Türk yazarların mekâna dair bilgi verme ve tasvir yapma konusunda sınırlı kaldıklarını görürüz. Arap yazarlar ise mekâna daha fazla önem verirler. Eserlerde Gırnata insanlaştırılır. Maruf el-Arnavut'un *Ebû Abdullah es-Sagîr* adlı piyesinde kahramanlar Gırnata'ya hitap ederek uyanmasını isteler. Gırnata, insan gibi ağlar ve yokluğa doğru yürür. Ali Tantavi'nin "Âhiru Abtâli Gırnata" adlı hikâyesinde da asık suratlı şaşkın bir şehir olarak karşımıza çıkar. "Muhammed es-Sagîr" adlı hikâyesinde de hikâye kahramanı Elhamra Sarayı'na hitap eder.

4.3.3.4. Karakterler

İncelediğimiz eserlerde yazarların şahıs kadrolarında yer verdiği kişiler Arap ve İspanyollar olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Türk edebiyatında Türk yazarların Arap karakterlerin çoğu olumlu karakterler olarak çizdiklerini görürüz. Şemseddin Sâmî'nin *Seydî Yahya* adlı piyesinde Seydî Yahya, Osman, Yusuf ve Halime; Abdülhak Hâmid'in *Nazife* adlı eserinde Nazife; Muallim Naci'nin *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet* adlı manzum hikâyesinde Musa ile Abdülhak Hamid'in *Abdullahü's-Sagîr* adlı eserinde Sıdıka Hatun gibi Arap Müslüman karakterleri iyi karakterler olarak karşımıza çıkarlar. Şemseddin Sâmî'nin *Seydî Yahya* adlı piyesinde Zeyd ve İbrahim ile Abdülhak Hamid'in *Abdullahü's-Sagîr* adlı eserinde Abdullahü's-Sagîr gibi Arap Müslüman karakterleri kötü karakterler olarak karşımıza çıkarlar.

İspanyol karakterlere geline onları da iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Şemseddin Sâmî'nin *Seydî Yahya* adlı piyesinde Karlo ve Tutina; Abdülhak Hamid'in *Abdullahü's-Sagîr* adlı eserinde Karolina gibi İspanyol karakterlerin iyi karakterler olarak karşımıza çıkarlar. Şemseddin Sâmî'nin *Seydî Yahya* adlı piyesinde Pedro, Don Francesco ve Donna Arabella ile Abdülhak Hamid'in *Abdullahü's-Sagîr* adlı eserinde Ferdinando, İzabella gibi İspanyol karakterler kötü karakterler olarak karşımıza çıkarlar.

Arap edebiyatında ise Arap karakterleri iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Eserlerde iyi olanların kötü olanlardan daha fazla olduğunu görürüz. Maruf el-Arnavut'un *Ebû Abdullah es-Sagîr* adlı piyesinde Musa, Tarafe, Ziya, Ayşe; Habibe Şaban Yeken'in *el-Batale* adlı romanında Atike, Hamid, Musa ve Ömer ile Ali Tantavi'nin "Muhammed es-Sagîr" ve "Âhiru Abtâli Gırnata" adlı hikâyelerinde Musa, Muhammed ve Muhammed'in babası gibi Arap Müslüman karakterler iyi karakterler olarak karşımıza çıkarlar.

Maruf el-Arnavut'un *Ebû Abdullah es-Sagîr* adlı piyesinde Ebu Abdullah; Habibe Şaban Yeken'in *el-Batale* adlı romanında Seydî Yahya ve Ebu Abdullah gibi Arap Müslüman karakterler kötü karakterler olarak karşımıza çıkarlar. Arap yazarların eserlerde İspanyol karakterlere pek yer vermemesi dikkat çekicidir.

İncelediğimiz eserlerde tarihî karakterlere baktığımızda Türk edebiyatında Şemseddin Sâmî'nin *Seydî Yahya* adlı piyesinde Ferdinando, İzabella, Seydi Yahya; Abdülhak Hâmid'in *Nazife* adlı eserinde Ferdinando; Muallim Naci'nin *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet* adlı manzum hikâyesinde Musa; Abdülhak Hamid'in *Abdullahü's-Sagîr* adlı eserinde Abdullahü's-Sagîr, Sıdıka Hatun, Ferdinando, İzabella tarihî şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Arap edebiyatına ait eserlerde ise Maruf el-Arnavut'un *Ebû Abdullah es-Sagîr* adlı piyesinde Musa, Tarafe, Ebû Abdullah es-Sagîr ve annesi Ayşe; Habibe Şaban Yeken'in *el-Batale* adlı romanında Hamid, Musa ve Seydi Yahya ile Ali Tantavi'nin "Muhammed es-Sagîr" ve "Âhiru Abtâli Gırnata" adlı hikâyelerinde Musa ve Muhammed b. Abdurrâfî gibi tarihî şahsiyet olarak karşımıza çıkar.

Müslüman tarihî şahsiyetlerinden Seydî Yahya, Musa b. Ebi'l Gassân, Ebu Abdullah es-Sagîr ve onun annesi Ayşe Hatun her iki edebiyatta ele alınır. Türk edebiyatında Seydî Yahya olumlu bir karakter ele alınırken Arap edebiyatında olumsuz bir karakter olarak karşımıza çıkar. Her iki edebiyatta Musa olumlu bir karakter olarak karşımıza çıkarken Ebu Abdullah es-Sagîr olumsuz bir karakter olarak karşımıza çıkar. Türk ve Arap yazarların en çok Musa b. Ebi'l Gassân'ı ele aldıklarını görürüz.

İspanyol tarihî şahsiyetlerinden Ferdinando ve İzabella sadece Türk edebiyatında karakter olarak karşımıza çıkarlar. Bu iki şahsiyetin olumlu ve olumsuz tarafları dile getirilir. Bununla beraber Abdülhak Hamid, *"Ferdinando hakkında da pek olumlu tavır takınmaz."*[444] Yazar, *"galip Ferdinando'yu iki defa Nazife ve Karolina karşısında yenilgiye uğratır"* [445]

4.3.3.5. Eserlerdeki Çatışma

Bu bölümde incelediğimiz eserlerde Müslüman-Hristiyan çatışması ve Müslümanlar arasında çatışma olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Türk edebiyatında Müslüman-Hristiyan çatışması ön plana çıkarken Müslümanlar arasında çatışmaya pek fazla yer verilmez. Arap edebiyatında ise her iki çatışmaya yer verilir. Fakat Arap yazarların Türk

[444] Enginün, a.g.m. s.37
[445] Enginün, a.g.m. s.36

yazarlara göre Müslümanlar arasındaki çatışmaya daha fazla önem verdikleri görülür. Arap yazarlar, iç çekişmeye dikkat çekmeye çalışırlar.

Türk edebiyatında Şemseddin Sâmî'nin *Seydî Yahya* adlı piyesinde çatışma Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında olur. "*Hristiyan İspanyol idaresi Müslümanları ezmektedir*"[446] Hristiyanlar, Raze kalesini kuşatma altına alırlar. Bu kuşatma sırasında binlerce insanın ölmesine sebep olurlar.

Abdülhak Hâmid'in *Nazife* adlı eserinde Gırnata'yı ele geçiren İspanyol Kralı Ferdinando, fakir ve kimsesiz Nazife'yi sarayına esir olarak alır. Müslüman Nazife, Ferdinando'yu düşman olarak görür. Ferdinando, Müslümanların sultanını Kuzey Afrika'ya sürgün eder, fakat fakir Müslüman kızına söz geçiremez. Nazife aşkını reddedip intihar eder. *"Galip hükümdar, böylece mağlup hale gelir."*[447]

Muallim Naci'nin *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet* adlı manzum hikâyesinde Müslüman-Hristiyan çatışması ve Müslümanlar arasında çatışma olmak üzere iki çatışma vardır. Gırnata'daki Müslümanlar, İspanyollar tarafından kuşatılır ve açlıktan kırılmaya başlar. Devlet adamları, çareyi şehri İspanyollara teslim etmekte bulurlar. Hikâyenin kahramanı Musa Bin Ebi'l-Gâzân, iki mücadele yapar. İspanyollara karşı savaşır. Aynı zamanda şehri teslim etmek isteyenlere karşı çıkar. Yazar, *"Endülüs'ü kaybetmek ve düşmanlara teslim olmaktansa, ölümü göze alan bir İslâm kahramanının direnişini"* anlatır.[448]

Tepedelenlizâde Hüseyin Kâmil, *Maşuka yahut Muhafaza-i Aşk* adlı eserinde sevgilisini kaybeden bir Arap genç kızının ölen nişanlısına son nefesine kadar vefasını anlatır.

Abdülhak Hamid'in *Abdullahü's-Sagîr* adlı eserinde Gırnata'yı ele geçiren İspanyol kralı Ferdinando ile Abdullahü's-Sagîr arasında çatışma olur. İki hükümdar savaş

[446] Enginün, a.g.m. s.39
[447] Uğurcan, "Türk Edebiyatında Endülüs İmajı", s. 91
[448] Karaca, a.g.m., s. 145

meydanında ve aşkta çatışırlar. Savaş meydanında Ferdinando galip olurken aşkta mağlup olur.

Arap edebiyatına ait eserlerde ise Maruf el-Arnavut'un *Ebû Abdullah es-Sagîr* adlı piyesinde Müslüman-Hristiyan çatışması ve Müslümanlar arasında çatışma olmak üzere iki çatışma vardır. Musa ve arkadaşları bir taraftan Gırnata'yı savunurlar. Diğer taraftan Ebu Abdullah es-Sagîr yüzünden şehirde çıkan fitneyi söndürmeye çalışırlar. Gırnata âyanları, Ebu Abdullah es-Sagîr'i sevmez ve savaş bittikten sonra onu tahttan indirmek isterler.

Habibe Şaban Yeken'in *el-Batale* adlı romanında Müslüman-Hristiyan çatışması ve Müslümanlar arasında çatışma olmak üzere iki çatışma vardır. Müslümanlar arasında çatışma ön plandadır. İspanyollar karşı mücadele yapılırken Gırnata'yı yöneten Benî Ahmer'in hanedanında taht kavgaları devem eder. Romanın kahramanı Atike, babasıyla birlikte bir taraftan İspanyollarla yapılan mücadelelere katılırlar, diğer yandan da Benî Ahmer'in hanedanındaki çıkan çatışmaları durdurmaya çalışırlar.

Ali Tantavi'nin "Muhammed es-Sagîr" ve "Âhiru Abtâli Gırnata" adlı hikâyelerinde Müslüman-Hristiyan çatışması vardır. "Muhammed es-Sagîr" adlı hikâyede Hristiyanların Gırnata'daki Müslüman halka yaptıkları zulüm ele alınır. Müslümanlar Engizisyon mahkemelerinin zulmüne maruz kalırlar. "Âhiru Abtâli Gırnata" adlı hikâyede hikâyenin kahramanı Musa b. Ebi'l Gassân İspanyollara karşı mücadele eder. Teslim olmaktansa ölmeyi tercih eden çocuklardan derinden etkilenir ve son kez savaşmaya gider.

4.3.3.6. Endülüs'ün Yıkılışına Bakış ve Yıkılışın Yorumlanması

Türk ve Arap yazarların Endülüs'ün yıkılışına olumsuz bir şekilde baktıkları ve bu yıkılışını sebeplerinin üzerine durduklarını görülür. Hiçbir yazar Endülüs'ün yıkılışına karşı olumlu bir tavır almaz. Yazarların yıkılış sürecinde İspanyollar tarafından yapılan zulümlere dikkat çekmeye çalıştıklarını görürüz.

Türk edebiyatında Şemseddin Sâmî'nin *Seydî Yahya* adlı piyesinde İspanyollar, Raze kalesini ve Seydî Yahya'yı ele geçirmek için hain Zeyd'i kullanırlar. Kaleyi istila edilirken açlıktan büyük sayıda çocuk ve kadın ölür. Teslim olanlara da kötü muamelede bulunurlar.

Osman, Yusuf ve Halime'nin esaretini anlatan dördüncü faslın bazı sahnelerinde İspanyollar elinde esir düşen Müslümanların maruz kaldıkları zulüm açık bir şekilde gösterilir.

Abdülhak Hâmid'in *Nazife* adlı eserinde Gırnata'yı ele geçiren Ferdinando'nun Müslümanlara yaptığı zulümden bahsedilir. Nazife, Ferdinando'nun Müslümanlara yaptığı zulmü anlatır. Ferdinando, şehri alırken binlerce insanın ölümüne sebep olur. Abdülhak Hamid, Gırnata'nın düşmesinde Abdullahü's-Sagîr'i sorumlu tutar. Ferdinando, Abdullahü's-Sagîr'in hatalarını dile getirerek Abdullahü's-Sagîr'i suçlu olarak görür. Nazife de bunu kabul eder ve Ferdinando'nun başarısını Abdullahü's-Sagîr'in zayıflığına bağlar. Abdullahü's-Sagîr zalim ve hain olmasaydı Ferdinando, Gırnata'yı alamazdı.

Muallim Naci'nin *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet* adlı manzum hikâyesinde İspanyolların Gırnata'yı ele geçirmeden evvel istila ettikleri şehirde teslim olan masum Müslümanları öldürdüklerinden söz edilir. Ayrıca Muallim Naci, Endülüs'ün çöküş dönemini ele alırken toplumsal çöküşün ana sebeplerini dile getirir. Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin bozulması, devlet idaresini hainlerin ele geçirmesi, yöneticilerin zevk ve sefahate dalması, ihtilaller ve iç kargaşalar Endülüs'ün çöküşünün ana sebepleridir.[449]

Abdülhak Hamid'in *Abdullahü's-Sagîr* adlı eserinde Gırnata'yı ele geçirdikten sonra Ferdinando'nun Abdullahü's-Sagîr'le yaptığı anlaşmayı çiğnediğinden bahsedilir. Ayrıca yazar, Endülüs'ün çöküş sebebini farklı şahısların konuşmalarında dile getirir. Abdullahü's-Sagîr, bu çöküşten sorumlu olmadığını ve düşünür ve Endülüs'ün çöküşünü bir kader olarak görür. Karolina, çöküş sebebinin devletin liyakati olmayana teslim edilmesi olduğunu düşünür. Sıdıka Hatun, çöküş sebebinin toplumda yayılan manevi hastalıklar olduğunu düşünür. Liyakatsiz yönetici, ahlakı bozulmuş halk ile yağmalayan devlet erkânını devletin yıkılmasından sorumlu tutar.

Arap edebiyatına ait eserlerde ise Maruf el-Arnavut'un *Ebû Abdullah es-Sagîr* adlı piyesinde devletin yıkılış bir kader olarak gösterilir. Ebû Abdullah, Gırnata'nın düşmesi kader olmasaydı savaşacaktı. Fakat eserin son sayfalarında kendisinin hezimete sebep

[449] Karaca, a.g.m., s. 147-148

olduğunu itiraf eder. Yazar, devletin yıkılmasını kadere bağlamakta birlikte Ebû Abdullah'ı evhamlılık, iradesizlik ve korkaklıkla suçlayarak şehrin düşmesinden sorumlu tutar.

Habibe Şaban Yeken, *el-Batale* adlı romanında İspanyolların Müslümanların şehirlerini kuşatırken şehirlerin etrafındaki bağ ve bahçeleri yok ettiklerini dile getirerek İspanyolların Müslümanların açlıktan ölmelerine sebep olduklarını ifade eder. Yazar, Müslüman devletin yıkılmasında Seydî Yahya ve Ebû Abdullah es-Sagîr gibi yöneticilerin ihanetleri, Müslümanların arasındaki kavga ve çekişmelerin önemli bir rol oynadığına inanır. Ebu Abdullah, önce babasına isyan eder. Babasından sonra tahta çıkan amcası ez-Zağal'la savaşır. Malaga komutanı Hamid, birbirleriyle çatışan iki sultandan yardım alamayınca şehri teslim eder. Seydî Yahya da talep ettiği yardım gelmeyince Basta şehrini İspanyollara teslim edip İspanyolların himayesine girer.

Ali Tantavi, "Muhammed es-Sagîr" adlı hikâyede Ebû Abdullah es-Sagîr'i şehrin düşmesinden sorumlu tutar. Ebû Abdullah es-Sagîr, İspanyollar tarafından kandırılır ve sözlerine inanarak Gırnata'yı onlara teslim eder. Yazar, Endülüs Devleti yıkıldıktan sonra İspanyolların egemenliği altında yaşayan Müslümanların maruz kaldığı zulüm ve işkenceye dikkat çeker. Endülüs'te kalmayı tercih eden Müslümanlar, Müslüman ve Arap kimliklerini çocuklarından dahi gizleyerek Hristiyanlarmış gibi yaşamak zorunda kalırlar. Hikâyenin kahramanı ve anlatıcısı on yaşındayken Müslüman bir aileye mensup olduğunu öğrenir. Anne ve babası Engizisyon mahkemesi tarafından öldürülür.

SONUÇ

Endülüs, Doğu ve Batı'nın çatıştığı ve birlikte yaşadığı en önemli yerlerden biridir. Endülüs'ün fethi ve yıkılışı dünyaca önem kazanmış hadiselerdir. Bu nedenle Endülüs, Müslümanlar başta olmak üzere birçok millet için önemli bir yer haline gelmiştir. Endülüs'ün fethi, yıkılış ve medeniyetine dair yüzlerce eser yazılmıştır. Endülüs, farklı milletlere mensup edebiyatçıların dikkatlerini çekmiştir. Onlar, Endülüs'e yönelerek birçok eser kaleme almışlardır. Türk ve Arap yazarlar da konusunu Endülüs tarihinden alan eserler yazmışlardır.

Klasik dönemde pek ilgi çekmeyen Endülüs, on dokuzuncu asrın son yıllarında farklı sebeplerden dolayı Türk ve Arap edebiyatında daha fazla önem kazanmıştır. Türk ve Arap edebiyatına yeni giren edebî türlerle birlikte tema olarak sık sık işlenmiştir. Türk ve Arap edebiyatında konusunu Endülüs'ün tarihinden alan birçok roman, piyes, hikâye ve manzum hikâye yazılmıştır. Türk ve Arap yazarların hemen hemen aynı dönemde Endülüs'e dair piyes ve roman kaleme almaya başlamaları dikkat çekicidir. Bunun en önemli sebebi Türk ve Arap yazarların aynı devlette dolayısıyla aynı şartlarda yaşamaları ve birbirlerinden sonraki dönemlere göre daha sık bir ilişki içinde bulunmalarıdır.

On dokuzuncu asırda Müslümanlar, Batı medeniyeti ile karşı karşıya gelmiş ve Batı'nın, fikrî ve askerî saldırılarına maruz kalmışlardır. Rus Harbi, Mısır işgali gibi olaylar ile Batılı düşünürlerin İslâmiyet'i eleştirileri ve İttihad-i İslam ideolojisi gibi düşünceler, Türk ve Arap yazarların Endülüs'e yönelmelerine neden olmuştur. Türk ve Arap yazarlar, Batıya ve okurlarına İslâmiyet'in değer ölçülerini tanıtmaya ve Batı kültür ve medeniyetine tesirlerini göstermeye çalışırken Endülüs'ün tarihine başvurarak bu tarihten örnekler göstermişler, fikirlerini savunmak için Endülüs'te zengin bir kaynak bulmuşlardır.

Türk ve Arap edebiyatçıların Endülüs'ün tarihine başvurmalarının amacı, Endülüs'ün tarihinden manevi güç almak, bu tarihten ibret dersi çıkarmak, Batının İslâmiyet'e karşı menfi bakışlarına cevap vermek ve dinin terakkiye engel olmadığını göstermektir. Yazarların büyük kısmı, Endülüs'e yönelirken bir yandan Batı'nın İslam'a karşı olumsuz bakışına tarih ile cevap vererek batılıların ideallerini çürütür, diğer yandan da buhranlı gerileme dönemini

yaşayan Müslümanlara şanlı günlerini hatırlatarak cemiyetin maneviyatını yükseltmeye çalışırlar.

Bu çalışmada, Türk ve Arap edebiyatında 1875-1940 yılları arasında Endülüs ile ilgili basılmış roman, piyes, hikâye ve manzum hikâye türünde eserler ele alınmıştır. Söz konusu dönemde Türk edebiyatında on, Arap edebiyatında on üç olmak üzere toplam olarak konusu Endülüs ile ilgili yirmi üç eser tespit edilmiştir. Bu eserleri kaleme alan yazarların çoğu romantik akımına mensupturlar. Onların bir kısmı Abdülhak Hamid, Muallim Naci, Corci Zeydan, Maruf Arnavut, Ahmed Şevki gibi ün kazanmış yazarlardır. Bu yazarların eserleri tanınmış, şöhret salmış ve yabancı dillere tercüme edilmiştir. Diğer kısmı ise Ahmet Cevat, Tepedelenlizâde Hüseyin Kâmil, Ahmed Abdülmun'im el- Hulvânî, Habibe Şaban, İbrâhîm el-Ahdeb gibi pek fazla bilinmeyen yazarlardır. Bu yazarların eserleri de pek bilinmez. Yazarların bir kısmı da İsmail Bey Gaspıralı ve Mustafa Kâmil Paşa gibi siyasî kimliğiyle ün kazanmış siyasetçi ve aydınlardır.

Türk ve Arap yazarlar, fethinden yıkılışına Endülüs'ün farklı dönemlerini ve şahsiyetlerini ele almışlardır. Endülüs'ün fethi, Türk edebiyatında iki, Arap edebiyatında beş eserde; Endülüs'te Arap-Müslüman egemenliği ve Endülüs medeniyeti, Türk edebiyatında üç, Arap edebiyatında dört eserde; Endülüs'ün yıkılışı, Türk edebiyatında beş, Arap edebiyatında dört eserde ele alınmıştır. Çalışmamıza giren eserleri ele aldıkları döneme göre değerlendirdiğimizde Türk yazarların öncelikle Endülüs'ün yıkılış dönemini tercih ettiklerini, Arap yazarların ise öncelikle Endülüs'ün fetih dönemini ve Endülüs'te Arap-Müslüman egemenlik dönemini tercih ettiklerini görürüz. Osmanlı yıkılış döneminde yaşayan Türk yazarlar, Endülüs'ün yıkılışına dikkat çekmeye çalışırken Arap yazarlar, Arap tarihinin ihtişamlı yıllarına yönelmişlerdir.

Yazarlar, Müslümanlarca önemli bir hadise sayılan Endülüs'ün fethini işlerken hakkı savunan ve zulmü ortadan kaldıran fethe olumlu bir şekilde bakarak adil ve kahraman fatihleri yüceltmişlerdir.

Endülüs'te Müslümanların hüküm sürdüğü dönemi ele alan yazarlar, Endülüs'ün gelişmiş medeniyetine, adil ve cesur yöneticilerine dikkat çekmeye çalışmışlardır. İlme ve

eğitime önem veren bu medeniyetin adalet, ilme ve çalışmaya dayalı bir medeniyet olduğunu vurgulamışlardır. Onunla birlikte Arap yazarlar, bu dönemde Endülüs'te çıkan iç çatışma ve çekişmeler, taht kavgaları ve savaşlara dikkat çekmeye çalışmışlardır. Arap edebiyatına ait eserlerde Fatımi-Endülüs çekişmesi, Arap-Berberî anlaşmazlığı, Murabıtlar- Endülüs savaşı, III. Abdurrahman'ın döneminde taht kavgaları ve isyanlar gibi olumsuz konular ele alınmıştır.

Endülüs'ün yıkılışını ele alan yazarlar, yıkılış sebeplerinin üzerinde durmuş ve yıkılış sırasında İspanyollar tarafından yapılan zulme ve Müslümanlar tarafından gösterilen direnişe dikkat çekmeye çalışmışlardır.

Her iki edebiyatta yazarların bir kısmı tarihî olaylara sadık kalırken, diğer kısmı tarihe sımsıkı bağlı kalmamıştır. Yazarların çoğu, Endülüs'ü, Müslümanların lehine ve onların cephesinden anlatmışlardır. Arap yazarların çoğu genellikle tarihî gerçeğe sadık kalırken, Türk yazarların bir kısmının tarihî gerçekliği büyük ölçüde Müslümanların lehine değiştirdiği görülür.

Türk edebiyatında Müslümanların büyük çoğunluğu, kusurlardan insanî zaaflardan ve ferdî kaygılardan arınmış tiplerdir. Din ve vatan için uğraşan cesur ve iradeli insanlardır. Arap edebiyatında Müslümanların bir kısmı ideal insanlar olarak sunulurken büyük bir kısmı olumlu ve olumsuz tarafları ortaya koyularak çizilmiştir.

Türk ve Arap edebiyatında İspanyollar genellikle kötü veya zayıf bir şahsiyete sahip olup zalim düşman olarak karşımıza çıkmakla birlikte her iki edebiyatta da vatanperver, adil ve saygı uyandıran İspanyol tipler de vardır.

İncelediğimiz eserlerde Endülüs tarihinde önemli rol oynayan birçok tarihî şahsiyet ele alınmıştır. Bunların bir kısmına her iki edebiyatta da yer verilmiştir. Endülüs fatihleri olan Tarık b. Ziyad, Musa b. Nusayr ve Abdülaziz b. Musa, İspanya Kralı Rodrik ve eşi, Septe Muhafızı Culyanus ve kızı Florinda, Endülüs Halifesi III. Abdurrahman, Seydî Yahya, Musa b. Ebi'l Gassân, Endülüs'ün son hükümdarı Ebu Abdullah es-Sagîr ve onun annesi Ayşe Hatun, her iki edebiyatta yer almıştır. Bu şahsiyetler, Endülüs'ün en önemli şahsiyetleridir. Endülüs'ün tarihinde kendilerine sahifeler ayrılmış kişilerdir.

Türk edebiyatında Mervan b. Musa, Halife Süleyman, Halife Velid, Kral Ferdinando ve Kraliçe İzabella gibi tarihî şahsiyetlere yer verilmiştir. Arap edebiyatında Metropolit Opas, Kral Gaytaşe ve oğlu Alfons, Dük Udu (Eudo) ve kızı Lembace, Abdurrahman el-Gâfikî, Vellade, İbn Zeydun, Vezir Ebu Âmir, Mühce, el-Mu'temid b. Abbâd ve kızı Buseyne, İbn Şâlîb, Hureyz b. Ukkâşe, Hamid ez-Zağbî ve Muhammed b. Abdurrâfî el-Endelûsî gibi tarihî şahsiyetlere yer verilmiştir. Arap edebiyatında yer alan tarihî şahsiyetler Türk edebiyatındakinden daha fazla olmakla birlikte onların bir kısmı ilmî ve edebî kimliğiyle bilinen kimselerdir. Türk yazarlar, Endülüs'ün medeniyetine ve bu medeniyeti inşa eden ve daha sonra da yıkılmasına sebep olan yöneticilere dikkat çekmeyi amaçlamışlardır. Eserlerinde en çok yönetici karakterlere yer vermişlerdir. Bu açıdan baktığımızda edebî kimliğiyle bilinen Endülüslülere Türk edebiyatında yer verilmemesini doğal karşılanabilir.

Türk ve Arap yazarların çoğunun İspanya'yı görmeden eserlerini kaleme alması ve eserlerinin büyük kısmının piyes olması sebebiyle mekâna dair ayrıntılı bilgilendirmeye ve tasvirlere nadiren rastlanır. Bununla birlikte her iki edebiyata ait romanlarda, özellikle de Corci Zeydan'ın romanlarında mekâna dair tasvir ve bilgiler önemli bir yer tutar. Her iki edebiyatta Septe, İspanya'nın eski başşehri Tuleytula, Endülüs başkentleri olan Kurtuba ve Gırnata önemli mekânlar olarak karşımıza çıkar.

İncelediğimiz eserlerde Türk edebiyatçıların Endülüs'e ait mahallî renk sayılabilecek unsurlara pek yer vermemesi dikkat çekicidir. Arap edebiyatında Endülüs'ün âdetleri, gelenekleri, şiirleri, kitapları, etnik yapısı ve tarihî eserleri gibi Endülüs'e özgün unsurlar yoğun bir şekilde görülür. Bu durumu yazarların başvurduğu kaynaklara bağlamak mümkündür. Türk edebiyatında Ziya Paşa'nın *Endülüs Tarihi* adlı eseri, yazarlar için önemli bir kaynak teşkil eder. Arap edebiyatında ise yazarların yerli ve yabancı birçok tarih kitabına başvurduğunu tespit ettik. Bunların arasında klasik kaynaklar özellikle de el-Makkarî'nin kaleme aldığı *Nefhu't-tîb* adlı eseri önemli bir yere sahiptir. Arap yazarların büyük kısmının Endülüs'e dair eserlerini yazarken on altı bölümden oluşan *Nefhu't-tîb* adlı eserden faydalandıklarını söyleyebiliriz.

Arap edebiyatında Endülüs imajının Türk edebiyatındakine göre gerçeğe daha yakın olduğunu söylemek mümkündür. Türk edebiyatında Endülüs imajı idealize edilmiştir.

KAYNAKÇA

- (EMRE) Ahmed Cevad, *Kırmızı Siyah Kitap*, İstanbul, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1329; *ed-Demeviyyü'l esved: Fevaci 1328*, İstanbul, Matbaa-i Hayriye, 1331.
- (EMRE) Ahmet Cevat, *Çocuklara Hikâye Anlatma Sanatı*, İstanbul, Matbaayı Amire, 1333/1915
- (EMRE) Ahmet Cevat, *Endülüs Masalı*, İstanbul, Sadâ-yı Millet Matbaası, Talebe Defteri Kitaphanesi: 2, Talebe Defteri Mecmuası Neşriyâtından, 1332/1916.
- AGAPİDA Fray Antonio, *Ahbâru Sükûti Gırnata*, ed, Washington İrving, çev. Hani Yahyâ Nasrî, Beyrut/London, Müessesetü'l-İntişari'l-Arabî, 2000, (Orijinal kitap adı: *A chronicle of the conquest of Granada*).
- AĞCA Ümran, *Tepedelenlizade Hüseyin Kamil, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2001
- AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, C. 4, 2. b., Dersaâdet, Matbaa-i Osmaniye, 1309.
- AKPINAR Yavuz, "Gaspıralı'nın Edebi Eserlerine Genel Bir Bakış ve *Darürrahat Müslümanları* Romanı" *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları; Bildiriler* (2001: Ankara-Diyarbakır) haz. H. Dündar Akarca. Ankara, Türksoy Yayınları, 2003, ss. 181-197
- ÂL-İ ALİ Nureddin, *Endülüs Tarihi*, çev. Hakkı Uygur, İstanbul, Ensar, 2010
- ALLÂM Abbâs, *Abdurrahman en-Nâsır*, Kahire, Mektebetü'l-vefd, (t.y.)
- ARSLAN Emir Şekib, *Hulâsatü Târihi'l-Endelüs,* Beyrut, 1983.
- ATÇEKEN İsmail Hakkı, "Endülüs Fâtihlerinden Musa b. Nusayr'ın Akibeti", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. XII, S.1, 2015, ss. 9-34.
- ATÇEKEN İsmail Hakkı, "Târık b. Ziyâd" *DIA,* C. 40, İstanbul, 2011, ss. 24-25
- ATÇEKEN İsmail Hakkı, *Endülüs'ün Fethi ve Musa b. Nusayr*, Ankara, Araştırma Yayınları, 2002.
- AYVAZOĞLU Beşir, "Edebiyatımızda Endülüs", *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, ss. 79-85

- BANARLI Nihad Sâmî, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi; Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*. C. 2, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971
- BEZİRCİ Asım, *Abdülhak Hamit ve Târık yahut Endülüs Fethi*, İstanbul, Oluş Yayınevi, (t.y.)
- BİLGİN Feridun, "Gırnata İsyanı (1568-1570) Çerçevesinde Osmanlı-Endülüs İlişkileri" *Usûl*, S. 11 (2009/1), ss. 117-140
- BOSTANCI Ahmet ve Ayşe Erduran, "Hikâye Yazarlığı Yönüyle Ali et-Tantâvî", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları*, C. XIII, S. 36, 2013. s. 43 – 70.
- BUZPINAR Ş. Tufan, "Mustafa Kâmil Paşa", *DIA*, C. 31, İstanbul, ss. 309-310
- COLAN Georges S., *el-Endelüs*, çev. İbrahim Hurşid, v.d., Beyrut, Darü'l-Kitabi'l-Lübnani, Kahire, Darü'l-Kitabi'l-Mısrî, 1980.
- ÇELEBİ Muharrem, "Corcî Zeydân" *DIA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 69-71.
- ÇINAR Mustafa, *Endülüs'te Mulûku't-Tavâ'if Dönemi Edebi Çevresi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Doğu Diller ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Erzurum, 2002.
- DANİŞMEND İsmail Hami, "Abdülhak Hâmid'e Ait Hatıralar", *Türklük*, C. 3, S. 13, Nisan 1940, ss. 375-384.
- DEYRÂNÎYE Mücâhid, "Siretü'ş-Şeyh Ali et-Tantâvî," *el-Edebü'l İslâmî,* S. 34-35. s. 132-138.
- EBÛ HALİL Şevkî , *Corci Zeydan fi'l-Mizan*, 2. b., Dımaşk, Dârü'l-Fikr, 1981
- EBURRİDÂ Said, "Kısasü'ş-Şeyh Ali et-Tantâvî Beyne'd-Dava ve'l-Fen," *el-Edebü'l-İslâmî* S. 34-35. s. 22-26
- EDHEM Ali, "Walter Scott ver-rivâye'tu-tarihiyye," *el-'Arabî,* S. 101, Kuveyt, 1967, s. 60-68
- EDHEM Ali, *el-Mu'tamid b. Abbâd,* (Kahire) Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşadi'l Kavmî, (t.y.)
- el-AHDEB İbrahim, *Mesrahiyyatu'ş-Şeyh İbrahim el-Ahdeb,* thk. Muhammed Yusuf Necm, Beyrut, Dâr Sâdır 1985
- el-ARNAVUT Abdullatif, "Min Türâsi Maruf el-Arnavut" *et-Türasü'l-Edebî,* Dimeşk, S. 48, 1992, ss. 128-147

- el-ARNAVUT Abdullatîf, "Ömer b. El-Hattâb; Rivayetün târihiyye ictima'yye li-Ma'rûf el Arnavut", *et-Turâsu'l-Arabî,* S. 46, 1992, ss. 85-101
- el-ARNAVUT Abdullatîf, *Ma'rûf el Arnavut,* Dımaşk, Dâru İkrime, 2001
- el-ARNAVUT Ma'rûf, *Ebû Abdullah es-Sağîr,* Haleb, Matba'atü Feta'l-Arab, 1929.
- el-CUNDÎ Ahmed, "Divânu'l-Hatîb", *Mecelletu-Mecma'i'l-lugati'l-'Arabiyye bi-Dımaşk,* 1961, ss. 140-143
- el-CURF Gıyâs Remzî, "İşkâliyyetü hitâbi Corcî Zeydân et-târîhî ve'r-rivâî" *el-Mevkıfu'l-edebî*, S. 524, ss. 244-248
- el-EMİN İsmail, *el-Arab lem yağzû el-Endelüs*, Londra, Riyad er-Reyyis, 1991. ss. 187-188
- el-FAHÛRÎ Hannâ, *Tarihü'l-adabi'l-Arabî,* Beyrut, el-Matbatu'l-Bulisiyye*,* 1960
- el-GASSÂNÎ Muhammed, *Rihletü'l-vezîr fi'ftikâki'l-esîr*, haz. Nuri Cerrah. Ebûzabî, Dârü's-Süveydi, Beyrut, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr, 2002.
- el-HATÎB Fuad, *Fethü'l-Endelüs*, 2. b. Dımaşk, Matba'at İbn Zeydûn, 1350/1931
- el-HULVÂNÎ Ahmed Abdülmun'ım Abdüsselam, *Yulyan fi'l-Endelüs,* (Kahire, 1939)
- el-KA'UD Hilmi Muhammed*, er-Rivayetü't-Tarîhiye fî Edebinâ'l-Hadîs*, *Dirâsetün Tatbikıyye*, 2.b, Dımaşk, Dâru'l-İlm ve İman, 2010.
- el-KAYSİ Ebu Nasr b. Hakan Feth b. Muhammed b. Ubeydullah Feth b. Hakan, *Matmahü'l-enfüs ve mesrahü't-te'ennüs fî mülehi ehli'l-Endelüs,* haz. Muhammed Ali Şevabike. Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- el-KAYSİ Ebu Nasr b. Hakan Feth b. Muhammed b. Ubeydullah Feth b. Hakan, *Kalaidü'l-ikyan ve (fi) mehasini'l-a'yan*, haz. Hüseyin Yûsuf Haryûş, Zerkâ, Mektebetü'l-Menar, 1989.
- EL-MAĞRİBÎ Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Musa İbn Saîd, *el-Mugrib fî hule'l-Magrib*, haz. Şevki Dayf, 3. b. Kahire, Dârü'l-Maârif, 1978.
- el-MAKKARÎ Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Nefhü't-tib min gusni'l-Endelüsi'r-ratib ve zikru veziriha Lisani'd-din İbni'l-Hatîb,* haz. İhsan Abbas, Beyrut, Dâru Sadır, 1968.

- el-MELİK Hüveyda Muhammed er-Rih, *Corci Zeydan ve Rivayatu- Tarihi'l-İslâm*, Hartum Üniversitesi, Arap Dil ve Edebiyatı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Hartum, 2010.
- el-MEŞRİFÎ Muhammed Muhyiddin, "Ma''l- moriskiyîn fî bilâdi'l-gurbeti" *Da'vetü'l-Hak*, Vizâretu Umumü'l-Evkaf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Rabat, 1985, S.249, s. 31-37.
- el-UBÛDÎ Câsim, "Mûsâ b. Nusayr" *DIA*, C. 31, İstanbul, 2006, ss. 224-225.
- EMRE Ahmet Cevat, *İki Neslin Tarihi; Mustafa Kemal Neler Yaptı.* haz. İbrahim Hilmi Çığıraçan. İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1960.
- ENGİNÜN İnci, "Edebiyatımızda Endülüs", *Araştırmalar ve Belgeler*, İstanbul, Dergâh Yay, 2000, ss. 32-41
- ENGİNÜN İnci, *Abdülhak Hâmid Tarhan*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986.
- ENGİNÜN İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2006.
- en-NASSULÎ Enîs, "Fethü'l-Endelüs-3", *el-Muktataf*, C. 62, 2. Cüz, S. 2, (1 Şubat, 1923) ss.118-121.
- Enver Töre, *Şemseddin Sâmî'nin Tiyatroları: Besa yahut Ahde Vefa, Seydi Yahya, Gave*. İstanbul, Assos Yayınları, 2008.
- ER Rahmi, "İbn Zeydûn" *DIA*, C. 20, 1999, s.464-466
- ER Rahmi, "İki Endülüs Şairi: İbn Cammâr ve İbn Hafâce" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 35, S. 2, Ankara, 1991, s. 87-125
- EROĞLU Nazmi, *Ütopyalar Işığında Gaspıralı'nın Darürrahat Müslümanları*. İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2013
- ERÜNSAL İsmail E., "Türk Edebiyatı'nda Endülüs'e İlginin Uyanmasında Ziya Paşa'nın Endülüs Tarihi Adlı Tercümesinin Rolü ve Bu Tercümenin Yapılış Nedenleri", *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan,* haz. Mehmet Öz, Fatih Yeşil, İstanbul, Timaş Yayınları, 2015, ss. 417-423.
- eş-ŞENTERİNÎ Ebü'l-Hasan Ali b. Bessam, *ez-Zahire fî mehasini ehli'l-cezire,* haz. İhsan Abbas. Beyrut, Dârü's-Sekâfe, 1979.

- et-TANTÂVÎ Ali, *Kısas mine't-Târîh,* el-mektebu'l-İslâmî, 2. b. (t.y).
- et-TANTÂVİ Ali, *Ricâlun mine't-Târih*. 7. b, Cidde, Darü'l-Menare, 1986.
- GASPIRALI İsmail, *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri Roman ve Hikâyeleri,* haz. Yavuz Akpınar, Bayram Orak, Nazım Muradov. İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003.
- GAZZAL Ahmed b. Mehdi, *Netîcetü'l-ictihâd fi'l-mühâdene ve'l-cihâd Rihletü'l-Gazzal ve Sefaretehu ile'l-Endelüs,* haz. İsmail Arabi. Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1980.
- GÜNDÜZ Osman, *İkinci Meşrutiyet Romanı 1908-1918: Yapısal ve Tematik İnceleme*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013
- GÜRSOY Belkıs , "Türk Edebiyatı'nda Endülüs", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S.1 (1995), ss. 9-22.
- GÜRSOY Belkıs, *Abdülhak Hamid Tarhan'ın Tiyatro Eserlerinde Kadın*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, 1981.
- HACIMÜFTÜOĞLU Nasrullah, "Ahdeb" *DIA*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 509
- HAJARİ Ahmad İbn Qasim, *Nasirüddin ale'l-kavmi'l-kâfirin*, haz. P. S. van Koningsveld, Q. Samarrai, G. A. Wiegers. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Cientificas Instituto de Cooperacion Con el-Mundo Arabe, 1997.
- HALİFE Kemâl Sa'd, *eş-Şahsıyatü'l-İslâmiye fi'r-rivayeti'l- Mısriyeti'l-hadise,* Riyad, Mektbetü'l- Ubeykan, 2007.
- HAMÂDE İbrahim, "ez-Ze'îm Mustafa Kâmil Kâtiben Mesrehiyyen" *el-Mecelle* (Mısır), S. 64 (1962) ss. 54-59.
- HAREKÂT İbrahim, "Gassânî, Muhammed b. Abdülvehhâb" *DIA,* C. 7, 1996, s. 397
- HASAN Muhammed Abdulğanî*, Corcî Zeydân*, el-Hey'tü'l-Mısriyye, Kahire, 1970.
- HATTAB Mahmud Şit, *Kadetü Fethi'l-Endelüs*, Müessesetü Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, 2003
- HEYKEL Ahmed, *el-Edebü'l-kısasî ve'l-mesrahi fî Mısr*, 4. b. Kahire, Dârü'l-Ma'ârif, 1983.

- IŞIK İhsan, *Resim ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, C.3, Ankara, Elvan Yayınları, 2006
- İBN HALDÛN, *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn,* çev. Ahmed Cevdet Efendi (İstanbul, Takvimhane-i İstanbul, 1277).
- İBN HALDÛN, *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn,* çev. Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi, (Kahire, 1275).
- İBN İZÂRÎ Ebû Abdullah Muhammed el-Merraküşî, *el-Beyânü'l-mugrib fî ahbari'l-Endelüs ve'l-Magrib.* haz. Muhammed İbrâhim Kettânî, Dârülbeyzâ, Dârü's-Sekâfe, 1985.
- İBN HAFÂCE Ebû İshak İbrâhim b. Ebi'l-Feth el-Endelüsî, *Divanu İbn Hafâce*. Beyrut, Dâru Sadır, (t.y.)
- İBNÜ'L-EBBAR, *el-Hulletü's-seyra*, thk. Hüseyin Mûnis, C.1, 2. b., Kahire, Dârü'l-Maârif, 1985.
- İBNÜ'L-HATÎB Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah, *el-İhata fî ahbari Gırnata*, haz. Muhammed Abdullah İnân, 2. b. Kahire, Mektebetü'l-Hanci, 1973.
- İBNÜ'L-HATÎB Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah, *Târîhu İsbaniyyeti'l-İslâmiyye: Kitâbu A'malü'l-a'lam,* haz. E.[variste] Levi Provençal. Beyrut, Dârü'l-Mekşuf, 1956.
- İBNÜ'L-ESİR Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *İslâm Tarihi, el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, çev. M. Beşir Eryarsoy, C. 4, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986.
- İBNÜ'L-KUTIYYE Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz, *Târîhu iftitahi'l-Endelüs*, thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ'. Müessesetü'l-Maârif, Beyrut, 1994
- İDRÎSİ, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah, *Nüzhetü'l-müştak fî ihtiraki'l-afak*. Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1989.
- İMAMÜDDİN S. Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, çev. Yusuf Yazar, Ankara, Rehber Yayıncılık, 1990.
- İNAL İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri: Kemalü'ş-Şuara,* C. 2, haz. M. Kayahan Özgül, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlık Yayınları 2000.

- İNAN Muhammed Abdullah, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 3. b. Kahire, Mektebetü'l-Hanci, 1988/1408
- İYİYOL Fatih, *Kerb Gazi Destanı: Manzum (İnceleme-Metin),* C.1, İstanbul, Sütun Yayınları, 2014
- KÂMİL Mustafa, *Fethü'l-Endelüs,* haz. Hayrî Şiblî, el-Hey'tü'l-'Âmetü li'l-Kitab, Kahire 1973.
- KÂMİL Selâhaddin, "Abbâs 'Allâm" *el-Mecelle* dergisi, S. 91, 1964, ss. 108-119
- KÂMİL Selâhaddin, "Abbâs 'Allâm-2" *el-Mecelle* dergisi, S. 92, 1964, ss. 36-46
- KAPLAN Mehmet , "Hâmid ve Annesi", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1976, ss. 353-368
- KARABELA Nevin, "Arap Edebiyatı'nda Tarihî Romanin Ortaya Çikişinda Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi" *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 22, yıl, 2015, ss.185-202.
- KARABURGU Oğuzhan, *Şairin Sahneye Düşen Gölgesi: Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme.* İstanbul, Kesit Yayınları, 2012.
- KARACA Alaattin, "Muallim Naci'nin Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet Adlı eseri" *Türkoloji Dergisi*, C. 10, S. 1, Ankara, 1992. ss. 143-164.
- KARAKOÇ Sezai, *İslam'ın Şiir Anıtlarından*, İstanbul, Diriliş Yayınları, 5. b. 1985
- KAYRA Cahit, *Arap İhtilali ve Şam Mahkemesi*, İstanbul, Yeditepe, 2008.
- KEHHÂLE Ömer Rızâ, *A'lâmü'n-nisâ fî âlemeyi'l-Arab ve'l-İslâm,* C. 2, 2. b., Dımaşk, el-Matbaatü'l-Haşimiyye, 1958/1377
- KENNÛN Abdullah, "Ebu'l-Bekâ er-Rundî va kitâbuhu el-Vâfî fî nazm'l-kavâfî", *Mecelletü'l-Ma'hadi'l-Mısrî liddirâsâti'l İslâmiyye,* C. 6, S. 1-2, 1958, ss. 205-220
- KIRIMLI Hakan, "Gaspıralı, İsmail Bey" *DIA* C. 13, ss. 392-395.
- KONRAPA M. Zekai, "Endülüs Mersiyesi Nizami Tercümesi ve Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış", *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi,* (1964). S. 2, ss. 165-187
- KÖPRÜLÜ Fuad, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, 5. b. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1984.

- LANDAU Jacob M., *Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20. yüzyıl).* çev. Bedrettin Aytaç, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002.
- LANDO, *Tarihü'l-mesrahi'l-Arabî*, çev. Yusuf Nur Avaz, Beyrut, Dârü'l-Kalem, (t.y.)
- LEVEND Agâh Sırrı, *Şemsettin Sâmî*, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1969.
- LEWİS Bernard, *İslam in History: İdeas, People, and Events in the Middle East,* Open Court Chicago and La Salle, Illinois. 1993.
- MAHGOOB İdris Nasr, *Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Konusunu İslâm Tarihinden Alan Piyesleri,* İstanbul Üniversitesi, (Yayımlamamış Doktora Tezi), İstanbul, 1977
- MEKKÎ Mahmud Ali, "Corci Zeydan Râ'idür-Rivâyeti et-Tarihiyye", *el-Hilal* dergisi, Rebiyülevvel, 1426 Mayıs, 2005, S. 5, ss. 40-47.
- MEKKÎ Mahmud Ali, "el-Asâtîr vel-Hikâyâtü'ş-Şa'biyye el-Müte'allikatü bi-Fethi'l-Endelüs" *Mecelletü'l-Ma'hadi'l-Mısrî liddirâsâti'l İslâmiyye,* S. XXIII, ss. 27-50.
- MEKKÎ Mahmud Ali, "el-Endelüs fî-Şiir Şevkî ve Nesrih", *Fusul* Dergisi, S. 1, 1982, ss. 200- 234
- MENDUR Muhammed, *Mesrahiyyatu Şevki*, Dâru Nehdati Mısr, Kahire, (t.y.)
- MISRİ Hüseyin Mücib. *el-Endelüs beyne Şevki ve İkbal: Dirase fî'l-edebi'l-İslâmî el-mukaren*, Haleb, Dârü'l-Va'y, 1994/1414.
- MİKNÂSÎ Muhammed b. Osman, *el-İksir fî fikaki'l-esir,* haz. Muhammed Fasî, Rabat, el-Merkezü'l-Câmii li'l-Bahsi'l-İlmi, 1965.
- MUFAKU Muhammed, "'Avdetün ile Ma'rûf el-Arnavut" *el-Beyan el-Kuveytiyye*, S. 124, 1976, s. 22-27.
- MUHABBİK Ahmed Ziya, "et-Tarih ve't-Te'lîfü'l-mesrahî fî Suriye 1945-1967", *el-Mevkifü'l-Edebî*, Dımaşk, 1981, S. 126, ss. 33-34.
- MUHAMMED Abdülhamid İbrahim, "Suretu'l-Endelüs fî Rivâyât Corci Zeydan" *el-Endelüs; Kurunun min't-Tekallubât ve'l-'atâ'ât*, C. 4, Riyad, Mektebetü'l-Melik Abdülazîz el-Âmme, 1996. ss. 259-284.
- MUHAMMED Nedim Mu'allâ, *el-Edebü'l-mesrahî fî Suriye; Neş'tühü ve Tetavvurühü,* Müessesetü'l-vahde, Dimeşk 1982.

- MÛNİS Hüseyin, *Fecrü'l-Endelüs,* 4. b. Kahire, Dârü'r-Raşâd, 2008.
- NACİ Muallim, *Esâmî,* İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1308.
- NACİ Muallim, *Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet,* İstanbul, Matba'a-i Ebuzziya, 1299/1882.
- NAMIK KEMAL, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları: VI. Midilli mektupları-II,* haz. Fevziye Abdullah Tansel, C. 3, 2. b., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013
- NAMIK KEMAL, *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları,* haz. Kazım Yetiş, 2. b. İstanbul, Alfa Basım Yayım, 1996.
- OKUMUŞ Ejder, "İbn Haldûn'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi" *İslâm Araştırmaları Dergisi,* S. 15, 2006, ss.141-185.
- OKUYUCU Cihan , "Manzum Halk Hikâyelerinin Yeni Bir Örneği "Kerbname", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 5, 1994, ss. 175-202.
- ÖZDEMİR Mehmet, *"*Endülüs*", DIA,* C. 11, İstanbul, 1995, ss. 211-225
- ÖZDEMİR Mehmet, *Endülüs Müslümanları: Medeniyet Tarihi,* C. 2, Ankara, TDV, 1997
- ÖZDEMİR Mehmet, *Endülüs,* İstanbul, İSAM Yayınları, 2014.
- PALENCİA Angel Gonzales, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, çev. Hüseyin Mûnis, Kahire, 1955
- PARLAK Nizamettin, "İsmail Gaspıralı'nın *Dârürrahat Müslümanları* Adlı Eserindeki Endülüs Algısı Üzerine" *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* İlahiyat Özel Sayı 1, 2015, ss.141-160
- PARLAK Nizamettin, **"***Ziya Paşa'nın* Endülüs Tarihi ve Günümüz Türkçesiyle Neşrinde Yapılmış Okuma Yanlışlıkları" *İslâmiyat,* C. 8, Ankara, 2005, ss. 111-122
- PARLAK Nizamettin, *Beni Ahmer'de Darbeler ve İsyanlar*, Ankara, İlahiyat, 2013
- SALİH Halide, "Tezer yahut Melik Abdurrahman" *Tanîn,* nu. 216. 23 Şubat 1324.
- SARIÇİÇEK Mümtaz, "Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatrolarında Endülüs" *Zeitschrift für die Welt der = Türken Journal of World of Turks.* Vol. 7, No. 2 (2015) s. 73-85
- SE'AFİN İbrâhim, *Tetavvurü'r-rivayeti'l-Arabiyyeti'l-hadise fî biladi'ş-Şam 1870-1967*, 2. b. Beyrut, Dârü'l-Menahil, 1987.

- SEM'ÂN Encil Butrus, "Suretü'l-mer'ti fî mesrahiyyati Ahmed Şevkî," *Fusûl,* S. 1, 1982, ss. 183-193.
- SEYBOLD C.F., "Endülüs", *İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1964, ss. 270-273.
- ŞAKACI Bilge Kağan, "Darürrahat (Rahat Ülke) Müslümanları: Kent Ütopyası mı?" *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 6, S. 6, 2013, ss. 1399-1420.
- ŞEKER Şemsettin, "Modern Türk Edebiyatı'nda Endülüs" *Kültür,* S. 8, İstanbul, 2007. ss.104-113
- ŞELEBİ Mahmud, *Hayatu Târık b. Ziyad,* Beyrut, Darü'l-Cil, 1992.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ b. Halid, *Medniyet-i İslâmiye*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1296
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Seydî Yahya,* İstanbul, Tasvir-i Efkâr Matbaası, 1292/1876.
- ŞEŞEN Ramazan "Ahmed Şevkî", *DIA*, C, 2, İstanbul, 1989, ss. 136-138
- ŞEVKET Mahmud Hâmid, *el-Mesrahiyyetu fi Şiiri Şevkî,* Kahire, Matbaatü'l-Muktataf ve'l-Mukattam, 1947.
- ŞEVKÎ Ahmed*, Emiretü'l-Endelüs,* Kahire, Matba'atü Dârü'l-Kutubi'l-Mısriyye. 1932.
- ŞEYBAN Lütfi, "Mu'Temid-Alellah, İbn Abbâd" *DIA*, C. 31, 2006, ss. 388-390
- ŞEYBAN Lütfi, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri,* İstanbul, İz Yayıncılık, 2003.
- ŞİMŞEK Selami, "Türk Edebiyatı'nda İbnü'l-Arabî Methiyeleri Üzerine Bir İnceleme," *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), yıl: 9 [2008], S. 21, ss. 389-425
- TAC Muhammed, *Tavzifü'l- hadesi't-Tarihî fi'l-mesrahiyeti'l-Arabiyeti'l-hadise İbrahim el-Ahdeb ünmuzecen (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ebi Bekir Belkayid üniversitesi, Tilimsân, 2003
- TAHRALI Mustafa, "Muhyiddin İbn Arabi ve Türkiye'ye Tesirleri," *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, s. 69-78.
- TANPINAR Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (haz: Prof. Dr. Abdullah Uçman), 7. b. İstanbul, YKY, 2010

- TARHAN Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 5, Târık yahut Endülüs Fethi, İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal, Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's-Salis, Nazife, Abdullahü's-Sagir,* haz. İnci Enginün. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2002.
- TARHAN Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, haz. İnci Enginün, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1994.
- TARHAN Abdülhak Hâmid, *İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1335/1917.
- TARHAN Abdülhak Hamid, *Külliyât-ı Âsâr; Abdullahü's-Sagîr, Nazife,* İstanbul, Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi, Matbaa-i Âmire, 1335.
- TARHAN Abdülhak Hâmid, *Târık yahut Endülüs Fethi*, İstanbul, Âsâr-ı Müfîde Kütüphânesi, Matbaa-i Âmire, 1335.
- TARHAN Abdülhak Hâmid, *Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's Sâlis*, Manzum ve kavafi-i mukayyedeyi hâvi bir fâcia-ı tarihiyedir, İstanbul, Mehran Matbaası, 1297.
- TEPEDELENLİZÂDE [HÜSEYİN] KAMİL, *Maşuka yahut Muhafaza-i Aşk*, Kostantiniyye, Matba-i Ebüzziya, 1303.
- TİMURTAŞ Abdulhadi, "Bir Şehir Mersiyesi Örneği: Ebu'l-Bekâ er-Rundî'nin Endülüs Mersiyesi" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 2015, C. VIII, S. 36, ss. 217- 229
- TOPRAK M. Faruk, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, Ankara, Grafiker Yayınları, 2014.
- UÇMAN Abdullah, "Şemseddin Sâmî", *DIA,* C. 38, ss. 519-523
- UÇMAN Abdullah, "Muallim Naci" *DIA*, C. 30, 2005, ss. 315-317
- UĞURCAN Sema, "Târık yahut Endülüs Fethi" *DIA,* C. 40, İstanbul, 2011, ss. 23-24
- UĞURCAN Sema, "Türk Edebiyatında Endülüs İmajı: Fetih-Yükselme-Bozgun", *İslâmiyât* Dergisi, C. 7, S. 3, 2004, ss. 89–104.
- UĞURCAN Sema, *Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Eserlerinde Tarih,* İzmir, Akademi Kitabevi, 2002.
- USLU Recep, "İbn Saîd el-Mağribî", *DIA*, C. 20, İstanbul, 1999, s. 302-305.

- ÜRÜN Ahmet Kazım, "Corci Zeyda'nın Romanlarında Tarihi Gerçeklik." *III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni Bildiriler* (27-29 Kasım 2015 Konya), Ankara, Türkiye Yazarlar Birliği, 2016. ss. 172-177
- ÜRÜN Ahmet Kazım *1868-1932 Mısır'da Türk Bir Şair Ahmet Şevki: Mısır'da Sosyal, Siyasi ve Edebi Durum Hayatı, Eserleri Üzerine İncelemeler Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Türkiye İle İlgili Yazdığı Şiirleri.* İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2002.
- VASIF AHMED EFENDİ, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâikü'l-ahbâr*, haz. Mücteba İlgürel, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978.
- YAKUB Emil Bedi', *Mevsuatü üdebâ' Lübnan ve şuarâ'uhü*, C.6, Dâr Nublis, 2006
- YEKEN Habibe Şaban, *el-Batale* ev *Safhatun min Tarihi'l-Endelüsi'l-ahîr*, Sayda (Lübnan), Matba'atü'l-İrfan, 1936.
- YILDIZ Hakkı Dursun, "Abdurrahman III" *DIA*, C.1, 1988, ss. 152-155
- YILMAZ Hüseyin, "Ahmet Cevat Emre ve Ahlâk Anlayışı", *Son Dönem Osmanlı Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2015, s. 213-227
- YİĞİT İsmail, "Süleyman b. Abdülmelik" *DIA*, C. 38, ss. 80-81.
- YÜKSE Mücahit, "Süleyman b. Abdülmelik Dönemine İlişkin Bazı Tespitler" *Mütefekkir*, C. 3, S. 6, (Aralık 2016) ss. 427-444
- ZALAT Ahmed Muhammed, *el-Endelüs fir-rivâyeti'l-Arabiyeti'l-mu'asıra,* Yarmuk Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ürdün, 2009.
- ZEYDAN Corci, *Abdurrahman en-Nâsır,* Mısır (Kahire), Dâru'l-Hilâl, 1910.
- ZEYDAN Corci, *Fethü'l-Endelüs ev Târık b. Ziyad,* 2. b. Mısır, Dâru'l-Hilâl, 1909.
- ZEYDAN Corcî, *Rihle ile Avrupa,* haz, Kâsim Veheb, Darü's-Suveydî, Abu Dabî, 2002.
- ZEYDAN Corci, *Şarl ve Abdurrahman,* 2.b, (Mısır), Dâru'l-Hilâl, 1910.
- ZİRİKLİ Hayreddin, *el-A'lâm,* Dâru'l-'ilm, C.1, 10. b., Beyrut, 1992.
- ZİYA PAŞA, *Endülüs Tarihi,* C. 1, 2, 3, 4, 2. b., İstanbul, Karabet ve Kasbar Matbaası, 1304/1886-1887
- ZİYA PAŞA, *Engizisyon Tarihi*, 1.b. Kostantiniyye, Matbaa-i Ebüzziya, 1299.

- ZİYA PAŞA, *Harâbât,* İstanbul, Matbaa-i Âmire,1291.
- ZİYA PAŞA, *Mukaddime-i Harâbât*, 2.b, Kostantiniyye, Kitabhane-i Ebüzziya, 1311/1894
- ZİYA PAŞA, *Terci-i Bend ve Terkib-i Bend*. haz. Hüseyin Yorulmaz. İstanbul, Çıdam Yayınları, 1992.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Abdulsattar ELHAJHAMED		
Doğum Yeri ve Yılı	Halep		1981
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce.		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1998	2000	Zira'a
Lisans	2001	2005	Halep Üniversitesi
Yüksek Lisans	2005	2007	Halep Üniversitesi
Bilimsel Yüksek Lisans	2011	2012	Marmara Üniversitesi
Yüksek Lisans	2012	2014	Marmara Üniversitesi
Doktora	2015	2018	Uludağ Üniversitesi
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2007	2010	Halep Üniversitesi
2.	2013		İstanbul Üniversitesi
Yayınlar:	- *Sağlık Arapçası*, (Ders Kitabı) 2015 - "Cûhûdu Nasif el-Ma'lûf fî Ta'limi'l-Lugati'ş-Şarkiyye" *Mukaddime: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C. VI., S.1, ss.177-195, Mardin, 2015. - "Haleb fi'l-Edebi't-Türki'l-Hadis" *Jil Magazine of Literary Studies,* C.II, S. 8, ss. 149-165. Beyrut, 2015 - "El-Endülüs fi'l-Edebi't-Türki'l-Hadis" *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* S. 9. ss. 195-217 İstanbul, 2017. - *Arapça Konuşma Kitabı*, (Ders Kitabı) 2017		
Diğer:	• "Abdülhak Hâmid'in Piyeslerinde Arap İmajı" adlı makale 01. 11. 2017 tarihinde (UÜFEFSBD) tarafından kabul edilmiştir. • "Ahmed Şevki'nin Sürgün Yıllarında Yazdığı Şiirlerde Vatan Özlemi" (Bildiri) Göç ve Edebiyat Sempozyumu İstanbul Üniversitesi, EF. 2017		
İletişim (e-posta):	abd.81@hotmail.com		
Tarih İmza Adı Soyadı	Abdulsattar ELHAJHAMED		

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Abdulsattar ELHAJHAMED
Tez Adı	TÜRK VE ARAP EDEBİYATINDA ENDÜLÜS KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME (1875-1940)
Enstitü	Sosyla Bilimler
Ana Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Türü	Doktora
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :

İmza :